

philosophy.naiu.kiev.ua

**Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ**

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

1(21)'2021

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2019 = 43.69);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2021**

Філософські та методологічні проблеми права

1
(21)
2021

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії KB № 17565-6415P від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 25 травня 2021 року (протокол № 11)

Редакційна колегія:

Камінська Н. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Дротянко Л. Г., доктор філософських наук, професор;

Зарубей В. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Охріменко С. С., кандидат юридичних наук;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Юринець Ю. Л., доктор юридичних наук, доцент;

Некрасов В. А., кандидат юридичних наук, доцент;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор;
Стрельченко О. Г., доктор юридичних наук, доцент;

Андреев Д. В., доктор юридичних наук, доцент;

Шаптала Н. К., доктор юридичних наук;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Павлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

X0 **Філософські та методологічні проблеми права** : наук. журн. / [редкол.: Н. В. Камінська (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – № 1 (21). – 160 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

1(21)'2021

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2019 = 43.69);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2021**

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(21)
2021

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 11, dated May 25th, 2021)

Editorial board:

Kaminska N., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Varha Ch., Doctor of Law, Professor;

Drotianko L., Doctor of Philosophy, Professor;

Zarubei V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Okhrimenko S., Ph.D in Law;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Yurynets Yu., Doctor of Law, Associate Professor;

Nekrasov V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Shevchenko A., Doctor of Law, Professor;

Strelchenko O., Doctor of Law, Associate Professor;

Andreiev D., Doctor of Law, Associate Professor;

Shaptala N., Doctor of Law;

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor;

Kushakova-Kostytska N., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Pavlysyn O., Doctor of Law, Associate Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: N. Kaminska (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2021. – No. 1 (21). – 160 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (044) 520-08-47

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА, ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

КОСТИЦЬКИЙ М. В., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. В. Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму	8
KOSTYTSKYI M., KUSHAKOVA-KOSTYTSKA N. Integrity and Unity in the Ontology of the Laws of Existence and Society	
БРАТАСЮК В. М., БРАТАСЮК М. Г. Принцип визнання як необхідна засада становлення людини-особистості як суб'єкта права	22
BRATASIUK V., BRATASIUK M. The Principle of Recognition as a Necessary Basis for the Formation of the Individual as a Subject of Law	
ДІДЕНКО О. М. Ідеологічні гарантії права обирати та бути обраним до органів публічної влади: питання теорії та практики	29
DIDENKO O. Ideological Guarantees of the Right to Vote and to be Elected to Public Authorities: Questions of Theory and Practice	
РОГОВЕНКО М. М. Педагогічні дослідження в діяльності науково-педагогічного працівника: актуальні питання теорії та практики	37
ROHOVENKO M. Pedagogical Research in the Activity of a Scientific and Pedagogical Worker: Current Issues Theories and Practices Summary	

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА І МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

ВАНДЖУРАК Р. В. Сократ й українська юриспруденція: передумови, теперішній вплив і майбутнє	47
VANDZHURAK R. Socrates and Ukrainian Jurisprudence: Preconditions, Present Influence and Future	
ГУТНИК В. В. Проблеми права війни в наукових працях Херша Лаутерпахта	54
HUTNYK V. Problems of the Law of War in the Scientific Works of Hersch Lauterpacht	

ПОЛІТИКА І ПРАВО

КОМНАТНИЙ С. О. Філософія сталого розвитку як дороговказ для формування сучасної державної житлової політики	60
KOMNATNYI S. Philosophy of Sustainable Development as a Guideline for the Formation of Modern State Housing Policy	

ПАВЛИШИН О. В., САВОЙСЬКА С. В. Національне врядування як основа побудови нової моделі мовної політики в сучасних умовах	72
PAVLYSHYN O., SAVOISKA S. National Governance as a Basis for Developing a New Language Policy Model in Modern Conditions	
МИХАЙЛЕНКО Р. В. Правова держава й трансформації власності	79
MYKHAILENKO R. Constitutional State and Property Transformation	
КАМІНСЬКА Н. В., ГУЛЬТАЙ М. М., ТИТКО А. В. Особливості відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів.....	84
KAMINSKA N., HULTAI M., TYTKO A. Features of Liability for Violation of the Right to Information, Security of Journalists	
ХРИСТОКІН Г. В. Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій.....	92
KHRYSTOKIN H. The Idea of Human Rights: Search for New Approaches to Justification in the Age of Global Transformations	
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА	
МІНЧЕНКО О. В. Захист репутації та свобода вираження поглядів у практиці Європейського суду з прав людини	99
MINCHENKO O. Reputation Protection and Freedom of Expression in the European Court of Human Rights Practice	
НОВОЖИЛОВ В. С. Завданнєцентричне тлумачення кримінальних процесуальних норм як спосіб визначення цілеспрямованості та доцільності процесуальної діяльності на прикладі здійснення прокурором повноважень слідчого судді в районі проведення Операції об'єднаних сил.....	105
NOVOZHLOV V. The Objectives-Based Interpretation of Criminal Procedural Legal Norms as a Method of Determination of Purposefulness and Advisability of Procedural Activities on the Example of Entitlement a Prosecutor with Powers of Investigation Judge and Exercising them in an Area of the Joint Forces Operation	
СОЛОТКИЙ С. А. Концептуальні засади державної служби в Україні: проблемні питання.....	127
SOLOTKYI S. Conceptual Principles of Civil Service in Ukraine: Problematic Issues	

СПІНЧЕВСЬКА О. М. Перспективи удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні	135
SPINCHEVSKA O. Prospects for Improvement of the Constitutional Jurisdictional Process in Ukraine	
ХРІДОЧКІН А. В. Актуальні проблеми стратегії модернізації нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в Україні.....	143
KHRIDOSHKIN A. Actual Problems of the Strategy for Modernization of the Normal Base of Public Administration in the Field of Intellectual Property in Ukraine	
ДО 100-РІЧЧЯ ЮВІЛЕЮ АКАДЕМІЇ	
КРАВЕЦЬ В. М., ПАВЛИШИН О. В. До 100-річного ювілею академії: сторінки історії кафедри філософії права та юридичної логіки	151
KRAVETS V., PAVLYSHYN O. To the 100 th Anniversary of the Academy: Pages of History of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic	
ДО УВАГИ АВТОРІВ	155

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА, ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.8>

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму

У статті окреслено питання відродження (ренесансу) натурфілософії та натурфілософського підходу до зв'язку буття, матерії та свідомості як методологічної основи у визначенні зв'язку природи та соціуму, законів буття та законів суспільства (зокрема права та законів людських). Поділяючи право та законодавство, автори зазначають не лише системний зв'язок різних соціальних норм і законів, а й повну ієрархію норм суспільного регулювання. **Метою** дослідження є встановлення цілісності та єдності всього Суцього, з яким у нерозривному зв'язку перебуває право та законодавство. **Методологія** дослідження базується на інтегративному підході. Уперше в юридичній і філософсько-правовій літературі порушено питання щодо Всезагальних (космічних) законів як джерела права та закону, що зумовлює наукову новизну викладеного матеріалу. У висновках наголошено, що нині існують новітній синтез філософії, природничих, соціальних і гуманітарних наук і похідні від них знання. З огляду на зазначений методологічний процес є потреба розглянути право та закони (юридичні) у взаємозв'язку, цілісністю та єдністю із всезагальними (космічними) та природними законами.

Ключові слова: закони; право; етика; буття; метафізика; соціум; мислителі про буття.

Вступ

У статті окреслено питання відродження (ренесансу) натурфілософії та натурфілософського підходу до зв'язку Буття, Матерії та Свідомості як методологічної основи у визначенні зв'язку Природи та Соціуму, законів Буття та законів суспільства (зокрема, права й законів людських). Поділяючи право та законодавство, автори зазначають не лише системний зв'язок різних соціальних норм і законів, а й повну ієрархію норм суспільного регулювання:

- 1) всезагальні (космічні) та природні закони;
- 2) етичні закони та норми;
- 3) правові норми;
- 4) закони (людські, прийняті парламентами, правителями, народом).

Автори відокремлюють телеологічність (доцільність) у поясненні Світобудови, Всесвіту, Сонячної системи, Землі, життя на нашій планеті, означають її як засадничий принцип буття. Пояснити все креативністю чи еволюцією не є можливим. Певно, існує метафізичний дуалізм, який нам дано пізнати лише частково. Але очевидно, що проведення «китайського миру» між «живим» і «неживим», «природним» і «соціальним», «даним» і «рукотворним» є помилковим. Існує їх цілісність і єдність, взаємовплив і взаємозв'язок.

Усезагальні (космічні) закони, закони природи та соціальні (зокрема, норми етики,

права та «людські» закони) складають онтологічну цілісність. Ігнорування всезагальних і природних законів сьогодні є нічим іншим, як догматикою та схоластиком. Усе суще та його прояви є цілісним в єдності. Відокремлення людини, нації, народу, соціуму від Космосу, Природи, Буття є гординя, а вона – один з найтяжчих метафізичних гріхів, за який завжди настає покарання.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є встановлення цілісності та єдності всього Суцього, з яким у нерозривному зв'язку перебуває право та законодавство. Завданням авторів статті було змістовно описати цілісність Свідомості, Матерії та Буття як метафізичної основи соціуму, суспільних норм, права та закону.

Відродження ідеї «верховенства права» чи, як тепер її трактують деякі теоретики, – «правовладдя», сталося в східноєвропейських країнах наприкінці ХХ ст. У практичній площині це означало тотальну ревізію кельзенівського юридичного позитивізму та соціалістичного нормативізму. Юристи таку ревізію сприйняли як ідеологічну та теоретичну даність, положення про верховенство права стало конституційним принципом, але й нині не лише серед практиків, але й серед теоретиків (навіть професорів чи

академіків) немає чіткого розуміння та диференціації права та закону. Тому вважаємо за можливе порушити питання щодо ієрархії соціальних норм і місця в них права та закону, всезагального зв'язку, єдності та цілісності космічних, природних, соціальних (зокрема, юридичних принципів і законів), філософських і природничих джерел правил соціуму та людських законів.

Виклад основного матеріалу

1. Дослідження права у XXI столітті доводить, що попри те, що вже три, а, можливо, і п'ять тисячоліть воно є об'єктом посиленої уваги мислителів різних часів і народів, суть його не осягнута. Понад п'ятнадцять століть людство користується позитивним кодифікованим римським законодавством. Варто нагадати, що сьогоденне законодавство двох Америк (Північної та Південної), усієї Європи, Австралії є нічим іншим, як рецепцією та трансформацією римського законодавства. А країни Азії та Африки, попри традиційні національні системи законодавства (мусульманські країни, Індія, Китай, Японія тощо), у сфері міжнародних, публічних і приватноправових взаємин усе частіше переходять на європейську систему законодавства (отже – на рецепцію римського законодавства).

Проте зв'язок права та законодавства, сутнісний характер права, зв'язок його з буттям, культурою, етикою та мораллю не тільки є проблемним, але, за влучним визначенням філософа права Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, має езотеричний (від грец. *ἑσωτερικος* – таємний, прихований, глибинний) характер (Danilian, 2002).

Водночас право пов'язане з культурою та цивілізацією, їх зародженням, розвитком, занепадом. За одинадцять післяпотопних тисячоліть зародилося, розвинулося й загинуло кільканадцять цивілізацій (Шумерська, Вавилонська, Ассирійська, Єгипетська, Крито-Мікенська, Грецька (Еллінська), Римська та ін.). Археологічні дослідження наприкінці XX ст. в Україні свідчать про існування цивілізації на нашій землі не менше як 7–7,5 тис. тому. Тобто, уточнивши та організувавши додаткові дослідження, можна буде вести мову про одну з найдавніших чи найдавнішу цивілізацію. Так, про одних ми маємо напівлегендарні спогади та фрагментарні пам'ятки культури, інші (римська з її суспільною організацією та законодавством) – стали підвалиною сучасної цивілізації.

Особливе місце та значення належить античній еллінській цивілізації, яка була своєрідною спадкоємицею крито-мікенської (загинула у XII ст. до н. е.) та єгипетської (була еллінізована Олександром Македонським – тобто втратила самостійність й оригінальність 332 р. до н. е.).

2. Ми вже зазначали, що давньогрецька філософія (зокрема й філософія права) є світоглядним джерелом сучасного європейського права (Kostytskyi, 2009). Елліни були нечисленними велетнями у своїй духовності, людьми, максимально наближеними до природи. Цей невеликий народ, розселений на Пелопоннесі, в Малій Азії та на численних островах Середземного моря, висунув з-поміж себе за кілька століть більше мудреців і мислителів, ніж за всі часи всі інші цивілізації. Особливістю філософського бачення людини та соціуму в еллінів був їх нерозривний зв'язок із природою. Остання, починаючи з мислителів іонійського періоду, трактувалася як всезагальна, цілісна, єдина сутність, яка містила рух, духовні творіння, суспільство, державу, етику, мораль і право (Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2020).

Водночас соціальні явища якісно ідентифікувалися з природними явищами; філософія, релігія та наука були нероздільними, єдиними, а їхні принципи та методи однаково придатні для вивчення природи людини, суспільства, держави та права. Соціальна реальність виступала як зовнішня стосовно людини та сприймалася як сама по собі зрозуміла природна основа, через аналіз якої пояснювалася вся людська діяльність.

Еллінський період історії називають дитинством людства. У психології й досі не розкрито феномен синтетичності мислення дошкільнят, які часто дивують нас своїми афористичними сентенціями та нестандартним мисленням. Щось подібне ми спостерігаємо і в еллінів, які без жодних приладів (радіотелескопів, фотоапаратів, мікроскопів, супутників тощо), лише силою свого розуму осягали суть Космосу та Матерії настільки, що ми у XXI столітті лише почали усвідомлювати їхнє розуміння Буття.

3. Такий підхід до пояснення соціуму та права називається натуралістичним або натурфілософським. В умовах сьогодення натурфілософія в широкому сенсі передбачає пояснення природи, з огляду на неї саму, а не через зовнішнє стосовно неї трансцендентне начало. Природа визнається єдиною реальністю, самодостатньою, самокерованою, самоорганізованою. Матерія, сила, простір, час, життя, розвиток, субстанція, енергія, інформація – у натурфілософії трактуються в цілісності, нерозривному зв'язку як іманентні характеристики Буття.

Дух, духовні творіння є невід'ємними від матеріальних. У XX столітті новітню натурфілософію обґрунтовували В. Вернадський, О. Чижевський та І. Пригожин (Chyzhevskiy, 2005; Pryhozhyn, 2009).

Натурфілософські міркування В. Вернадського стосувалися часу, простору, ролі життя в космічних процесах.

На думку І. Пригожина, революція, яка відбувається на всіх рівнях в науці (елементарних частин, космології, макроскопічної фізики) є свідченням перегляду класичної науки з її незмінним, симетричним, безкінечним Всесвітом, «мертвістю» матерії. Учений вважав, що ми перебуваємо на дорозі до нового синтезу, нової концепції природи, у якій має бути злита воєдино західна та східна традиції (наприклад, китайська). Одним з ключових висновків І. Пригожина є те, що на всіх рівнях – чи то на макроскопічному, чи на рівні флуктуації, чи мікроскопічному – джерелом порядку є нерівність, тобто те, що породжує «порядок із хаосу».

Натурфілософський підхід започатковано в стародавній Індії, історія якої сягає до семи тисячоліть. Зародження індійської цивілізації на півночі Індійського субконтиненту пов'язується з міграцією аріїв, які прийшли туди, за найновішими археологічними даними (Ю. Шілов), з території сучасної України. Арії прийшли в Індію з цілісною системою світобачення, релігією та філософією. Остання відзначалася певною витонченістю, складністю та різноманітністю. Характерною рисою індійської (арійської) філософії був її нерозривний зв'язок з теологією та наукою, тобто тим, чим прикметний (як тенденція) розвиток наукового знання у XXI столітті (новий синтез). Згідно з індійським вченням, над всім панує Рита – непорушний світовий порядок із установленою дією законів, які є давнішими за самого Бога. Вони не лише природні, але й розумні та моральні. Людське суспільство є складовою Всесвіту, а люди в ньому зобов'язані посідати відповідне їм місце та дотримуватися належної їм дхарми (від санскр. धर्म – «вчення», «закон»). Для утримання людей від спокус, до них може застосовуватися сила й покарання (данді). Цей суспільний порядок походить з природи та є нерозривно з нею пов'язаним (Kushakova, 2009).

У період Середньовіччя (яке, до речі, тривало майже тисячу років) на зміну натурфілософському підходу до аналізу людини та соціуму приходять схоластика й догматика. Філософія, зокрема логіка стає прислугою теології. Людина та соціум трактуються як творіння Бога, але методами доведення цього (у католицькій традиції) є логічний і лінгвістичний аналіз Біблії та редукціонізм. У цьому контексті варто нагадати п'ять логічних формул доведення існування Творця (Ф. Аквінський). Натурфілософія витісняється з духовного життя. Іноді силою та репресіями.

Згодом приходять епоха Відродження, для якої характерним є повернення до античних витоків філософського знання про людину та соціум, використання принципів єдності макро- та мікросвіту, спроба цілісного підходу до природи, вбачання в матерії життєвих і духовних сил.

Однак в історії ніщо не повторюється. І якщо антична духовність була світоглядною з істинно філософським пізнанням світу, то Відродження характеризується поворотом у напрямі прагматичних й утилітарних потреб суспільства, де починають домінувати торгівці та ремісники.

Якщо античну духовність можна трактувати як період геніального осяяння (старогрец. *káθαρσις*) окремих особистостей, інтегральним підходом до Буття з домінуючим дедуктивним методом, то епоха Відродження характеризується продовженням тієї диференціації, яку започаткував Аристотель, а закінчили Рене Декарт й Ісаак Ньютон. Пануючою стає емпірія, а головним методом – індукція. Якщо для античних мислителів суще виступало в цілісності Світобудова – Життя – Розум, то для вчених і філософів Відродження – це вже розподіл цілого на окремі частини єдиного Всесвіту: Світобудова, Життя, Розум. Колись єдину та цілісну «натурфілософію» поділено на «фізику» та «філософію». З того часу Всесвіт і Буття аж до XX століття досліджують, як правило, вузькі спеціалісти, котрі й досягають певних результатів в окремих напрямках, але цілісності вже не прослідковують (певним винятком є системи І. Канта і Г. В. Ф. Гегеля та, можливо, Г. Спенсера).

У період Нового часу Б. Спіноза висуває ідею субстанціональної єдності між духовним і матеріальним світом. Це положення було розвинуто в гіпотезу про «єдину силу», яка присутня в кожному явищі (як фізичному, так і духовному) та виражається динамічним способом через принцип полярності, згідно з яким полярності збігаються. На світоглядному рівні утверджується ідея про те, що природа – це нерозривна єдність духу (Бога) та матерії, яка здатна еволюціонувати через постійну реконструкцію своєї першопочаткової бази. Б. Спінозу відносять до пантеїстів. Але, на нашу думку, – він більше натурфілософ, хоча між пантеїзмом і натурфілософією китайської стіни немає.

Наприкінці XVI – початку XVII століття в натурфілософському підході прослідковуємо механістичний ревізіонізм (очевидно, у результаті досягнень механіки), який досягає апогею в епоху Просвітництва. Однак, вихід 1786 року книги І. Канта «*Метафізичні начала природознавства*», а 1790 року – «*Критики здатності судження*» знаменує критику механістичного підходу до розуміння зв'язків людини та природи, природного середовища й соціуму (Kant, 1966).

Зазвичай XIX століття називають епохою науки, хоча ліпше іменувати цей період віком технічного прориву людства. У цьому столітті було започатковано на рівні ідей та значною мірою втілено в практику ткацький верстат, паровий двигун, підводні та літальні апарати, автомобіль, телеграф, телефон, радіо тощо. Утім, це століття мало такі характерні ознаки, як

тотальне несприйняття та жорстка критика натуралізму й натурфілософії. Противниками натуралізму були такі відомі європейські (здебільшого німецькі) вчені, як К. Гаусс, Г. Гельмгольц, О. Гумбольдт, Ю. Лібіх та ін.

Дещо посприяло відродженню натурфілософії еволюційне вчення Ч. Дарвіна, представлене в середині XIX ст., та монізм Е. Геккеля. Близьким до натурфілософії цього періоду є енергетизм В. Оствальда та віталізм Г. Дріша.

4. Цікавим і показовим є той факт, що розвиток натурфілософії чи її підходів до дослідження буття, свідомості, духу людини наприкінці XX століття взяли на себе слов'янські вчені, зокрема російські та українські. Це пов'язано зі «срібним віком» російської філософії та поверненням в українській культурі до натурфілософської концепції Григорія Сковороди, його кордоцентризму.

Видатний мрійник і мислитель Костянтин Ціолковський передбачав соціалізацію Космосу, поширення та примноження позитивного досвіду цивілізації в космічному просторі з одночасним удосконаленням людини у взаєминах її із собі подібними, звеличенням її інтересів, потреб, різностороннім здійсненням її людських сутнісних властивостей і сил (Tsiolkovskiy, 2002).

Продовжувачем натурфілософських ідей К. Ціолковського був його учень і популяризатор Олександр Чижевський. Він віднайшов закон «квантитативної компенсації в функціях біосфери» й стверджував, що пізнання людиною законів природи, набуття нею могутніх засобів, які здатні масштабно впливати на «неживу» природу, спираючись на пізнані закони, відкриває можливість цілеспрямовано впливати на стихійні процеси. Так, О. Чижевський десятиліттями досліджував «поведінку» Сонця та встановив кореляцію між періодичними спалахами активності світила з природними та соціальними катаклізмами на Землі – землетрусами, потопами, масовою міграцією етносів і народів, бунтами та революціями тощо (до речі, з 2010 року по 2021 рік тривав новий, одинадцятирічний цикл «активного» сонця, а 2015 року закінчилася ера, яка складалася з трьох періодів по 532 роки кожен).

Першу доповідь на цю тему було проголошено 1915 року, а через три роки в Московському університеті було захищено докторську дисертацію, присвячену згаданим проблемам. Нині виявлені О. Чижевським закономірності є аксіоматичними та стали вже набуток буденних побутових знань: і поведінку народів, і самопочуття індивіда ми ув'язуємо із сонячною активністю. З іншого боку, за кілька десятиліть О. Чижевський застерігав від вульгаризації його висновків: він зазначав, що не слід перебільшувати значення наведених ним фактів і встановлених закономірностей. Сонце не розв'язує ні суспільних, ні

економічних питань, однак у біологічне життя воно втручається досить активно (Chyzhevskiy, 2004).

З певними застереженнями до новітніх натурфілософів можна віднести мислителя, ученого, поета й публіциста Івана Франка. Ще 1905 року він опублікував невелику за обсягом книжку «Створення світу», у якій критикує буквально розуміння Біблії (Старого Заповіту) та зазначає шумерські, вавилонські й асирійські джерела цієї книги, зауваживши, що критиків Ч. Дарвіна сердить не те, що він написав, а те, чого в нього немає, ще й жоден з критиків не спромігся читати Ч. Дарвіна. І. Франко добре знав сучасну йому природничу науку та на філософському рівні осмислював і узагальнював її, творячи систему знання на підставі науки про природу та філософію (Franko, 1918).

Особливою постаттю в натурфілософії є член багатьох академій наук, перший Президент Всеукраїнської академії наук Володимир Вернадський – видатний геолог, палеонтолог, геохімік, історик науки та філософ, який від дослідження «неживої» матерії, мінералів піднявся до світоглядного охоплення всього живого й неживого як єдності та запропонував людству вчення про ноосферу – сферу розуму (ідеальну), котра співіснує з матеріальними сферами (літосферою, гідросферою, атмосферою, стратосферою), перебуваючи з ними в нерозривному зв'язку та будучи визначальною (Chyzhevskiy, 2004).

Розвиток життя, за В. Вернадським, йтиме в напрямі від біосфери до ноосфери – єдиного розуму Космосу (Vernadskiy, 2004).

Продовжувачем розробки натурфілософських ідей в українській науці був Микола Руденко – вчений, поет, дисидент і в'язень радянських таборів.

У роботах «Економічні монологи», «Енергія прогресу» та, особливо, в «Гносис і сучасність» він не тільки спростовує К. Маркса, який вважав джерелом додаткової вартості працю найманого робітника, а переконливо доводить, що додаткову вартість творить енергія Сонця. За твердженням автора, невелику працю «Гносис і сучасність» він писав пів життя. Ця робота і стала науковим підсумком життя мислителя та поета. Він показує зв'язок Бога, Абсолюта й Людини, Мікро- і Макрокосмосу, елементарної частинки (електрона) та Мегагалактики, ув'язує матеріальне з ідеальним через монади (продовжуючи Лейбніца) та стверджує, що духовне присутнє як в електроні, так і в Макросвіті (Rudenko, 2001).

Своєрідну позицію як натурфілософ обіймає видатний український мислитель і письменник Олесь Бердник. Він критикував природознавців, зокрема фізиків, за нерозуміння цілісності світу, розрив і зруйнування Буття на матерію, енергетизм і час, що стало вже світовою хворобою. У філософському есе «Альтернативна еволюція»

він зазначив, що в результаті цієї світової хвороби та порушення цілого, людство потрапило до лабіринту Зруйнування Цілісності, породило ритміку обмежених проявів – Час, а разом з ним – Енергію як динаміку цих проявів. Енергія ж є ефектом розпаду Цілого, хвилею сили, відчуженням від Внутрішнього Космосу, відірваністю від Джерела, оформленою в зовнішні стихії. Не розуміючи Руху та його проявів (Енергія, Сила, Могутність, Напряга), Людина прагнула заволодіти Зовнішнім Космосом, використовуючи часово-ефемерний аспект Руху – Енергії. Якщо поглянути на так звану науково-технічну революцію, на її наслідки, то людство отримало кров і страждання, а Всесвіт людина перетворила на велетенський крематорій, де згорають у топці космічного Молоха тіла, метали, душі, ідеї, держави, нації, племена, планети, зірки. Так звана еволюція, а за нею цивілізація – то «лише шлаки страхітливих палахкотіння Матерії у багатті Часу й Простору». Люди мають збагнути, що Енергія – це лише прояв зовнішнього руху, грубий аспект світової Динаміки Духу, Космічної Свідомості. Без опанування Духовною Динамікою, без Суми Любові – Альтернативної Еволюції, людство приречене на конфлікт зі Світобудовою, сліпе опанування енергіями Мікрокосмосу чи Макрокосмосу, на порушення рівноваги Природи й зрештою на самознищення (Verdnyk, 2007). Тобто в системі мислителя світобудова є цілісністю матерії та Духу, а Любов є цементуючою суттю Буття.

5. Великий ренесанс натурфілософії особливо підсилений результатами досліджень у природничих науках другої половини ХХ – початку ХХІ століття, з різкою зміною статусу психології (її називають головною наукою ХХІ століття) зумовив серйозну ревізію засадничих підходів не лише у філософії, але й в гуманітарних, соціальних науках, зокрема в політології, етнології, теоретичних науках про державу і право. Можна стверджувати, що з 80-х років ХХ століття в науці набував поширення натурфілософський підхід у вивченні природних і соціальних явищ, суттю якого було трактування людини та буття як нерозривної частини природи й розуміння останньої в нерозривній єдності з соціальними процесами. Водночас «екологічний імператив» пропонувалося розглядати як основу новітньої етики, який започатковувався у світових релігіях та стосувався людини та природи, їхньої єдності та цілісності (Kravchenko, & Kostytskiy, 1992).

На думку видатного російського вченого та натурфілософа академіка М. М. Мойсеева, в екологічному імперативі природничо-наукове й гуманітарне створюють монолітний сплав. Тому, з одного боку, розгляд етики як екологічної, її норм в генезисі, який бере початок у розвитку живого, а з іншого – в єдності біологічного та соціального, є не лише можливим, а й

необхідним. Безумовно, природа без людини – «байдужа», вона є ні моральною, ні аморальною. Але за умови єдності природи та людини щодо природи можна застосовувати етичні категорії та поняття. Тоді можна проревізувати стереотипи, за якими мораль традиційно й історично обмежувала сферу свого регулювання впливом на свідомість людей і суспільство лише внутрішньо-соціальними взаєминами та зв'язками, і завдяки цьому була специфічним механізмом внутрішнього соціального регулювання, крім того, у системі культурно-історичних відносин природу розглядали переважно як індіферентний об'єкт, наділений лише прагматичною чи утилітарною споживчою цінністю.

Теперішньому інтегративному підходу до природи та суспільства передувала соціологізація біології чи біологізація соціальної сфери. Починаючи з античних часів, мислителі шукали в природі джерела етики та права. Але, зважаючи на зазначені вище особливості диференціації наукового знання про природу, соціум і людину, лише у ХХ столітті вчені повернулися до пошуку основи етики у світі природи.

Конрад Лоренц, австралійський природодослідник, започаткував етологію – науку про поведінку тварин. Він зазначав, що з фактів етології можна вивести багато цінних порад для людей. Так, К. Лоренц вважав, що етологія стоїть вище за інші природничі науки, вона вивчає життєві ситуації, які можуть бути однаковими як для тварин, так і для людей. Отже, й мораль припиняє бути лише предметом теоретичного й філософського дослідження. Водночас такими можуть бути й біологічні закономірності поведінки, спільні для людини та для тварини. Це дає підстави стверджувати, що оскільки людина пов'язана з тваринним світом, то тварини й допоможуть усвідомити людську поведінку. На думку науковця, поведінку тварин, фактори, які гальмують їхню агресію, утихомирюють природну істоту, можна віднести до форм, аналогічних моральній поведінці (Lorenz, 1978; Jesness, 2020).

Сучасний британський етолог Д. Дж. Морріс у нашумілому науковому бестселері «Гола мавпа» йшов протилежним, у порівнянні з К. Лоренцом, шляхом: він не шукав етику людської поведінки в поведінці тварин, а відшукував «тваринність» у поведінці людини – особливості, притаманні не лише вищим приматам, але й нижчим ссавцям і навіть рептиліям (Morris, 1967).

З огляду на зазначені та інші позиції вчених у соціальних і біологічних науках, було запропоновано виробити на підставі законів біології, географії, фізики, хімії та інших природничих наук закони екології як синтетичної природничо-соціальної науки (Kravchenko, & Kostytskiy, 1992), а їхнім підґрунтям могли б бути запропоновані

О. Бердником «основні принципи нового бачення світу»:

- 1) спільності – усе в усьому;
- 2) Протея – вічної втечі, плинності, те, що сучасні теоретики визначають як принцип неозначеності;
- 3) вічного метаморфозу;
- 4) аналогії, тотожності;
- 5) кореляції – миттєвої взаємодії у Всесвіті;
- 6) насиченості – повноти чи збитковості;
- 7) призначення – усе в бутті «призначено»

для чогось, як у будь-якому організмі (Berdnyk, 2007).

Ці принципи могли би враховуватися з огляду на принципи чи закони Б. Коммонера:

- 1) усе пов'язане з усім;
- 2) усе повинно кудись діватися;
- 3) природа знає краще;
- 4) ніщо не дається задарма (Commoner, 1971).

Звичайно, у процесі вироблення принципів екологічної етики мають враховуватися закони й принципи діалектики: єдність і боротьба протилежностей, перехід кількісних змін у якісні, заперечення застереження, причин і наслідків, форми та змісту тощо.

Саме розмірковування одного з авторів у 1993 році спільно з академіком Ю. Ю. Туницею над екологічними законами спричинили виникнення ідеї Екологічної Конституції Землі. Ідея не залишилася ідеєю: її окреслювали на міжнародних конференціях «Екологічна Конституція Землі» (Львів, 2003) та «Глобальні зміни клімату: загроза людству та механізми відведення» (Львів, 2009). Питання прийняття єдиного правового екологічного документа для всієї земної цивілізації окреслювали у своїх доповідях Голова Верховної Ради України Іван Плющ на конференції зі сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро (1993 рік), Президент України Леонід Кучма під час інавгураційної промови (як обраний головою) на сесії ООН та під час конференції «Ріо+10» в Йоганнесбурзі (2003 рік) тощо. Очевидно, потреба в такому документі відчувається чимдалі гостріше. І, як уже зазначалося, фундаментом для Екологічної Конституції Землі мають стати засади екологічної етики, засновані на методології натурфілософії та стверджують інтегративну єдність природи, людини та суспільства (Kostytskyi, 2009).

6. Як зазначено вище, ми до всезагальних законів природи (їх пошуку та розкриття змісту) підходимо з позиції етики, природничих наук, екології та етології. Є й інший натурфілософський підхід у вітчизняній науці – це позиція академіка Олександра Костенка, який ще 1993 року висловив ідею «універсальної конституції природи» та ідею «соціального універсалізму». Однак його підхід, на відміну від нашого, має культурологічне джерело. Він стверджує, що культура вирішує все, вона

визначає життя людей, їхній добробут і навіть національну ідею. Учений зазначив, що для протидії пануванню кризогенної ідеології проти-природності в людській спільності, завдяки Новітньому Просвітництву має культивуватися ідеологія природності, зокрема, ідея про те, що єдиним джерелом Істини, Добра, Справедливості, Свободи (зокрема прав людини), Безпеки, Віри, Краси, Любові, Щастя, Миру, Добробуту тощо є природність людської життєдіяльності, тобто узгодженість волі та свідомості людей із законами Матері-Природи, яку ще можна називати культурою людей (Kostenko, 2008).

Підтримуючи ідею «соціального універсалізму» та культурологічний аспект натурфілософського підходу до соціальних, зокрема правових явищ, вважаємо, що при ренесансі натурфілософії як сучасної адекватної методології вона має застосовуватися (при декларуванні поліметодологічного підходу) не тільки в природничих науках і в філософії, але й в гуманітарному пізнанні державно-правових явищ. З іншого боку – культура в цьому контексті є вторинною. Вона, з огляду на натурфілософську методологію, з'являється лише на певному етапі Буття та є проявом його законів в соціумі. Але їй передують власне ці закони, а не навпаки. До істини ведуть багато доріг, головне – правильний напрям руху. Здається, що й у О. Костенка, і в нас – напрям правильний.

7. Альберт Ейнштейн свого часу стверджував, що обов'язком вчених є пошук тих загальних елементарних законів, із яких шляхом дедукції можна отримати картину світу. Очевидно, пошук і з'ясування законів Буття чи Космосу є надзвичайно важливим завданням, але цьому має передувати виявлення принципів Буття (*principia essendi*), якими є основні вихідні положення, засади, начала філософської чи наукової теорії, вчення – те, що є підґрунтям деякої сукупності фактів або знань¹.

У філософії термін «принцип» зазвичай використовують з огляду на різноманітні сфери людської діяльності (зі збереженням первісного відтінку – перший, основний, вихідний), тоді як до світу (Космосу) вживається термін «закон». Узагальнюючи, слід вести мову про закони – принципи як результат пізнання людиною Всесвіту (Космосу), які, будучи виявленими та перевіреними, пізніше самі стають засобом пізнання. Одним з таких законів-принципів є телеологія (доцільність) в природі й суспільстві, наявність онтологічних позалюдських залежностей і цілей. Телеологія Буття пов'язана з ідеєю креаціонізму (створення).

¹ Крім принципів Буття, виокремлюють ще й принципи пізнання (*principia cognoscendi*); вони взаємопов'язані, але одні стосуються об'єктивного світу, інші – суб'єкта його пізнання.

Не тільки філософи й теологи, а й спеціалісти-природники: фізики, математики, астрономи, вивчаючи розвиток Всесвіту, рух і знаходження в просторі й часі сонячної системи, Сонця, планет, їх супутників, особливо Землі та Місяця, схилиються до доцільності й раціональності в їх розмірах, орбітах, відстанях до світила, періодах обертання тощо. Наприклад, Земля рухаючись у Космосі навколо Сонця, мчить зі швидкістю 108 тис. км за годину. Якби ця швидкість змінилася в той чи інший бік, не було б на планеті не тільки життя, а й, можливо, атмосфери, і вона нагадувала б мертві планети в сонячній системі або Космосі. Тобто, навіть за ефекту Дірака (допустимо, у результаті Великого Вибуху), при Всесвітах, які «розбігаються», Земля «мандрує» навколо Сонця з допустимою, комфортною для життя швидкістю. Палеонтологи довели, що кілька мільйонів років тому доба складала 22 години, астрономи ж передбачають, що час доби, тобто повного оберту Землі навколо своєї осі, буде поступово зростати.

Якби діяли щодо Землі лише фізичні закони (наприклад, закон інерції), то швидкість її мала б поступово згасати (і не за мільйони років), або через ефект Дірака різко зростати. Очевидно, в Космосі діє доцільна Сила, яка утримує цей рух Землі в межах, за яких можливе життя та його розвиток. Підтвердженням доцільності є відстань Землі до Сонця. Якщо б Земля була ближча (чи дальша) до нього на кілька мільйонів чи навіть сотень тисяч кілометрів, то вона могла би мати на поверхні температуру (як Венера) кілька сотень градусів тепла чи кілька сотень градусів морозу (як Марс). Нахил орбіти Землі, відмінність магнітних полюсів від географічних, наявність супутника Місяця, його розмір, фази обертання й відстань до Землі є в умовах сонячної системи ідеальними та єдиними умовами для розвитку на Землі життя та цивілізації. Будь-які відхилення від сьогоднішніх умов у часі й просторі означало б для Землі (колиски людської цивілізації) зовсім іншу (швидше, ніяку) роль у Космосі.

8. Поряд із принципом – законом доцільності слід зазначити принцип – закон розвитку. Його окреслено в критицизмі та позитивізмі І. Канта, емпіризмі Д. Юма та Дж. Мілля, і, особливо, у натурфілософії та філософії тотожності В. Ф. Й. Шеллінга¹. Розвинув ідею розвитку вказаних попередників, а потім обґрунтував її як закон – принцип Буття, видатний англійський філософ Герберт Спенсер (напевно, один з небагатьох мислителів, який після Піфагора, Платона, Аристотеля, Канта й Гегеля створив

¹ Суть філософії тотожності Шеллінга полягає в ідеї тотожності об'єкта та суб'єкта, з чого виводиться закон тотожності єдиного Розуму самому собі.

цілісну світоглядну систему). Закон розвитку (Спенсер називає його також Законом еволюції) він виводить із закону збереження енергії. Спочатку вчений демонструє розвиток в «Основах психології». Будучи прихильником теорії еволюції, Спенсер стверджує, що розвиток душевного життя від простіших і нижчих форм, яке спостерігаємо в мікроорганізмах, до людини включно є безперервним переходом від розсіяного – до інтегрованого, від однорідного – до різнорідного, від невизначеного – до визначеного. Свідоме виникло зі сфери безсвідомого на певному щаблі еволюції живого світу. Правда, він шукав носія цього розвитку в «атомі душевного життя» чи «нервовому поштовхові». Загальні закони душевного життя за Спенсером є продуктами розвитку, еволюції. Тобто з розвитком еволюції чимдалі частіше «проявляються» чи відкриваються її закони (Kollins, & Spenser, 1897). За Спенсером, закону розвитку (еволюції) підвладний Космос і Сонячна система, виникнення кори Землі та її зміни, соціальні організми (невеликі території розвиваються до провінцій, ці останні – до королівств, королівства – в імперії), мова, наука, мистецтво, література, архітектура, театр, одяг, побут тощо. Уся матерія розвивається (еволюціонує) ритмічно та піддається різним метаморфозам. Вона, на думку дослідника, з розсіяної та такої, що перебуває в хаотичному русі, набуває визначено-різномодного руху. Те саме відбувається із земною корою, живими організмами, соціумом, етикою. Останню він ділить на абсолютну та відносну. Абсолютною є етика, визначена в кодексі ідеальної поведінки, приписи якого вважаються абсолютно позитивними, на відміну від відносно позитивних приписів, які становлять зміст Відносної етики. Розвиток (еволюцію) етики в Спенсера можна прослідкувати на прикладі етики суспільного життя: він виокремлює етику тварин, «недолюдську справедливість» (від нім. «*Untermensch*» – недолудина), людську справедливість, почуття справедливості та, зрештою, ідею та формулу справедливості.

9. Зважаючи на новітні добутки в природничих науках, боротьбу між філософами й теологами, яка тривала впродовж кількох тисячоліть, тепер перенесено на сферу природничої науки. Низка видатних учених наполягає на позиції творення та регулювання (контролю) Вищою сутністю, Абсолютом фізичних, біологічних і соціальних процесів. Цікаві дані щодо цього наведено в збірнику «Many Worlds: New Universe Extraterrestrial Life», який вийшов друком 2000 року. Серед авторів – видатні західні вчені, Нобелівські лауреати, працівники НАСА, професори провідних університетів.

Автори розділилися на три групи. Першу групу (Христіант де Дюв, Пол Девіс, Бернд-Олаф

Кюпперс, Крістофер Маккей) можна умовно назвати натурфілософами, які схилиються до того, що ідея життя закладена в самій основі Всесвіту.

Друга група вчених (Артур Пікок, сер Мартін Різ, Лі Смолін) стоїть на платформі теорії космічної еволюції та переносить закон природного відбору Ч. Дарвіна в Космос. На їхню думку, усі закони Всесвіту можуть впливати з природних законів і цілком пізнаваних процесів самоорганізації.

Третя група (Фріман Дайсон, Джілл Корнелл Тартер, Ернан Мак Маллін, Джордж Койн) – прихильники «Космічної теології», які відстоюють наявність вищої сутності – Бога, який діє в космічних масштабах (Dick, 2000).

Проте зазначені проблеми актуальні нині й у філософії. Видатний чилійський мислитель Даріо Салас Соммер 1998 року опублікував книгу «Мораль ХХІ століття», у якій він доводить, що мораль, етичні норми – це кодекс законів Природи, який сприяє досягненню досконалості та гармонії з самим собою, із Всесвітом (Sommer, 1998).

Українські вчені-філософи та природничники (О. Головнєв, Ю. Канигін, В. Кушерець, В. Лазарєв, М. Савостьянова та ін.) теж схильні до натурфілософії чи навіть космології. Водночас прослідковуємо дві тенденції: одні завдяки Біблії прагнуть підтвердити сучасні досягнення природничої науки, інші – через філософське переосмислення добуток природничих наук (насамперед, фізики, біології, астрономії) – пояснити суть Буття, Космосу та Життя. До останніх слід віднести інженера й філософа-самородка Олександра Головнєва, який в опублікованих 2002–2003 роках книгах під загальною назвою «Кінцевий Всесвіт» через філософське переосмислення фізики, її законів виходить на рівень цілісної світоглядної системи, де основними є відповіді на три фундаментальні питання: що є Світобудова, Життя й Розум (Golovnev, 2002).

Важливою гносеологічною подією в Україні було опублікування низки книг вітчизняного вченого Олександра Бондаря: «Енциклопедія несвідомого українця», «Проект Україна. Побудова справедливого суспільства», «Доктрина «справедливого суспільства» та ін. Автор, на нашу думку, з огляду на натурфілософію, відстоює цілісність і єдність всього Суцього: Свідомості, Матерії, Енергії, Інформації, Часу тощо. Показовим є те, що так звана «професійна» філософська спільнота не помічає оригінального українського самородка, хоча його ідеї та міркування на часі або швидше випереджають час (Bondar, 2013; Bondar, 2017).

10. Оригінальний натурфілософський підхід окреслив сучасний абхазький філософ Віктор Нюхтілін – автор бестселера «Мелхіседек». На

його думку, є ще закони й характеристики Матерії та Буття, які не мають джерел у властивостях Матерії та Буття. Вони існують як закони, які «... приходять нізвідки!» Жоден з параметрів фізичних умов не породжується тими фізичними об'єктами, які цим умовам охоче підпорядковуються. Якщо покладатися на наукові визначення таких фізичних властивостей, як енергія, сила, маса, гравітація, рух тощо, то це завжди якісь «здібності», «непрямо проявлені характеристики», «константні тенденції», «похідні дії», динамічні та інші «стани» цих самих об'єктів. Усі властивості матеріальних об'єктів – це те, чим вони наділені з боку будь-яких полів, сил та інших, прямо таки психоїдних за настирністю та невідомими за джерелом прояву зовнішнього впливу. Тобто є фізичні об'єкти, від атома й до всієї решти, які нічого здатного до взаємодії не мають, без цих обставин їх існування ніби спускається «зверху». Такі міркування спонукають автора до висновку, що «... цей світ не міг би виникнути без скрупульознішого й точнішого розрахунку, розумного плану й об'єднуючої ідеї, бо все в матерії безвольно за своєю внутрішньою природою...» (Niukhtilin, 2008).

Резюмуючи цю досить довгу цитату, можна знову повертатися до того, що вже було зазначено вище: закони Матерії, Буття, як «проявлені» наукою, так і ті, що «приходять нізвідки» (можливо, є проявом наукової інтуїції чи одкровення), мають доцільний, телеологічний характер та й «відкриваються» ці закони тоді, коли наука та цивілізація вже доросли, дозріли до їхнього сприйняття. Інтенсивно ця особливість почала проявлятися з середини ХХ століття. Свідченням цього є відкриття генетичного коду, законів інформатики, безкінечності субатомарних частин, закономірностей торсійних полів, інформаційно-енергетичного континіуму (який об'єднує все суще – живе й неживе) тощо.

11. До вищезазначених законів – принципів Буття належить Закон векторного розвитку (зокрема й історії). Водночас розвиток Всесвіту постає не як хаос випадкових подій і фактів, і не тільки як прояв пульсацій, які спалахують спонтанно й згасають, не як товща нашарованих один на одного одноманітних повторів, а як тривалий закономірний процес, який неухильно розгортається з минулого в майбутнє. Англійський астрофізик Стівен Гокінг, виражаючи цю проблему метафорично, говорив про існування трьох «стріл часу»:

- 1) стріла термодинамічна є проявом часу, в якому наростає безлад;
- 2) стріла психологічна – спрямованість часу, у якому ми пам'ятаємо минуле, а не майбутнє;
- 3) стріла космічна – спрямованість часу, у якому Всесвіт розширюється, а не стискається (Hawking, 1988).

Очевидно, ця спрямованість часу стосується історії, суспільства, держави та права. Вони розвиваються, залишаючи в минулому пам'ятки величі чи падіння. Сьогоднішній стан є містком між минулим і майбутнім; теперішнє, як лезо бритви, відділяє минуле від майбутнього. Отже, і людина, і цивілізація «однією ногою стоять в минулому, а другою прямують у майбутнє».

12. Іншою опорною базою, яка сприяла по-новому подивитися на розвиток (зокрема історичний, державний, правовий), стала загальна теорія систем, засновником (чи відкривачем) якої є Людвіг фон Берталанфі. У теорії систем окреслено певні закономірності:

1) система є цілісністю, вона не може зводитися до простої суми частин (тому історію, соціогенез не можна усвідомлювати лише як сукупність подій і фактів, слід враховувати й «невидиму» функціональну складову (а що ми маємо сьогодні в загальній історії чи історії держави і права?);

2) системи ієрархічні;

3) закони навіть дуже складних систем ізоморфні (тотожні) й вони однакові для систем усіх видів, типів і класів: хімічних, фізичних, біологічних, соціальних. Якою б не була специфіка системи, онтологія її все одно зростає з універсальних закономірностей (Stoliarov, 2008).

Ці характеристики та закони теорії систем дають можливість перебороти розподіл і розрив між природничими та гуманітарними науками, «живою» та «неживою» матерією, природним і соціальним буттям, законами природи та законами соціуму.

Для всіх систем також характерним є внутрішня диференціація (наростання внутрішньої різноманітності) та інтеграція (зведення багатоманітності в певну цілісність). У процесі домінування інтеграційних тенденцій – система стабільна, у разі прояву тенденцій диференціації вона може втратити цілісність. Зрештою відкриваються такі онтологічні можливості:

1) система гине, припиняє існувати;

2) система дробиться на нові системи;

3) система трансформується в нову цілісність.

Інтеграційні тенденції зумовлюють:

1) експансію системи (насамперед соціальної);

2) власне розвиток – як незворотна все більш ускладнена еволюція.

Однак жодна система не може бути безкінечно стабільною, бо крім зазначених законів, діють й інші. Так, система, яка щойно виникла, через певний час деградує (тут прослідковується зв'язок з іншим законом термодинаміки). Водночас, коли йдеться про соціум, ця закономірність ніяк не означає смерть цивілізації, а лише перехід від однієї фази людства до іншої. Елвін Тоффлер виокремлює три фази розвитку людства: аграрну, індустріальну й інформаційну. Причому фазовий

перехід означає, з одного боку, системну катастрофу, демонтаж практично всіх старих цивілізаційних структур, а з іншого – виникнення нових структур, які творять нову фазу розвитку людства.

Подібна закономірність проявляється й на нижчому рівні, наприклад, у процесі переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої (за К. Марксом) або від соціалізму до ліберального (чи неоліберального) капіталізму в сучасній Україні.

13. Крім наведених законів-принципів, можна виокремити загальнонаукові закони, біологічні, геологічні, фізичні, хімічні закони, які мають загальний характер і можуть трактуватися як космічні хоча б у межах Сонячної системи. Ці закони встановлено, швидше, у результаті емпіричних й експериментальних досліджень (на відміну від тих, про які пише В. Нюхтілін).

Серед загальнонаукових законів, які проявляються в Космосі, є: 1) закон константності (відкритий В. І. Вернадським) про те, що кількість живої речовини в біосфері є постійною; 2) закон послідовності проходження фаз розвитку про те, що об'єкт послідовно розвивається від простішого до складнішого; 3) закон спрямованості та незворотності еволюції про те, що ні матерія, ні соціум не можуть повернутися до попереднього чи первісного стану. Сюди ж належить і закон збільшення ступеня ідеальності (за Г. В. Лейбніцом) чи «ефект чеширського кота» (Льюїс Керролл) про те, що людство, перетворившись на глобальну екологічну силу, переборовши розбіжності, спричинені насамперед матеріальним зацікавленням, неминуче повинно консолідуватися на підставі новітньої зверхідеї, перейти від конфронтації до співпраці. Однією з консолідуючих ідей, як зазначалося вище, є ідея Екологічної Конституції Землі.

До біологічних законів, котрі вже мають всезагальний характер, можна віднести закон кореляції, за яким в організмі (та й в інших системах) як цілісній системі всі складові частини відповідають одна одній за будовою та функціями, і зміна однієї частини організму або функції неминуче призводить до зміни інших частин або функцій. Закон оптимальності полягає в тому, що збільшення розмірів організму (росту, ваги) у філогенетичному ланцюзі має свою межу; чим менший організм чи особина, тим важче їй протистояти процесам ентропії; унаслідок боротьби з ентропією відбувається укрупнення організмів, що насамперед призводить до відходу від закону оптимальності, і, як правило, виродження організмів. Закон оптимальності чітко прослідковується в соціумі: зверхвеликі держави (імперії, іноді світові), як правило, недовговічні. Стійкими є не величезні, не дрібні, а середні державні утворення.

До цього закону близьким є геологічний закон об'ємів, який полягає в тому, що у глибинних шарах

земної кори створюються мінерали та їх комбінації з меншим молекулярним об'ємом (атомна маса поділена на питому вагу), ніж у верхніх шарах; геогенетичний закон полягає в тому, що мінералогічні процеси протягом короткого інтервалу ніби повторюють (у видозміненому вигляді) загальну історію геологічного розвитку. Близьким до цього закону є біологічний закон філогенезу, наприклад, зародок людини в утробі матері проходить за дев'ять місяців біологічну еволюцію, яка тривала мільярди років. Ще вагомішими (у контексті цієї роботи) є фізичні закони, які стосуються фундаментальних засад розвитку матерії. Серед них закон максимізації енергії, який полягає в тому, що в суперництві систем виживає лише та з них, яка найкращим чином сприяє народженню енергії та найефективніше використовує найбільшу її кількість. Закон упорядкованості та заповнюваності простору й просторової визначеності полягає в тому, що заповнення простору всередині природної системи внаслідок взаємодії між підсистемами впорядковано таким чином, щоб реалізувати гомеостатичні властивості системи з мінімальними розбіжностями між її частинами; порушення природної впорядкованості заповнення простору в природних системах під час використання вимагає додаткових сил і засобів.

Цікавим є закон фізико-хімічної єдності живої речовини – уся жива речовина Землі фізико-хімічно єдина, звідси випливає закономірність – те, що шкідливе для однієї частини речовини, не може бути корисним чи байдужим для інших.

Очевидно, що в межах цієї публікації не є можливим навести й описати всі закони природознавства (більш докладно це питання розкрито, наприклад, в Kravchenko, & Kostytskyi, 1992). Але вважаємо за необхідне акцентувати на тій позиції, що закони фізики, хімії, біології, геології тощо є проявленими законами Буття, і якщо вони відкриті в межах однієї науки, то з одного боку характеризують якийсь фрагмент, ракурс буття, а з іншого, оскільки Буття цілісне і єдине, ці закони (якщо вони закони!) стосуються й інших фрагментів і ракурсів Буття. І, можливо, в них вони діють не «напрямую», а у трансформованому, діалектичному характері. Звичайно, перенесення в чистому виді природничих законів у соціум, у сферу етики й права – абсурд. І це вже наука проходила. З іншого боку, таким же абсурдом є відрив соціуму від природного буття та його законів. Натурфілософія виходить з інтегративної цілісності Буття, Матерії, Духу, Розуму. І за такої методологічної засади закони (правила) етики, право виступають сторонами, аспектами цілісного, де мають врахувати й використовувати результати наукових пошуків і, встановлені вже іншими (нефілософськими й неюридичними) науками, правила, принципи й закони.

14. Усезагальні закони Буття, усвідомлені й присвоєні, трансформуються в етику, а через неї – у право. Етика – філософська наука, об'єктом якої є мораль. Аристотель ввів поняття етики для означення практичної філософії, в якій міститься світоглядна сторона у вигляді ідей про належне, добро та зло, ідеал, обов'язок, справедливість, правильне й неправильне, чесноти та порочність, щастя, тобто про те, як повинна чинити людина. Одні й ті ж етичні приписи, етичні закони діють на будь-якій території, попри кордони, тип законодавства в конкретній державі, форму правління, державний устрій і політичний режим. Етичний закон приходить у світ, стоїть над усім, зобов'язує схилитися перед ним усі державні закони, урівнює всіх, вимагає від усіх діяти однаково щодо Закону. Етика приходить одна для всіх, часто в умовах, коли запозичення етичних правил одним народом в іншого не є можливим ні географічно, ні світоглядно. Наприклад, старозавітний декалог Мойсея є дзеркальним відображенням тексту папірусів, які клали в могилу з померлим у Стародавньому Єгипті, і де стверджувалося, що померлий не крав, нікого не вбивав, не віднімав чужого, не займався лихварством, не брехав тощо. Такі ж етичні імперативи містять писання Заратустри, Будди, Конфуція, Лао-цзи, Хаммурапі тощо. Останній, до речі, правив майже тридцять вісім століть тому. Але ще за тисячоліття до нього правитель шумерського Латаша у Дворіччі Урукагіна отримав від Бога Нінгірсу етичні закони: не ображати вдів, бідняків, слабких, не вбивати, не грабувати, не займатися лихварством й обманом у торгівлі. Очевидно, це найдавніша пам'ятка етичних приписів, яка дійшла до нас. Але всі стародавні етичні кодекси пов'язані з двома суб'єктами: Богом, який передає закони, та пророком, царем чи правителем. Тобто всюди присутня трансцендентна, вища сила. Можна скептично ставитися до фізичної присутності Творця в цьому контакті. Швидше, це здійснювалося через одкровення або (у світлі сучасних досягнень фізики в розробці теорії єдиного поля) через здатність правителя чи пророка «підключатися» до інформаційно-енергетичного континууму, вічного, незнищимого, абсолютного. Може постати запитання: а чи є ці етичні правила такими складними, що до них люди не могли дійти самостійно п'ять чи чотири тисячі років тому? Видається, що ні. Адже впровадження етичних кодексів Урукаїною, Хаммурапі, Ману, Мойсеєм, Буддою, Заратустрою, Конфуцієм, нарешті Ісусом Христом спричинило революційні зриви у свідомості та світогляді сучасників, не завжди безпечні для того, хто пропонував нововведення. Можна згадати сумний кінець (земний) фараона

Ехнатона або Ісуса Христа. Виникає також питання до скептиків: а що людство віднайшло у сфері етики після названих засновників релігій і античних філософів (Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля)? А втім, минуло вже дві з половиною тисячі років. І нині ми живемо в тих етичних системах, які були створені до нас тисячоліття назад. А всілякі нововведення на зразок «Морального кодексу будівника комунізму» можна розглядати як плагіат. Навіть мислителі та пророки попереднього тисячоліття чи двох (Барух Спіноза, Мішель Нострадамус, Рене Декарт, Кант, Гегель та ін.) виглядають доволі скромними поряд з монументальними постатями Мойсея, Конфуція, Заратустри, Будди, Ісуса Христа, Магомета, Сократа, Платона, Аристотеля.

Вище було зазначено щодо всезагального закону розвитку – прогресу. То чи не заперечує попередня теза суть цього закону? Ні, не заперечує. Бо розвиток можливий і зі знаком «плюс», і зі знаком «мінус». Останнє тисячоліття або й два цивілізація розвивалася, але зі знаком «мінус». Невелика ілюстрація. З розвитком Риму, захопленням ним Іудеї в середині I ст. до н. е. закон Мойсея знецінився, втратив навіть в іудеїв своє значення, «потускнів» та «вигорів». Якщо раніше іудеї говорили про персів та еллінів як про язичників, які не знають закону, то про римлян вони цього сказати не могли. Римляни принесли перемагаючий закон, якому іудеї змушені були скоритися. Навіть будучи на суді Пілата, вони чинили не за іудейським законом, законом Мойсея, який мав імператив «не вбий», а за римським законом, який вбивство дозволяв. Тому вони й просили Пілата: «Убий його» [тобто Ісуса] (пригадаймо поведінку римлян під час боїв гладіаторів: вбити чи помилувати переможеного вирішував імператор і натовп). Але минуло дві тисячі років. Що тепер нагадує про силу й велич Риму, крім руїн Колізею, монумента Трояна, акведуків і ще деяких об'єктів? Так, ми запозичили римське приватне право, але не римські етичні правила. А де закон Мойсея? Крім кількох десятків мільйонів іудеїв його дотримується півтора мільярда християн на планеті Земля. Та й не тільки християн, особливо коли йдеться про сферу міжнародних, міждержавних взаємин. Тобто тривалість і міцність етичних законів не в силі, яка їх підпирає, а в трансцендентній суті, адекватності змісту Буття та природі людини.

15. Ми розрізняємо право та закони (людські чи державні). В ієрархії норм суспільного регулювання людські закони посідають останнє місце. На нашу думку, наявний такий ієрархічний зв'язок:

- 1) всезагальні (космічні) і природні закони;
- 2) етичні закони;
- 3) правові норми;

4) закони (людські, державні).

Право нерозривно пов'язане з етикою та розуміється як формальна рівність, всезагальна й необхідна міра свободи та всезагальна справедливість.

Основи правового буття полягають у метафізичному, онтологічному, культурологічному, антропологічному, екзистенціальному його змістові або характері. Праву притаманний ідеальний характер. Саме тому його не можна спостерігати безпосередньо. Воно не має визначеного місця у фізичному просторі. Воно нематеріальне, тобто недоступне людині для сенсорного сприйняття, його не можна виміряти чи зважити. Суттю права є справедливість, рівність, свобода (Stoliarov, 2008). Право може фіксуватися в традиціях, звичаях, міжнародних нормах, певною мірою в законах (людських, державних). Носієм права як ідеальної категорії є правосвідомість людини, соціальних груп, соціуму загалом. А правосвідомість є підсистемою свідомості поряд з моральною, політичною, релігійною, естетичною свідомістю. І між ними, за вже згаданими вище законами системи, мають місце взаємозв'язки і взаємодія. Свідомість – не мозаїка, яка складається з чітко відособлених шматків. У свідомості один її вид постійно взаємодіє та переходить в інший. Очевидно, що правова свідомість найтісніше пов'язана з етичною та релігійною свідомістю. Тому часом буває важко відрізнити етичну норму від правової (а, можливо, це й не потрібно робити). Цілоком зрозуміло, що право має бути етичним (оскільки етика має всезагальний, а не національний, регіональний характер). З іншого боку, у праві проявляються і національні особливості, і пов'язані з історією та традиціями й звичаями зазначеної нації. Ілюстрацією може бути право в японців, євреїв, індусів, китайців. Є специфічні особливості права і в українців.

Право є підґрунтям для законотворення (людського, державного). Парламенти, правителі чи сам народ можуть творити закони. Але тут діє подібний імператив, як і щодо права: неетичне право – не право, а не правовий закон (людський, державний) – не закон.

Від закону космічного (всезагального) до закону людського – складний шлях. Закони Буття мають об'єктивний характер, закони людські, певним чином державні – суб'єктивний. Хоча їх об'єднує трансцендентність: чим більше в людському законі тих засад, які людство отримало через одкровення чи через пророків, тим ближчі вони до метафізичної суті Буття. У протилежному випадку вони є зазвичай антигуманними, протилюдськими, протиприродними й такими, що посягають на саму суть Буття.

У юриспруденції дедалі частіше лунають дискусії щодо зв'язку права та закону, права та моралі. Автори найчастіше є учасниками цих

дискусій. «Класичні» юристи, прихильники позитивістського підходу відкидають зв'язок права та моралі, закону та моралі, особливо коли йдеться про застосування закону, яке чомусь називається правозастосуванням (?). Правозастосування наявне в практиці Конституційного Суду України та дуже рідко – у загальних і спеціальних судах. Про прокуратуру та правоохоронні органи зовсім не йдеться. Тобто на рівні теорії дискусії про зв'язок моралі, права, закону (людського, державного) тривають, а в юридичній практиці діє принцип *dura lex sed lex*.

Отже, виникає остаточне питання з цієї теми: невже людина (особливо юристи) так зациклена на собі, так «застрягла» на побутовому рівні, що ставить часом свої нерозумні, несистемні, аморальні закони вище за право, етику та космічні закони Буття? Відповідь позитивна: так! То куди ж може вести цей шлях? У нікуди, в інферно...

Наукова новизна

У статті вперше в юридичній та філософсько-правовій літературі ставиться питання про Всезагальні (космічні) закони як джерело права та закону. Автори виходять із принципу цілісності та єдності всього суцього, що дає можливість трактувати суспільство, державу, право, етику, закони (юридичні) в нерозривному зв'язку з Буттям, Гносеологією та Метафізикою.

Висновки

Право, закон перебувають у сутнісному зв'язку з культурою, релігією, етикою, мораллю. Вони нерозривно пов'язані з цивілізацією, її зародженням, розвитком і загибеллю. Однак вони можуть не зникати, а передаватись як естафета наступним цивілізаціям. Ілюстрацією може бути римське право та законодавство, які на 15 століть пережили Римську цивілізацію.

Нині ми спостерігаємо ренесанс (відродження) натурфілософії як методологічної основи новітнього синтезу філософії, природничих, соціальних і гуманітарних наук та добутого ними знання. З огляду на цей методологічний процес є необхідність розглянути право та закони (юридичні) у взаємозв'язку, цілісності та єдності із всезагальними (космічними) і природними законами. Останні слугують світоглядним джерелом для права і «людських законів». Зважаючи на те, що Матерія та Свідомість, Буття та Життя, порядок у Всесвіті й правила поведінки людей перебувають у нерозривному зв'язку, слід вважати, що герметичний принцип «як зверху, так і знизу» проявляється так, що всезагальні (космічні) закони та закони людські (юридичні) нерозривно взаємопов'язані та проявляються одні в інших (Linden, 2003). Урахування цієї особливості сприятиме створенню більш правильних, об'єктивних, адекватних і довготривалих людських (юридичних) законів.

REFERENCES

- Berdnyk, O. (2007). *Alternatyvna Evolutsiia [Alternative Evolution]*. Kyiv: Triada-A [in Ukrainian].
- Bondar, O. (2013). *Entsyklopediia nesvidomoho ukraintsia [Encyclopedia of the unconscious Ukrainian]*. Kyiv: Kazka [in Ukrainian].
- Bondar, O. (2017). *Doktryna spravedyvoho suspilstva [The doctrine of a just society]*. Kyiv: Biznespolihraf [in Ukrainian].
- Chiznevskiy, A. (2004). *Zemlia v obiatiiakh Solntsa [Earth in the arms of the sun]*. Moscow: EKSMO [in Russian].
- Chyzhevskiy, D. (2005). *Naturfilosofiiia V.I. Vernadskoho [Natural philosophy of V.I. Vernadsky]*. *Filosofski tvory, Philosophical works*. (Vol. 2.). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Commoner, B. (1971). *The Closing Circle: Nature, Man, and Technology*. New York: Random House Inc.
- Danilian, O.H. (Eds.). (2002). *Filosofia prava [Philosophy of law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Dick, S. (Ed.). (2000). *Many Worlds: New Universe Extraterrestrial Life*. West Conshohocken (PA): Templeton Press.
- Franko, I. (1918). *Bibliine opovidannia pro Sotvorennie Svita u svitli nauky [A biblical story about the Creation of the World in the light of science]*. Vinnipeh, Man [in Ukrainian].
- Golovnev, A. (2002). *Konechnaia Vselennaia. Fiziko-filosofskaia kontseptsiiia [Ultimate Universe. Physico-philosophical concept]*. (Vol. 1). Kiev: Izd. dom Dm. Burago [in Russian].
- Golovnev, A. (2002). *Konechnaia Vselennaia. Fiziko-filosofskaia kontseptsiiia [Ultimate Universe. Physico-philosophical concept]*. (Vol. 2). Kiev: Izd. dom Dm. Burago [in Russian].
- Hawking, S. (1988). *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*. New York: Bantam Books.
- Jesness, B. (2020). *On Behind the Mirror by K. Lorenz*. doi:10.13140/RG.2.2.33352.96005.
- Kant, I. (1966). *Sochineniia [Essays]*. V.F. Asmus, A.V. Gulga, T.I. Oyzerman (Eds.). (Vol. 5). Moscow: Mysl [in Russian].
- Kant, I. (1966). *Sochineniia [Essays]*. V.F. Asmus, A.V. Gulga, T.I. Oyzerman (Eds.). (Vol. 6). Moscow: Mysl [in Russian].
- Kollins, G., & Spenser, G. (Ed.). (1987). *Filosofia Gerberta Spensera [Philosophy of Herbert Spencer]*. P.V. Mokievskiy, Trans. SPb.: F. Pavlenkov [in Russian].
- Kostenko, O. (2008). *Kultura i zakon - u protydyi zlu [Culture and law - in the fight against evil]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M.V. (2009). *Filosofskiy analiz Yevropeiskoho prava ta yoho trokh svitohliadnykh dzherel [Philosophical analysis of European law and its three worldview sources]*. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 22-30. [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M.V. (2009). *Metodolohichni problemy Ekolohichnoi Konstytutsii Zemli [Methodological problems of the Ecological Constitution of the Earth]*. *Filosofski ta psyholohichni problemy yurysprudentsii. Vybrani naukovii pratsi,*

- Philosophical and psychological problems of jurisprudence. Selected scientific works, 1.* Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2020). Etychni ta pravovi pohliady Pifahora [Ethical and legal views of Pythagoras]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 8-14. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.8> [in Ukrainian].
- Kravchenko, S.M., & Kostytskiy, M.V. (1992). *Ekolohichna etyka i psykholohiia liudyny [Ecological ethics and human psychology]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Kushakova, N.V. (2009). Induizm. Istoriia, rytualy, viruvannia [Hinduism. History, rituals, beliefs]. *Relihiieznavstvo, Religious studies*. V.M. Vovk, B.V. Chmil (Ed.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Linden, S.J. (Ed.). (2003). *Hermes Trismegistus: The Emerald Table (Tabula Smaragdina)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107050846.002>.
- Lorenz, K. (1978). *Behind the Mirror: A Search for a Natural History of Human Knowledge*. New York: Harcourt.
- Morris, D. (1967). *The naked ape*. New York: McGraw-Hill.
- Niukhtilin, V. (2008). *Melkhisedek. Kniga pro to, chto my nichego ne znaem o tom, chto znaem, i pri etom absolutno tochno znaem vse, chto nam nevedomo [Melchizedek. The book is about the fact that we know nothing about what we know, and at the same time we absolutely know everything that we do not know]*. SPb.: Krylov [in Russian].
- Pryhozhyn, I. (2009). Poriadok iz haosu: novyi dialoh "liudyny z pryrodou" [Order from chaos: a new dialogue between "man and nature"]. *Filosofia: khrestomatia (vid vytkov do sohodennia), Philosophy: a textbook (from the origins to the present)*. L.V. Huberskiy (Eds.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Rudenko, M. (2001). *Hnosys i suchacnist [Gnosis and modernity]*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
- Sommer, D.S. (2014). *Moral Para el siglo XXI*. Santiago: Fundacion Instituto filosofico hermetico.
- Stoliarov, A. (2008). *Osvobozhdeniye Edem [Eden Unleashed]*. Moscow: AST; SPb.: Terra Fantastica [in Russian].
- Tsiolkovskiy, K.E. (2002). *Geniy sredi liudey [Genius among people]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Vernadskiy, V. (2004). Naukova dumka yak planetarne yavyshe. Lystuvannia. Shchodennyky [Scientific thought as a planetary phenomenon. Correspondence. Diaries]. *Hronika, Chronicle*, 57-58 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бердник О. Альтернативна Еволюція. Київ : Тріада–А, 2007. 576 с.
- Бондар О. Енциклопедія несвідомого українця. Київ : Казка, 2013. 879 с.
- Бондар О. Доктрина справедливого суспільства. Київ : Бізнесполіграф, 2017. 507 с.
- Чижевський А. Земля в объятиях Солнца. М. : ЭКСМО, 2004. 928 с.
- Чижевський Д. Натурфилософія В. І. Вернадського. *Філософські твори* : у 4 т. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 2. 263 с.
- Commoner B. A Brief History of Time: Nature, Man, and Technology. New York : Random House Inc., 1971. 8 p.
- Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Данільяна. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
- Many Worlds: New Universe Extraterrestrial Life / ed. by S. Dick. West Conshohocken (PA) : Templeton Press. 2000. P. 191–210.
- Франко І. Біблійне оповідання про Сотворення Світа у світлі науки. Вінніпег, Ман, 1918. 124 с.
- Головнев А. Конечная Вселенная. Физико-философская концепция. Киев : Изд. дом Дм. Бурого, 2002. Кн. 1.
- Головнев А. Конечная Вселенная. Физико-философская концепция. Киев : Изд. дом Дм. Бурого, 2002. Кн. 2.
- Hawking S. A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes. New York : Bantam Books, 1988. 198 p.
- Jesness B. On Behind the Mirror by K. Lorenz. 2020. doi: 10.13140/RG.2.2.33352.96005.
- Кант И. Сочинения : в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гульги, Т. И. Ойзермана. М. : Мысль, 1966. Т. 5. 564 с.
- Кант И. Сочинения : в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гульги, Т. И. Ойзермана. М. : Мысль, 1966. Т. 6. 743 с.
- Философия Герберта Спенсера / в сокр. излож. Г. Коллинса ; с предисл. Г. Спенсера ; пер. с англ. П. В. Мокиевского. СПб. : Ф. Павленков, 1897. 472 с.
- Костенко О. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка. 2008. 352 с.
- Костицький М. В. Філософський аналіз Європейського права та його трьох світоглядних джерел. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2009. Вип. 1. С. 22–30.
- Костицький М. В. Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі. *Філософські та психологічні проблеми юриспруденції. Вибрані наукові праці*. Чернівці : Рута, 2009. Кн. 1. С. 90–96.
- Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Етичні та правові погляди Піфагора. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 8–14. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.8>.
- Кравченко С. М., Костицький М. В. Екологічна етика і психологія людини. Львів : Світ, 1992. 104 с.
- Кушакова Н. В. Індуїзм. Історія, ритуали, вірування. *Релігієзнавство* : підручник / за ред. В. М. Вовк, Б. В. Чміля. Київ : Атіка, 2009. 552 с.
- Hermes Trismegistus: The Emerald Table (Tabula Smaragdina) / ed. by S. J. Linden. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 27–28. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107050846.002>.
- Lorenz K. Behind the Mirror: A Search for a Natural History of Human Knowledge. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1978. 261 p.
- Morris D. The naked ape. New York : McGraw-Hill, 1967.
- Нюхтилин В. Мелхиседек. Книга про то, что мы ничего не знаем о том, что знаем, и при этом абсолютно точно знаем все, что нам неведомо. СПб. : Крылов, 2008.
- Пригожин І. Порядок із хаосу: новий діалог «людини з природою». *Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення)* : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ : Знання, 2009. 624 с.

Руденко М. Гносис і сучасність. Тернопіль : Джура, 2001. 248 с.
Sommer D. S. Moral Para el siglo XXI. Santiago : Fundacion Instituto filosofico hermetico, 2014.
Столяров А. Освобожденный Эдем. М. : АСТ ; СПб. : Terra Fantastica, 2008. 416 с.
Циолковский К. Э. Гений среди людей. М. : Мысль, 2002. 542 с.
Вернадський В. Наукова думка як планетарне явище. Листування. Щоденники. *Хроніка*. 2000. Вип. 57–58.

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2021

Kostytskyi M. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Kushakova-Kostytska N. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Integrity and Unity in the Ontology of the Laws of Existence and Society

*The article reveals the issues of revival (renaissance) of natural philosophy and natural philosophical approach to the connection of being, matter and consciousness as a methodological basis in determining the connection between nature and society, laws of existence and laws of society (including human rights and laws). Separating law and legislation, the authors emphasize not only the systemic relationship of various social norms and laws, but also the full hierarchy of norms of social regulation. The **purpose** of this study is to establish the integrity and unity of all Being, with which law and legislation are inextricably linked. The publication is based on an integrative research **methodology**. For the first time in the legal and philosophical-legal literature the question of Universal (space) laws as a source of law and law is raised, which determines the **scientific novelty** of the presented material. The **conclusions** emphasize that today there is the latest synthesis of philosophy, natural, social and human sciences and knowledge derived from them. In connection with this methodological process, it is necessary to consider law and laws (legal) in the relationship, integrity and unity with the universal (space) and natural laws.*

Keywords: legislation; law; ethics; being; metaphysics; society; thinkers about being.

Братасюк В. М. – кандидат юридичних наук, суддя Тернопільського міськрайонного суду, м. Тернопіль
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1232-4160>;

Братасюк М. Г. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

Принцип визнання як необхідна засада становлення людини-особистості як суб'єкта права

*Метою статті є висвітлення принципу визнання як засади становлення людини-особистості як суб'єкта права. У дослідженні обґрунтовано ідею, що творення людини як реального суб'єкта права є багатовимірним процесом, до якого залучено низку чинників різного плану, серед яких – суб'єктивно-особистісний, який і є визначальним. **Методологія.** Під час опрацювання статті застосовано принцип взаємодоповнюваності філософських методів: герменевтичного, діалектичного, аксіологічного та загальнонаукових: об'єктивності, системності, аналізу й порівняльно-правового методу як спеціально-правового, що забезпечило цілісність дослідження та бачення процесу творення людини-особистості як суб'єкта права складним комплексним завданням, визначальну роль у якому має особистісно-суб'єктивний вимір. **Наукова новизна** полягає в тому, що в статті висвітлено важливість принципу визнання для формування людини як суб'єкта права, окреслено його сутність. На противагу легістському підходу, який лише декларує людину як суб'єкта права, фактично перетворюючи її на об'єкт законницького впливу держави, з'ясовано, що реально людина як суб'єкт права відбувається за умови втілення в правовідносинах принципу визнання в трьох вимірах: визнання суб'єктом права самого права як форми буття загальнолюдських цінностей; визнання іншого як рівноцінного мені в праві; визнання себе як носія смислів права. **Висновки.** Для того, щоб право було реальним, а не декларованим, варто, щоб його характеристикам відповідали люди як суб'єкти права. Лише в актах визнання можливе здійснення людини як правоздатного суб'єкта. Україна не зможе стати правовою державою, якщо громадяни не подолають нинішню духовно-культурну кризу, не виховають у собі поваги до права, до самих себе та інших.*

Ключові слова: суб'єкт права; принципи права; принцип визнання; смисли права; визнання іншого; автономія особистості; людська гідність; справедливість; свобода.

Вступ

Формування людини-особистості як зрілого суб'єкта права є складною комплексною проблемою. Продекларувати суб'єкт права нескладно – радянській і, значною мірою, українській пострадянській дійсності властиве саме таке декларування. Чи не найскладнішим у контексті розвитку права є здатність і готовність людей сприймати іншого рівноцінним собі. Йдеться про принцип визнання, який є настільки важливим у правовому розвитку, що його можна вважати базовою засадою для формування правовідносин, а, отже, ствердження правопорядку. Для сучасної України проблема ствердження принципу визнання як засади становлення українця як реального суб'єкта права значно ускладнена тим, що наше суспільство постало з людей типу homo sovieticus, людей пасивно-споглядальних, не вольових, задогматизованих, позбавлених почасти здорового глузду й інстинкту самозбереження, деперсоналізованих тощо. Це здебільшого не ті якості, які сприяють появі зрілого реального суб'єкта права, що творитиме правове суспільство. До цього ще треба додати переймання всього суспільства комерційним, облікуючим мисленням, що більше сприяє появі егоїстичного індивіда, не готового розуміти іншого, аніж розвиненої особистості. Ця проблема

надважлива в контексті правового реформування, проте увага до неї з боку реформаторів поки що дуже незначна.

Мета і завдання дослідження

Низку аспектів проблеми становлення людини-особистості як суб'єкта права окреслювали вітчизняні вчені: В. Бачинін, М. Братасюк, В. Головченко, О. Грищук, Д. Гудима, С. Максимов, О. Петриківська, А. Романова, А. Фальковський та іноземні дослідники: С. Архіпов, В. Нерсисянц, Ю. Габермас тощо (Holovchenko, V., & Holovchenko O., 2009; Hryshchuk, 2008; Petrykivska, 2007; Maksimov, 2000; Patei-Bratasiuk, 2010; Falkovskyi, 2006). Вони вивчали такі питання, як: окремі сутнісні характеристики людини-особистості як суб'єкта права, зокрема розвинена правосвідомість, сучасне правове мислення; людина як представник громадянського суспільства, її роль у захисті прав людини; образ людини в праві; роль людської гідності в правовому розвитку тощо. Проте принцип визнання як засади формування людини-особистості як реального суб'єкта права належним чином українські науковці не розглядали. Отже, цю проблему можна назвати мало розробленою.

Мета статті – на підставі аналізу наукових джерел окреслити сутність і значущість принципу визнання в становленні людини-особистості як суб'єкта права.

Виклад основного матеріалу

Сучасне українське правознавство поступово напрацьовує провідну ідею, що людина є центром правової системи, її альфою та омегою. Уся «правова матерія» (С. Алексєєв) тримається на стрижневі, яким є людина, поза нею право втрачає будь-яку цінність і вагу. Ще донедавна переважній більшості з них здавалося, що достатньо адаптувати українське законодавство до європейського – й Україна матиме європейське право, європейський правовий розвиток. Але наразі ми пересвідчилися, наскільки механістичним, науково не коректним виявився такий підхід. Правова реальність – це органічна єдність різних складових: правової ідеології, нормативно-знакової реальності, правозастосовної діяльності тощо. Проте, кожен із цих елементів може виконувати свої функції лише тоді, коли цього захочуть люди, бо вони їх створюють, реалізують, виконують, порушують, захищають, розвивають тощо (Falkovskiy, 2006; Nersesiants, 1998; Kheffe, 1994; Petlevych, 2008).

Право гуманістичне тому, що воно заангажоване на людину-особистість, вона є його центром, найвищою цінністю, метою, суб'єктом (Bratasiuk, 2018). Нині Україна ще не є правовою державою, і порушення прав людини стало тотальним. Інакше кажучи, законів в Україні багато, а права, навпаки, – дуже небагато. Це спричинено найперше тим, що в нинішній Україні, на жаль, дуже складно йде процес формування людини-особистості як реального суб'єкта права. Науковці зазначають, що зрілий суб'єкт права є там, де люди мають розвинене почуття людської гідності, де вони склалися як особистості з незалежним особистим «я», де вони почуваються унікальними індивідуальностями тощо: «Саме розвинене почуття людської гідності й особистої гідності відрізняє об'єкта законницького впливу державної влади, яким є насправді декларований суб'єкт права, від зрілого, розвиненого, наявного суб'єкта права, свідомого своєї гідності, унікальності, винятковості, значимості та ваги в суспільному дійстві», – зауважено в наукових джерелах (Bratasiuk, 2010). Там, де знищено особистість, її приватну власність і свободу, де зруйновано морально-етичні підвалини людського буття, – там немає реальних суб'єктів права, вони лише декларовані суб'єкти, маріонетки законницького впливу влади (Maksimov, 2000; Patei-Bratasiuk, 2010; Falkovskiy, 2006). Для того, щоб бути реальним суб'єктом права, люди мають бути економічно незалежними та юридично вільними. Таких передумов сучасна українська

людина, на жаль, не має. Якщо говорити про правові засади, то можемо визнати позитивні зміни, що ж до економічної незалежності, то похвалитися українцям нічим – держава є найбіднішою в нинішній Європі, половина населення проживає на межі чи за межею бідності.

Але, окрім цього, існує ще один дуже важливий аспект цієї проблеми, який полягає у визнанні людиною права й іншого в праві як рівноцінного собі та визнання права як необхідного атрибута людського буття. Ця проблема є надважливою для українського суспільства, в якому життя «по-поняттям» стало нормою – так живуть дуже часто представники влади, так живуть переважно пересічні українці. А це означає, що визнання ними один одного як рівноцінного собі не відбулося, тобто принцип правової рівності в такому разі не реалізовано, тому правового життя в країні обмаль, хоча законів вистачає. Таким чином, невизнання один одного як рівноцінних у праві зумовлює ситуацію свавілля однієї людини стосовно іншої, а, отже, відмову від права як універсального регулятора людських відносин.

Проблема визнання іншого в праві та самого права – це проблема морально-духовного становлення людини або ж проблема співвідношення моралі та права. У той час, коли легістська доктрина заперечує єдність моралі та права, а, якщо визнає, то наполягає на мінімумі моралі в праві (Shershenevich, 1902), юснатуралізм навпаки відстоює моральність права, акцентує на їх невід'ємності. Науковці-юснатуралісти розглядають загальнолюдські цінності як правові, як смисли права, поза якими воно перетворюється на свавілля, наругу над людиною, її гідністю та честю (Nersesiants, 1998; Petlevych, 2008; Bratasiuk, 2010). Природно-правові цінності та вимоги мають відверто метафізичний, надприродний характер, апелюють до вищих першоначал буття, до Абсолюту та забезпечують особі вищу правоту, вони однаково «працюють» в усіх сферах людського буття, поширюються на всі види життєдіяльності особистості, присутні в будь-якому часі та просторі (Nersesiants, 1998). Людство повинно було дорости до стану окультуреного, духовно зрілого, перш ніж створило право як форму буття вищих духовних цінностей. Людина має стати духовно розвиненою людською істотою, щоб бути готовою жити в праві. Вона здатна на правову поведінку тому, що є носієм духовно-культурного виміру як носій духу та духовності (Maksimov, 2000). Чим відчутнішим і досконалішим буде наш духовно-культурний багаж, тим нетерпимішими станемо до неправового життя й усіх його виявів, і тим більшою буде потреба жити в праві, ставитися з повагою до подібних собі, вимагати права у всіх його формах. «Шаріковий» не потребують права та не борються за нього.

Категорія «людська гідність» їм невідома. Це, мабуть, і є найскладнішою передумовою правової поведінки – готовність ставитися до іншого, як до рівноцінного собі, визнавати за іншим те ж саме право, що і в тебе, рівну міру справедливості, свободи, добра, істини тощо (Maksimov, 2000; Arkhipov, 2004; Bratasiuk, 2019).

Права, у точному значенні цього слова, немає там, де відсутня попередня довіра до можливостей кожної людини стати розвинутою, багатомірною. Таким чином, «строге право трапляється лише там, де кожній людині кредитується гідність особи» (Solovev, 2005). Якщо в сучасній Україні так мало права, то переважно тому, що українці, на жаль, прийняли філософію інстинктивізму, що завжди була ворожою до права.

Ствердження права – це процес визнання людьми один одного як рівноцінних суб'єктів права. На думку О. Гьоффе, право є справедливим актом визнання співіснування людей. Правові цінності свободи, рівності, особистих прав, суспільного блага, інтересу тощо, вважає науковець, є правовими цінностями лише тією мірою, в якій містять у собі момент визнання. Дослідник вважає, що ідея справедливості виражає демократичну форму співпраці, своєрідний обмін, підґрунтям якого є «дистрибутивно-колективна вигода», бо обмін має бути корисним і вигідним для всіх і для кожного зокрема, тобто основним принципом цієї співпраці є принцип рівності, пропорційності чи рівноцінності набутого й втраченого. Таке розуміння справедливості дає можливість пояснити права людини, якими люди як суб'єкти права наділяють один одного (Bratasiuk, 2016). Як бачимо, теорія О. Гьоффе апелює до духовно-культурного виміру людського буття, хоча акцентує на прагматичному підґрунті. На його думку, принцип визнання легітимізує державну владу як захисника справедливості й окреслює шляхи співіснування влади та справедливості через морально-політичний дискурс (Kheffe, 1994). Отже, поза моральною політикою держава не може бути правовою. Якщо неготовність до життя на засадах правової рівності демонструє переважна частина суспільства, державна влада, то, попри наявність норм права, кодексів, нормативних актів, судів і суддів, правового життя в суспільстві не буде.

Нині дуже важливо навчити людей сприймати права один одного як цінності, які треба поважати. Право – це сукупність принципів обов'язкового порядку, які мають значення попри людську згоду й установлення, зокрема позитивного права (Арістотель, «Нікомахова етика»). Йдеться про принципи розумні та справедливі «для всіх часів і народів». Вони, заломлені кризою призму особистого «я» людини, і є нашими природними правами (Nersesians, 1998). Сучасні науковці трактують верховенство права як верховенство невідчужуваних природних прав людини (Holovaty, 2016;

Bratasiuk, & Rosoliak, 2017). Для того, щоб його забезпечити, необхідне визнання кожним із нас природних прав як атрибутивної характеристики кожної людини. «Кожний народжується вільним і гідним у своїй людській гідності та правах», – зазначено в ст.1 Загальної Декларації прав людини. Життя в умовах права – це і є повноцінне людське життя, це запорука такого ж повноцінного здійснення людини – особистості, і навпаки – життя в умовах неповаги до тебе з боку інших, приниження ними твоєї людської гідності – це передумова деперсоніфікації людини, знищення духовного й фізичного її особистісного «я» (Lokk, 2001; Hryshchuk, 2008).

Підкоряючи свою поведінку праву, керуючись цією ідеєю, орієнтуючи себе на принцип правової рівності, людина поступово здійснює своє сходження до правової істоти, стає нею, стверджує себе як правова особистість. Саме засобом визнання права як форми буття загальнолюдських цінностей людина конститує свою правно-культурну сутність, є творцем і носієм принципу правової рівності, стверджувачем у відносинах з іншими людьми, що є суб'єктами права, правових принципів, які гармонізують стосунки між людьми (Petlevych, 2008; Kaminska, & Kovalev, 2020).

Ми поділяємо позицію тих науковців, які вважають, що всі принципи права є вираженням ідеї людської самоцінності й автономії (Kolodii, & Oliinyk, 2008), а тому містять потужний гуманістичний потенціал, завдяки якому відносини між людьми набувають статусу правових. Для того, щоб бути реальним суб'єктом права, людина має стати особистістю, тобто, автономним індивідом, який самостійно пізнає, оцінює, самовизначається, діє. Справді, саме автономна особа – індивідуальність з власною життєвою позицією, системою цінностей і розвиненим раціо здатна на зважений, самостійний вибір. Також поділяємо думку, що саме автономія вирізняє людину з-поміж інших форм буття та забезпечує її правореалізацію (Arkhipov, 2004; Kant, 1965). На думку І. Канта, саме автономія є природною правомочністю людини як особи, що творить себе, а визнання цієї правомочності владою є «строгим правом». Без автономного вибору суб'єктів права, як здатності вільно здійснювати свої права (Kant, 1965), право як форма буття свободи неможливе. Автономія ж без морального виміру перетворюється на свавілля. Для автономії в праві, істотною ознакою якої є здатність людини до контролю за своїми діями, людина має стати морально вільною.

Смислові риси права виражають ціннісно-орієнтовані акти – акти визнання, специфічні інтенціональні акти, сутність яких полягає в спрямованості на інший, безвідносно до його соціального становища, ступінь розвитку його гідності. У такому документі інший сприймається як цінність, що заслуговує на правові гарантії

(Bratasiuk, 2019), рівноцінна мені, тобто, відбувається ототожнення кожного з нас з іншим, що дозволяє уявити його як «антропологічний еквівалент принципу формальної рівності» (Ilin, 1994). Таке його сприйняття – це шлях до балансу різних інтересів, що має бути вигідно всім. Звісно, людина як суб'єкт права має мати відповідний духовно-культурний рівень для того, щоб інший був сприйнятий саме таким чином.

У своїх працях Дж. Локк зауважував, що всі люди від природи мають стан свободи та рівності: «Нікому не належить більше, ніж іншим, бо ніщо не є настільки очевидним, ніж те, що створіння одного виду та класу... мають бути рівними між собою, без будь-якого підпорядкування чи підлеглості...» (Lokk, 2001).

Те, що право можливе через визнання, було помічено давно. Так, Гегель вважав, що справжня свобода досягається через визнання засобом визнання: «Я тільки тоді істинно вільний, якщо й інший також вільний і мною визнається вільним» (Arkhіrov, 2004). Взаємне визнання іншого як рівноцінного мені самому зумовлює ситуацію вільної збалансованої взаємодії, іншими словами, зумовлює свободу як стан взаємодії вільних суб'єктів. Категорії права взаємопов'язані, вони мають властивість працювати, ніби витягуючи одна одну: гідність людини неможлива без свободи, а свобода неможлива без гідних індивідів. Взагалі гідність – це ключ до всіх смислових характеристик права (Hryshchuk, 2008; Bratasiuk, 2019).

Реалізуючи свої невідчужувані права у взаємодії з іншими, визнаючи іншого як рівноцінного собі, особистість конститує себе та право, стверджує свою універсальну природу в індивідуально-неповторному вираженні (Petlevych, 2008). Так, І. Кант надавав такого великого значення принципів визнання в праві, що вважав його підґрунтям визначення права. Його розуміння права базувалося на категоричному імперативі: поведься так, щоб максима твоєї волі була сумісна з принципом всезагальної свободи (Kant, 1965). Аналогічну ідею висловлював Джон Роулз, автор «Теорії справедливості», який зазначав, що, відповідно до його першого принципу справедливості, кожна людина має право на свободу, яка є сумісною зі свободою інших людей (Roulz, 1995).

Зрілий суб'єкт права – це людина, яка готова реалізовувати право як особисту справедливість, що просто виражає доброякісність людини, яка добровільно й постійно виконує вимоги права та, найперше, вимоги справедливості. Такій людині не завжди потрібне позитивне право – поводитися з іншим справедливо вона спроможна й без нього, бо їй органічно властиво сприймати іншого рівноцінним собі.

Науковці наголошують, що правовідносини – це та з форм втілення права, де відбувається потрібне визнання: визнання самого права,

визнання іншого як суб'єкта права, визнання себе як суб'єкта права (Bratasiuk, 2019). Принцип рівної міри свободи зобов'язує кожного члена спільноти усвідомити потребу в його ствердженні, визнавати свободу як універсальну умову вільного співіснування, а також зобов'язати кожну спільноту створити умови для забезпечення їхнього визнання.

Осмилення принципу визнання в праві здійснює І. Ільїн, який зауважує, що в праві людина постає як цілісна соціальна й духовно-культурна істота, здатна виявити себе якнайкраще на користь іншого. В усі форми права, у правопорядок покладено визнання права в таких вимірах: права як основи, фундаментальної засади відносин між суб'єктами права, як форми життя, як об'єктивно значущої ідеї; кожен суб'єкт права визнає свою духовність – свою гідність у всіх її вимірах, власну автономію як творчу силу; кожен із суб'єктів визнає духовність, суб'єктивний світ іншого, його гідність й автономію як силу, здатну до творчості (Ilin, 1994).

У права є лише одна мета – служити людині. Правопорядок, правовідносини, загалом правове життя й таке ж суспільство можливі лише за умови, коли цілі права, його смисли та цінності увідповіднені суб'єктові права, його інтересам, потребам і запитам й адекватно втілені в різних формах, особливо в позитивному праві.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в тому, що на підставі дослідження було доведено, що становлення суб'єкта права є багатовимірним процесом, у якому визначальну роль має, найперше, духовно-інтелектуальний чинник, спрямований на «привласнення» права шляхом його визнання, також визнання іншого рівноцінним собі, що є, по суті, утіленням принципу правової рівності та визнання себе як гідної автономної особистості, без чого неможлива реалізація правосуб'єктності.

Висновки

Підсумовуючи, слід констатувати таке: право за своєю суттю гуманістичне, оскільки, як форма буття загальнолюдських цінностей, воно не може бути інакшим. Для того, щоб воно було реальним, а не декларативним, потрібно, щоб його характеристикам відповідали люди як суб'єкти права. Лише в актах визнання можливе здійснення людини як правоздатного суб'єкта. Це важлива проблема для сучасної України, де порушення прав людини стало типовим через неготовність громадян і представників їх поважати. Україна не зможе стати правовою державою, якщо громадяни не подолають нинішню духовно-культурну кризу, не виховають у собі прагнення й поваги до права, до самих себе та інших. Це спільна проблема як для державної влади, так і для громадянського суспільства, і її не можна відкладати на потім.

REFERENCES

- Arhipov, S. (2004). *Subekt prava [Subject of Law]*. Moscow: Osnovy [in Russian].
- Bratasiuk, M., & Rosoliak, O. (2017). Pryntsypy ta normy prava v konteksti samovyznachennia liudyny-osobystostit yak subiekta prava [Principles and norms of law in the context of self-determination of a person-personality as a subject of law]. *Aktualni problemy pravoznavstva, Actual problems of jurisprudence*, 2(10), 5-10 [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2020). Filofofia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of Human Rights Protection from the Standpoint]. *Filofofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2010). Liudska hidnist yak dzherelo yevropeiskykh standartiv prav liudyny [Human dignity as a source of European standards human rights]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 5, 85-95 [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2019). Subiektyvnyi vymir realizatsii prava [Subjective dimension of law implementation]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 6, 16-20 [in Ukrainian].
- Bratasiuk, V.M. (2016). Postmodernistskyi obraz liudyny yak zasada rozvytku individualnoi pravosubiektnosti [Postmodern image of man as a basis for the development of individual legal personality]. *Visegrad Journal of Human Rights*, 1, 55-61 [in Ukrainian].
- Bratasiuk, V.M. (2018). Postmodernistskyi obraz liudyny yak zasada rozvytku individualnoi pravosubiektnosti [Postmodern image of man as a basis for the development of individual legal personality]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative-analytical law*, 1, 374-377 [in Ukrainian].
- Falkovskiy, A. (2006). Postmodernistskyi obraz liudyny ta suchasni pravovi transformatsii [Postmodern human image and modern legal transformations]. *Antropolohiia prava: filofofskyi ta yurydychnyi vymiry, Anthropology of law: philosophical and legal dimensions: Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Conference* (pp. 305-311). Lviv: Krai [in Ukrainian].
- Holovatyi, S. (2016). *Pro liudski prava [On human rights]*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Holovchenko, V., & Holovchenko, O. (2009). Teoretyko-prykladni aspekty pravozdatnosti ta subiektyvnykh prav osoby [Theoretical and applied aspects of legal capacity and subjective rights of the person]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 5, 82-87 [in Ukrainian].
- Hryshchuk, O.V. (2008). Liudska hidnist v pravi: filofofskyi aspekt [Human dignity in law: philosophical aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ilin, I.A. (1994). O sushchnosti pravosoznaniia [On the essence of legal consciousness]. *Sochineniia, Works*. (Vols. 1-10). Moscow [in Russian].
- Kaminska, N., & Kovalov, A. (2020). Antropolohichni vymir doslidzhen prav i svobod zasudzhenykh [Anthropological Dimension of Research on the Rights and Freedoms of Convicted Persons]. *Filofofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 8-14. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.8> [in Ukrainian].
- Kant, I. (1965). *Sochineniia [Works]*. V.F. Asmusa (et al.). (Eds.). (Vols. 1-6). Moscow [in Russian].
- Kheffe, O. (1994). *Politika, pravo, spravodlivost: osnovopolozhenie kriticheskoy filozofii prava i gosudarstva [Politics, law, justice: the foundation of critical philosophy of law and state]*. Moscow: Osnovy [in Russian].
- Kolodii, A.M., & Oliinyk, A.Yu. (2008). *Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini [Rights, freedoms and responsibilities of man and citizen in Ukraine]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
- Kravchenko, I. (2021). Problemy normatyvnoho vyznachennia poniattia "pryvatne zhyttia" z ohliadu na dopustymist mezh obmezhenia prav pratsivnykiv pid chas zdiisnennia robotodavts'em zakhodiv kontroliu [Problems of normative definition of the concept of "private life" given the admissibility of the limits of restriction of employees' rights during the implementation of control measures by the employer]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(118), 82-93. doi: <https://doi.org/10.33270/01211181.82> [in Ukrainian].
- Lokk, Dzh. (2001). *Dva traktaty pro vriaduvannia [Two Treatises on Governance]*. (Trans). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Maksimov, S.I. (2000). "Obraz cheloveka" i "obraz prava": k konstituirovaniu predmeta pravovoy antropologii. Filofofski perypetii [The image of man" and "the image of law": to the constitution of the subject of legal anthropology. Philosophical vicissitudes]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina, Bulletin of Kharkiv National University V.N. Karazin*, 474, 44-48 [in Russian].
- Nersesiants, V.S. (1998). *Filofofiia prava [Philosophy of law]*. Moscow: INFRA-Norma [in Russian].
- Nesterovych, V.F. (2020). Zaborona dyskryminatsii yak vazhlyvyi mizhnarodnyi ta konstytutsiinyi pryntsyp v haluzi prav liudyny [Prohibition of discrimination as an important international and constitutional principle in the field of human rights]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-86-122](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-86-122) [in Ukrainian].
- Patei-Bratasiuk, M.H. (2010). *Antropotsentrychna teoriia prava [Anthropocentric theory of law]*. Kyiv: b/v [in Ukrainian].
- Petlevych, N.S. (2008). Osobystist u pravovidnosynakh: personalistychna charakterystyka [Personality in legal relations: personalistic characteristics]. *Antropolohiia prava: filofofskyi ta yurydychnyi vymiry (stan, problemy, perspektyvy), Anthropology of law: philosophical and legal dimensions (state, problems, prospects): Proceedings of the 3rd All-Ukrainian Conference* (pp. 245-256). Lviv: SPLOM [in Ukrainian].

- Petrykivska, O.S. (2007). Filososfska antropolohiia yak metodolohiia syntezy znan pro liudynu [Philosophical anthropology as a methodology of synthesis of knowledge about man]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Roulz, Dzn. (1995). *Teoriia spravedlivosti [The Theory of Justice]*. Novosibirsk [in Russian].
- Shershenevich, G. (1902). *Filosofii prava [Philosophy of Law]*. Moscow [in Russian].
- Solovev, E.Iu. (2005). *Kategoricheskiy imperativ npravstvennosti i prava. [The Categorical Imperative of Morality and Law]*. Moscow: Progress-Tradition [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Архипов С. Суб'єкт права. М., 2004. С. 14–79.
- Братасюк М., Росоляк О. Принципи та норми права в контексті самовизначення людини-особистості як суб'єкта права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 5–10.
- Братасюк М. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>
- Братасюк М. Г. Людська гідність як джерело європейських стандартів прав людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 85–95.
- Братасюк М. Г. Суб'єктивний вимір реалізації права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 16–20.
- Братасюк В. М. Постмодерністський образ людини як засада розвитку індивідуальної правосуб'єктності. *Visegrad journal of human rights*. 2016. № 1. С. 55–61.
- Братасюк В. М. Постмодерністський образ людини як засада розвитку індивідуальної правосуб'єктності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 374–377.
- Фальковський А. Постмодерністський образ людини та сучасні правові трансформації. *Антропология права: філософський та юридичний виміри* : ст. учасників Другого всеукр. круглого столу (Львів, 1–2 груд. 2006 р.). Львів : Край, 2007. С. 305–311.
- Головатий С. Про людські права : лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
- Головченко В., Головченко О. Теоретико-прикладні аспекти правоздатності та суб'єктивних прав особи. *Право України*. 2009. № 5. С. 82–87.
- Гришук О. В. Людська гідність в праві: філософський аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2008. 38 с.
- Ильин И. А. О сущности правосознания. *Сочинение* : в 10 т. Т. 4. М., 1994. 592 с.
- Камінська Н., Ковальов А. Антропологічний вимір досліджень прав і свобод засуджених. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 8–14. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.8>.
- Кант И. Сочинения : в 6 т. / [под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.]. М., 1965. Т. 4. Ч. 2. 478 с.
- Хеффе О. Политика, право, справедливость: основоположение критической философии права и государства. М. : Основы, 1994. 429 с.
- Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні. Київ : Правова єдність, 2008. 336 с.
- Кравченко І. Проблеми нормативного визначення поняття «приватне життя» з огляду на допустимість меж обмеження прав працівників під час здійснення роботодавцем заходів контролю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 82–93. doi: <https://doi.org/10.33270/01211181.82>.
- Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. Київ : Основи, 2001. 265 с.
- Максимов С. И. «Образ человека» и «образ права»: к конституированию предмета правовой антропологии. Філософські перипетії. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2000. № 474. С. 44–48.
- Нерсисянц В. С. Философия права. М. : ИНФРА-Норма, 1998. 647 с.
- Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86–122. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-86-122](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-86-122).
- Патей-Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права : навч. посіб. Київ : б/в., 2010. 395 с.
- Петлевич Н. С. Особистість у правовідносинах: персоналістична характеристика. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : ст. учасників Третього Всеукр. круглого столу (Львів, 23–24 листоп. 2007 р.). Львів : СПОЛОМ, 2008. С. 245–256.
- Петриківська О. С. Філософська антропология як методология синтезу знань про людину : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.02. Одеса, 2007. 18 с.
- Роулз Дж. Теория справедливости. Новосибирск, 1995. 536 с.
- Шершеневич Г. Философия права. М., 1911. 210 с.
- Соловьев Е. Ю. Категорический императив нравственности и права. М. : Прогресс-Традиция, 2005. 416 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2021

Bratasiuk V. – Ph.D in Law, Judge of Ternopil City District Court, Ternopil, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1232-4160>;

Bratasiuk M. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the Lviv Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

The Principle of Recognition as a Necessary Basis for the Formation of the Individual as a Subject of Law

*The **purpose** of the article is to highlight the principle of recognition as the basis for the formation of an individual as a subject of law. The article substantiates the idea that the creation of a person as a real subject of law is a multidimensional process, which involves a number of factors of different aspects, and in particular subjective-personal, which is decisive. **Methodology.** The work was done using the principle of complementarity of philosophical methods (hermeneutic, dialectical axiological); common scientific (objectivity, systematization, analysis) and comparative legal method as a special legal. It ensured the integrity of the study and vision of the process of creating a person as a subject of law complex task, where the major role is played by a personal-subjective dimension. The **scientific novelty** is that the article concerns the importance of the recognition principle for the formation of a person as a subject of law, reveals its essence. In contrast to the Legist approach, which only declares a person as a subject of law, in fact turning it into an object of legal influence of the state, it is proved that in reality an individual as a subject of law is subject to the implementation of the principle of recognition in three dimensions i.e. recognition of the subject of law as the law itself, as a form of existence of universal values; recognition of another person as equal to me in law; recognition of oneself as the bearer of the meanings of law. **Conclusions.** In order for a right to be real, and not just declared, it is necessary that its characteristics correspond to people as subjects of law. Only in acts of recognition is it possible to exercise a person as a legal entity. Ukraine will not be able to become a state governed by the rule of law if citizens do not overcome the current spiritual and cultural crisis, do not cultivate respect for the law, for themselves and others around them.*

Keywords: subject of law; principles of law; principle of recognition; meanings of law; recognition of another person; autonomy of personality; human dignity; justice; freedom.

Діденко О. М. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2279-947X>

Ідеологічні гарантії права обирати та бути обраним до органів публічної влади: питання теорії та практики

*Метою статті є здійснення аналізу системи гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, зважаючи на чинні ідеологічні гарантії. Це спричиняє виконання низки завдань, а саме: на підставі доктринального аналізу розкрити підходи до виокремлення ідеологічних гарантій у системі чинних гарантій прав і свобод людини та громадянина; виокремити їхні особливості з огляду на положення ключових нормативно-правових актів України в зазначеній сфері; визначити їхню роль і значення для розвитку виборчого права, належного функціонування виборчої системи України. **Методологічну основу** статті становить комплекс різноманітних методологічних підходів і методів дослідження: діалектичний, антропологічний, аксіологічний, історичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, герменевтичний, соціологічний та інші методи. **Наукова новизна.** Вивчення ідеологічних гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування засвідчило відсутність належної доктринальної основи, наявність широкого спектра проблем теоретичного та практичного характеру. Позитивними зрушеннями на зазначеному шляху є модернізація національного законодавства України, підвищення політичної та правової свідомості, правової культури виборців та інших суб'єктів виборчого процесу, належне його інформаційне забезпечення. **Висновки.** Правову основу чинних гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх різних видів і форм здійснення становлять Конституція України, Виборчий кодекс України 2019 року та інші нормативно-правові акти України. Ідеологічні гарантії, як правило, належать до загальносоціальних, поряд з політичними, економічними, а також нормативно-правовими, інституційними тощо. Слід акцентувати на визначальній ролі та значенні цього виду гарантій для розвитку виборчого права, належного функціонування виборчої системи України, становлення політично свідомих, патріотичних і відповідальних громадян, підвищення кваліфікації та професіоналізму посадових осіб, уповноважених здійснювати підготовку та проведення відповідних виборів, офіційних спостерігачів, недопущення фальсифікації результатів волевиявлення тощо. Це зумовлює активне дослідження окреслених напрямів, постійну увагу науковців і практиків, громадськості.*

Ключові слова: вибори; право обирати; право бути обраним; Виборчий кодекс України; конституційні гарантії; ідеологічні гарантії; правосвідомість; правова культура.

Вступ

Тривалим є шлях становлення виборчої системи України, що супроводжувався численними змінами національного законодавства, пошуком оптимальної моделі виборчої системи ще з початку 90-х років ХХ ст. Її належне законодавче забезпечення та правозастосовна практика є важливими з огляду на феноменологічну політико-правову природу виборів як форми прямого народовладдя, передбаченої конституційними та іншими законодавчими актами більшості сучасних держав.

За Конституцією України, відповідно до загальновизначених міжнародно-правових стандартів, визначено право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Останні є основоположними, найпоширенішими та дієвими формами участі громадян України в управлінні державними справами. Вибори, спільно з іншими демократичними правовими інститутами, дозволяють народу виступати реальним джерелом влади, визначати своїх представників і наділяти їх

мандатом на здійснення його суверенних прав, а також громадянському суспільству – контролювати державу, її органи та посадових осіб.

Водночас слід зауважити, що важливим є не лише правове регулювання, а й створення відповідних умов та інструментів, що забезпечують фактичну можливість здійснення досліджуваного права в повному обсязі. У цьому контексті постає низка чинників і факторів, що впливають на активність виборців, свідомий політичний вибір, політико-правову культуру учасників виборчого процесу, інформаційне забезпечення виборів.

Аналіз вітчизняних джерел переважно в галузі конституційного права України, рідше – у державному управлінні, політології та соціології, засвідчує наявність уваги сучасних дослідників до проблематики виборчого права та виборчого процесу, гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Ці питання вивчали такі вчені: О. Богашова, В. Боняк, В. Букач, Л. Гудзь, М. Гультай, М. Гуренко, Т. Заворотченко, Н. Камінська, В. Камп, Ю. Ключковський, М. Козюбра, О. Константи́й, В. Кравченко, А. Магера, І. Магновський, Р. Максакова,

О. Марцеляк, Л. Медвідь, В. Нестерович, І. Панкевич, В. Саркісян, А. Селіванов, М. Ставнічук, В. Федоренко, В. Шаповал та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення аналізу системи гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, акцентуючи на чинних ідеологічних гарантіях, їх значенні для розвитку виборчого права, належного функціонування виборчої системи України.

Виклад основного матеріалу

Окрім конституційно-правової регламентації гарантій права обирати та бути обраним до органів публічної влади в Україні, слід зазначити, що їх втілено й у низку нормативно-правових актів іншого рівня. Так, Виборчий кодекс України відповідно до Конституції України визначає гарантії права громадян на участь у виборах, регулює підготовку та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, сільських, селищних, міських, районних у містах рад, сільських, селищних, міських голів.

Доволі різноманітними є підходи сучасних дослідників до визначення та розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина, їх системи та класифікації, розкриття особливостей окремих видів. Існує позиція, згідно з якою гарантії пов'язують із категорією «забезпечення». Так, окремі автори забезпеченням конституційних прав і свобод громадян вважають систему гарантій, тобто систему загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, що забезпечують їхню правомірну реалізацію, а в деяких випадках – і охорону (Tertyshnyk, 2002, p. 169).

Так, М. М. Гуренко зазначає, що гарантування прав і свобод людини та громадянина з боку держави є законодавчо визначеною системою засобів, які застосовуються у двох площинах: до порушення прав і свобод, тобто засоби охорони, і ті, які сприяють нормальному процесу реалізації прав і свобод. До них належать дії, спрямовані на запобігання порушенню прав і свобод, на ліквідацію причин, які їх породжують, й усунення перешкод (які не містять у собі ознак правопорушення); активні дії суб'єктів з метою поновлення порушеного права, припинення протизаконних дій як перешкоди реалізації конкретного права (Hurenko, 2002).

Доволі широким є підхід, визначений К. Бабенком, за яким у методологічному плані конституційні гарантії демократизму політичного режиму в Україні можуть бути розглянуті принаймні у двох аспектах: а) як фактологічно-інституційні

гарантії формування та функціонування демократичного політичного режиму; б) як регулятивні гарантії незмінності типу політичного режиму в процесі його природної еволюції та внутрішніх видозмін. Якщо перша група гарантій чітко й однозначно фіксована в чинній Конституції України, відображена у висновках Венеціанської комісії, то стосовно другої групи гарантій очевидний її прогресивний характер і політична реформа зумовили політико-правовий дискурс й актуалізацію «порушення принципу поділу державної влади», «війну повноважень» й «узурпацію влади» (Babenko).

У будь-якому випадку важливо акцентувати на проблемі забезпечення демократизму політичного режиму, гарантуванні його незмінності. На наш погляд, власне високий рівень політичної свідомості та культури відповідних посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування цьому сприятиме. Це дозволить не лише консолідувати різні політичні сили, але й забезпечити стабільність майбутнього розвитку політичного режиму в Україні, демократичних правових інститутів, зокрема й інституту виборів.

Науковець Р. Князевич визначає гарантії виборів Президента України як систему засобів, за допомогою яких Конституція та закони України встановлюють порядок організації та проведення виборів Президента України і забезпечують його охорону, а в разі порушення встановленого порядку виборів Президента України відновлюють їх конституційність і законність. Автор класифікує гарантії виборів Президента України на національні та міжнародно-правові, причому до першої групи відносить загальносоціальні, організаційно-правові та нормативно-правові гарантії. Пріоритетним видом міжнародно-правових гарантій у сфері виборів Президента України є міжнародне спостереження за їх організацією та проведенням. Причому політичні права під час виборів Президента України, а саме – право на участь у контролі за виборами – мають не тільки громадяни України, але й іноземці, причому як представники зарубіжних країн, так і міжнародні організації (Kniazevych, 2002).

Можна погодитися з такою позицією, однак гарантії, які виокремив Р. Князевич, потребують доповнення деякими іншими видами, зокрема, ідеологічними.

Водночас А. Грабильніков зауважив, що організаційно-правові гарантії права громадян України брати участь в управлінні державними справами можна класифікувати за їх загальносоціальними функціями. За цим критерієм вони поділяються на організаційно-політичні, організаційно-економічні, організаційно-соціальні, організаційно-культурні, організаційно-ідеологічні й організаційно-технічні (Hrabylnikov, 2011).

З огляду на мету нашого дослідження, акцентуємо саме на організаційно-ідеологічних гарантіях. Так, вони становлять комплекс заходів організаційного характеру, спрямованих на формування в громадян України ідеології побудови демократичної, правової, соціальної держави, ідеології широкого залучення до управління державними справами, участі у здійсненні народо-владдя. Це, наприклад, розробка Центральною виборчою комісією Концепції підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні, затвердження Кабінетом Міністрів України заходів щодо її реалізації.

Однак не слід заперечувати проти відокремлення як організаційних, так й ідеологічних гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Дослідник О. Стаднік розглядає дві основні групи гарантій виборчих прав: загальні або загальносоціальні (політичні, ідеологічні, економічні), а також нормативно-правові, які випливають з чинних нормативно-правових актів, об'єктивного виборчого права, що врегульовують виборчий процес в Україні. Він зазначає вагоме значення у забезпеченні реалізації виборчих прав політичних партій, які безпосередньо сприяють формуванню та вираженню політичної волі громадян (Stadnik, 2010).

Так, до ідеологічних гарантій належать: система закріплених державою духовних цінностей, загальна та правова культура суспільства, його членів, свідомість населення, національна свідомість і зрілість громадян, демократичні традиції та менталітет українського народу, належне інформаційне забезпечення членів суспільства, відповідний рівень суспільної та індивідуальної правосвідомості; культурні, національні й місцеві традиції та звичаї, спрямовані на формування демократичної, правової держави, у якій буде створено та забезпечено необхідні умови для реалізації суб'єктами виборчого процесу своїх прав. До цих гарантій належать також діяльність держави, її органів і службових осіб, а також органів місцевого самоврядування та суспільства й правової освіти населення, що сприяє комплексній участі кожної людини в прийнятті можливих державних рішень (Stadnik, 2010).

Вагоме місце в системі ідеологічних гарантій посідає правосвідомість, що становить сукупність поглядів, ідей, які визначають ставлення особи до держави, права, законності, правосуддя, формують їхнє уявлення про те, що є правомірним, а що ні. Правосвідомість як гарантія реалізації виборчого права виражає їхнє ставлення до реалізації своїх суб'єктивних прав і виконання ними своїх обов'язків, визначених у відповідних нормативно-правових актах. Правова культура учасників виборчого процесу та референдумів, як зазначено

в науковій літературі, формується двома шляхами – теоретичним і практичним, тобто через засвоєння та усвідомлення нагромаджених суспільством знань з питань виборів і референдумів, законодавства, що їх регулює, через безпосередню їхню участь у виборчому процесі як виборців, організаторів виборів, кандидатів, їхніх довірених осіб, уповноважених осіб політичних партій, офіційних спостерігачів тощо.

У забезпеченні виборчих прав слід акцентувати на ролі виборчих комісій. Так, їхні члени повинні мати високий рівень правової культури в процесі здійснення організаційних заходів щодо підготовки й проведення виборів. Також варто пам'ятати про значення засобів масової інформації (далі – ЗМІ), завдяки яким виборці отримують інформацію щодо організації та проведення виборів. Ці та інші канали проводять пропагандистсько-роз'яснювальну роботу стосовно підвищення рівня знань й уявлень, правової культури виборців як суб'єктів виборчого процесу.

Фактично ЗМІ віддзеркалюють громадську свідомість суспільства, є своєрідним провідником соціальних і політичних змін, сприяють вільній конкуренції політичних поглядів, ідей, уподобань, а також забезпечують неупереджене й виважене висвітлення подій виборчого процесу.

Загалом повноцінна реалізація виборчих прав є можливою, якщо суб'єкт виборчого процесу має високий рівень правової та політичної культури, неухильного дотримання положень виборчого законодавства.

Так, у Виборчому кодексі України регламентовано основні засади інформаційного забезпечення виборів. Відповідно до ст. 47: «Виборцям, зокрема з порушеннями зору та слуху, забезпечується можливість доступу до різнобічної, об'єктивної та неупередженої інформації, потрібної для здійснення усвідомленого вільного вибору».

Водночас акцентовано на відповідному рівні правової свідомості членів виборчої комісії. Йдеться про положення ст. 38 згаданого документа в контексті змісту присяги члена комісії, яку він складає на першому засіданні виборчої комісії, у якому він бере участь, і в обов'язковому порядку ознайомлюється зі змістом ч. 3–6 цієї статті:

«Я, (прізвище, ім'я та по батькові), беручи на себе повноваження члена виборчої комісії та усвідомлюючи свою високу відповідальність перед Українським народом, присягаю додержуватися Конституції та законів України, чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, виходячи з принципів верховенства права, законності, об'єктивності та неупередженості, забезпечувати реалізацію і захист виборчих прав громадян України».

Очевидним є певний прогрес у діяльності Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) щодо підвищення електоральної культури. Йдеться про:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення виборів і референдумів;

– методичне забезпечення виборів і референдумів, реалізацію програм (концепцій, заходів) щодо підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів, надання інформації щодо їх реалізації;

– організаційні заходи з питань підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів (проведення конференцій, навчальних семінарів-нарад, круглих столів, випуск інформаційних і навчальних матеріалів тощо) ("Vybyory Prezydenta", 2019). Слід згадати й такий позитивний факт, як підготовка інформаційних матеріалів про зарубіжний досвід щодо підвищення правової культури учасників виборчого процесу та процесу референдуму в Україні; наукових статей, інтерв'ю, пресрелізів ЦВК тощо.

Українцям важливими є ідеологічні гарантії права обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування поряд з іншими гарантіями прав і свобод людини та громадянина під час передвиборної агітації. З огляду на матеріали аналітичного звіту, під час чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року надзвичайно гостро постало питання проведення дебатів. Відповідно до ст. 62 Закону України «Про вибори Президента України» та Положення про порядок проведення Національною суспільною телерадіокомпанією України передвиборних теледебатів між кандидатами на пост Президента України, включеними до виборчого бюлетеня для повторного голосування, Національна суспільна телерадіокомпанія України має організувати проведення відповідних теледебатів. Кандидати на пост Президента України скористалися своїм правом проведення передвиборної агітації у формі дебатів (п. 3 ч. 1, 7 ст. 58 Закону), унаслідок чого 19 квітня 2019 року за кошти виборчого фонду кандидатів відбулися дебати на Національному спортивному комплексі «Олімпійський» (м. Київ).

Модифікація єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори» (ЄІАС «ВИБОРИ») 2019 року уможливила оприлюднення у форматі відкритих даних результатів виборів Президента України, адрес окружних і дільничних виборчих комісій, меж виборчих округів, фінансових звітів про використання коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України, інші доопрацювання з використанням досвіду попередніх виборчих кампаній ("Vybyory Prezydenta", 2019).

ЦВК надала дозвіл мати офіційних спостерігачів під час чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року 139 громадським

організаціям, на противагу 10 на позачергових виборах Президента України 25 травня 2014 року. З метою підвищення прозорості виборчого процесу, рівня довіри міжнародної спільноти до результатів чергових виборів Президента України 2019 року ЦВК для спостереження за перебігом виборчого процесу зареєструвала 2344 міжнародних офіційних спостерігачів, з них 187 – від іноземних держав і 2157 – від міжнародних організацій. Спостереження за повторним голосуванням 21 квітня 2019 року з чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року здійснювали 2700 міжнародних офіційних спостерігачів, з них 215 – від іноземних держав і 2485 – від міжнародних організацій. Також ЦВК на зазначених виборах акредитувала 1 149 представників від 192 засобів масової інформації. За даними ЄІАС «Вибори», окружні виборчі комісії для спостереження за перебігом виборів зареєстрували понад 320 тисяч офіційних спостерігачів, з них понад 200 тисяч – офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, понад 23 тисячі – від політичних партій, які висунули кандидатів на пост Президента України, близько 95 тисяч – від громадських організацій ("Vybyory Prezydenta", 2019).

Як бачимо, численне представництво спостерігачів, представників ЗМІ, спільно з виборцями та іншими учасниками виборчого процесу демонструє не лише рівень їх компетентності, а й політичної та правової свідомості, свідомої участі, прозорої діяльності та різних форм контролю.

У наукових джерелах останніх років концептуалізуються питання конституційно-правових засад громадського контролю за виборами, що отримало досить ґрунтовне вивчення крізь призму філософського та соціального підходів. Підґрунтям філософського підходу до дослідження конституційно-правових засад громадського контролю за виборами є прагнення глибинного осмислення цього виду діяльності шляхом розкриття сенсу, встановлення цінності та визначення місця й значення громадського контролю за виборами в системі демократичного правління під час проведення виборів. Соціальний теоретичний підхід до дослідження конституційно-правових засад громадського контролю за виборами ґрунтується на здатності громадянського суспільства бути тією силою, яка спроможна організуватися для громадського контролю за виборами та, за потреби, протистояти різного роду перешкодам і викликам під час його здійснення (Sarkisian, 2019; Nesterovych, 2019).

Як зазначають дослідники, складний формат політичних відносин (а виборчі кампанії є саме такими) – це найсприятливіший ґрунт для формування стереотипів викривленої політичної правосвідомості та сприйняття людьми всіляких утопій, ілюзій про майбутнє життя суспільства та

перспективи політики. Для укорінення політичних міфів застосовують різні технології маніпулювання свідомістю людей (як грубі, нав'язливі, так і достатньо тонкі, рафіновані): гіперболізація значущості персони чи певної події; упродовження метафор у мову політики (наприклад, «спокійний як Сфінкс», «мудрий що Соломон»); підтасування фактів, поширення неправди й клевети; замовчування неугодної інформації, оприлюднення напівправди; наклеювання образливих ярликів тощо. Історія вкотре доводить, що навіть цільове руйнування колишніх, віджитих міфів не призводить до неминучої перемоги раціонального в мисленні людини, переважно там творяться нові міфи та герої, про яких PR команди майже всіх політичних сил розповсюджують міфологічні сюжети як про «беззавітно щирих, самовідданих борців за демократію, громадські інтереси й права людини» в періоди передвиборчих баталій (Herasina, 2007).

Тому постає одне з ключових завдань: якими мають бути свідомі виборці та інші учасники виборчого процесу? Йдеться насамперед про їхні компетенції задля здійснення свідомого політичного вибору. Безперечно, погоджуємося з тим, що учасник виборчого процесу має розуміти українську мову, щоб отримати всю необхідну інформацію; розуміти повноваження, які отримує обрана особа на посаді, тобто, як мінімум, знати Конституцію; мати знання з основ економіки, щоб бути компетентним з питань виконання обіцянок, які дають політики; знати, які політичні рішення приймали попередньо, щоб не повторювати помилки. Серед інших характеристик – патріотизм, здатність виборця працювати з інформацією, критичне мислення, невразливість до маніпуляцій, що є особливо важливим в умовах інформаційної війни тощо. Чи гарантує наявність таких компетенцій досягнення певного віку, отримання диплома про вищу освіту? Очевидно, що в умовах сьогодення – ні, але в Україні дуже багато громадян, які мають перелічені компетенції, які свідомо беруть участь у виборах не на емоціях, а на глибокому аналізі політичної програми, досвіду того чи іншого кандидата та його здобутків. Такими виборцями значно важче маніпулювати, тому країна отримує справжні реформи, стрімкий розвиток (Sinchenko; Kovryzhenko).

Як зазначає В. Середя, сучасні тенденції розвитку українського суспільства висунули на передній план громадського життя проблему громадянськості як якості суспільства, так і якості особистості. Водночас іноді право вільно обирати та бути обраним як одне з пріоритетних прав українських громадян, гарантованих Конституцією, зазвичай більшість українців сприймають як декларативне, оскільки виборці впродовж років переважно схильні до думки, що від їхнього волевиявлення нічого не залежить. Виборці,

особливо молоді, точніше – передусім молоді, переконливо заявляють, що їм немає серед кого обирати та від них насправді нічого не залежить. Із розвитком демократичних процесів в Україні байдужість молоді до участі в державотворенні з року в рік стає все прикметнішою. Відтак актуальним нині є питання аналізу окремих чинників, які впливають на формування громадянської свідомості молодих виборців, зокрема громадянського виховання та державної молодіжної політики (Sereda).

Звісно, як і свідомість громадян, помітно змінюється ситуація в політико-правовому полі України. Важливими є скоординовані й ефективні дії уповноважених органів і посадових осіб держави, взаємодія з громадськістю, спрямована на позитивні зрушення у зазначеному напрямі, підвищення правової культури населення, відповідних посадових і службових осіб, які беруть участь у підготовці та проведенні виборів, навчанні членів виборчих комісій, інших суб'єктів виборчого процесу; реалізація просвітніх проєктів і програм, організація та проведення інформаційних кампаній, спрямованих на роз'яснення виборчих прав громадян, положень виборчого законодавства та особливостей виборчого процесу; сприяння організації експериментів і пілотних проєктів під час виборчого процесу.

Водночас перспективними напрямками подальших досліджень у цьому аспекті є, пов'язані з попередженням та протидією негативним явищам у процесі реалізації ідеологічних та інших гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, зважаючи на їх значення для розвитку виборчого права, належне функціонування виборчої системи України, вирішення виборчих спорів (Kaminska, 2020; Bukach, Kaminska, & Medvid, 2021; Oliinyk, 2018; Tytko, Smokovych, Chernenko, & Stremenovskiy, 2020), доцільність призначення виборчих омбудсменів, запобігання будь-яким формам дискримінації під час виборів, організація експериментів і пілотних проєктів під час виборчого процесу, проведення незалежних соціологічних досліджень і моніторингів тощо.

Підтвердженням цього є положення Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року. Так, однією з її стратегічних цілей є забезпечення з огляду на міжнародні, зокрема європейські стандарти права громадян вільно обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування. З-поміж завдань, спрямованих на досягнення цієї мети, виокремлено такі: забезпечити безперешкодну участь у виборчому процесі осіб з інвалідністю; створити умови для запровадження електронної демократії; удосконалити механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства та

органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Таким чином, виборчий процес має стати доступним та інклюзивним ("Ukaz Prezydenta", 2021).

Наукова новизна

Вивчення ідеологічних гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування засвідчило відсутність належної доктринальної бази, наявність широкого спектра проблем теоретичного й практичного характеру. Позитивними зрушеннями на зазначеному шляху є модернізація національного законодавства України, підвищення політичної та правової свідомості, правової культури виборців та інших суб'єктів виборчого процесу, належне його інформаційне забезпечення.

Висновки

Попри те, що за ст. 38 Основного Закону України регламентовано право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, право вільно обирати й бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самовряду-

вання, практично відсутні ґрунтовні дослідження ідеологічних гарантій їхнього забезпечення.

Конституція України, Виборчий кодекс України 2019 року та інші нормативно-правові акти України становлять правову основу чинних гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх різних видів і форм здійснення. Ідеологічні гарантії, як правило, належать до загальносоціальних гарантій поряд з політичними, економічними, а також нормативно-правовими, інституційними тощо.

Слід акцентувати на визначальній ролі та значенні цього виду гарантій для розвитку виборчого права, належного функціонування виборчої системи України, становлення політично свідомих, патріотичних і відповідальних громадян, підвищення кваліфікації та професіоналізму посадових осіб, уповноважених здійснювати підготовку та проведення відповідних виборів, офіційних спостерігачів, недопущення фальсифікації результатів волевиявлення тощо. Це зумовлює активне дослідження окреслених напрямів, підвищену увагу науковців і практиків, громадськості.

REFERENCES

- Babenko, K.A. *Konstytutsiini harantii demokratyzmu politychnoho rezhymu v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Constitutional guarantees of democracy of the political regime in Ukraine: current state and prospects of development]*. Retrieved from <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/429-konstitutsijni-garantiji-demokratizmu-politychnogo-rezhimu-v-ukrajini-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvytku.html> [in Ukrainian].
- Bukach, V., Kaminska, N., & Medvid, L. (2021). *Instytutsiini harantii konstytutsiinykh politychnykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Institutional Guarantees of Constitutional Political Rights and Freedoms of Persons and Citizens in Ukraine]*. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 1(21), 39-46. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.39> [in Ukrainian].
- Herasina, L.M. (2007). *Kultura politychnoho vyboru yak element pravosvidomosti hromadian [The culture of political choice as an element of legal awareness of citizens]*. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, State building and local self-government*, 13, 17-24 [in Ukrainian].
- Hrabylnikov, A.V. (2011). *Orhanizatsiino-pravovi harantii konstytutsiinoho prava braty uchast v upravlinni derzhavnymy spravamy [Organizational and legal guarantees of the constitutional right to participate in the management of state affairs]*. Retrieved from http://apnl.dnu.in.ua/1_2011/7.pdf [in Ukrainian].
- Hurenko, M.M. (2002). *Rozvytok polityko-pravovoi dumky pro harantii prav ta svobod liudyny ta hromadianyna [Development of political and legal thought on guarantees of human and civil rights and freedoms]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
- Kaminska, N. (2020). *Verkhovenstvo prava yak vyznachalna konstytutsiina zasada vyrishennia vyborchykh sporiv (metodolohichni pidkhody) [Rule of law as a defining constitutional basis for resolving election disputes (methodological approaches)]*. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 15-22. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.15> [in Ukrainian].
- Khavroniuk, M.I. (2003). *Konstytutsiia Ukrainy pro prava ta svobody liudyny i hromadianyna [Constitution of Ukraine on human and civil rights and freedoms]* (2nd ed., rev.). Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
- Kniazevych, R.P. (2002). *Konstytutsiino-pravovi zasady vyboriv Prezidenta Ukrainy: problemy teorii i praktyky [Constitutional and legal principles of the election of the President of Ukraine: problems of theory and practice]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Kovryzhenko, D. *Rol TsVK u formuvanni hromadianskoi ta pravovoi svidomosti hromadian v konteksti prozorosti, pidzvutnosti ta dostupnosti [The role of the CEC in shaping the civic and legal consciousness of citizens in the context of transparency, accountability and accessibility]*. Retrieved from <https://parlament.org.ua/2004/12/20/rol-tsvk-u-formuvanni-gromadyanskoyi-t/> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2019). *Osoblyvosti provedennia vyboriv do orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Peculiarities of holding elections to local self-government bodies in Ukraine]*. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho*

- universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs E.O. Didorenko*, 2(86), 52-68. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.52-68> [in Ukrainian].
- Oliinyk, A.Yu. (2008). *Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zabezpechennia osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional freedoms of man and citizen and their provision in Ukraine]*. Kyiv: KNT; Dnipro: Lira LTD [in Ukrainian].
- Sarkisian, V. (2019). Konstytutsiino-pravove rehulivannia hromadskoho kontroliu za vyboramy v Ukraini [Constitutional and legal regulation of public control over elections in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs E.O. Didorenko*, 4, 56-66. doi: [10.33766/2524-0323.88.56-66](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.56-66) [in Ukrainian].
- Sereda, V. *Vplyv hromadianskoho vykhovannia na formuvannia pravovoi kultury molodykh vybortsiv [The influence of civic education on the formation of the legal culture of young voters]*. Retrieved from https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/2007_2_Visnik_Cvk.pdf [in Ukrainian].
- Sinchenko, D. *Retsepty proty populizmu, abo Yak otrymaty svidomoho vybortsia [Recipes Against Populism, or How to Get a Conscious Voter]*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/08/30/7224861/> [in Ukrainian].
- Stadnik, O.M. (2010). Zahalnosotsialni ta normatyvno-pravovi harantii realizatsii vyborchykh prav [All-social and regulatory guarantees of salutary rights]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, The magazine of the University of Law*, 3, 77-81 [in Ukrainian].
- Tertyshnyk, V.M. (2002). *Yarantii istyny ta zakhystu prav i svobod liudyny v kryminalnomu protsesi [Guarantees of truth and protection of human rights and freedoms in criminal proceedings]*. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. yuryd. akad. [in Ukrainian].
- Tytko, A., Smokovych, M., Chernenchenko, O., & Stremenovskiy, S. (2020). Nepotism, favoritism and cronyism as a source of conflict of interest: corruption or not? *Amazonia Investiga*, 9(29), 163-169. doi: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.19>.
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Natsionalna stratehiia u sferi prav liudyny": vid 24 berez. 2021 r. No. 119/2021 [Decree of the President of Ukraine "National Strategy in the Sphere of Human Rights" from March 24, 2021, No. 119/2021]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> [in Ukrainian].
- Vybory Prezydenta Ukrainy 31 berez. 2019 r. [Election of the President of Ukraine from March 31, 2019]. (n.d.). www.cvk.gov.ua. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-VPU-ua-Analytical-report.pdf> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бабенко К. А. Конституційні гарантії демократизму політичного режиму в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/429-konstitutsijni-garantiji-demokratizmu-politichnogo-rezhimu-v-ukrajini-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html>
- Букач В., Камінська Н., Медвідь Л. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 39–46. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.39>.
- Герасіна Л. М. Культура політичного вибору як елемент правосвідомості громадян. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 13. С. 17–24.
- Грабильніков А. В. Організаційно-правові гарантії конституційного права брати участь в управлінні державними справами. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2011/7.pdf.
- Гуренко М. М. Розвиток політико-правової думки про гарантії прав та свобод людини та громадянина: монографія. Київ : Логос, 2002. 252 с.
- Камінська Н. Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. С. 15–22. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.15>.
- Конституція України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : А.С.К., 2003. 384 с.
- Князевич Р. П. Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.0.02. Одеса, 2002. 18 с.
- Ковриженко Д. Роль ЦВК у формуванні громадянської та правової свідомості громадян в контексті прозорості, підзвітності та доступності. URL: <https://parlament.org.ua/2004/12/20/rol-tsvk-u-formuvanni-gromadyanskoji-t/>.
- Нестерович В. Ф. Особливості проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 2 (86). С. 52–68. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.52-68>.
- Олійник А. Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні : монографія. Київ : КНУТД ; Дніпро : Ліра ЛДТД, 2018. 346 с.
- Саркісян В. Конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні. *Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 56–66. doi: [10.33766/2524-0323.88.56-66](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.56-66).
- Середа В. Вплив громадянського виховання на формування правової культури молодих виборців. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/2007_2_Visnik_Cvk.pdf.
- Сінченко Д. Рецепти проти популізму, або Як отримати свідомого виборця. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/08/30/7224861/>.

- Стаднік О. М. Загальносоціальні та нормативно-правові гарантії реалізації виборчих прав. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 77–81.
- Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. юрид. акад. МВС України, 2002. 432 с.
- Тутко А., Smokovych M., Chernenzenko O., Stremenovskiy S. Nepotism, favoritism and cronyism as a source of conflict of interest: corruption or not? *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (29). P. 163–169. doi: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.19>.
- Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.
- Вибори Президента України 31 берез. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-VPU-ua-Analytical-report.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2010

Didenko O. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2279-947X>

Ideological Guarantees of the Right to Vote and to be Elected to Public Authorities: Questions of Theory and Practice

The purpose of this article is to analyze the system of guarantees of the right to elect and be elected to public authorities and local governments, primarily by emphasizing the existing ideological guarantees. From this follows a number of tasks, namely – on the basis of doctrinal analysis to reveal approaches to the separation of ideological guarantees in the system of existing guarantees of human and civil rights and freedoms; to single out their features, based on the provisions of key regulations of Ukraine in this area; to determine their role and significance for the development of suffrage, proper functioning of the electoral system of Ukraine. The methodological basis of the article is a set of existing various methodological approaches and actual research methods. The main ones are: dialectical, anthropological, axiological, historical, comparative law, system-structural, hermeneutic, sociological and other methods. Scientific novelty. The study of ideological guarantees of the right to elect and be elected to public authorities and local governments showed the lack of a proper doctrinal basis, the presence of a wide range of problems of theoretical and practical nature. Positive changes on this path are the modernization of the national legislation of Ukraine, raising political and legal awareness, legal culture of voters and other subjects of the election process, its proper information support. Conclusions. The legal basis of the existing guarantees of the right to elect and be elected to public authorities and local governments, their various types and forms of implementation are the Constitution of Ukraine, the Electoral Code of Ukraine 2019 and other regulations of Ukraine. Ideological guarantees, as a rule, belong to general social guarantees, along with political, economic, as well as normative-legal, institutional, etc. It should be noted the decisive role and importance of this type of guarantees for the development of suffrage, the proper functioning of the electoral system of Ukraine, the formation of politically conscious, patriotic and responsible citizens, training and professionalism of officials authorized to prepare and conduct relevant elections, official observers, fraud prevention. expression of will, etc. This leads to a longer active study of the outlined areas, the constant attention of scientists and practitioners, the public.

Keywords: elections; right to vote; right to be elected; Electoral Code of Ukraine; constitutional guarantees; ideological guarantees; legal awareness; legal culture.

Роговенко М. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-3095>

Педагогічні дослідження в діяльності науково-педагогічного працівника: актуальні питання теорії та практики

Мета. Автор поставив за мету дослідити теоретичні та методичні аспекти педагогічного дослідження в діяльності науково-педагогічного працівника, визначити їхнє значення в підвищенні якості освітнього процесу закладів вищої освіти. **Методологія.** Для розв'язання поставлених завдань використано систему загальнонаукових теоретичних методів дослідження: теоретичний аналіз і синтез, когнітивний, аргументації, системний і метод узагальнення. **Наукова новизна** полягає в поглибленому теоретичному аналізі поняття «педагогічне дослідження», визначенні рівнів педагогічного дослідження та наукових методів залежно від досліджуваного педагогічного явища, розкритті зв'язку між потребою в проведенні педагогічних досліджень і вимогами законодавства у сфері вищої освіти. Подолання суперечностей, які супроводжують педагогічний процес, неможливе без глибокої усвідомленості сутності педагогічних явищ, що потребує проведення педагогічного дослідження. Науковці використовують різні підходи до визначення поняття «педагогічне дослідження». Практично в усіх них акцентовано на тому, що підґрунтям цього поняття є процес формування нових педагогічних знань про закономірності навчання, виховання та розвитку особистості. Успіх педагогічного дослідження залежить від дотримання загальної діалектичної схеми пізнання педагогічних явищ, яка передбачає емпіричний, теоретичний і метатеоретичний рівні дослідження, кожному з яких притаманні певні методи науково-педагогічних досліджень. Під час зазначених досліджень науково-педагогічні працівники повинні обирати такі методи, які б сприяли розкриттю внутрішніх суперечностей досліджуваних педагогічних явищ, максимально повному пізнанню закономірностей їхнього розвитку та функціонування. З огляду на законодавство у сфері вищої освіти, одним із пріоритетних напрямів педагогічних досліджень має бути обґрунтування механізмів набуття універсальних компетентностей випускників закладів вищої освіти: вміння вчитися, опрацюовувати інформацію, швидко опановувати нові технології, здатність до критичного мислення та творчого підходу до виконання завдань. Особливої ваги набувають дослідження, спрямовані на розв'язання проблеми забезпечення якості вищої освіти як пріоритетного фактора становлення інноваційного суспільства. **Висновки.** Ключовим завданням педагогічного дослідження є розкриття внутрішніх суперечностей педагогічних явищ, визначення шляхів чи засобів їх подолання з метою підвищення якості освітнього процесу закладів вищої освіти. Успішне проведення зазначеного дослідження потребує дотримання загальної діалектичної схеми пізнання педагогічних явищ. Визначальним компонентом розвитку педагогічної науки є методи науково-педагогічних досліджень, використання яких дає можливість поглиблювати та розвивати педагогічні теорії, розширювати діапазон їх застосування, вдосконалювати освітній процес.

Ключові слова: педагогічне дослідження; педагогічне явище; теоретичний рівень; емпіричний рівень; метатеоретичний рівень; методи науково-педагогічних досліджень.

Вступ

Позитивні якісні зміни системи вищої освіти України та її входження до Європейського простору вищої освіти неможливі без суттєвого покращення якості освітнього процесу закладів вищої освіти на підставі поєднання освіти з наукою та використання сучасних освітніх технологій, які є результатами наукової та інноваційної діяльності. Як свідчить зарубіжний досвід, відповідність освітніх установ потребам суспільства досягається шляхом підвищення їх конкурентоспроможності саме шляхом інтеграції освіти та науки, поєднання та взаємодоповнення освітнього процесу й наукових досліджень.

Закон України «Про вищу освіту» визначає, що наукова, науково-технічна й інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємною складовою освітньої діяльності та провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої та виробничої діяльності в системі вищої освіти. Основним

завданням наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення й впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу.

Зважаючи на вищевказане завдання, сучасна вища школа висуває високі вимоги передусім до наукової компетентності викладацького складу закладу вищої освіти. Закон визначає права й обов'язки науково-педагогічних працівників, які з одного боку спрямовані на забезпечення академічної свободи, вільний вибір методів і засобів навчання для досягнення високої якості освітнього процесу, а з іншого – зобов'язують науково-педагогічних працівників як суб'єктів наукової діяльності провадити наукову діяльність, підвищувати наукову кваліфікацію.

Проте, на практиці наукова робота науково-педагогічних працівників не завжди спрямована на пошук методів і засобів, що забезпечувало б високу якість навчальних занять, а здебільшого зводиться до написання наукових статей, тез доповідей, рецензування наукових праць тощо. Причому часто щільне навчальне навантаження зменшує можливості науково-педагогічних працівників щодо забезпечення належного рівня проведення наукових досліджень і впровадження їхніх результатів на практиці в освітній процес. Як зазначає І. Зогла, педагогічна практика створює, а педагогічна наука досліджує внутрішні динамічні зв'язки між викладачем, студентом та їх змістом у соціальних, спеціально організованих інтегративних умовах, де діяльність і спілкування викладача та студента взаємозалежні (Zogla, 2018, p. 36).

Отже, проблема підвищення якості науково-педагогічних досліджень в діяльності науково-педагогічних працівників є досить актуальною.

Питання організації наукових досліджень завжди перебували в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців у сфері педагогічних та інших наук. Дослідженню питань організації дослідної діяльності у закладах вищої освіти присвячені праці вчених: С. Гончаренка, В. Загвязинського, І. Зогли, Л. Кайрісто-Мертанена, Т. Конста, Т. Корольової, В. Краєвського, В. Лаппо, В. Майборода, Л. Нортон, І. П'ятницької-Позднякової, В. Тушевої, Є. Хрикова та ін.

Зокрема, С. Гончаренко досліджує теоретичні й практичні питання дослідно-пошукової та експериментальної роботи в школах, професійно-технічних училищах, закладах вищої освіти. У роботі, призначеній для викладачів та аспірантів педагогічних закладів освіти, В. Краєвський дає орієнтири та рекомендації щодо логіки дослідження, формулювання його основних характеристик: теми, об'єкта й предмета, цілі, завдань, гіпотези та положень, які винесені на захист. Питання методології, логіки й організації педагогічного дослідження, методів його проведення, способів одержання та переробки інформації окреслила В. Тушева. Як одну з найважливіших проблем теорії та практики педагогічної освіти розглядає науково-педагогічні дослідження в системі вищої школи, торкається проблематики щодо формування науково-дослідницьких умінь і навичок І. П'ятницька-Позднякова. Зміст основних категорій наукознавства, методологію та методи педагогічного дослідження розкриває В. Лаппо. Стан розвитку наукової сфери економіки України досліджує Т. Корольова, а також вона аналізує наукову діяльність у сфері вищої освіти. В. Майборода, О. Ярошенко та Я. Скиба на підставі вимог до реалізації науково-дослідницької діяльності в університетах з урахуванням міжнародного досвіду організації наукових

досліджень у вищій школі розкривають форми та види науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу, пропонують методологію та методи організації наукових досліджень з педагогічних наук.

Порушена авторами проблематика закладає підвалини для подальших досліджень процесу організації наукової роботи науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є: дослідити теоретичні та методичні аспекти педагогічного дослідження в діяльності науково-педагогічного працівника, визначити їхню роль у підвищенні якості освітнього процесу закладів вищої освіти.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати сутність поняття «педагогічне дослідження», з'ясувати вимоги до проведення педагогічного дослідження, виокремити рівні педагогічного дослідження та показати доцільність застосування наукових методів відповідно до зазначених рівнів, з'ясувати роль педагогічних досліджень у розв'язанні актуальних питань теорії та практики, пов'язаних з підвищенням якості освітнього процесу закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Досвід практичної роботи й аналіз літературних джерел свідчать, що організація наукової роботи в закладах вищої освіти спрямована як на реалізацію результатів наукових досліджень у певній галузі, так і на впровадження їх безпосередньо в освітній процес. На відміну від результату педагогічного процесу, який проявляється в навченості та вихованості здобувача вищої освіти, результатом науково-педагогічного дослідження є нові знання. Причому науково-педагогічні працівники є основною ланкою передачі нових наукових знань здобувачам вищої освіти.

Аналізуючи зміст наукової діяльності у сфері вищої освіти, Т. Корольова зазначає, що система вищої освіти спільно із забезпеченням основної складової інноваційної економіки – кадрової, є тією сполучною ланкою, яка поєднує освіту, науку та виробництво в єдине ціле (Korolova, 2019, p. 46).

З огляду на зазначене, для науково-педагогічного працівника як вченого дуже важливо володіти методологією та методами наукової творчості в галузях знань, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Учені зауважують, що глибоке розуміння сутності педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних завдань навчання та виховання неможливі без опанування методами наукового пізнання, ознайомлення з логікою

дослідницького процесу, досвіду аналізувати й передбачати його подальший розвиток (Honcharenko, 2008, p. 8).

Виявлення суперечностей, які супроводжують педагогічний процес, та обґрунтування шляхів їх подолання потребує проведення відповідного педагогічного дослідження.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття «педагогічне дослідження», зокрема:

1) спеціально організований науковий процес пізнання педагогічного середовища, педагогічних явищ, фактів, суб'єктів й об'єктів педагогічної взаємодії; результат наукової діяльності, спрямованої на здобування нових знань щодо закономірностей навчання та виховання, соціалізації та професійної підготовки; спосіб пояснити та спрогнозувати розвиток окремих педагогічних явищ і фактів, а також з'ясувати тенденції та зміни в педагогічному процесі (Maiboroda, Yaroshenko, & Skyba, 2015, p. 84);

2) особлива форма процесу пізнання педагогічної дійсності, систематичне цілеспрямоване вивчення її явищ і процесів, у якому використовуються засоби та методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт (Chernilevskyi et al., 2012, p. 220);

3) процес формування нових педагогічних знань, один із видів пізнавальної діяльності, спрямований на розкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання та розвитку (Oliiar, Rusyn, & Chervinska, 2013, p. 70);

4) процес і результат наукової діяльності, спрямований на одержання нових знань про закономірності процесу навчання, виховання та розвитку особистості, структуру, теорію, методику й технологію організації навчально-виховного процесу, його зміст, принципи, організаційні методи та прийоми (Honcharenko, 2008, p. 13).

Узагальнюючи вищевказані підходи до визначення поняття «педагогічне дослідження», слід зазначити, що всі вони зводяться до процесу формування нових педагогічних знань про закономірності навчання, виховання та розвитку особистості.

Так, Л. Нортон зауважує, що педагогічне дослідження є призмою, через яку можна поглянути на певне педагогічне питання або проблему та методично відпрацювати кроки для вжиття заходів щодо розв'язання цієї проблеми (Norton, 2019, p. 1).

Таким чином, одним з головних завдань педагогічного дослідження є розкриття внутрішніх суперечностей педагогічних явищ, які вивчають, дослідження шляхів чи засобів їх подолання з метою підвищення якості освітнього процесу закладів вищої освіти.

Науковці виокремлюють такі методологічні вимоги до проведення педагогічних досліджень:

– досліджувати педагогічні процеси та явища такими, якими вони є насправді, з усіма позитивними й негативними сторонами, успіхами й труднощами;

– не описувати явища, а критично аналізувати їх;

– оперативно реагувати на дійсно нове в теорії та практиці педагогіки;

– забезпечувати практичну спрямованість, вагомість і добротність рекомендацій;

– забезпечувати надійність наукового прогнозу, бачення перспективи розвитку досліджуваного педагогічного процесу, явища;

– дотримуватися суворої логіки думки, чистоти педагогічного експерименту (Honcharenko et al., 2003, p. 81).

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що успішне проведення педагогічного дослідження потребує дотримання загальної діалектичної схеми пізнання педагогічних явищ:

– дослідник зобов'язаний прагнути пізнати явище, яке його цікавить, з різних сторін;

– вивчити особливості його внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків;

– визначити на цій підставі зовнішні суперечності, згодом досліджувати їхній перехід до внутрішніх суперечностей;

– виявити динаміку становлення, розвитку форм їх прояву;

– розкрити сутність і структуру, рівні й етапи розвитку явища;

– визначити чинники й умови, що впливають на перебіг пізнання (Kurliand et al., 2007, p. 25).

Вищевказана схема дослідження дозволяє виокремити емпіричний, теоретичний та мета-теоретичний рівні пізнання педагогічних явищ.

Учені акцентують, що на емпіричному рівні відбувається процес накопичення інформації про досліджуваний об'єкт шляхом спостереження, проведення експериментів та здійснення первинної систематизації отриманих даних, відкриття емпіричних законів. Ключовою пізнавальною функцією емпіричного рівня є описування явищ (Paskalova, 2015, p. 60).

Як показує практика, науково-педагогічний працівник під час проведення аудиторних занять стикається з багатьма педагогічними проблемами, однією з яких є недостатній рівень сформованості в здобувачів вищої освіти вмінь і навичок з навчальної дисципліни. Зокрема, під час вивчення теми «Наукове дослідження як особлива сфера діяльності» з навчальної дисципліни «Методологія наукової діяльності» у здобувачів вищої освіти ступеня магістра виникають труднощі з правильною постановкою та формулюванням проблеми дослідження, гіпотези, перенесенням знань і вмінь з однієї ситуації на іншу. Оскільки

вищезазначені вміння є одним із компонентів творчих здібностей, розв'язання проблеми набуття вмінь і навичок можливе в процесі педагогічного дослідження, у якому як досліджуваний об'єкт може бути обрано творчі здібності здобувачів вищої освіти. Причому на емпіричному рівні педагогічного дослідження, об'єктом якого є творчі здібності, можуть застосовуватися методи педагогічного спостереження, опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), тестування тощо.

Методи науково-педагогічних досліджень – визначальний компонент розвитку педагогічної науки, завдяки яким постійно поглиблюються й уточнюються педагогічні теорії, розширюється діапазон їхнього застосування, вдосконалюється система освіти та виховання (Lappo, 2016, p. 79).

Застосування емпіричних методів у процесі педагогічного дослідження можна показати на прикладі проведення констатуючого зрізу з метою визначення рівня розвитку творчих здібностей здобувачів вищої освіти. Зокрема, проведення анкетування та педагогічного спостереження дасть змогу визначити ставлення здобувачів вищої освіти до виконання завдань творчого характеру та їх готовність доєднатися до творчої діяльності. Таким чином, результати констатуючого зрізу дозволять виявити труднощі, які гальмують формування творчих здібностей.

Як зазначає В. Тушева, емпіричні методи дають можливість безпосереднього пізнання педагогічної реальності, створюють фундамент для подальшої теоретичної розробки проблеми (Tusheva, 2014, p. 216).

Водночас М. Паскалова зауважує, що отримання окремих емпіричних фактів ще не дає змогу побудувати систему законів. Для того, щоб пізнати сутність, необхідно перейти до теоретичного рівня наукового пізнання, який пов'язаний з глибоким аналізом наукових фактів, проникненням у сутність явищ і вибором рекомендацій щодо практичного впливу на них (Paskalova, 2015, p. 61).

До теоретичних методів педагогічного дослідження належать індукція та дедукція, аналіз і синтез, порівняння, класифікація, абстрагування та конкретизація, уявний експеримент.

За допомогою вищезазначених методів науково-педагогічний працівник може проаналізувати загальні теоретико-методичні підходи до вивчення об'єкта дослідження, яким як приклад обрано розвиток творчих здібностей, вивчити стан проблеми на практиці закладів вищої освіти та визначити критерії оцінки обраного об'єкта дослідження.

Дослідник Є. Хриков доводить, що науково обґрунтоване визначення критеріїв оцінки педагогічних явищ є важливою умовою ефективності експериментальних досліджень й отримання нового знання. Це пов'язано з тим, що критерії є однією з ключових ланок експериментального

дослідження. Вони дозволяють оцінити стан розв'язання певної педагогічної проблеми, виокремити напрями її подальшого розв'язання, перевірити ефективність запропонованих методичних систем (Khrykov, 2018, p. 143).

Також на теоретичному рівні обґрунтовано можливості обраної методики для досягнення мети дослідження, проводиться підготовка до експерименту з об'єктом дослідження.

Усе, що отримано на теоретичному й емпіричному рівнях дослідження, потрібно довести й обґрунтувати, пояснити, описати та побудувати знання так, щоб вони сприяли їх правильній організації, тобто систематизувати їх для подальшого використання. Це може бути реалізовано на метатеоретичному рівні педагогічного дослідження, який тісно взаємопов'язаний з теоретичним й емпіричним рівнями, і виконує функцію правильної організації знань.

Основними методами метатеоретичного рівня пізнання є діалектичний метод і метод системного аналізу. Використовуючи зазначені методи на цьому рівні, науково-педагогічний працівник може провести констатуючий експеримент, здійснити оцінку об'єкта дослідження за визначеними критеріями, провести формуючий експеримент, апробувати розроблену методику, здійснити статистичну обробку даних та сформулювати основні наукові висновки.

Отже, науково-педагогічні працівники під час проведення педагогічних досліджень повинні обирати такі методи дослідження, які сприяли б розкриттю внутрішніх суперечностей досліджуваних педагогічних явищ, максимально повному пізнанню закономірностей їх розвитку та функціонування.

Вищевикладене підтверджує думку вчених, що організація педагогічного дослідження передбачає розробку конкретного змісту діяльності, визначення чіткої структури етапів дослідження та послідовність певних дій дослідника, що підводять до наукових результатів (Anosov, Elkin, Holovkova, & Korobchenko, 2015, p. 33).

На сучасному етапі розвитку вищої освіти педагогічні дослідження мають вагомe значення у виконанні вимог законодавства у сфері освіти щодо набуття здобувачами вищої освіти високого рівня наукових (творчих, мистецьких) професійних і загальних компетентностей, які потрібні для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань. Це обумовлює необхідність оновлення системи вищої освіти, пошук нових методів навчання та виховання, запровадження інноваційних підходів до методики підготовки й проведення занять.

Як стверджують Т. Конст і Л. Кайрісто-Мертанен, інноваційна педагогіка спрямована на отримання результатів навчання у формі знань, умінь і поглядів, засвоєних під час освітнього

процесу, тому інноваційний процес становить серцевину освітнього процесу, що сприяє розвитку як компетентностей, які стосуються конкретної галузі, так й інноваційних навичок (Konst, & Kairisto-Mertanen, 2019, p. 79).

Закон України «Про вищу освіту» визначає вимоги стандартів вищої освіти до освітніх програм, серед яких є перелік обов'язкових компетентностей випускника. Згідно з вимогами стандартів вищої освіти для відповідних рівнів вищої освіти, одним із пріоритетних напрямів педагогічних досліджень науково-педагогічних працівників має бути обґрунтування механізмів набуття універсальних компетентностей випускників закладів вищої освіти: уміння вчитися, опрацьовувати інформацію, швидко опановувати нові технології, здатність до критичного мислення й творчого підходу до виконання завдань. Актуальності набувають і навички системного мислення, програмування, міжгалузевої комунікації, вміння працювати в умовах невизначеності, мультикультурність і володіння декількома мовами, екологічність мислення, мультифункціональність.

Підсумовуючи виклад результатів дослідження, окреслимо перспективи подальшого наукового пошуку. У цьому контексті також варті уваги дослідження перспектив і можливостей використання правових експертних систем як з метою підвищення ефективності й оптимізації правової діяльності, так й у якості «педагогічного полігону» для правників (Pavlyshyn, 2017; Martenko, & Pavlyshyn, 2019, p. 31-38).

Характерно, що семіотико-правові розробки дозволяють системно виявити проблемні ланки вищої освіти та сформулювати конструктивні пропозиції щодо вдосконалення освітньої діяльності з урахуванням особливостей політико-правової ментальності українського соціуму та актуальних проблем світоглядної підготовки юристів і правоохоронців (Pavlyshyn, 2003; Pavlyshyn, 2005; Pavlyshyn, 2012; Pavlyshyn, 2013; Pavlyshyn, 2017; Pavlyshyn, & Kravchuk, 2020, p. 40-47; Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019, p. 71-80), а також з використанням результатів сучасних праксеологічно-правових, антропологічно-правових і аксіологічно-правових досліджень (Bandura, 2019).

Йдеться про те, що логічна визначеність і формалізація правозастосування уможливають алгоритмізацію правової діяльності, а у поєднанні з сучасними технологіями здатні істотно інтенсифікувати роботу законодавця, правозастосовника, правоохоронця, зменшити кількість помилок, зробити прозорішим і чіткішим процес прийняття правового рішення та суттєво допомогти тим, хто ще вчиться брати на себе цю надзвичайну відповідальність за людські долі. Якщо встановити функціональні залежності між елементами правової інформації, які подібні до

функціональних залежностей між математичними величинами, можна отримувати шукані значення за певним алгоритмом.

Крім того, через те, що доволі багато сучасних учених цікавляться педагогічною та психологічною проблематикою підготовки правоохоронців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, вистачає спроб узагальнити різні аспекти навчання суб'єктів правоохоронної діяльності, зокрема, працівників Національної поліції України (Baratynska, 2019; Ihnatov, 2011, Dzhurska, & Dzhurskyi, 2019; Johannessen, 2015; Nhan, 2014), адже шляхом обрання правильних педагогічних технологій в результаті взаємодії правоохоронців та інших суб'єктів правовідносин громадяни починають відчувати за собою відповідальність за підтримання правопорядку, громадської безпеки та розв'язання низки соціальних проблем (Paaras, & Goudsmit, 2019; Waqar, 2019; Trofymenko, 2017; Shevchyshen, Kryshevych, & Lepei, 2018; O'Neill, Marks, & Singh 2007; Gutman, 2019; Teun, 2019, Zozulia, 2019).

Забезпечення якості вищої освіти є однією з основних умов, мобільності, сумісності та привабливості системи вищої освіти будь-якої країни, головною складовою престижу закладу вищої освіти, зокрема зі специфічними умовами навчання. Особливо важливими є формування національної свідомості, засвоєння етичних стандартів професійної діяльності, профілактика морально-професійної деформації, розвиток загального та правового світогляду, гуманістичних цінностей і солідаризму в сучасному українському суспільстві (Anosov, Elkin, Holovkova, & Korobchenko, 2015; Beschastnyi, 2019; Kudermina, 2019; Kravets, & Pavlyshyn, 2010; Pavlyshyn, & Kravets, 2011; Pavlyshyn, 2003; Pavlyshyn, 2005; Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019, p. 71-80; Pavlyshyn, & Kravchuk, 2020, p. 21-31; Kostytsky, Kushakova-Kostytska, Serdiuk, Gvozdik, & Pavlyshyn, 2020, p. 169-181).

Сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості освіти – це вимога Болонського процесу, а принцип інституційної автономії передбачає, що основна відповідальність за забезпечення якості лежить на закладі вищої освіти. У контексті вищезазначеного особливої ваги набувають дослідження, спрямовані на розв'язання проблеми забезпечення якості вищої освіти як пріоритетного фактора становлення інноваційного суспільства.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в поглибленому теоретичному аналізі поняття «педагогічне дослідження», визначенні рівнів педагогічного дослідження та наукових методів залежно від досліджуваного педагогічного явища, розкритті

зв'язку між необхідністю проведення педагогічних досліджень та вимогами законодавства у сфері вищої освіти.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз поняття педагогічного дослідження в діяльності науково-педагогічного працівника дає підстави стверджувати, що головним завданням педагогічного дослідження є розкриття внутрішніх суперечностей педагогічних явищ, які вивчають, дослідження шляхів чи засобів їх подолання з метою підвищення якості освітнього процесу закладів вищої освіти.

Проведення педагогічного дослідження передбачає дотримання відповідних методологічних вимог: досліджувані процеси та явища мають бути реальними та підлягати критичному аналізу; реагувати лише на дійсно нове в педагогічній теорії та практиці; забезпечувати практичну спрямованість розроблених у процесі дослідження

рекомендацій; давати надійний науковий прогноз; дотримуватися логіки дослідження.

Успішне проведення педагогічного дослідження потребує дотримання загальної діалектичної схеми пізнання педагогічних явищ: вивчення об'єкта дослідження повною мірою з різних сторін; виявлення особливостей його внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків; визначення зовнішніх суперечностей та подальше дослідження їх переходу у внутрішні суперечності; розкриття динаміки їх становлення та розвитку форм прояву; з'ясування сутності та структури досліджуваного явища; визначення чинників, які впливають на процес дослідження.

Визначальним компонентом розвитку педагогічної науки є методи науково-педагогічних досліджень, використання яких дає можливість поглиблювати й розвивати педагогічні теорії, розширювати діапазон їх застосування, удосконалювати освітній процес.

REFERENCES

- Anosov, I.P., Elkin, M.V., Holovkova, M.M., & Korobchenko, A.A. (2015). *Osnovy naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Fundamentals of scientific and pedagogical research]*. Melitopol: Vydavn. budynok MMD]. Retrieved from <https://cutt.ly/OboAZly> [in Ukrainian].
- Bandura, O.O. (2019). Hnoseolohiia prava yak skladova filosofskoi hnoseolohii [Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 52-62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52> [in Ukrainian].
- Baratynska, A.V. (2019). Osoblyvosti vyjavlennia "temnykh" rys v strukturі osobystosti pratsivnykiv politsiyi [Features of the detection of "dark" traits in the personality structure of police officers]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 1(65), 14-16. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-3> [in Ukrainian].
- Beschastnyi, V.M. (2019). Etychna povedinka politseiskyyh: yevropeyskyi i vitchyzniani dosvid [Ethnic behavior of the police: Europe and the United States]. *Pravovy chasopys Donbasu, Legal Chronicle of Donbas*, 4(69), 176-182. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-176-182> [in Ukrainian].
- Chernilevskiy, D.V., Tomchuk, M.I., & Dubaseniuk, O.A. (et al.). (2012). *Metodolohiia naukovoї diialnosti [Methodology of scientific activity]* (3rd ed.). Vinnytsia: AMSKP. Retrieved from <https://cutt.ly/xboZtIL> [in Ukrainian].
- Dzhurska, A.V., & Dzhurskyi, V.V. (2019). Pravo pratsivnykiv politsii na povahu do yikhnoi hidnosti pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv [The right of police officers to respect for their dignity in the performance of their duties]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 90-97. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.90> [in Ukrainian].
- Gutman, A. (2019). Legal Issues Related to Hiring and Promotion of Police Officers. *Handbook of Police Psychology*, 72-93. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429264108-3>.
- Honcharenko, S.U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: porady molodym naukovtsiam [Pedagogical research: tips for young scientists]*. Kyiv-Vinnytsia: Vinnytsia. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/194128/> [in Ukrainian].
- Honcharenko, S.U., Oliinyk, P.M., & Fedorchenko, V.K. (et al.). (2003). *Metodyka navchannia i naukovykh doslidzhen u vyshchii shkoli [Methods of teaching and research in higher education]*. S.U. Honcharenko, P.M. Oliinyk (Ed.). Kyiv: Vyshcha shk. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/194128/> [in Ukrainian].
- Ihnatov, O. (2011). Proiavy orhanizovanoi zlochynnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Manifestations of organized crime by law enforcement officials]. *Yevropeyski perspektivy, European perspectives*, 1, 97-102. doi: <http://dx.doi.org/10.18411/b-2016-031> [in Ukrainian].
- Johannessen, S.O. (2015). Reforming the Norwegian Police-Cultural Change as a Restoration of Organizational Ideologies, Myths and Practices. *Nordisk politiforskning*, 2(2), 167-182. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315688404-3>.
- Khrykov, Ye.M. (2018). *Metodolohiia pedahohichnoho doslidzhennia [Methodology of pedagogical research]*. Kharkiv. Retrieved from <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4827/1/khrykov.pdf> [in Ukrainian].
- Konst, T., & Kairisto-Mertanen, L. (2019). Developing innovation pedagogy. *Contemporary Educational Researches Journal*, 9(3). doi: <https://doi.org/10.18844/cerj.v9i3.4224>.
- Korolova, T. (2019). Orhanizatsiia naukovykh doslidzhen v universytetakh: stan i rozvytok [Organization of scientific research in universities: state and development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2, 46-53. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/203-2/6> [in Ukrainian].

- Kostytsky, M.V., Kushakova-Kostytska, N.V., Serdiuk, I.V., Gvozdik, O.I., & Pavlyshyn, O.V. (2020). The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Politicas*, 37(65), 169-181. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3865.13>.
- Kravets, V.M., & Pavlyshyn, O.V. (2010). Problemy i perspektyvy rozvytku pravovoi kultury ta yii zachennia dla vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini [Problems and prospects of legal culture development and its significance for higher legal education in Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrainy, Higher education in Ukraine*, VII(25), 314-321 [in Ukrainian].
- Kudermyna, O.I., & Lisun, S.L. (2015). Psykholohichni osoblyvosti normatyvnoi rehuliatcii povedinky pratsivnykiv Natsionalnoi politysii Ukrainy [Psychological peculiarities of the normative regulation of the behavior of employees of the National Police of Ukraine]. *Proceedings of the National Aviation University*, 7. doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231> [in Ukrainian].
- Kudermyna, O.I. (2019). Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers - Participants of the Anti-Terrorist Operation. *Law and Safety*, 73(2), 109-113. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.17>.
- Kurliand, Z.N., Khmeliuk, R.I., & Semenova, A.V. (et al.). (2007). *Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school]*. Z.N. Kurliand (Ed.) (3rd ed., rev.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Lappo, V.V. (2016). *Osnovy pedahohichnykh doslidzhen [Fundamentals of pedagogical research]*. Ivano-Frankivsk: NAIR. Retrieved from <http://194.44.152.155/elib/local/2250.pdf>. [in Ukrainian].
- Maiboroda, V., Yaroshenko, O., & Skyba, Yu. (2015). *Teoretychni zasady naukovo-doslidnytskoi diialnosti subiektiv osvithnoho protsesu universytetiv [Theoretical bases of research activity of subjects of educational process of universities]*. Kyiv: In-t vyshchoi osvity NAPN Ukrainy. Retrieved from <https://cutt.ly/wbo9TzB> [in Ukrainian].
- Martenko, O., & Pavlyshyn, O. (2019). Vzaiemozviazok myslennia, svidomosti ta movy v kontseptsiiakh antychnykh mysliteliv [The relationship of thinking, consciousness and language in the concepts of ancient thinkers]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(25), 31-37. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31> [in Ukrainian].
- Nhan, J. (2014). Police culture. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York; Heidelberg; Dordrecht; London: Springer. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbeccj371>.
- Norton, L. (2019). Action research in teaching and learning: A practical guide to conducting pedagogical research in universities. *Psychology Learning & Teaching*, 18(3). doi: <https://doi.org/10.1177/1475725719850329>.
- O'Neill, M.E., Marks, M., & Singh, A. (2007). Police occupational culture: New debates and directions. *Sociology of Crime Law and Deviance*, 8. doi: [https://doi.org/10.1016/s1521-6136\(2007\)8](https://doi.org/10.1016/s1521-6136(2007)8).
- Oliiar, M.P., Rusyn, H.A., & Chervinska, I.B. (2013). *Osnovy naukovo-pedahohichnykh doslidzhen (modulno-reitynhovyi pidkhid) [Fundamentals of scientific and pedagogical research (modular rating approach)]*. Ivano-Frankivsk: NAIR. Retrieved from <http://194.44.152.155/elib/local/sk794104.pdf> [in Ukrainian].
- Paaras, A., & Goudsmit, A. (2019). Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 103-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Pavlyshyn, O.V. (2003). Deiaki problemni aspekty stanovlennia i rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini. [Some problematic aspects of the formation and development of higher education in Ukraine]. *Nauka i osvita, Science and education*, 22-27 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2005). Deiaki problemni aspekty svitohliadnoi pidhotovky pravoznavtsiv. [Some problematic aspects of worldview training of lawyers]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 1, 31-36 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., & Kravets, V.M. (2011). Vykhovannia natsionalnoi svidomosti ta rozvytok teoretychnoho svitohliadu yak zavdannia ukraïnskoi pravovoi osvity [Education of national consciousness and development of theoretical worldview as a task of Ukrainian legal education]. *Mytna sprava, Customs business*, 2(74), 2, 172-176 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2012). Pravova kultura ta yurydychna osvita v konteksti semiotychnykh doslidzhen prava [Legal culture and legal education in the context of semiotic research of law]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 102-110. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fmpp/2012_1/pavlyshyn.htm [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2013). Pravova kultura yak pokaznyk rivnia rozvytku systemy yurydychnoi osvity (semiotyko-pravovy aspekt) [Legal culture as an indicator of the level of development of the legal education system (semiotic-legal aspect)]. *Yurydychna psykholohiia i pedahohika, Legal psychology and pedagogy*, 2(13), 82-93 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema [Legal reality as a system of signes]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2019). Antropolohichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politysii Ukrainy [Anthropological and legal professional deformation of the moral law of the national police of Ukraine]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., & Kravchuk, O.V. (2020). Profesiino-etychni ta deontologichni zasady diialnosti polityseiskoho u sferi zabezpechennia pravoporiadku [Professional, ethical and deontological principles of policing in the field of law enforcement]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 21-31. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.21> [in Ukrainian].
- Paskalova, M.I. (2015). *Filosofski problemy naukovoho piznannia [Philosophical problems of scientific knowledge]*. Odesa: Viisk. akad. [in Ukrainian].

- Shevchyshen, A., Kryshevych, O., & Lepei, O. (2018). Correlation between the system of remuneration of police officers and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(3), 343-348. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-343-348>.
- Teun, E. (2019). Plural policing as professional strife. Municipal officers and police officers in the Netherlands. *International Journal Of Police Science & Management*, 21(3), 146-155. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355719854107>.
- Trofymenko, V.A. (2017). Normatyvni akty etychnoi povedinky politseiskykh yak neobkhidna chastyna zakonodavchoho zabezpechennia yikhnoi spivpratsi iz suspilstvom [Normative acts of ethical behavior of police officers as a necessary part of legislative support of their cooperation with society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"*, 4(35), 175-185. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119656> [in Ukrainian].
- Tusheva, V.V. (2014). *Osnovy naukovykh doslidzhen [Basics of the scientific research]*. Kharkiv: Fedorko. Retrieved from <https://cutt.ly/sbo34bB> [in Ukrainian].
- Waqar, H. (2019). Depression, Anxiety, and Stress Among Urban and Rural Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. doi: <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09358-x>.
- Zogla, I. (2018). Science of Pedagogy: Theory of Educational Discipline and Practice . *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 20(2). doi: <https://doi.org/10.2478/jtes-2018-0013>.
- Zozulia, I. (2019). Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аносов І. П., Елькін М. В., Головкова М. М., Коробченко А. А. Основи науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. Мелітополь : Видавн. будинок ММД, 2015. 218 с. URL: <https://cutt.ly/OboAZIy>.
- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 52–62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>.
- Баратинська А. В. Особливості виявлення «темних» рис в структурі особистості працівників поліції. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 1 (65). С. 14–16. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-3>.
- Бесчастний В. М. Етична поведінка поліцейських: європейський і вітчизняний досвід. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 176–182. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-176-182>.
- Методологія наукової діяльності : навч. посіб. / [Д. В. Чернілевський, М. І. Томчук, О. А. Дубасенюк та ін.]. Вид. 3-тє, переробл. Вінниця : АМСКП, 2012. 364 с. URL: <https://cutt.ly/xboZtIL>.
- Джурська А. В., Джурський В. В. Право працівників поліції на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (17). 2019. С. 90–97. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.90>.
- Gutman A. Legal Issues Related to Hiring and Promotion of Police Officers. *Handbook of Police Psychology*. 2019. P. 72–93. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429264108-3>.
- Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: поради молодим науковцям. Київ–Вінниця : Вінниця, 2008. 278 с. URL: <https://cutt.ly/5bppQSY>.
- Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі / [С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.] ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. Київ : Вища шк., 2003. 323 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/194128/>.
- Ігнатів О. М. Прояви організованої злочинності працівників правоохоронних органів. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. С. 97–102. doi: <http://dx.doi.org/10.18411/b-2016-031>.
- Johannessen S. O. Reforming the Norwegian Police-Cultural Change as a Restoration of Organizational Ideologies, Myths and Practices. *Nordisk politiforskning*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 167–182. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315688404-3>.
- Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. Харків, 2018. 294 с. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4827/1/khrikov.pdf>.
- Konst T., Kairisto-Mertanen L. Developing innovation pedagogy. *Contemporary Educational Researches Journal*. 2019. No. 9 (3). doi: <https://doi.org/10.18844/cej.v9i3.4224>.
- Корольова Т. Організація наукових досліджень в університетах: стан і розвиток. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. Вип. 2. С. 46–53. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/203-2/6>.
- Kostytsky M. V., Kushakova-Kostytska N. V., Serdiuk I. V., Gvozdik O. I., Pavlyshyn O. V. The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 37. No. 65. P. 169–181. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3865.13>.
- Кравець В. М., Павлишин О. В. Проблеми і перспективи розвитку правової культури та її значення для вищої юридичної освіти в Україні. *Вища освіта України*. 2010. Т. VII (25). С. 314–321.
- Кудерміна О. І., Лісун С. Л. Психологічні особливості нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України. *Proceedings of the National Aviation University*. 2015. Issue 7. (Series «Pedagogy, Psychology»). doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231>.
- Kudermina O. I. Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers – Participants of the Anti-Terrorist Operation. *Law and Safety*. 2019. Vol. 73. Issue 2. P. 109–113. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.17>.

- Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.] ; за ред. З. Н. Курлянд. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Знання, 2007. 495 с.
- Лаппо В. В. Основи педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2016. 284 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2250.pdf>.
- Майборода В., Ярошенко О., Скиба Ю. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів : практ. посіб. Київ : Ін-т вищої освіти НАПН України, 2015. 174 с. URL: <https://cutt.ly/wbo9TzB>.
- Мартенко О., Павлишин О. Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 31–37. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31>.
- Nhan J. Police culture. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York ; Heidelberg ; Dordrecht ; London : Springer, 2014. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbecj371>.
- Norton L. Action research in teaching and learning: A practical guide to conducting pedagogical research in universities. *Psychology Learning & Teaching*. 2019. Vol. 18. Issue 3. doi: <https://doi.org/10.1177/1475725719850329>.
- O'Neill M., Marks M., Singh A. Police occupational culture: new debates and directions. *Sociology of Crime Law and Deviance*. 2007. Vol. 8. doi: [https://doi.org/10.1016/s1521-6136\(2007\)8](https://doi.org/10.1016/s1521-6136(2007)8).
- Оліяр М. П., Русин Г. А., Червінська І. Б. Основи науково-педагогічних досліджень (модульно-рейтинговий підхід) : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. 214 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk794104.pdf>.
- Paaras A., Goudsmit A. Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 103–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Павлишин О. В. Деякі проблемні аспекти становлення і розвитку вищої освіти в Україні. *Наука і освіта*. 2003. С. 22–27.
- Павлишин О. В. Деякі проблемні аспекти світоглядної підготовки правознавців. *Право і суспільство*. 2005. № 1. С. 31–36.
- Павлишин О. В., Кравець В. М. Виховання національної свідомості та розвиток теоретичного світогляду як завдання української правової освіти. *Митна справа*. 2011. № 2 (74). Ч. 2. С. 172–176.
- Павлишин О. В. Правова культура та юридична освіта в контексті семіотичних досліджень права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 102–110. http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fmpp/2012_1/pavlishin.htm.
- Павлишин О. В. Правова культура як показник рівня розвитку системи юридичної освіти (семіотико-правовий аспект). *Юридична психологія і педагогіка*. 2013. № 2 (13). С. 82–93.
- Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В. Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності поліцейського у сфері забезпечення правопорядку. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 21–31. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.21>.
- Паскалова М. І. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посіб. Одеса : Військ. акад., 2015. 132 с.
- Shevchyshen A., Kryshevych O., Lepei O. Correlation between the system of remuneration of police officers and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. Issue 3. P. 343–348. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-343-348>.
- Teun E. Plural policing as professional strife. Municipal officers and police officers in the Netherlands. *International Journal Of Police Science & Management*. 2019. Vol. 21. Issue 3. P. 146–155. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355719854107>.
- Трофименко В. А. Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 175–185. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119656>.
- Тушева В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Харків : Федорко, 2014. 408 с. URL: <https://cutt.ly/sbo34bB>.
- Waqar H. Depression, Anxiety, and Stress Among Urban and Rural Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2019. doi: <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09358-x>.
- Zogla I. Science of Pedagogy: Theory of Educational Discipline and Practice . *Journal of Teacher Education for Sustainability*. 2018. Vol. 20. No. 2. doi: <https://doi.org/10.2478/jtes-2018-0013>.
- Zozulia I. Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. 2019. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2021

Rohovenko M. – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-3095>

Pedagogical Research in the Activity of a Scientific and Pedagogical Worker: Current Issues Theories and Practices Summary

Purpose. The author goals to explore the theoretical and methodological aspects of pedagogical research in the activities of research and teaching staff, to determine their role in improving the quality of the educational process of higher education institutions. **Methodology.** A system of general scientific theoretical research methods was used to solve the set tasks: theoretical analysis and synthesis, cognitive method, argumentation method, system method, generalization method. The **scientific novelty** lies in the in-depth theoretical analysis of the concept of «pedagogical research», determining the levels of pedagogical research and scientific methods depending on the studied pedagogical phenomenon, revealing the relationship between the need for pedagogical research and legal requirements in higher education. Overcoming the contradictions that accompany the pedagogical process is impossible without a deep understanding of the essence of pedagogical phenomena, which requires pedagogical research. Scientists use different approaches to the definition of «pedagogical research». Almost all definitions emphasize that the basis of this concept is the process of forming the new pedagogical knowledge about the patterns of learning, education and personal development. The success of the pedagogical research depends on the observance of the general dialectical scheme of cognition of pedagogical phenomena, which provides for empirical, theoretical and metatheoretical levels of research. Each of these levels is characterized by the certain methods of scientific and pedagogical research. In the course of pedagogical research, scientific and pedagogical staff should choose such research methods that would allow to fully reveal the internal contradictions of the studied pedagogical phenomena, to fully understand the patterns of their development and functioning. According to the requirements of the higher education legislation, one of the priority areas of pedagogical research is to justify the mechanisms of acquiring universal competencies of higher education graduates: the ability to learn, to process information, to master the new technologies quickly, critical thinking and creativity. The studies concentrated at solving the problem of ensuring the quality of higher education as a priority factor in the formation of an innovative society are very important. **Conclusions.** The main task of the pedagogical research is to reveal the internal contradictions of the pedagogical phenomena being studied, to establish the ways of solving the problems in order to improve the quality of the educational process of higher education institutions. Successful pedagogical research requires adherence to the general dialectical scheme of cognition of pedagogical phenomena. The defining component of the development of pedagogical science are the methods of scientific and pedagogical research, the use of which makes it possible to deepen and develop pedagogical theories, expand the range of their application, improve the educational process.

Keywords: pedagogical research; pedagogical phenomenon; theoretical level; empirical level; metatheoretical level; methods of scientific and pedagogical research.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА І МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.47>

Ванджурак Р. В. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Сократ й українська юриспруденція: передумови, сучасний вплив і майбутнє

Метою статті є комплексне дослідження філософсько-правової спадщини Сократа, її безпосереднього втілення в чинне українське законодавство та впливу на сучасні тенденції філософсько-правової науки. **Методологічна основа.** У змісті статті на підставі онто-гносеологічного й історико-порівняльного аналізу окреслено авторське бачення значення та впливу поглядів давньогрецького мислителя Сократа на державу, право, закон, справедливість, і їх значення для сучасного законодавства України й новітніх філософсько-правових течій. **Наукова новизна.** У статті акцентовано на актуальності ідей Сократа й проаналізовано його далекоглядні погляди щодо таких соціально-значущих категорій, як справедливість, право, закон, держава, форма управління, державний устрій. Визначено вплив згаданих ідей на становлення української юриспруденції, окремих галузей права, зокрема кримінального та цивільного права, та законодавства загалом. **Висновки.** Аналіз філософсько-правових поглядів Сократа та їхнього впливу на сучасну й, можливо, майбутню українську юриспруденцію дають підстави стверджувати, що значення ідей Сократа є надзвичайно вагомим: колись його «утопічні» думки є вже реальністю сьогодні й мають неабиякі передумови стати підґрунтям новітньої юриспруденції. Це означає неабияку актуальність і далекоглядність ідей філософа, який є взірцем мислителя в минулому й нині.

Ключові слова: Сократ; давньогрецька філософія права; право; закон; справедливість; держава; форма управління; державний устрій; українська юриспруденція.

Вступ

Рушіями історії є постаті, які своїми поглядами, рішеннями й особистим життям змінюють її перебіг. У процесі формування нашого світогляду, зокрема й правового, неабияке значення відіграв давньогрецький мислитель Сократ.

Аналізуючи джерела українського права, можна впевнено сказати, що українське право є частиною європейської правової культури, маючи з «західним» правом ті ж методологічні джерела: еллінську філософію права, теорію та норми римського права й християнську етику (Kaminska, 2018; Loveland, 2018; Giorgio Gaja; "General Principles"). Водночас, як стверджує академік М. В. Костицький, первинним джерелом й підґрунтям європейського права все-таки є саме еллінська філософія права (Kostytskyi, 2009; Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2019; Kostytskyi, 2020).

Усвідомити еллінську філософію права без постаті Сократа неможливо.

Стан вивчення його філософської-правової спадщини є досить вагомим, утім досліджень щодо впливу його ідей на українське право є досить мізерним. Виокремити можна тільки монографію Сергія Меленка «Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки» (Melenko, 2013). Проте в згаданій монографії автор не ставив за мету дослідити безпосереднє втілення ідей Сократа в чинне українське законодавство. Не існує наразі на українському

просторі й праць щодо впливу ідей філософа на новітні течії філософсько-правової думки.

Водночас ідеями Сократа рясніє низка норм чинного законодавства України. Крім того, міркування філософа часто є підґрунтям ідей сучасних авторів, які пророкують у недалекому майбутньому кардинальні зміни у новітніх формах державного правління. Тому автор статті має на меті звузити наявну прогалину й дослідити ідеї Сократа не лише як джерела української юриспруденції, а також і їхнє безпосереднє втілення в сучасне українське законодавство та значення для новітніх течій правової думки.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є комплексне дослідження філософсько-правової спадщини Сократа, її безпосереднього втілення в чинне українське законодавство та впливу на сучасні тенденції філософсько-правової науки.

Виклад основного матеріалу

Феномен Сократа ще нікому з дослідників не вдалося цілком збагнути. З одного боку, про історичного Сократа ми майже нічого не знаємо, з іншого – важко усвідомити сучасну людину, яка б нічого про нього не чула.

Із праць його друзів – Платона і Ксенофонта (Сократ не визнавав себе вчителем і заперечував наявність в нього учнів), тогочасних істориків й сучасних дослідників нам відомо, що

Сократ народився в Афінах 469 року до н. е. (з інших джерел 470 році до н.е.) в сім'ї скульптора Сафроніска та повивальниці Фінарети. Брав участь у воєнних походах і набув навіть певної слави. З поверненням в Афіни вів скромний, практично жебрацький спосіб життя, займаючись тим, що спілкувався з різними людьми, намагаючись своїми запитаннями допомогти співрозмовнику самостійно розкрити в собі моральні чесноти. Через гострі й нерідко іронічні запитання Сократа багато хто недолюбував, але попри це він мав багато прихильників, які захоплювалися його мудрістю й цінували. Афінський суд засудив його 399 року до н.е. до смертної кари за обвинуваченням у невизнанні традиційних богів, введенні нових божеств і розбещенні молоді. Попри благання друзів уникнути кари, свідомо пішов на неї та самостійно виконав свій вирок, випивши отруту.

Вважають, що Сократ здійснив свого роду «поворот» пізнавального вектора філософської науки із «зовнішнього» на «внутрішній» напрям, тобто з напряму фізико-матеріалістичного пізнання навколишньої дійсності та пошуку першопричин усього, що існує, – на пізнання сутності людського буття.

За словами С. М. Трубецького, Сократ займався пошуком істинних норм теоретичної та моральної діяльності людини, прагнути знайти їх у самій структурі людського розуму. На філософському терені мислитель актуалізував проблеми гносеології, етики та моральної філософії. Початком пізнання або ж істинного розуміння є логічне поняття; початком істинної поведінки – розумна мета; початком того й іншого слугує розум, а вищим ідеалом Сократа є ідеал досконалого божественного розуму, який телеологічно, тобто доцільно вибудовує саму природу. Отже, істину й благо слід шукати не в зовнішньому світі, а в діяльності розуму (Trubetsky, 1906, p. 25).

Щодо філософсько-правової думки, то професор С. Меленко зауважує в уже згадуваній монографії: «Завдяки філософсько-правовим надбанням Сократа відбулася переорієнтація векторально-світоглядного пошуку як в усій філософській науці загалом, так і у філософії права зокрема. Об'єктом філософського пізнання стає людина з її багатограними особливостями духовного, психологічного, етичного, культурного, політичного та ін. характеру. Вона проголошується найвищою цінністю та найскладнішою загадкою Всесвіту, через пізнання якої відкриваються безпосередні можливості для пізнання Всесвіту загалом. Сократ також наголошував на цінності кожної окремої людини та вказував у зв'язку із цим на стосунки особливого ґатунку та природи, які виникають між громадянином та державою» (Melenko, 2013).

Сократ розрізняв природне право та закон полісу, вважаючи, що природне право, як і полісний закон, має походити від розумного початку, і на цьому шляху мислитель зробив висновок щодо тотожності розумного, справедливого й законного, адже вважав домінування справедливих, а, значить, і розумних законів – великим надбанням як для окремої людини, так і для держави загалом (Nersesians, 2010).

На думку Сократа, людина, яка, не знає законів і вимог справедливості, не може вчиняти правильно. Той, хто знає, що є добро і зло, справедливість і несправедливість, ніколи не буде порушувати моральні та правові норми. Мислитель був упевнений, що людей виховує держава, причому прекрасна держава – хороших, а протилежна – поганих (Ikonnikova, & Liashenko, 2011, z. 56).

Аналізуючи державу та право крізь призму буття індивіда, філософ проводив чітку класифікацію форм державного правління, серед яких виокремлював монархію, тиранію, аристократію, плутократію та демократію, вважаючи ідеальною формою державного правління «аристократичну демократію». У своєму житті Сократ якнайменше переймався питаннями власного зиску, свідомо наражав себе на «нещастя», не йшов на компроміс із власною совістю та переконаннями, зокрема й під час судового процесу над ним. Таким чином, можна зробити висновок, що філософ у своїх поглядах, навіть коли це стосувалося його особисто, намагався суворо дотримуватися «букви» закону, який він ототожнював зі справедливістю.

Від Діогена Лаертського нам відомо ставлення Сократа до пред'явленого йому обвинувачення після визнання його винним. Коли його дружина сказала: «Ти помираєш безневинно», то Сократ заперечив: «А ти хотіла, щоб заслужено?» (Diogenes Laertius, 1979; 2013). Це доводить його повну покору закону: до самої смерті він не визнавав себе винуватим, але водночас вважав, що закон є справедливим.

Щоправда, не слід вважати, що будь-який свавільний закон чи розпорядження влади Сократ вважав таким, що підлягає безумовному виконанню. Свого часу влада в Афінах належала «Тридцятьом тиранам», які видали закон, відповідно до якого заборонено було «вчити мистецтву говорити», проте Сократ не лише не підкорився йому, а й відверто висміяв, називаючи його «безглуздом», і, попри погрози розправи, продовжував спілкування з молоддю (Demidenko, 2018, p. 348).

Ідеї Сократа не могли не вплинути й на розвиток українського права, яке своїми джерелами сягає еллінської філософії права. Позначилися вони й на сучасних тенденціях філософсько-правового поступу.

У платонівському діалозі «Держава» Сократ окреслює цінність кожної окремої людини для держави й права, які він аналізував крізь призму буття індивіда й наголошував на головному обов'язку держави – забезпечити кожній людині щасливе й повне життя (Platon, 2020).

Така «сократівська формула» практично незмінно лягла в основу ст. 3 Конституції України, яка проголошує головною цінністю держави людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. У цій же статті Конституції йдеться про права й свободи людини та їх гарантії, які визначають зміст і спрямованість діяльності нашої держави.

Отже, можна стверджувати, що зароджені дві з половиною тисячі років тому ідеї Сократа наразі є вектором діяльності нашої держави.

У тому ж діалозі «Держава» Сократ запевняє, що однією з ознак справедливості зі сторони держави є надання можливості кожному індивіду займатися своєю справою відповідно до його задатків і здібностей. Причому, на переконання Сократа, кожного представника професії потрібно виховувати змалку відповідно до його потенціалу... (Platon, 2020, p. 780-784).

Водночас ст. 43 Конституції України, гарантуючи право вільно обирати собі працю, у другій частині гарантує державне сприяння й створення всіх умов для повного здійснення громадянами права на працю й рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності.

Тож сучасне законодавство має не забороняти, а сприяти людині опанувати декілька професій, водночас Сократ був переконаний, що «кожна людина має займатися однією сферою діяльності все життя й не відволікатися ні на що інше» (Platon, 2020, p. 780-784), його ідея щодо обов'язку держави сприяти в опануванні кожною людиною своєї професії й досі залишається однією з конституційних гарантій Основного Закону України.

У діалозі «Критон» Сократ сформулював концепцію, за якою будь-який громадянин, який досягнув повноліття, може без будь-яких перешкод залишити державу, якщо її порядки його не влаштовують, і відправитися будь-куди – або в колонію держави, або в іншу державу. Громадянство за Сократом є добровільним. Однак ті громадяни, які залишаються в цьому полісі, вимушені фактично погодитися виконувати всі веління держави та її органів, а також переконаннями й іншими правомірними ненасильницькими засобами уникати можливості несправедливих рішень і заходів законних органів полісу та посадових осіб, або беззастережно виконувати їх (Platon, 2020, p. 41).

Таким чином, Сократ уперше в історії європейської політичної та правової думки проголосив ідею договірних відносин між державою

та її громадянином. Ця концепція й досі актуальна в сучасних державах світу, зокрема майже незмінно покладена в основу статті 4 Конституції України, яка проголошує єдине громадянство, допускає підстави його набуття й припинення.

Чи не вперше в історії Сократ поділив злочини на умисні й неумисні, зазначивши очевидність існування двох видів «несправедливих поступків»: одні – добровільні, інші – недобровільні. Причому він також допускав, що людина може вчинити злочин під приводом божевілля, хвороби чи глибокої старості, що, власне, тотожне розумовому стану дитини (Demidenko, 2018, p. 354).

У діалозі Платона «Горгій» Сократ висловився й щодо покарання, суттю якого він вбачав як відновлення справедливості, так і позбавлення душі зла, іншими словами – виховання. На його думку, найстрашніше зло – це бути несправедливим і вчиняти несправедливо. Позбавлення від нього полягає в тому, щоб понести покарання (Platon, 2020, p. 631).

Наведені вище формули тривалий час застосовують у кримінальному законодавстві різних держав, зокрема вони висвітлені в нормах ст. 19–25 Кримінального кодексу України, які розрізняють форму вини у вигляді умислу (прямої і непрямої) та необережності (злочинна самовпевненість і злочинна недбалість), злочини, вчинені у стані неосудності тощо. А ст. 50 цього Кодексу проголошує, що метою покарання є не тільки кара, але й виправлення засудженого.

Зазвичай вважають, що українське цивільне право започатковане з Римського права. Утім, ще задовго до римських юристів, Сократ у діалогах Платона наголошував, що приватна власність є недоторканою. Причому він одночасно допускав можливість обмеження такого права в окремих випадках (Demidenko, 2018, s. 355).

Такі ідеї Сократа в незмінному вигляді відображено й сьогодні в ст. 43 Конституції України, вони є підґрунтям Цивільного кодексу України, де право власності є непорушним, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосовано як виняток з мотивів суспільної необхідності.

Останнім часом політично-правові напрями різних країн світу, серед яких наразі й Україна, спрямували свої зусилля на боротьбу з корупцією, визнавши це явище таким, що шкодить розвитку й добробуту держави. Нині відбувається жвавий процес створення окремих антикорупційних органів, відомств, навіть судів. Але це вже у XXI столітті, а Сократ про таку проблему говорив ще в V столітті до н.е., зазначивши, що «чим більше правителі цінять наживу, тим менше вони думають про благополуччя держави» (Platon, 2020).

Про прогресивність ідей Сократа й далекоглядність його поглядів свідчить і те, що, розмірковуючи про ідеальну державу, він висунув нечувану на той час ідею гендерної рівності, заявивши про необхідність залучення жінок до тієї ж роботи, що й чоловіків, оскільки, на його переконання, «багато жінок у багатьох відношеннях кращі за чоловіків» (Platon, 2020, р. 844). Здавалось би, у його час – це безглузда ідея, яку, можливо, ніхто з його сучасників серйозно не сприймав.

Утім, як бачимо, минає час, й «утопічні» ідеї Сократа – уже реальність. Наразі жінки мають рівні з чоловіками права, зокрема й щодо обіймання керівних посад будь-якого рангу.

Звідси маємо повне право припускати, що ідеї Сократа, які нині здаються неприйнятними, у недалекому майбутньому стануть реальними. Наразі більшість сучасних країн світу має демократичну форму правління, згідно з якою влада належить народу, який безпосередньо бере участь у визначенні її курсу, а шляхом делегування своїх повноважень представникам – у керівництві країни. В умовах сьогодення – це еталон для сучасних держав світу, й багато міжнародних організацій стоять на охороні демократичних гарантій в тій чи іншій країні. Навіть ті країни, у яких мало спільного з демократією, все одно проголошують себе демократичними й у своїх назвах зазначають – «демократична» або «народна».

Однак Сократ розкритикував демократію як форму правління, зауважуючи, що за демократії бідняки, отримавши владу силою зброї чи добровільним відступом противників, деяких з них знищать, інших виженуть, а декого урівняють у громадянських правах і правах на заміщення державних посад. У державі з'явиться повна свобода й відверта можливість робити що завгодно. Демократична форма правління, як правило, не має належного управління, і тоді очолюють державу дурні виночерпії, які, «п'яніючи» від свободи, почнуть карати навіть своїх посадових осіб, якщо ті надто неупереджені й не надають усім повної свободи. Водночас керівників, які подібні до підвладних й підвладних, схожих на керівників, там хвалять і поважають. Зрештою закінчиться все тим, що такі керівники припинять зважати на писані й неписані закони, оскільки надзвичайна свобода як для окремої людини, так і держави загалом перетворюється ні на що інше, як на абсолютне рабство (Demidenko, 2018, р. 330).

На думку Сократа, тиранія виникає виключно з демократії. Іншими словами – з крайньої свободи виникає величезне й жорстоке рабство.

Філософ для прикладу наводив метафору у вигляді держави у формі вулика з бджолами, водночас поділивши так зване демократичне суспільство на три частини. Одну з них

складають трутні (легковажні й марнотратні), яких хорошому керівнику чи законодавцю, як і досвідченому бджоляреві, варто знищувати, допоки ті не заразили весь вулик. Такі трутні виникають через сваволю в період олігархічного устрою, а за демократичного устрою вони перебувають чи не на чолі держави. Найотруйніші з них виголошують промови й діють, а інші сідають ближче до корита й не допускають туди інших. Існує й друга частина: ділки, які за можливості завжди захоплюють якнайбільше власності. Саме з ними трутням найкомфортніше, адже з ділків вони збирають найбільше меду. Третій вид – це народ, який усе виконує власними руками, але водночас має найменше майна, оскільки влада його відбирає, а також змушений іноді захищатися, що, зрештою, призводить до надуманих звинувачень, судових процесів тощо. Той самий трутень ужалив народ й він же захищається від народу. Саме звідси, на переконання Сократа, й народжується тиран (демагог, який уміло приватизував владу й перетворився на вовка) (Demidenko, 2018, р. 330; Proleev, 2001).

Проте основним недоліком демократії Сократ вважав некомпетентність посадових осіб, яких обирали практично шляхом жеребкування. «Хіба ти соромишся цих швачок, землеробів, купців чи тих бездарних торгашів, які думають лише про те, як дешевше купити й дорожче продати? – спитав Сократ свого слухача Харміда в однойменному діалозі Платона. – З цих людей складаються «Народні збори», які своїм рішенням можуть перетворити нетямущих людей на стратегів, віслюків – на коней, бо така влада афінського демосу» (Ксенофонт. Спогади про Сократа. III, V, 1-6) (Demidenko, 2018, р. 333).

Вихід із цієї ситуації Сократ бачив лише в «аристократичній демократії», яка б не передавалася у спадок й не залежала від майнового цензу, а обиралася шляхом призначення на керівні посади держави людей, які вміють керувати й виконують добропорядно всі закони. Мислитель неодноразово наголошував, що на кораблі управляє досвідчений, якому підкоряється як власник судна, так і всі його пасажири.

Певно, що підтримка таких міркувань Сократа наразі може перетворитися на нищівну критику або обурити когось. Утім, політична філософія останнім часом дедалі частіше вдається до критики демократії з нахилом у сторону влади інтелектуалів.

Так, 2004 року з-під пера британського соціолога Коліна Крауча вийшла в друк праця під назвою «Постдемократія», у якій автор міркує щодо краху демократії в сучасному суспільстві й приходу на її заміну «постдемократії», за якої в країні формально триває існування всіх базових демократичних інститутів, які з часом згаснуть, а принцип «народовладдя» буде змінено на

правління замкнених еліт, освічених політиків, представників великих корпорацій і політтехнологів (Krauch, 2010, p. 7).

Інший вчений, американський політичний філософ Джейсон Бреннан, який у своїй книзі «Проти демократії», що вийшла в друк 2016 року, стверджує, що виборці, як правило, нетямущі, нерациональні, упереджені, дезінформовані та морально нерозсудливі щодо політики (Brennan, 2020, p. 49), він також доводить, що виборцям бракує стимулів ставати поінформованими щодо політики, оскільки вони (раціонально, на думку автора) вважають, що один голос нічого не вирішує і не здатний щось помітно змінити в загальних результатах виборів. До того ж, оскільки виборці політично й ідеологічно упереджені, належать до партій і груп, автор констатує, що вони з різних мотивів часто схильні приймати такі виборчі рішення, що не відповідають їхньому інтересу, і могли б голосувати інакше, якби були більше поінформовані та обізнані в суспільно-політичній діяльності. Бреннан виходить з того, що цінність демократії суто інструментальна, що єдиною причиною віддавати їй перевагу над будь-якою іншою політичною системою є її ефективність (Brennan, 2020, p. 49). Тому, на противагу загальному виборчому праву, за демократії Бреннан представляє й обґрунтовує «епістократичну альтернативу» (з грецьк. «знання», «уміння» + «влада»), тобто таку політичну систему, за якої правом голосу наділено лише компетентних й обізнаних виборців.

Концепції цих та інших авторів, праці яких опубліковано у XXI сторіччі, мають сьогодні велику популярність й прихильників. Водночас у

засобах масової інформації дедалі частіше з'являються роздуми на кшталт формальної участі народу в управлінні державою (Kresin, 2002; Bandura, 2019; Shulha, 2018).

Вищевикладене демонструє неабияку незадоволеність населення чинним політико-правовим ладом, а відтак є всі передумови, що незабаром ми зможемо спостерігати зародження нової політико-правової доктрини світу, яка, не виключено, знайде й своє відтворення в майбутній українській юриспруденції.

Наукова новизна

Попри стрімкий розвиток державотворчих і правотворчих процесів, актуальними залишаються ідеї Сократа та його далекоглядні погляди щодо таких соціально-значущих категорій, як справедливість, право, закон, держава, форма управління, державний устрій тощо. Слід зазначити вплив згаданих ідей на становлення української юриспруденції, окремих галузей права, зокрема кримінального та цивільного, і законодавства загалом.

Висновки

Аналіз філософсько-правових поглядів Сократа та їхнього впливу на сучасну й, можливо, майбутню українську юриспруденцію дають підстави стверджувати, що значення ідей філософа є надзвичайно вагомим: колись його «утопічні» думки є вже реальністю сьогодні й мають неабиякі передумови стати підґрунтям новітньої юриспруденції. Це означає неабияку актуальність і далекоглядність ідей філософа, який є взірцем мислителя в минулому й нині.

REFERENCES

- Bandura, O. (2019). Antropoloģiia prava yak skladova filososfskoi antropoloģii (zahalnyi narys) [Anthropology of law as a component of philosophical anthropology (general essay)]. *Filosofski ta metodoloģichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 8-15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8> [in Ukrainian].
- Brennan, D. (2020). *Proty demokratii [Against democracy]*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Demidenko, G.G. (2018). *Sud nad Sokratom [The trial of Socrates]*. Kharkov: Pravo [in Russian].
- Diogen, Laertskiy. (1979). *O znizni, ucheniakh i izrecheniakh znamenitykh filosofov [About the life, teachings and sayings of famous philosophers]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Diogenes, Laertius (2013). *Lives of Eminent Philosophers*. T. Dorandi (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843440>.
- General Principles of International Law. *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*. doi: <https://doi.org/10.5040/9781509910724.ch-002>.
- Giorgio, Gaja. *General Principles of Law. Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. doi: <https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e1410>.
- Ikonnikova, G.I., & Liashenko, V.P. (2011). *Filosofiiia prava [Philosophy of law]*. Moscow: Iurayt [in Russian].
- Kaminska, N. (Eds.). (2018). *Priorytetni napriamy doslidzhen rozvytku derzhavy i prava v umovakh yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [Priority directions of research of development of the state and law in the conditions of Euro-Atlantic integration of Ukraine]*. Kyiv-Drohobych: Prosvita [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M., & Kushakova-Kostytska, N. (2019). Rol i mistse novoi elity v istorychnomu protsesi rozvytku liudskoi tsyvilizatsii [The role and place of the new elite in the historical process of development of human civilization]. *Filosofski ta metodoloģichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 86-91. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.86> [in Ukrainian].

- Kostytskiy, M.V. (2009). *Filosofskyi analiz yevropeiskoho prava ta yoho trokh svitohliadnykh dzherel* [Philosophical analysis of European law and its three worldview sources]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 22-30 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2020). *Derzhavnytsko-politychni pohliady v universalistskii systemi svitohliadu Pifahora* [State and political views in the universalist system of Pythagoras' worldview]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 118-125. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.118> [in Ukrainian].
- Krauch, K. (2010). *Postdemokratiia [Post-democracy]*. Moscow: Izd. dom Gos. un-ta Vyssh. shk. ekonomiki [in Russian].
- Kresin, O.V. (2020). *Poshuk zahalnoho u pravi yak zmistovnoi podobnosti natsionalnykh pravoporiadkiv (druga polovyna XVIII - persha tretyna XIX st.)* [Search for the common law as a substantive similarity of national legal orders (second half of XVIII - first third of XIX century)]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 64-75. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.64> [in Ukrainian].
- Loveland, Ian. (2018). *Constitutional Law, Administrative Law, and Human Rights*. *Law Trove*. doi: <https://doi.org/10.1093/he/9780198804680.001.0001>.
- Melenko, S.H. (2013). *Davnohretski vytyky ukrainskoi filosofsko-pravovoi dumky [Ancient Greek origins of Ukrainian philosophical and legal thought]*. Chernivts: Tekhnodruk [in Ukrainian].
- Nersesians, V.S. (2010). *Istoriia politicheskikh i pravovykh ucheniy [History of political and legal doctrines]*. Moscow: Norma; Infa-M [in Russian].
- Platon. (2020). *Polnoe sobranie sochineniy v odnom tome [Complete works in one volume]*. Moscow: Alfa-kniga [in Russian].
- Proleev, S.V. (2001). *Istoriia antichnoy filosofii [History of ancient philosophy]*. Kiev: Vakler [in Russian].
- Shulha, A.M. (2018). *Pravovy mentalitet yak skladova pravosvidomosti ta ob'ekt piznannia* [Legal mentality as a component of legal consciousness and the object of knowledge]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 141–148. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2005081> [in Ukrainian].
- Trubetskoy, S.N. (1906). *Istoriia drevney filosofii [History of ancient philosophy]*. (Vol. 1). Moscow [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бандура О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 8–15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8>.
- Бреннан Д. Проти демократії. Київ : Дух і Літера, 2020. 464 с.
- Демиденко Г. Г. Суд над Сократом : науч.-популяр. очерк. Харьков : Право. 2018. 568 с.
- Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М. : Мысль, 1979. 620 с.
- Diogenes Laertius. *Lives of Eminent Philosophers* / ed. by T. Dorandi. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 943 p. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843440>.
- General Principles of International Law. *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*. doi: <https://doi.org/10.5040/9781509910724.ch-002>.
- Giorgio Gaja. *General Principles of Law*. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. doi: <https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e1410>.
- Иконникова Г. И., Ляшенко В. П. *Философия права : учебник*. М. : Юрайт, 2011. 351 с.
- Пріоритетні напрями досліджень розвитку держави і права в умовах євроатлантичної інтеграції України : монографія / за заг. ред. Н. Камінської. Київ–Дрогобич : Просвіт, 2018. 422 с.
- Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Роль і місце нової еліти в історичному процесі розвитку людської цивілізації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 86–91. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.86>.
- Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2009. Вип. 1. С. 22–30.
- Костицький М. В. Державницько-політичні погляди в універсалістській системі світогляду Піфагора. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 118–125. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.118>.
- Крауч К. Постдемократія. М. : Изд. дом Гос. ун-та Высш. shk. ekonomiki, 2010. 192 с.
- Кресін О. В. Пошук загального у праві як змістовної подібності національних правопорядків (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 64–75. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.64>.
- Loveland Ian. *Constitutional Law, Administrative Law, and Human Rights*. *Law Trove*. 2018. doi: <https://doi.org/10.1093/he/9780198804680.001.0001>.
- Меленко С. Г. Давньогрецькі витoki української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодруk, 2013. 432 с.
- Нерсесянц В. С. *История политических и правовых учений : учебник*. М. : Норма ; Инфа-М, 2010. 704 с.
- Платон. Полное собрание сочинений в одном томе. М. : Альфа-книга, 2020. 311 с.
- Пролеев С. В. *История античной философии*. Киев : Ваклер, 2001. 512 с.
- Шульга А. М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. *Форум Права*. 2018. № 4. С. 141–148. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2005081>.
- Трубецкой С. Н. *История древней философии*. М., 1906. Ч. I. 211 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2021

Vandzhurak R. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Socrates and Ukrainian Jurisprudence: Preconditions, Present Influence and Future

The **purpose** of this article is a comprehensive study of the philosophical and legal heritage of Socrates, its direct reflection in the current Ukrainian legislation and the impact on current trends in philosophical and legal science. **Methodology.** The content of the article on the basis of onto-epistemological and historical-comparative analysis presents the author's vision of the role and influence of the views of the ancient Greek thinker Socrates on the state, law, law, justice, and their significance for modern Ukrainian legislation and modern philosophical and legal trends. **Scientific novelty.** The article focuses on the relevance of Socrates' ideas and his far-sighted views on such socially significant categories as justice, law, law, state, form of government, government. The influence of the mentioned ideas on the formation of Ukrainian jurisprudence, certain branches of law and legislation, first of all, criminal and civil law, is noted. **Conclusions.** An analysis of Socrates' philosophical and legal views and his influence on modern and possibly future Ukrainian jurisprudence give grounds to assert that Socrates' influence is extremely significant. The fact that the once «utopian» ideas of Socrates are already a reality today and have considerable prerequisites to become the basis of modern jurisprudence. This speaks of the urgency and foresight of Socrates' ideas. He was an example of a thinker in the past and today, his ideas are relevant today and quite capable on the threshold of tomorrow.

Keywords: Socrates; ancient Greek philosophy of law; enactment; law; law justice; state; form of government; state system; Ukrainian jurisprudence.

Гутник В. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1401-4393>

Проблеми права війни в наукових працях Херша Лаутерпахта

У статті досліджено науковий внесок Херша Лаутерпахта в розвиток міжнародного гуманітарного права. На підставі аналізу наукових праць професора Х. Лаутерпахта, окреслено розвинутий ним антропоцентричний підхід до права війни, яке, на його думку, завжди має гуманітарну спрямованість: запобігти або пом'якшити страждання, а в деяких випадках і врятувати життя під час війни. Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу наукових праць Херша Лаутерпахта дослідити його внесок у розвиток концепції права війни (міжнародного гуманітарного права). Методологічна основа статті полягає у використанні як загальнонаукових, так і спеціальних методів юридичної науки: порівняльно-правового, історико-правового та формально-догматичного. Особливий акцент зроблено на антропологічній концепції розуміння права війни. Наукова новизна. Уперше у вітчизняній юридичній науці досліджено наукові погляди Херша Лаутерпахта та їхній внесок у розвиток сучасного гуманітарного права. Висновки. Наукові погляди Х. Лаутерпахта на право війни є досить актуальними й нині. Хоча автор не використовував усталений сьогодні термін «міжнародне гуманітарне право», а натомість застосовував термін «право війни», науковець акцентує саме на гуманітарній спрямованості права війни. Мета права війни майже цілком гуманітарна в буквальному сенсі цього слова – запобігти або пом'якшити страждання, а в деяких випадках – врятувати життя від жорстокості бойових дій. Х. Лаутерпахт наголошував, що війна «вигнана як правовий інститут» досі існує, відтак, з міркувань гуманності та гідності людини, потребує правового регулювання.

Ключові слова: Лаутерпахт; право війни; міжнародне гуманітарне право; агресія; цивільне населення.

Вступ

Херш Лаутерпахт є одним із найвідоміших юристів-міжнародників ХХ століття (народився 16 серпня 1897 року в м. Жовква Львівської області, помер 8 травня 1960 року в Лондоні, Велика Британія). Сфера його наукових інтересів охоплювала питання функцій права в міжнародних відносинах (Lauterpacht, 1933), кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права (Lauterpacht, 1955), міжнародно-правового визнання (Lauterpacht, 1939; Lauterpacht, 1944; Lauterpacht, 2012), права міжнародних договорів (Lauterpacht, 1935), міжнародного кримінального права (Lauterpacht, 1944), міжнародного гуманітарного права (Lauterpacht, 1946; Lauterpacht, 1952; Lauterpacht, 1953), прав людини (Lauterpacht, 1945) тощо.

Безумовно, кожна наукова праця професора варта уваги, однак найбільшого авторитету в міжнародно-правовій науці, особливо після Другої світової війни, він досяг завдяки дослідженням, що стосувалися прав людини. Чому Х. Лаутерпахт почав вивчати саме цей науковий напрям? Річ у тім, що під час Другої світової війни під час Голокосту у Лаутерпахта загинула практично вся його родина (батьки, брат, сестра та їхні діти) (Koskeniemi, 1997, р. 244); відтак відбулася зміна його наукових інтересів у напрямі прав людини, зокрема під час збройних конфліктів, правових наслідків агресії держави та притягнення до

індивідуальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини та злочини проти людяності.

У той час, як праці Х. Лаутерпахта щодо прав людини активно досліджують у вітчизняній науці, науковий доробок, який стосується права війни, зокрема захисту жертв війни, здебільшого залишається поза увагою фахівців з міжнародного права.

Наукову спадщину професора вивчали такі дослідники, як Р. Бакстер, Ф. Джессап, П. М. Рабінювич, В. М. Репецький, Ф. Сендс та багато інших. Однак предметне дослідження внеску Х. Лаутерпахта в розвиток концепції права війни залишається поза увагою науковців.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження наукового внеску Херша Лаутерпахта в розвиток концепції права війни (міжнародного гуманітарного права).

Мета дослідження зумовлює виконання таких завдань:

- розкрити антропологічний підхід Х. Лаутерпахта до права війни;
- з'ясувати особливості його наукових поглядів щодо заборони ядерної зброї;
- на підставі аналізу наукових праць Х. Лаутерпахта встановити специфіку застосування норм міжнародного права до держави-агресора.

Виклад основного матеріалу

Професор Х. Лаутерпахт використовує термін «право війни», а не загальноживане сьогодні «міжнародне гуманітарне право». Однак, він активно зауважує саме гуманітарну спрямованість права війни. Зокрема у своїй статті «Проблема ревізії права війни» (англ. The problem of the revision of the law of war) автор акцентує на тому, що «ми не зможемо зрозуміти справжнього характеру права війни, якщо не усвідомлюватимемо, що його мета майже повністю гуманітарна в буквальному сенсі цього слова – запобігти або пом'якшити страждання, а в деяких випадках і врятувати життя від жорстокості бойових дій. Це, а не врегулювання ведення воєнних дій, є його основною метою» (Lauterpacht, 1952, p. 363-364).

Антропоцентричний підхід Х. Лаутерпахта є основою його досліджень права війни. Правила ведення війни, як цілком правильно зауважує вчений, еволюціонували або були прямо прийняті для захисту реальних або потенційних жертв війни (Lauterpacht, 1952, p. 364). Аналізуючи Гроціанські (Гюго Гроція) традиції в міжнародному праві, автор зауважує, що ще Г. Гроцій у XVII столітті доводив, що доки існує можливість нападу (однієї держави на іншу), безпеку людини ніколи не може бути гарантовано (Lauterpacht, 1946, p. 37). Однак, на думку проф. Х. Лаутерпахта, навіть основоположний принцип ведення війни – розмежування між комбатантами та цивільними за умови тотальної війни перетворюється на пусту фразу. Зростання кількості учасників бойових дій, що входять до складу збройних сил воюючих сторін; збільшення кількості некомпатантів, задіяних на роботах прямого військового призначення; зростання наступальної та руйнівної сили авіації; роль, яку в сучасній війні відіграє економічна зброя, що практично робить неможливим у цьому відношенні диференціацію між цивільним населенням та безпосередніми учасниками бойових дій – усі ці фактори, на думку автора, породжують суперечку щодо того, хто є суб'єктами (учасниками) у війні (Lauterpacht, 1952, p. 364). Власне, ще на початку 50-х років XX століття, проф. Х. Лаутерпахт чудово усвідомлював, що застосування економічної чи інших видів не збройної сили може породжувати не менш жакливі наслідки, ніж пряме застосування комбатантами збройної сили, відтак, досить популярна в наші дні є концепція «гібридної війни» (Vlasiuk, & Karman, 2015; Yuskiv, & Khomych, 2017; Kaminska, & Akimov, 2020; Hoffman, 2009; Iqbal, 2018; Lanoszka, 2016; Vuromenskiy, & Gutnyk, 2021), яку часто показують як «новітню» війну XXI століття, була добре відомою у середині XX століття і раніше. Також Х. Лаутерпахт цілком усвідом-

лював, що поділ на комбатантів/некомбатантів, комбатантів/цивільне населення потребує перегляду з огляду на реалії Другої світової війни, зокрема наявні види зброї, яка має невибіркову дію та вже застосовувалася на той час; роль осіб, які хоча й були цивільними й безпосередньо не воювали зі зброєю в руках, але без яких ведення війни було неможливим, тому применшувати наслідки їхніх дій (наприклад, фінансування війни) не варто.

Попри все, Х. Лаутерпахт визнавав і наявні здобутки міжнародного гуманітарного права, пов'язані з прийняттям Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни. Так, він акцентував на особливості їх застосування колом суб'єктів. Зокрема, сторони Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року повинні дотримуватися їх не лише стосовно держав, які їх ратифікували або приєдналися до них, але й стосовно воюючих сторін, які не беруть у них участі (Lauterpacht, 1952, p. 362). Крім цього, безумовним здобутком Женевських конвенцій є договірне закріплення положення, що всі сторони Конвенції, як воюючі, так і нейтральні, зобов'язані розшукувати осіб, які вчинили грубі порушення Конвенції, та передавати їх на розгляд до своїх судів, незалежно від національності обвинуваченого. На переконання проф. Х. Лаутерпахта, «більш рішучого утвердження принципу універсальності юрисдикції щодо покарання за воєнні злочини годі було б бажати» (Lauterpacht, 1952, c. 362).

Особливу місію права війни науковець вбачав у захисті цивільного населення. На його справедливе переконання, у забороні нападу на цивільне населення та терору населення лежить «останній аргумент твердження про те, що війна взагалі повинна підлягати правовому регулюванню» (Lauterpacht, 1952, p. 369). Власне, автор акцентує, що без застосування цього беззаперечного принципу стриманості не існує обмежень щодо застосування сили: якщо суворий терор і паніка, що розчиняють усі зв'язки організованого життя, є об'єктом, на який воюючий може законно націлитися, немає жодної причини, чому він повинен зупинитися, не вбиваючи жителів окупованої території, – адже такі дії, безперечно, можуть створити терор як на окупованій території, так і на території, яку він погрожує окупувати. Також, на думку дослідника, якщо не застосовувати абсолютну заборону терору цивільного населення, не буде жодної причини, за якої будь-який ізольований хутір або мирне містечко не можна переслідувати, нападати та знищувати, оскільки це чітко розраховано на те, щоб поставити все населення території супротивника в стан дезорганізуючого страху. Зрозуміло, що визнання права вдаватися до створення терору серед цивільного

населення як законного об'єкта як такого, неминуче означало б фактичне й офіційне закінчення «права війни» (Lauterpacht, 1952, p. 369).

Цілком логічною та послідовною є позиція Х. Лаутерпахта щодо ядерної зброї, яку вже на той час було застосовано, але її не було заборонено договірними нормами міжнародного права. На переконання проф. Х. Лаутерпахта, застосування атомної зброї як такої за будь-яких обставин повинно розглядатися як незаконне (Lauterpacht, 1952, p. 369). Якщо ж припустити, що повітряне бомбардування та використання атомної зброї проти цивільного населення не заборонені, то в порівнянні з ними всі інші гуманітарні обмеження війни повинні здаватися незначними або марними (Lauterpacht, 1952, p. 372).

Водночас науковець скептично ставився до ймовірності перегляду права війни стосовно питань, щодо яких немає загальної згоди держав, зокрема таких, як повітряні бомбардування, ядерна війна, ведення війни на морі щодо торгових суден тощо. Норми права в цих сферах, на його думку, все-таки повинні бути поступово сформовані, але передусім з міркувань людяності, виживання цивілізації та існування окремої людини (Lauterpacht, 1952, p. 379). Щодо Договору про заборону ядерної зброї, який було прийнято в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку тільки 7 липня 2017 року та який набрав чинності 22 січня 2021 року, то в ньому не беруть участь держави «ядерного клубу». Він не є єдиним міжнародним договором з питань ядерної зброї, існують й інші договори (серед багатосторонніх: Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року, Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963 року), однак він, у порівнянні з попередніми договорами, містить найсуворіші зобов'язання держав щодо виробництва, випробування, набуття, застосування та передачі ядерної зброї, тому навряд чи ядерні держави погодяться стати його учасниками.

Заслужують на увагу наукові погляди проф. Х. Лаутерпахта щодо застосування норм міжнародного права до держави-агресора. На його авторитетну думку, агресор, тобто держава, яка вступила у війну, порушуючи основну заборону міжнародного права, не може отримувати зиск з правил ведення війни, які застосовують протягом збройного конфлікту (*durante bello*) до фактичного ведення бойових дій і, загалом, до взаємних відносин воюючих сторін (Lauterpacht, 1953, p. 239). Тобто, автор висловив думку, що ті держави, які не бажають дотримуватися норм міжнародного права (вчиняють агресію), не повинні отримувати ті

переваги, які мають від міжнародного права держави, що дотримуються таких норм.

Обґрунтовуючи таку думку щодо наслідків агресії, Х. Лаутерпахт зауважував, що в цьому випадку відбувалося застосування того принципу, що держава не може набувати прав через свої протиправні дії, зокрема, держава, яка веде незаконну війну, не має права після війни посилатися на норми міжнародного звичаєвого права, які ігноруватимуть негативний ефект примусу під час укладення договорів; визнавати титул, набутий завоюванням; звільняти воюючого від відшкодування шкоди, заподіяної законними актами війни; надавати право розглядати як розірвані договори, укладені до початку війни; захищати відповідальних осіб від кримінальної відповідальності за початок агресивної війни (Lauterpacht, 1953, p. 239).

Що ж стосується питання застосування норм міжнародного права загалом до наслідків агресії, очевидно, що факт агресії є вирішальним для подальших правових наслідків, і те, що стосується питання застосовності правил ведення війни до бойових дій, вони, як справедливо зазначає Х. Лаутерпахт, повністю залишають поза увагою факт незаконності війни (Lauterpacht, 1953, p. 240). Тобто норми міжнародного гуманітарного права застосовують до учасників збройного конфлікту попри те, що сама війна є заборонним засобом вирішення спорів. Проф. Х. Лаутерпахт акцентує, що «феномен війни не дозволяє поведінку згідно з канонами логіки», «війна, вигнана як правовий інститут, зараз залишається подією, що вимагає правового регулювання заради гуманності та гідності людини» (Lauterpacht, 1953, p. 240).

Норми права війни не доцільно диференціювати, на переконання автора, на ті, які застосовують до агресора та його противника. Адже, на думку науковця, більшість правил ведення війни мають у певному сенсі гуманітарний характер, оскільки їх метою є захист у межах суворих потреб війни людського життя та деяких інших основоположних прав людини та зробити можливим показник взаємодії між ворогами під час війни й після неї. Вони стосуються обмежень застосування сили, прапорів перемир'я та, як правило, зносин між воюючими сторонами на фактичній лінії бою, захисту пасажирів й екіпажів торгових суден, і, звісно, захисту цивільного населення на окупованій території (Lauterpacht, 1953, p. 214). Останнє дає переконливу ілюстрацію думки, що під час війни всі воюючі сторони повинні вважатися зобов'язаними поважати, а також мають право покладатися на дотримання загально-визнаних правил ведення війни. Воюючий окупант, навіть якщо він агресор, має право вимагати від цивільного населення підпорядкування, яке не є

синонімом вірності згідно з міжнародним правом. Оскільки населення буде проводити розмежування між «законним» («lawful») та «незаконним» («unlawful») окупантом у питанні про підпорядкування йому, це фактично означатиме звільнення окупанта від обов'язку поводитися з населенням відповідно до норм міжнародного права. Не слід очікувати від окупанта, що він належно ставитиметься до місцевого населення, яке не воює, але претендує на право вчиняти проти нього прямі чи непрямі ворожі дії, і яке, відповідно до норм міжнародного права, не вважається законним учасником бойових дій (Lauterpacht, 1953, p. 214).

Справді, з одного боку, війна залишається неправомірним засобом розв'язання спорів, тому ті, хто вчиняє агресію, з огляду на її загальну заборону, не можуть набувати жодних прав. З іншого боку, очевидно, що людство не повинне повертатися на історично пройдені етапи розвитку, коли цінність людини, її свободи та гідності нічого не вартували, з огляду на загальну гуманізацію людства. Тому, навіть у ситуаціях збройного конфлікту, до його учасників, зокрема ворожих комбатантів, які потрапили у полон, мають застосовуватися відповідні гарантії поводження. Попри те, що навряд чи людство зможе відмовитися від війн найближчим часом, має бути сформована загальна культура ведення бойових дій, яка максимально зменшить кількість жертв серед цивільного населення, а також надмірного завдання ушкодження та страждання комбатантам. Проходячи крізь пекло війни, його учасники також проходять і тест на людяність.

Наукова новизна

Наукові погляди Херша Лаутерпахта на право війни, попри те, що були сформовані ним щонайменше сімдесят років тому, не втрачають своєї актуальності й нині. Бачення науковцем

антропологічних засад у праві війни та особливої потреби у захисті цивільного населення, заборони ядерної зброї, наслідків, які мають застосовуватися до держави-агресора, змушують замислитися щодо далекоглядності автора й значущості його праць для сучасного міжнародного права.

Висновки

Антропоцентричні погляди Х. Лаутерпахта є основою його наукових праць, що стосуються права війни. І хоча він не використовує усталене сьогодні словосполучення «міжнародне гуманітарне право», а натомість застосовує термін «право війни», науковець активно окреслює саме гуманітарну спрямованість права війни, зауважуючи, що «ми не зможемо зрозуміти справжнього характеру права війни, якщо не усвідомлюємо, що його мета майже повністю гуманітарна в буквальному сенсі цього слова – запобігти або пом'якшити страждання, а в деяких випадках і врятувати життя від жорстокості бойових дій. Це, а не врегулювання ведення воєнних дій, є його основною метою».

До учасників збройного конфлікту, на думку проф. Х.Лаутерпахта, повинні застосовуватися норми права війни, попри те, що сама війна є забороним засобом розв'язання спорів. Автор підкреслює, що війна «вигнана як правовий інститут» досі продовжує існувати, відтак з міркувань гуманності та гідності людини вона потребує правового регулювання.

Особливу місію права війни Х. Лаутерпахт вбачав у захисті цивільного населення, аргументуючи це тим, що заборона нападу на цивільне населення та застосування терору населення є «останнім аргументом твердження про те, що війна взагалі повинна підлягати правовому регулюванню».

REFERENCES

- Buromenskiy, M., & Gutnyk, V. (2021). Problemas jurídicos internacionales de calificación de los conflictos armados. *Cuestiones Políticas*, 39(68), 735-757. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.47>.
- Hoffman, F. (2009). Hybrid Warfare and Challenges. *Small Wars Journal*, 52, 36-38.
- Iqbal, S. (2018). *Hybrid Warfare and its Impact on Pakistan's Security: Hybrid Warfare and its Impact on Pakistan's Security*. Createspace Independent Pub. doi: <https://doi.org/13.97-8172-1510-092>.
- Kaminska, N., & Akimov, M. (2020). State responsibility for the destruction of civil aircraft: features of international law and national regulation [State responsibility for the destruction of civil aircraft: features of international law and national regulation]. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko*, 3(91), 89-101. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.89-101> [in Ukrainian].
- Koskenniemi, M. (1997). Lauterpacht: The Victorian Tradition in International Law. *European Journal of International Law*, 8(2), 215-263.
- Lanoszka, A. (2016). Russian hybrid warfare and extended deterrence in Eastern Europe. *International Affairs*, 92(1), 175-195. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12509>.
- Lauterpacht, H. (1933). *The Function of Law in the International Community*. Oxford: Clarendon Press.

- Lauterpacht, H. (1935). Some Observations on Preparatory Work in the Interpretation of Treaties. *Harvard Law Review*, 48(4), 549-591.
- Lauterpacht, H. (1939). Recognition of Insurgents as a De Facto Government. *Modern Law Review*, 3(1), 1-20.
- Lauterpacht, H. (1944). Law of Nations and the Punishment of War Crimes. *British Year Book of International Law*, 21, 58-95.
- Lauterpacht, H. (1944). Recognition of states in International law. *The Yale Law Journal*, 53(3), 385-458.
- Lauterpacht, H. (1945). *An International Bill of the Rights of Man*. New York: Columbia University Press.
- Lauterpacht, H. (1946). The Grotian Tradition In International Law. *British Year Book of International Law*, 23, 1-53.
- Lauterpacht, H. (1952). Problem of the Revision of the Law of War. *British Year Book of International Law*, 29, 360-382.
- Lauterpacht, H. (1953). Limits of the Operation of the Law of War. *British Year Book of International Law*, 30, 206-243.
- Lauterpacht, H. (1955). Codification and Development of International Law. *American Journal of International Law*, 49(1), 16-43.
- Lauterpacht, H. (2012). Recognition in International Law. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vlasiuk, V.V., & Karman, Y.V. (2015). Deiaki osnovy poniattia "hibrydna viina" v mizhnarodnomu pravi [Some basics of the concept of "hybrid war" in international law]. *Pravo i hromadianske suspilstvo, Law and civil society*, 1, 226-234 [in Ukrainian].
- Yuskiv, B., & Khomych, S. (2017). The role of media propaganda in the "hybrid war". *Actual problems of international relation*, 132. doi: <https://doi.org/10.17721/apmv.2017.132.0.27-43>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Buromenskiy M., Gutnyk V. Problemas jurídicos internacionales de calificación de los conflictos armados. *Cuestiones Políticas*. 2021. No. 39 (68). P. 735–757. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.47>.
- Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. *Small Wars Journal*. 2009. No. 52. P. 36–38.
- Iqbal S. Hybrid Warfare and its Impact on Pakistan's Security: Hybrid Warfare and its Impact on Pakistan's Security. Createspace Independent Pub, 2018.
- Камінська Н., Акімов М. Відповідальність держави за знищення цивільних повітряних суден: особливості міжнародно-правового та національного регулювання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 89–101. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.89-101>.
- Koskenniemi M. Lauterpacht: The Victorian Tradition in International Law. *European Journal of International Law*. 1997. No. 8 (2). P. 215–263.
- Lanoszka A. Russian hybrid warfare and extended deterrence in Eastern Europe. *International Affairs*, 2016. No. 92 (1). P. 175–195. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12509>.
- Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. Oxford : Clarendon Press, 1933. 469 p.
- Lauterpacht H. Some Observations on Preparatory Work in the Interpretation of Treaties. *Harvard Law Review*. 1935. No. 48 (4). P. 549–591.
- Lauterpacht H. Recognition of Insurgents as a De Facto Government. *Modern Law Review*. 1939. No. 3 (1). P. 1–20.
- Lauterpacht H. Law of Nations and the Punishment of War Crimes. *British Year Book of International Law*. 1944. No. 21. P. 58–95.
- Lauterpacht H. Recognition of states in International law. *The Yale Law Journal*. 1944. No. 53 (3). P. 385–458.
- Lauterpacht H. An International Bill of the Rights of Man. New York : Columbia University Press, 1945.
- Lauterpacht H. The Grotian Tradition In International Law. *British Year Book of International Law*. 1946. No. 23. P. 1–53.
- Lauterpacht H. Problem of the Revision of the Law of War. *British Year Book of International Law*. 1952. No. 29. P. 360–382.
- Lauterpacht H. Limits of the Operation of the Law of War. *British Year Book of International Law*. 1953. No. 30. P. 206–243.
- Lauterpacht H. Codification and Development of International Law. *American Journal of International Law*. 1955. No. 49 (1). P. 16–43.
- Lauterpacht H. Recognition in International Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2012.
- Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 226–234.
- Yuskiv B., Khomych S. The role of media propaganda in the «hybrid war». *Actual problems of international relations*. 2017. No. 132. doi: <https://doi.org/10.17721/apmv.2017.132.0.27-43>.

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2021

Hutnyk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of International Law of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1401-4393>

Problems of the Law of War in the Scientific Works of Hersch Lauterpacht

*The article examines the scientific contribution of Hersch Lauterpacht to the development of international humanitarian law. Based on the analysis of scientific works of prof. H. Lauterpacht, it was emphasized his anthropocentric approach to the law of war, which, in his opinion, always has a humanitarian focus: to prevent or alleviate suffering, and in some cases to save lives during the war. The **purpose** of the article is to investigate the contribution of Hersch Lauterpacht to the development of the concept of the law of war (international humanitarian law). The **methodological basis** of the article are both general and special methods of legal science (comparative law, historical law and formal-dogmatical). Particular emphasis is placed on the anthropological concept of understanding the law of war. **Scientific novelty.** In Ukrainian jurisprudence, the scientific views of Hersch Lauterpacht and their contribution to the development of modern humanitarian law are studied for the first time. **Conclusions.** H. Lauterpacht's scientific views on the law of war are quite relevant today. Although the author did not use the established term «international humanitarian law», but instead used the term «law of war», the researcher actively underlines the humanitarian orientation of the law of war. The purpose of the law of war is almost entirely humanitarian in the literal sense of the word – to prevent or alleviate suffering, and in some cases to save lives from the brutality of hostilities. H. Lauterpacht emphasized that the war expelled as a legal institution continues to exist; therefore, for reasons of humanity and human dignity, it needs legal regulation.*

Keywords: Lauterpacht; law of war; international humanitarian law; aggression; civilian population.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 340.12:342.737

doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.60>

Комнатний С. О. – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Філософія сталого розвитку як дороговказ для формування сучасної державної житлової політики

***Мета** дослідження – внесення пропозицій щодо необхідності переосмислення на філософському рівні парадигм формування стратегії сталого розвитку в галузі житлової політики держави та розробки керівних принципів формування житлової стратегії з метою досягнення Цілей сталого розвитку. **Методологічний інструментарій** обрано з урахуванням поставленої мети, специфіки предмета й об'єкта дослідження з огляду на системний порівняльно-правовий аналіз міжнародних актів у сфері сталого розвитку та житлової політики. Моделювання керівних принципів – з урахуванням головних постулатів сталого розвитку. **Наукова новизна.** У зв'язку з імплементацією Україною низки міжнародних актів у сфері сталого розвитку, виникає потреба в опрацюванні на науковому рівні можливості їх практичного впровадження та осмислення їх суті, впливу на суспільство на філософсько-правовому рівні. **Висновки.** Міжнародні організації у своїй діяльності розглядають сталий розвиток як ключову ідеологію третього тисячоліття, тоді як міжнародні нормативно-правові акти визначають проблему забезпечення громадян житлом як одну з проблем на шляху до сталого розвитку й закликають держави до формування житлових стратегій, спрямованих на реалізацію житлових політик, у яких буде врегульовано питання забезпечення достойним житлом усіх.*

Ключові слова: сталий розвиток; керівні принципи; житлова стратегія; житлова політика; достатнє житло; доступне житло; достойне житло; житлові права.

Вступ

«Право людини на достатнє житло – це право кожної жінки, кожного чоловіка, молодій людині та дитині на придбання й збереження надійного та безпечного помешкання й суспільного оточення для життя в мирі й гідності» (Miloon, Kothari, 2009.)

Емпіричну базу дослідження впливу впроваджуваних житлових політик на забезпечення сталого розвитку становлять міжнародні директиви, акти й принципи, метою яких є забезпечення не лише окремих прав людини, а й гарантії існування цивілізованого людства як такого. Житло для будь-якої людини від її народження є природною потребою. Важко уявити собі представника людства, який не усвідомлює, що житло – місце, де людина почувається в безпеці, де вона може бути захищеною як фізіологічно, так і психологічно.

У процесі еволюції людини як *homo sapiens* відбувався процес генерування й постійного вдосконалення низки суспільних потреб, які згодом так чи інакше сформували базу прав людини. І житло було й залишається ключовою ознакою базових природних потреб людини. У контексті нематеріальної суті сприйняття можливості існування людини важливішим за житло є лише саме життя.

Усвідомлення необхідності житла для людини як місця, де людина може задовольняти свої фізіологічні та психологічні потреби, призводить до піднесення цієї потреби як природного права кожної людини на рівень міжнародних норм права.

Проблеми сталого розвитку та житлової політики досліджували такі вітчизняні й іноземні науковці, як: О. Бурлака, І. Дзюба, Д. Дроздов (Droz dov, 2020), О. Дурман (Durman, 2020), В. Зуєв, У. Клеєфіш-Йобст, Л. Корольчук (Korolchuk, 2020), О. Кучеренко, О. Непомнящий, В. Ніколаєв, М. Тарантіно, М. Фесенко (Fesenko, 2020), О. Челак (Chelak, 2016), Л. Черенько (Cherenko, 2018), К. Юнг (Klieefish-Yobst, Keddermann, & Yunh, 2020) та інші.

Попри наявність значної кількості наукових досліджень у галузі сталого розвитку та житлової політики, природні права громадян на достойний рівень проживання практично не впроваджено, що ставить під загрозу не лише досягнення Цілей сталого розвитку, а й подальший розвиток цивілізованого суспільства загалом.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є осмислення ідеології сталого розвитку на філософському рівні, практичне відображення її парадигми в нормативних документах і напрацювання основних постулатів

права на житло, які мають стати дороговказом для формування державних житлових стратегій з кінцевою метою забезпечення сталого розвитку.

Для досягнення зазначеної мети сформульовано такі завдання: дослідити й проаналізувати філософську суть сталого розвитку та місце житлових прав людей у ній.

Виклад основного матеріалу

У міжнародному праві визнано право кожного на достатній життєвий рівень, зокрема, на достатнє житло, що втілено в основних міжнародних актах як одна з основних потреб людини.

Достатнє житло було визнано частиною прав на гідний життєвий рівень у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (ГА ООН) 10 грудня 1948 року: ст. 25.1 «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом і необхідним соціальним обслуговуванням, який є потрібним для підтримки здоров'я, добробуту її самої та її сім'ї» ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Відповідно до ст. 11.1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ухваленого Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 16 грудня 1966 року, який набув чинності 3 січня 1976 року: «Держави, що беруть участь у дійсному Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього самого і його сім'ї, включно з достатнім харчуванням, одягом і житлом, і на безперервне покращення умов життя» ("International Covenant").

Право на повагу до приватного й сімейного життя закріплено в Європейській Конвенції з прав людини, прийнятій відповідно до Загальної декларації прав людини з метою дотримання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) й забезпечення ними основоположних свобод людини. Цей документ було підготовлено для підписання 4 листопада 1950 року, а набув чинності 3 вересня 1953 року. У ст. 8 Конвенції зазначено: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла й кореспонденції» ("Konventsiiia prozakhyst", 1950).

Відповідно до ст. 10 Декларації соціального прогресу й розвитку Організації Об'єднаних Націй (1969 рік) передбачено: «Забезпечити всіх, особливо осіб, які мають низький рівень доходів і великі сім'ї, задовільними житловими та комунальними послугами». Право на забезпечення мінімальними, проте гідними умовами проживання втілено в низці міжнародних пактів про права окремих категорій громадян (біженців, корінних народів, трудящих, мігрантів тощо) ("Deklaratsiia sotsialnogo progressa", 1969).

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 рік) ухвалена резолюцією 2106 А (XX) ГА ООН та набрала чинності 4 січня 1969 року. Контроль за її виконанням державами здійснює Комітет ліквідації расової дискримінації. Згідно зі ст. 5 цього документа: «Відповідно до основних зобов'язань, викладених у ст. 2 цієї Конвенції, держави-учасниці зобов'язуються заборонити й ліквідувати расову дискримінацію у всіх її проявах та забезпечити рівність кожної людини перед законом без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо стосовно здійснення наступних прав в економічній, соціальній та культурній галузях, зокрема, права на житло» ("Deklaratsiia sotsialnogo progressa", 1969).

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік) ухвалена резолюцією 34/180 ГА ООН та набрала чинності 3 вересня 1981 року. Контроль за її виконанням державами здійснює Комітет ліквідації дискримінації щодо жінок. У ст. 14 (2. h)) Конвенції зазначено: «Держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сільських районах з тим, щоб забезпечити на підставі рівності чоловіків і жінок їхню участь у розвитку сільських районів та в одержанні користі від такого розвитку, і, зокрема, забезпечують таким жінкам право користуватися належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- і водопостачанням, а також транспортом і засобами зв'язку».

Конвенція про права дитини (1989 рік) ухвалена резолюцією 44/25 ГА ООН 1989 року й набрала чинності 1990 року. Контроль за виконанням її державами здійснює Комітет прав дитини. Згідно зі ст. 27 (3) цього акта: «Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і, за необхідності, надають матеріальну допомогу та підтримують програми, особливо щодо забезпечення харчуванням, одягом і житлом».

Конвенція про статус біженців (1951 рік) ухвалена 1951 року Конференцією повноважних представників з питань статусу біженців й апатридів ООН і набрала чинності 22 квітня 1954 року. Відповідно до ст. 21 документа: «Оскільки житлове питання регулюється законами або розпорядженнями чи перебуває під контролем всенародної влади, держави, що домовляються, надаватимуть біженцям, які законно проживають на їхній території, якомога більш сприятливий правовий статус, у будь-якому разі, не менш сприятливий,

ніж той, який зазвичай мають іноземці за тих самих обставин».

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей (1990 рік) ухвалена Резолюцією 45/158 ГА ООН та діє з 1 липня 2003 року. Контроль за виконанням Конвенції державами здійснює Комітет захисту прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей. У ст. 43 (1. d)) документа зазначено: «Трудящі-мігранти користуються рівним режимом роботи за наймом із громадянами держави щодо: ...d) забезпечення житлом, зокрема житлом, що надається за програмами соціального забезпечення, і захисту від експлуатації через орендну платню за житло».

Декларація прав дитини (1959 рік) проголошена резолюцією 1386 (XIV) ГА ООН. Відповідно до принципу 4 Декларації: «Дитина повинна користуватися благом соціального забезпечення. Їй повинно належати право на здорові зростання й розвиток; з цією метою спеціальні догляд й охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині повинно належати право на належні харчування, житло, розваги й медичне обслуговування».

Рекомендація Міжнародної організації праці (МОП) № 115 про житлове будівництво для трудящих (1961) ухвалена на 44 сесії Генеральної конференції МОП. Згідно з принципом 2 документа передбачено: «Метою національної політики [житлового будівництва] повинно бути сприяння (в межах загальної політики житлового будівництва) в будівництві житлових будинків і запровадженні гідного комунального обслуговування з метою забезпечення всіх трудящих та їхніх сімей відповідним задовільним житлом і придатними для життя умовами. Повинна надаватися відомий ступінь першочерговості в забезпеченні осіб, які найбільш нагально потребують житлового приміщення».

Декларація соціального прогресу та розвитку 1969 року проголошена резолюцією 2542 (XXIV) ГА ООН. Відповідно до частини II: «Соціальний прогрес і розвиток повинні бути спрямовані на постійне підвищення матеріального та духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі та забезпеченні прав людини і основних свобод через прагнення до наступних головних цілей: ...f) забезпечення всіх, особливо осіб, які мають низький дохід і великі сім'ї, задовільним житлом і комунальним обслуговуванням» ("Deklaratsiia sotsialnogo progressa", 1969).

У Ванкуверській декларації щодо населених пунктів (1976 рік), ухваленій Конференцією ООН з населених пунктів, у розділах III (8) і II (A.3) зазначено: «Належне житло й обслуговування є

основними правами людини, що вимагає від урядів забезпечення їхньої реалізації для всіх народів, починаючи з безпосередньої допомоги найбільш нужденним через здійснення цілеспрямованих програм самопомогі та громадських дій. Уряди повинні намагатися усунути всі перешкоди, що заважають досягненню цієї мети. Особливе значення має ліквідація соціальної та расової сегрегації, зокрема, завдяки створенню більш збалансованих об'єднуючих громад, різних соціальних груп, професій, житла та комунальних зручностей».

«Ідеологію держав утілено в їхній політиці щодо населених пунктів. Як потужна зброя перетворень, така політика не повинна використовуватися для вигнання людей з їхніх будинків і з їхньої землі або для закріплення привілеїв й експлуатації. Політика в галузі населених пунктів повинна відповідати принципам, викладеним у Декларації принципів та в Загальній декларації прав людини».

У ст. 8 (1) Декларації про право на розвиток (1986 рік), ухваленої резолюцією 41/128 ГА ООН, зазначено: «Держави повинні вживати на національному рівні всіх необхідних заходів для забезпечення права на розвиток і забезпечити, зокрема, рівність можливостей для всіх щодо доступу до основних ресурсів, освіти, охорони здоров'я, харчування, житла, зайнятості й справедливого розподілу доходів. Має бути вжито ефективних заходів для забезпечення активної ролі жінок у процесі розвитку. Для ліквідації всіх соціальних несправедливостей мають бути проведені відповідні економічні й соціальні реформи».

Процитовані документи містять ключові правові принципи, які безпосередньо стосуються права на житло й формують міжнародне законодавство в галузі прав людини та філософські принципи й постулати щодо права на житло як одного з основних прав людини. Аналіз міжнародних норм права й окремих рішень ООН та Ради Європи дає бачення необхідності розуміти право на достатнє житло у значно ширшому контексті, ніж лише як право на дах над головою. Право на достатнє житло передбачає наявність і реалізацію комплексу прав та свобод людини, зокрема: гарантованість проживання, реституцію, рівний і недискримінаційний доступ до житла, участь в ухваленні рішень, пов'язаних з житловими правами, як на національному, так і на місцевому рівнях.

Рада з прав людини ГА ООН на 37 сесії 2018 року закликала держави розглядати поняття достатнього житла як компоненту права на гідний життєвий рівень і права на недопущення дискримінації в усіх її проявах. Спеціальний

доповідач з питання про достатнє житло у своїй доповіді зазначив: «Сьогодні ми переживаємо критичний момент. На глобальному рівні склалася гнітюча ситуація з житлом. З'являється дедалі більше бездомних, зокрема й у багатих країнах, не меншає примусових виселень. Не маючи можливості отримати доступне житло, усе більше людей і сімей змушені жити в неформальних поселеннях, де відсутні гарантії володіння житлом й основні послуги».

Ключові норми міжнародного права у галузі житла сповідають філософію достатності житла як одну з форм забезпечення сталого розвитку в житлових політиках країн світу. Житло не можна вважати достатнім, якщо користувачі ним не забезпечені правовим захистом від примусового виселення, переслідувань чи інших погроз; якщо воно не облаштоване питною водою, каналізацією, опаленням, електроенергією та доступом до життєво необхідних інфраструктурних об'єктів; не гарантує фізичну та психологічну безпеку його жителів; фінансово недоступне, а його вартість, включно з вартістю комунальних послуг, оренди чи інших витрат, позбавляють людину засобів для фінансування інших потрібних для нормального життя й розвитку можливостей.

Право на достатнє житло – це не право власності: його слід розуміти ширше, ніж право володіти, оскільки воно охоплює права, не пов'язані з володінням, а покликані забезпечити кожному безпечно й достойне місце проживання. Права людини є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Порушення права на достатнє житло може завадити реалізації інших важливих прав людини, таких як право на медичну допомогу, освіту, захист від насильства чи расової або релігійної дискримінації, право на працю тощо ("Pravonadostatochnoeznilishche").

Міжнародні акти права дають посилання на керівні принципи, які слід використовувати державам у розробці своїх політик для досягнення сталого розвитку.

Обов'язок держави поділяється на три категорії:

– обов'язок поважати, а саме утримуватися від прямого чи непрямого втручання в здійснення права на достатнє житло;

– обов'язок захищати, який потребує від держави запобігати втручанням третіх осіб у здійснення права на достатнє житло.;

– обов'язок здійснювати потребує від держави вжиття низки законодавчих, адміністративних, бюджетних, судових та інших заходів для забезпечення повної реалізації права на достатнє житло ("Vykladfaktiv", 2006).

Рада управляючих програми ООН з населених пунктів на 24 сесії 2013 року дала

визначення Глобальної стратегії у сфері житла як спільного глобального руху за забезпечення достатнього житла для всіх та покращення доступу до житла загалом й умов життя мешканців неформальних поселень (нетрів) зокрема. Однією з ключових її цілей є спонукання держав до розробки національних і регіональних стратегій та політик сталого розвитку в галузі забезпечення житлових прав громадян на підставі представлених у ній керівних принципів ("Hlobalnitsili").

Державна житлова стратегія має визначити напрямки державної житлової політики на всіх етапах її реалізації – від визначення проблеми, планування заходів впливу на її вирішення, бюджетування заходів – до моніторингу результатів досягнення. За очікуваннями учасників 24 сесії Ради управляючих програми ООН з населених пунктів, результатом глобальної стратегії ООН-Хабітат щодо житла має бути перетворення житла на одну з центральних тем сучасної глобальної дискусії щодо питання про економічно спроможні, екологічно та культурно сталі й соціально інклюзивні міста. Стратегія має дати можливість отримати низку критично важливих результатів зміни парадигми в баченні та практичній реалізації житлових політик. З огляду на керівні принципи глобальної стратегії, пропонується розробка національних житлових стратегій як складових національних містобудівних політик, що передбачають перелік узгоджених дій, спрямованих на планування, розробку інвестиційних програм, управління експлуатацією житла та запобігання виникненню нових неформальних житлових поселень (Kucherenko, 2019).

ООН-Хабітат було розроблено, а ГА ООН 2016 року прийнято «Нову програму розвитку міст». Чільне місце в цьому документі належить пошуку сталих рішень під час розробки політик у сфері досягнення державами високого рівня забезпечення прав громадян на достатнє та доступне житло.

Відповідно до зазначеної програми, держави-учасниці беруть на себе зобов'язання сприяти формуванню національної, субнаціональної та місцевої політик, які надаватимуть підтримку послідовній реалізації права на достатнє житло для всіх як однієї зі складових права на задовільний рівень життя, допомагатимуть боротися з усіма формами дискримінації та насильства, запобігати довільним примусовим виселенням, у центрі якої перебувають потреби бездомних, які знаходяться в уразливому становищі, груп з низьким рівнем доходів й інвалідів. Має бути забезпечена участь і залучення громад та зацікавлених сторін до планування й здійснення цієї політики, включно з наданням підтримки суспільному виробництву

середовища проживання відповідно до національного законодавства та стандартів. Держави мають сприяти виробленню комплексної житлової політики та підходів з урахуванням вікових і гендерних аспектів у всіх секторах, зокрема, у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я та соціальної інтеграції на всіх рівнях. Уряди мають здійснювати розробку політик і підходів, які передбачають надання достатнього, недорогого, доступного, ресурсоефективного, безпечного, надійного та вдало розташованого житла з хорошим транспортним сполученням ("Nova proghrama").

На особливу увагу заслуговує близькість і зміцнення просторових відносин з рештою міської забудови та прилеглими функціональними областями. Стимулювання пропозиції різних варіантів достатнього житла, що є безпечними, недорогими й доступними для членів різних груп суспільства за рівнем доходу, з огляду на соціально-економічну та культурну інтеграцію відокремлених соціальних груп, бездомних й осіб, які перебувають в уразливому становищі, а також запобігання сегрегації. Основним завданням ООН-Хабітат у контексті Глобальної стратегії є ініціювання, просування та підтримка стратегії як глобального руху за забезпечення достатнього, інклюзивного й сталого житла для всіх, а також сталого міського розвитку.

Однією з ключових норм міжнародного права, яка визначає принципи формування соціально орієнтованої житлової політики, є Женевська хартія ООН «Про стале житлове господарство», прийнята Європейською Економічною комісією ООН 2015 року. Її головною метою є забезпечення доступу до достойного, достатнього, прийняттого за ціною та здорового житла для всіх. Важливу роль у зазначеній Хартії відіграє забезпечення належної якості життя людини. Основною її задачею є підвищення стійкості житлового господарства в регіоні Європейської Економічної Комісії ООН здійсненню ефективної політики та заходів на всіх рівнях на підставі міжнародної співпраці з метою сприяння сталому розвитку. Досягнення поставленої цілі можливе за умови визначення викликів, які стоять на шляху до сталого житлового господарства ("Zhenevskaiia Khartiia").

Позитивного впливу житлового господарства в контексті захисту прав громадян можна досягти завдяки застосуванню таких принципів: охорона природи, економічна ефективність, соціальна інтеграція, участь громадськості й адекватність з погляду культури. Проектування, будівництво й експлуатація житла має відбуватися таким чином, щоб звести до мінімуму вплив на довкілля та сприяти екологічній стійкості. Житлове господарство є важливим сектором національної економіки,

яке має бути як стійким елементом економіки, що розвивається, так і сектором, діяльність якого спрямована на задоволення потреби населення в достатньому, доступному й гідному житлі. Подальший розвиток політики в галузі житлового господарства має супроводжуватися належною увагою до усвідомлення та узгодження участі громадськості, соціальної інклюзивності, прозорості й важливості процесів етнічного характеру. У житловій політиці мають бути враховані питання культурної ідентичності, цінностей і емоційного добробуту.

На саміті ООН 2015 року було затверджено 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), які є частиною Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030 року, що охоплює всі сфери життя людини та є своєрідним дороговказом для держав у досягненні належного рівня розвитку суспільства, забезпеченні та захисті прав кожного та недопущенні насильства в будь-яких проявах. Передбачено, що країни спрямовуватимуть зусилля на подолання всіх форм бідності, боротьбу з нерівністю, усунення негативних проявів кліматичних змін. Хоча ЦСР не є юридично обов'язковими, очікується, що всі країни світу візьмуть на себе відповідальність та створюватимуть умови для їх досягнення.

Україна приєдналася до глобального процесу імплементації та досягнення цілей. Міністерство економічного розвитку нашої держави підготувало у 2017 році Національну доповідь «Цілі сталого розвитку. Україна», яка надає бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей сталого розвитку з урахуванням загальноприйнятого принципу «нікого не залишити осторонь». Розроблено 86 завдань національного розвитку та 172 показники для моніторингу стану їх досягнення. Доповідь було схвалено міжвідомчою робочою групою високого рівня, до якої увійшли представники центральних органів виконавчої влади, науковці та представники громадянського суспільства. Подолання бідності, міцне здоров'я та благополуччя, якісна освіта, чиста вода, доступна й чиста енергія, скорочення нерівності, пом'якшення наслідків зміни клімату – ось цілі, досягнення яких можливе лише за умови реалізації соціально-справедливої, економічно збалансованої житлової політики. Лише досягнення Цілей в комплексному їх розумінні може наблизити суспільство до гідних житлових умов ("Tsili Staloho Rozvytku").

Окремо зупинимось на Цілі 11. Сталий розвиток міст і громад, яка має наступні завдання та індикатори (таблиця).

Таблиця

Завдання	Індикатори
Забезпечити доступність житла	Коефіцієнт платоспроможності позичальника, РТІ (співвідношення щомісячних витрат позичальника та членів його родини обслуговування боргу за іпотечним кредитом та сукупного обсягу щомісячних доходів), % Частка відмов позичальникам іпотечних кредитів у загальному обсязі запитів на отримання кредитів за невідповідністю коефіцієнту платоспроможності (РТІ перевищує 43 %), %
Забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участі громадськості	Частка регіонів, що затвердили та впроваджують регіональні стратегії розвитку й плани заходів з їх реалізації, розроблені за участі громадськості, %
Забезпечити збереження культурної та природної спадщини із залученням приватного сектору	Кількість об'єктів культурної та природної спадщини, включених до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, одиниць. Кількість пам'яток національного значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, одиниць. Площа природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, % території країни
Забезпечити своєчасне оповіщення населення про надзвичайні ситуації з використанням інформаційних технологій	Рівень реконструкції загальнодержавної системи централізованого оповіщення населення, %
Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин на довкілля шляхом використання інноваційних технологій	Обсяг викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, % до рівня 2015 року. Сумарний обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин від пересувних джерел, умовно приведений до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних забруднювачів, % до рівня 2015 року. Сумарний обсяг викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин в атмосферному повітрі перевищують середньодобові гранично допустимі концентрації, одиниць
Забезпечити розробку й реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури й виробництво місцевої продукції	Кількість робочих місць у сфері туризму (середньооблікова кількість штатних працівників колективних засобів розміщування та суб'єктів туристичної діяльності України), тис. одиниць

Досліджуючи ЦСР та окремі сфери, які вони мають намір покращити, можна зробити висновок, що житлова політика має використовуватися як складова структурної державної та регіональних політик, суттю яких і є необхідність урегулювання всіх суспільних інтересів для забезпечення сталого розвитку.

З метою виконання зобов'язань, заявлених у складі ЦСР і Нової програми розвитку міст, кожна держава повинна розробити й впровадити житлову стратегію, що базується на правах людини. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав Європейської Економічної Комісії ООН чітко зазначає основне місце цього обов'язку у зв'язку з правом на достатнє житло ("Vyklad faktiv", 2006, p. 12). Слід чітко розрізнити поняття «житлова стратегія» та «житлова політика». Житлова стратегія як своєрідний логос, на маркерах якого побудована житлова політика, що містить комплекс програм, спрямованих на розв'язання проблем у сфері житла, зокрема пов'язаних із розв'язанням питання забезпечення житлом бездомних, формуванням фонду соціального житла та доступу до житла приватного сектора.

Міжнародні норми права та прагнення міжнародних організацій спрямовані на сприяння розробці таких національних політик у галузі житлових прав, які надають підтримку послідовній реалізації права на достатнє житло для всіх, як однієї зі складових права на задовільний рівень життя. Причому акцентовано не на зобов'язанні держав щодо безкоштовного надання житла у власність. Філософія міжнародних норм права спрямована на необхідність створення доступних і достойних умов життя для всіх. У цій ситуації можна припустити, що необхідність як методологічна категорія філософського дослідження є тим, що виходить із внутрішньої суті речей і має обов'язково відбутися. Самі по собі міжнародні норми права мають лише абстрактну форму визначення права людини на житло без практичних наслідків забезпечення самого права як такого та мають глобальний характер спрямованості розвитку світового суспільства. Для досягнення задекларованих у них парадигм надзвичайно важливими є синхронізація та практичне впровадження механізмів, розроблених на підставі запропонованих керівних принципів, у житлових політиках держав світу.

Погляди й підходи до формування та реалізації житлової політики й захисту житлових прав громадян у країнах світу різні, але переважно всі держави формують свої житлові стратегії та політики, маючи за орієнтир конкретні умови й результати, які планується досягти. Майже всі країни світу, особливо економічно розвинені, здійснюють підтримку тих громадян, які не мають засобів для забезпечення себе мінімальними житловими умовами.

Поняття доступного житла, достатнього житла, соціального житла трактують по-різному,

але у всіх країнах ці поняття так чи інакше формують напрямки реалізації політики у сфері захисту базових прав громадян.

Основними викликами на шляху досягнення бажаних результатів із забезпечення житлових прав громадян, які є актуальними майже для всіх держав світу, є потреба в достатньому житлі, яка постійно зростає, і недостатній рівень фінансування житлової політики. Процес глобальної урбанізації потребує розробки нових житлових стратегій, спрямованих на створення додаткових житлових об'єктів у містах і недопущення пов'язаних із цим негативних наслідків у сфері захисту довкілля, збереження культурної спадщини, забезпечення достойних і комфортних умов проживання в містах та недопущення соціальних сегрегацій.

Як уже доведено, житлова стратегія має ширше значення, ніж житлова політика та житлові програми, і базується на концепції суспільних трансформацій, які слід враховувати з плином часу. У межах стратегії відбувається синхронізація низки нормативно-правових актів політик і рішень, спрямованих на задоволення потреб у сфері житла. Метою стратегії має стати не лише забезпечення житлом, а й усунення нерівностей в чинних системах.

Очевидною є чимала увага до сталого розвитку, яку приділяють міжнародні інституції, зокрема Організація Об'єднаних Націй. Проте залишаються питання: чи готові країни імплементувати філософію сталого розвитку у свої політики й програми; чи здатні країни використовувати державні інструменти для сталого розвитку? Низка країн підходить до питання сталого розвитку інституційно, упроваджує механізми, що забезпечують баланс прав й обов'язків, таким чином, щоб запобігти проявам різкої нерівності, досягти забезпечення прав людей, зокрема житлових, на мінімально необхідному рівні. Водночас деякі країни, серед яких, на жаль, й Україна, – імплементуючи норми міжнародного права, підходять до практичної реалізації лише на декларативному рівні. Неможливо досягти успіху в забезпеченні сталого розвитку, тим більш у сфері прав людини на житло, у короткостроковий період. Психологічне сприйняття громадянином його прав сформоване на підставі історичних аспектів розвитку й існування конкретного суспільства. Якщо установлені постулати не захищають права всіх без винятку громадян, очевидно, що таку політику необхідно трансформувати в напрямку сталого розвитку, що є ширшим за зменшення шкоди поняттям, та базується на управлінні спільними та суспільними ресурсами. Зміна напряму сприйняття людиною обсягу її прав у бік їх зменшення, попри те, що надто високі декларативно закріплені права все одно не виконуються, є політично болючим питанням, яке потребує від держави широкого суспільного діалогу та політичної волі для

здійснення реформ, що порушують права окремих людей, але забезпечать переваги більшості.

Прикладом того, як обіцянки докорінних змін у певних галузях впливають на політичну ситуацію, є досвід Франції у її спробі модернізувати застаріле законодавство про працю та сприйняття людьми запропонованих змін, які в ретроспективі скасовують їхні пільги. Населення цієї країни звикло до привілеїв, тому чинило спротив необхідним масштабним змінам, а рейтинг до цього популярного президента Е. Макрона почав стрімко знижуватися. Отже, одним із ворогів упровадження механізмів сталого розвитку є політичний популізм.

Існує думка, що вільний ринок є запорукою сталого розвитку, адже він розподіляє світові ресурси таким чином, що їх використовують найефективніше. Але головною проблемою доктрини вільного ринку є те, що вона полягає у прагненні до безперервного зростання, рушійною силою якого є споживання. Доки ми найбільше цінуватимемо зростання, доти ніколи не досягнемо по-справжньому сталого розвитку. Адже уряди віддаватимуть перевагу підтримці зростання в короткостроковій перспективі, недбало використовуючи ресурси. У світі, що розвивається, де більшість людей досі не має прав, зростання за будь-яку ціну призведе лише до похмурого майбутнього (Chandran, Nair, 2018, p. 28).

У жодному разі не припускаю думки щодо того, що вільний ринок не може бути одним із основних факторів досягнення сталого розвитку. Але надважливо на державному рівні чітко окреслити правила розвитку ринку таким чином, щоб не допускати встановлення нерівності в доступі до базових основоположних прав. У цьому розумінні зобов'язання держави полягає в тому, щоб реалізація прав однієї людини не призводила до порушення прав іншої. Наприклад, Сингапур як держава, що досягла високих результатів у сталому розвитку, водночас з установленням ліберальних умов для розвитку вільного ринку контролює та регулює такі суспільно важливі сфери життя, як охорона здоров'я та житла.

У порівнянні з обов'язком визнавати, поважати й боронити, зобов'язання держав здійснювати право на достатнє житло є позитивним і передбачає певне державне втручання. Саме на цьому рівні виникає низка питань, які стосуються розподілу державних витрат, державного регулювання економікою та земельним ринком, забезпечення функціонування сфери послуг у громадському секторі, створення відповідної інфраструктури, перерозподілу доходів і виконання інших позитивних зобов'язань.

Комітет економічних, соціальних і культурних прав Організації Об'єднаних Націй зазначав необхідність розробки урядових стратегій, покликаних гарантувати право кожної людини жити в мирі та гідності. У межах таких стратегій повинно бути відображене питання законного права на

землю. Комітет також визначав, що більшість заходів, необхідних для реалізації права на житло, вимагатимуть відповідних фінансових ресурсів, і що в деяких випадках найефективнішим засобом використання державних субсидій у житловій галузі, можливо, буде скерування відповідних фінансових коштів безпосередньо на будівництво нового житла ("Vyklad faktiv", 2006).

Одне з перших визначень сталого розвитку містилося в доповіді голови Міжнародної комісії з довкілля та розвитку, створеної Організацією Об'єднаних Націй 1983 року, Гарлема Брунтланна «Наше спільне майбутнє»: «Процес змін, за яких використання ресурсів, спрямування інвестицій і технологічного розвитку й інституційних змін гармоніюють між собою та покращують поточний і майбутній потенціал, щоб задовольнити потреби і прагнення людей» ("Report of the World", 1987).

Сталий розвиток у галузі захисту довкілля був одним із напрямів розвитку, на які було спрямовано Цілі розвитку тисячоліття, закріплені Організацією Об'єднаних Націй 2000 року. Опосередковано вони стосувалися й житлових господарств держав у контексті необхідності перегляду екологічних стандартів будівництва, переробки будівельного та побутового сміття, забезпечення якості повітря в приміщеннях. Ці проблеми досі залишаються невирішеними на глобальному рівні. За даними ООН, до 2050 року у містах мешкатимуть дві третини людства (6,5 мільярдів жителів планети). Це сильний виклик для збереження екосистеми планети, адже, відповідно до статистичних даних, світове енергоспоживання житловим сектором складає 41 %, а викиди парникових газів – 36 % ("World Urbanization Prospects", 2018).

Із затвердженням Організацією Об'єднаних Націй Цілей сталого розвитку 2015 року сталий розвиток став пріоритетним напрямом міжнародного розвитку, за своєю суттю – дороговказом для країн на шляху до сталого розвитку.

Чандран Наїр у книзі «Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства» визначає три основні цілі сталої держави:

1) захист суспільних і спільних благ, щоб у всіх людей був рівний і справедливий доступ до них, оскільки це сприятиме наданню всім людям доступу до базових прав життя й гарантуватиме їх отримання;

2) визначення способу досягти помірного достатку (на противагу нещадному розумінню достатку, яке існує сьогодні), яке більш відповідатиме вимогам до обмеження ресурсів у XXI столітті та національній потребі у визначеній самодостатності;

3) структурування економіки з метою інтерналізувати екстерналії ринку, окреслюючи більш відверте розуміння продуктивності, економічних переваг і витрат.

Розкриваючи суть першої з трьох цілей, автор до обов'язків держави, серед іншого, відносить забезпечення доступності житла для всіх через механізми запровадження контролю над ринком житла та припинення використання державної землі для максимізації приватного прибутку (Chandran, Nair, 2018, p. 111-113).

Проаналізувавши ключові норми міжнародного права в галузі прав людини, можна дійти висновку, що основа філософської парадигми сталого розвитку в галузі житлових прав людей повинна базуватися на таких фундаментальних постулатах:

– право на проживання. Усі люди повинні користуватися гарантованим правом проживання та мати правовий захист від примусового, незаконного виселення, переслідування чи дискримінацій;

– право на доступне житло. Витрати людини на задоволення житлових прав мають бути такими, які не обмежують людину в забезпеченні витрат на інші життєво необхідні потреби;

– право на адекватне житло. У процесі формування житлової політики та норм права слід брати до уваги всі можливі особливості різних категорій громадян (багатодітні сім'ї, люди з інвалідністю, люди поважного віку тощо).

– право на здорове житло. Під час планування житлової забудови слід враховувати екологічні особливості місцевості й можливість забезпечення відповідної інфраструктури, яка безпосередньо позитивно впливатиме на здоров'я людини.

Наукова новизна

З огляду на імплементацію Україною низки міжнародних актів у сфері сталого розвитку виникає необхідність опрацювання на науковому рівні можливості їх практичного впровадження й філософсько-правовому рівні осмислення їх суті та впливу на суспільство на.

Висновки

Можна дійти висновку, що сталий розвиток є найперспективнішою ідеологією третього тисячоліття. Зрештою, вона витіснить усі нинішні світоглядні ідеології, які переважно є фрагментарними, а відповідно неспроможними забезпечити розвиток цивілізації чи навіть її збереження. Сталий розвиток – це системно керований розвиток концепції необхідності встановлення балансу між потребами людства сьогодні й інтересами майбутніх поколінь, парадигму якого складають соціальний напрям, економічний напрям й екологічний напрям. Очевидним є те, що житло як матеріальна складова існування людини лежить у площині всіх трьох парадигм сталого розвитку.

Держави мають усвідомити свою відповідальність перед суспільством та майбутніми поколіннями під час розробки й затвердження планів розвитку, виносити на обговорення суспільства важливі, навіть незручні питання, пропонувати відповіді на питання, які є джерелом дискурсу сталого розвитку з погляду перевірки реальності їхнього впровадження та очікуваних результатів. Для досягнення запланованих результатів слід синхронізувати суміжні державні стратегії в різних суспільно-політичних сферах, щоб не допустити атаківмів чи протиріч між ними.

Державам варто розробляти та впроваджувати національні політики у сфері житла, в яких буде визначено цілі й напрямки розвитку житлового сектора з передбаченням особливого місця соціально незахищеним групам суспільства, а також ресурси й джерела, які спрямовуватимуться на досягнення поставлених цілей, конкретні шляхи й способи реалізації поставлених задач, засоби контролю за додержанням права громадян на достатнє житло.

REFERENCES

- Chandran, Nair. (2018). Derzhava staloho rozvytku [State of sustainable development]. *Maibutnie uriaduvannia, ekonomiky ta suspilstva, Future government, economy and society*, 28 [in Ukrainian].
- Chelak, O.R. (2016). Rehionalna polityka v umovakh staloho rozvytku [Regional policy in the context of sustainable development]. *Hrani, Faces*, 19(8), 118-123. doi: <https://doi.org/10.15421/171660> [in Ukrainian].
- Cherenko, L.M. (2018). Zhytlovi umovy naselennia i vybir priorityetnykh napriamiv zhytlovoi polityky [Housing conditions of the population and the choice of priority areas of housing policy]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, Demography and social economy*, 1(32). doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126> [in Ukrainian].
- Deiatelnost Programmy OON po naselennym punktam: Ramochnyy dokument po Globalnoy strategii v oblasti znili [Activities of the United Nations Human Settlements Program. framework document for the Global Shelter Strategy]. (n.d.). www.un.org. Retrieved from <https://www.un.org/ru/sections/general/documents/> [in Russian].
- Deklaratsiia sotsialnogo progressa i razvitiia: mezndunar. dok. ot 11 dek. 1969 g. [Declaration of Social Progress and Development from December 11, 1969]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116#Text [in Russian].
- Drozdov, D. (2020). Miski ahlomeratsii ta instrumenty staloho rozvytku hromad u zakonodavstvi Frantsii ta Ukrainy [Urban agglomerations and tools for sustainable community development in the legislation of France and Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, Theory and practice of public administration*, 2(69), 246-256. doi: <https://doi.org/10.34213/tp.20.02.30> [in Ukrainian].
- Durman, O. (2020). Tsili staloho rozvytku yak stratehichni napriamky rozvytku Ukrainy na 2015-2030 rr. [Sustainable development goals as strategic directions of Ukraine's development for 2015-2030]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, Theory and practice of public administration and local self-government*, 1. doi: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.12> [in Ukrainian].

- Fesenko, M. (2020). Konsolidatsiia mizhnarodnogo poriadku u zabezpechenni staloho rozvytku liudstva [Consolidation of the international order in ensuring the sustainable development of mankind]. *Zovnishni spravy, Foreign affairs*, 3, 5-12. doi: 10.46493/2663-2675-2020-3-1 [in Ukrainian].
- Hlobalni tsili staloho rozvytku [Global goals of sustainable development]. (n.d.). www.ua.undp.org. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> [in Ukrainian].
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (n.d.). www.ohchr.org. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>.
- Klieefish-Yobst, U., Keddermann, P., & Yunh, K. (2020). *Usim potribne zhytlo, spravedlyve, sotsialne, dostupne [Everyone needs housing, fair, social, affordable]*. Kyiv: KENEKShENS [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid. 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
- Korolchuk, L.V. (2020). Kontseptualni osnovy teorii staloho rozvytku [Conceptual foundations of the theory of sustainable development]. *Ekonomichnyi forum, Economic forum*, 1(4), 14-22. doi: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-4-2> [in Ukrainian].
- Kucherenko, O.Yu. (2019). Stratehii i rezultaty derzhavnoi zhytlovoi polityky v Ukraini [Strategies and results of the state housing policy in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, 30(69), 3, 109-118. doi: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/19> [in Ukrainian].
- Miloon, Kothari. (2009). *Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context*. Retrieved from <https://digitalibrary.un.org/record/649445>.
- Mostepaniuk, A.V. (2020). Sotsialna polityka derzhavy: formuvannia naukovykh pidkhodiv ta yevropeiski realii [Social policy of the state: formation of scientific approaches and European realities]. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky, Economic theory and history of economic thought*, 31(70), 2, 1-7. doi: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-2-1> [in Ukrainian].
- Nova prohrama rozvytku mist [New urban development program]. (n.d.). uploads.habitat3.org. Retrieved from <http://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].
- Novikov, V.M. (2018). Udoskonalennia finansuvannia zhytloвого budivnytstva [Improving the financing of housing construction]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika, Demography and social economy*, 3, 86-99. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086> [in Ukrainian].
- Pravo na dostatochnoe znilishche [The right to adequate housing]. *Organizatsiia Obedinonnykh Natsiy, United Nations Organization*. Retrieved from https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_ru.pdf [in Russian].
- Pryimak, A.M., & Pryimak, I.M. (2019). Realizatsiia derzhavnykh zhytlovykh program yak diievyi mekhanizm udoskonalennia derzhavnoi zhytlovoi polityky (na prykladi Zhytomyrskoi oblasti) [Implementation of state housing programs as an effective mechanism for improving state housing policy (on the example of Zhytomyr region)]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 10. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.10.44> [in Ukrainian].
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future.(1987). (n.d.). un-documents.net. Retrieved from <http://un-documents.net/our-common-future.pdf>.
- Selevko, V.B. (2019). Pravove vyznachennia poniattia "hidne zhytlo" [Legal definition of "decent housing"]. *Humanitarnyi chasopys, Humanities magazine*, 3, 89-98. doi: <https://doi.org/10.32620/gch.2019.3.09> [in Ukrainian].
- Shevchuk, K. (2020). Yevropeisiki tsinnosti yak fundament yevropeiskoi identychnosti i vykyky hlobalizatsii [European values as the foundation of European identity and the challenges of globalization]. *Ukraina ta tsinnosti Yevropy: kultura, polityka, osvita, Ukraine and European values: culture, politics, education: Proceedings of the International Scientific Conference* (p. 128). Ostrogh: Nats. un-t "Ostrozka akademiia". doi: <https://doi.org/10.25264/26.05.2020> [in Ukrainian].
- Shymko, V.A. (2019). Suchasni aspekty budivnytstva ta rozvytku sotsialnogo zhytla: svitovi dosvid [Modern aspects of construction and development of social housing: world experience]. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnogo universytetu, Bulletin of Kryvyi Rih National University*, 49, 101-105. doi: <https://doi.org/10.31721/2306-5451-2019-1-49-101-105> [in Ukrainian].
- Sotsialnoe znile v regione EeK OON [Social housing in the UNECE region]. (n.d.). www.unece.org. Retrieved from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/Social_Housing_in_UNECE_region.rus.pdf [in Russian].
- Tsili Staloho Rozvytku [Sustainable Development Goals]. (n.d.). me.gov.ua. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku> [in Ukrainian].
- Tsili staloho rozvytku: Ukraina - 2019 [Sustainable development goals: Ukraine – 2019]. (2019). Kyiv: Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy; M-vo ekonom. rozvytku i torivli Ukrainy [in Ukrainian].
- Volkova, A. (2020). Zabezpechennia vnutrishnio peremishchenykh osib dostupnym zhytлом kriz pryzmu novoi yakosti zhyttia [Providing internally displaced persons with affordable housing through the prism of a new quality of life]. *Zbirnyk naukovykh prats ΛΟΓΟΣ, Collection of scientific works ΛΟΓΟΣ*, 5, 74-76. doi: <https://doi.org/10.36074/11.12.2020.v5.23> [in Ukrainian].

- Vyklad faktiv No. 21. Prava liudyny na dostupne zhytlo [Statement of facts № 21. Human rights to affordable housing]. (2006). *Sait "Kharkivska pravozakhysna hrupa", Site "Kharkiv Human Rights Group"*. Retrieved from <https://khpg.org/1145277493> [in Ukrainian].
- World Urbanization Prospects. (2018). (n.d.). *population.un.org*. Retrieved from <https://population.un.org/wup/>.
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: mizhnar. dok. vid10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
- Zhenevskaia Khartiia OON ob ustoychivom znilishchnom khoziaystve [UN Geneva Charter on Sustainable Housing]. (n.d.). *unece.org*. Retrieved from https://unece.org/DAM/hlm/charter/Language_versions/RUS_Geneva_UN_Charter.pdf [in Ukrainian].
- Zherebylo, I.V. (2020). Sotsialna polityka derzhavy yak rehuliator rozvytku sotsialnoi sfery: teoretyko-metodolohichni aspekty [Social policy of the state as a regulator of the development of the social sphere: theoretical and methodological aspects]. *Problemy ekonomiky, Problems of the economy*, 1(43), 283-289. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-283-289> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Чандрани Наїр. Держава сталого розвитку. *Майбутнє урядування, економіки та суспільства*. 2018. С. 28.
- Челак О. Р. Регіональна політика в умовах сталого розвитку. *Грані*. 2016. № 19 (8). С. 118–123. doi: <https://doi.org/10.15421/171660>.
- Черенко Л. М. Житлові умови населення і вибір пріоритетних напрямів житлової політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1 (32). doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126>.
- Деятельность Программы ООН по населенным пунктам: рамочный документ по Глобальной стратегии в области жилья. URL: <https://www.un.org/ru/sections/general/documents/>.
- Декларация социального прогресса и развития: междунар. док. от 11 дек. 1969 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116#Text.
- Дроздов Д. Міські агломерації та інструменти сталого розвитку громад у законодавстві Франції та України. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Т. 2 № 69. С. 246–256. doi: <https://doi.org/10.34213/tp.20.02.30>.
- Дурман О. Цілі сталого розвитку як стратегічні напрямки розвитку України на 2015–2030 рр. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. doi: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.12>.
- Фесенко М. Консолідація міжнародного порядку у забезпеченні сталого розвитку людства. *Зовнішні справи*. 2020. № 3. С. 5–12. doi: [10.46493/2663-2675-2020-3-1](https://doi.org/10.46493/2663-2675-2020-3-1).
- Глобальні цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>.
- Клеєфіш-Йобст У., Кеддерманн П., Юнг К. Усім потрібне житло, справедливе, соціальне, доступне. Київ: КЕНЕКШЕНС, 2020. 240 с.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Корольчук Л. В. Концептуальні основи теорії сталого розвитку. *Економічний форум*. 2020. № 1 (4). С. 14–22. doi: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-4-2>.
- Кучеренко О. Ю Стратегії й результати державної житлової політики в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 109–118. (Серія «Державне управління»). doi: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/19>.
- Miloon Kothari. Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context. 2009. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/649445>.
- Мостепанюк А. В. Соціальна політика держави: формування наукових підходів та європейські реалії. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 1–7. doi: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-2-1>.
- Нова програма розвитку міст. URL: <http://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-Ukrainian.pdf>.
- Новіков В. М. Удосконалення фінансування житлового будівництва. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3 (34). С. 86–99. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086>.
- Право на достаточное жилище. *Организация Объединённых Наций*. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_ru.pdf.
- Приймак А. М., Приймак І. М. Реалізація державних житлових програм як дієвий механізм удосконалення державної житлової політики (на прикладі Житомирської області). *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 10. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.10.44>.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future. 1987. URL: <http://undocuments.net/our-common-future.pdf>.
- Селевко В. Б. Правове визначення поняття «гідне житло». *Гуманітарний часопис*. 2019. № 3. С. 89–98. doi: <https://doi.org/10.32620/gch.2019.3.09>.

- Шевчук К. Європейські цінності як фундамент європейської ідентичності і виклики глобалізації. *Україна та цінності Європи: культура, політика, освіта* : матеріали Міжнар. наук. конф. Острого : Нац. ун-т «Острозька академія», 2020. 128 с. doi: <https://doi.org/10.25264/26.05.2020>.
- Шимко В. А. Сучасні аспекти будівництва та розвитку соціального житла: світовий досвід. *Вісник Криворізького національного університету*. 2019. Вип. 49. С. 101–105. doi: <https://doi.org/10.31721/2306-5451-2019-1-49-101-105>.
- Социальное жилье в регионе ЕЭК ООН. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/Social_Housing_in_UNECE_region.rus.pdf.
- Цілі Сталого Розвитку : нац. доп. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>.
- Цілі сталого розвитку: Україна – 2019 : моніторинг. звіт. Київ : Держ. служба статистики України ; М-во економ. розвитку і торгівлі України, 2019. 92 с.
- Волкова А. Забезпечення внутрішньо переміщених осіб доступним житлом крізь призму нової якості життя. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. № 5. С. 74–76. doi: <https://doi.org/10.36074/11.12.2020.v5.23>.
- Виклад фактів № 21. Права людини на доступне житло. *Харківська правозахисна група* : [сайт]. 2006. URL: <https://khpq.org/1145277493>.
- World Urbanization Prospects 2018. URL: <https://population.un.org/wup/>.
- Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
- Женевская Хартия ООН об устойчивом жилищном хозяйстве. URL: https://unece.org/DAM/hlm/charter/Language_versions/RUS_Geneva_UN_Charter.pdf.
- Жеребило І. В. Соціальна політика держави як регулятор розвитку соціальної сфери: теоретико-методологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 283–289. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-283-289>.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2021

Komnatnyi S. – Ph.D in Pedagogic, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Philosophy of Sustainable Development as a Guideline for the Formation of Modern State Housing Policy

*The purpose of the study is to make proposals on the need to rethink at the philosophical level the paradigms of sustainable development strategy in the field of housing policy and develop guidelines for housing strategy in order to achieve the Sustainable Development Goals. **Methodology.** The methodological tools were chosen taking into account the purpose, specifics of the subject and object of research, through a systematic comparative legal analysis of international instruments in the field of sustainable development and housing policy. Modeling of guiding principles taking into account the main postulates of sustainable development. **Scientific novelty.** In connection with the implementation of a number of international acts in Ukraine, in the field of sustainable development, there is a need in determining, at the scientific level, the possibility of their practical implementation and understanding of their essence and impact on society at the philosophical and legal level. **Conclusions.** International organizations consider sustainable development as the main ideology of the third millennium, and international regulations identify the problem of providing citizens with housing as one of the problems on the path to sustainable development and call on countries to develop housing strategies aimed at implementing housing policies that will regulate the issue of providing decent housing for all.*

Keywords: sustainable development; guidelines; housing strategy; housing policy; sufficient housing; affordable housing; decent housing; housing rights.

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Савойська С. В. – докторант кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Національне врядування як основа побудови нової моделі мовної політики в сучасних умовах

Мета статті – проаналізувати національне врядування як основу для розбудови моделі мовної політики на новій інституційній базі, яка трансформується, якщо на зміну одним політичним елітам до влади приходять інші. **Методологічну основу** статті становить сукупність філософських, філософсько-правових і загальнонаукових методів, серед яких визначальними є діалектичний, логічний, історичний, системний, структурно-функціональний, а також діяльнісний, інституціональний, семіотичний та інші міждисциплінарні підходи. **Наукова новизна.** Аргументовано позицію, згідно з якою національне врядування матиме конструктивну основу для розбудови моделі мовної політики лише за умови функціонування в незалежній демократичній державі та розвитку на новій інституційній базі, коли різні політичні інституції матимуть можливість конкурувати та змагатися між собою не лише під час виборів, а й у повсякденному політичному житті. З огляду на зазначене, досліджено конструктивні дії комуністичних і національно-демократичних політичних сил, які в кінці 1989 – на початку 90-х років ХХ століття спільними зусиллями ухвалили декілька законодавчих актів, серед яких Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», у якому українську мову проголошено державною; Декларація про державний суверенітет, без якої не було б проголошено Акт про незалежність України, а також схарактеризовано Всеукраїнський референдум, під час якого було обрано Президента Незалежної України. **Висновки.** Деструктивними наслідками врядування проросійськи налаштованих політиків в Україні є ухвалення ними таких законів, як: «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»; «Про засади державної мовної політики», які посилюють розкол української спільноти й держави на регіональному, мовно-політичному та інших рівнях. Це суперечить національним інтересам сучасної України, загрожує її незалежності та розбудові моделі мовної політики на новій інституційній базі. Щоб розв'язати зазначену проблему, слід активізувати розробку окреслених напрямів дослідження, представників національно-демократичних політичних сил, політологів, учених-правознавців і самих суб'єктів політики.

Ключові слова: національне врядування; незалежна держава; політичні мережі; моделі мовної політики; нова інституційна база.

Вступ

Модель мовної політики може оновлюватися та розбудовуватися в державі завдяки ефективному врядуванню та новій інституційній базі, яка в Україні почала формуватися за доби перебудови М. Горбачова (1985–1990), підґрунтям якої були: політичні та громадські організації, які відроджувалися; Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», який проголосив українську мову державною; Декларація про державний суверенітет й Акт про схвалення незалежності; Конституція України (ст. 10), яка затвердила цей статус за українською мовою; Концепція державної мовної політики 2010 року, у якій проголошено, що «громадяни України, незалежно від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства та розуміти її в обсязі, достатньому для спілкування, що є неодмінною умовою набуття громадянства України»; Конституційний Суд України, який 1999 та 2000 року захистив державний статус української мови та змусив

державних керманів нею послуговуватися під час виконання службових зобов'язань, а також використовувати її в освіті, у діловій та інших сферах і галузях суспільно-політичного життя (Kostytskyi, Kaminska, & Kushakova-Kostytska, 2019); Закон України «Про забезпечення української мови як державної», який поширив функціонування української мови в освіті, ЗМІ, тобто там, де раніше панувала лише російська мова; Комісія з мовного контролю, яка має розглядати скарги за порушення мовного законодавства владою, індивідами, спільнотою, політиками тощо.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати, за яких умов національне врядування може бути конструктивною основою для розбудови моделі мовної політики на новій інституційній базі, а також визначити шляхи його формування та розвитку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Національне урядування як поняття та політико-правовий феномен (власне, як і національна держава, національні інтереси, національні цінності тощо) має філософську основу, позаяк науковці, політики, політологи, політичні експерти й інші фахівці переважно розуміють його по-різному через те, що в кожному випадку воно має власне окреме смислове навантаження. Тобто, комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні та інші «ліві» політичні сили це поняття розуміють по-своєму, а національно-демократичні та націоналістичні політичні інституції – по-іншому.

На нашу думку, основою формування та розвитку національного урядування є незалежна держава, державна/офіційна та інша мова, яка перебуває, як вважали античні мислителі, в основі комунікації (Martenko, & Pavlyshyn, 2019), а також політики, герб, гімн, прапор, культура, національні звичаї, традиції, культура, цінності, міжнаціональний мир, національна злагода, розсудливість, справедливість (Pavlyshyn, 2017; Pavlyshyn, & Vasiuta, 2020, p. 40-47) тощо.

В Україні в основі ефективного національного урядування має бути незалежна Українська держава, демократія, українська мова в статусі державної інституції, українська література, освіта, культура, наука, національні інтереси й цінності тощо. У політичній науці зазначену проблему порушували такі науковці: І. Балашенко, О. Дьоміна, І. Кресіна, Н. Лазарович, М. Михальченко, В. Смолянчук, В. Солдатенко, О. Трибушний та багатьох інших учених, які зауважили, що в колонізованій державі національні інститути й урядування діють підпільно та локально. Тож сформована байдужість в українській спільноті до національних цінностей, на слушну думку О. Дьоміної, викликана тим, що її «етнічні землі протягом тривалого часу входили до складу декількох державних утворень» (Domina, 2015), наприклад, у XVI – першій половині XVII століття українські землі входили до складу Речі Посполитої, державні інститути якої забороняли використовувати українську мову в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя. Щоб зберегти рідну мову та культуру українців від ополячення й окатоличення, товариство католицьких священників відкривало на території України братські школи (XVI–XVII ст.), де мали можливість навчатися та отримувати освіту рідною мовою бідні й сироти. Такою діяльністю займався Петро Могила, який заснував Києво-Могилянський колегіум, князі Острозькі (Острозька академія) та інші видатні особи, які у XIX та XX століттях відроджували українську історію, мову та культуру українців. Інститути, які є основою розбудови моделі мовної політики, було модернізовано за

доби Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, «українізації», а також діяльності шістдесятників і дисидентів та в період проголошення України незалежною державою. Тему національної мовної політики, яка у 20-х роках XX століття розвивалася на новій інституційній базі, окреслює у своїй праці «У пошуках соціальної і національної гармонії (ескізи до історії українського комунізму)» В. Солдатенко, який зазначає, що на тлі загальних досягнень «українізації» в кінці 20-х років у галузі освіти відбулися суттєві зрушення (Soldatenko, 2006). Для національного відродження у цей період було знайдено, на слушну думку О. Дьоміної, соціокультурні, історико-цивілізаційні образи та категорії, які мали потенціал політичного та морального єднання нації. Тобто важливим завданням сучасного українського суспільства, яке спирається на національне підґрунтя розвитку освіти й культури, є, як вважає дослідниця, виховання людини з активною, ціннісно-орієнтованою та культурно-творчою позицією, яка здатна відстоювати інтереси нації (Domina, 2015). Національні інтереси України, на думку В. Смолянчука, «неоднаково (критично, а в дечому навіть вороже) сприймають, наприклад, у Львові, Донецьку, Сімферополі, позаяк політики, які репрезентують проросійські налаштовані регіональні інституції, переконують власну аудиторію у «недосконалої», «неправильності», «шкідливості», а то й у «смертельній небезпеці» захищати усе національне (Smolianiuk, 2009). У цьому сенсі національні інтереси українців полягають у розвитку української мови та культури, що сприяє об'єднанню українського народу та спрямуванню на захист і розбудову Української держави; збереженні державної незалежності, цілісності якої захищають національні інститути; становленні національної ідентичності, яка в Радянській Україні, на слушну думку Н. Лазарович, «ускладнювалася довготривалими спробами викорінення цінностей та ідей, пригніченням національної свідомості та нищенням історичної пам'яті й національних здобутків шляхом створення монолітної «радянської» ідентичності» (Lazarovych, 2019). З огляду на зазначене, національну ідею, яка полягає в збереженні державної незалежності та в розвитку української мови й культури, варто розуміти як «національну мрію та національну програму дій, для реалізації яких, – на слушну думку М. Михальченка, – потрібні національні освіта, наука, лідери» (Mukhalchenko, 2005).

Зміна інститутів і діяльність національного урядування залежать від державної та політичної ідеології. Наприклад, на зміну авторитарним інститутам, які функціонували в колишньому та вже неіснуючому СРСР, у незалежній Україні та в багатьох інших державах пострадянського простору постали нові національно-демократичні

інститути. Варто зазначити, що національні інститути функціонують ефективно лише в незалежній державі, про що йдеться в колективній праці «Національна держава: національний і наднаціональний виміри» за редакцією Ю. Римаренка та в науковому дослідженні І. Трояна «Національна держава в сучасній системі міжнародних відносин», де зазначено, що такими новими інститутами у добу перебудови та на початку 90-х років ХХ століття були Гельсінська спілка, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Товариство Лева, Рух за незалежність та інші. Ці інститути, як наголошує І. Лопушинський, позитивно вплинули на наскрізне застосування та поширення української мови, мов етнічних меншин у навчально-виховному процесі закладів освіти всіх рівнів незалежно від типу та форм власності (Lopushynskiy, 2008). Ці та інші офіційні інститути формують уявлення спільноти про історичне минуле українського народу та вплив суб'єктів політики на «перебудову», яка здійснювалася індивідами, групами, спільнотами та національно-демократичними політичними силами. Тому мовне питання у добу «перебудови» стрімко політизувалося, широко використовувалося, на думку Ю. Смольнікова, у політичних цілях як прихильниками, так і противниками незалежності (Smolnikov, 2005). «Перебудова» М. Горбачова створила умови для легалізації національно-демократичних політичних інститутів, які були тією підставою, на якій базувалася і народжувалася конструктивна модель мовної політики, що відкрила шляхи для проголошення незалежності на демократичній основі та надання українській мові статусу державної в Україні, оскільки мова, як вважають В. Горбатенко й І. Кресіна, є «гарантією національної безпеки, територіальної цілісності, національної свідомості та історичної пам'яті, адже з мови розпочинається елементарне взаєморозуміння між людьми, яке переростає на рівень спілкування держави зі своїми громадянами» (Kresina, & Horbatenko, 2008). Статус української мови як державної інституції набув вагомого значення в період проголошення Української держави незалежною, що дало українському народу й державним інститутам можливість здійснювати національну політику та впроваджувати її в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя, зокрема в освіті, формувати національну державу на зразок розвинених європейських демократій. Для цього в 90-х роках ХХ століття відкривалися українознавчі кафедри та спецфакультети, які готували потрібних фахівців і поширювали комунікації українською мовою. Усе це потребувало національної мовної політики та урядування, а також солідарності українського політикуму, яка спостерігалася під час ухвалення Закону УРСР «Про мови в Українській РСР», проголошення української мови державною,

затвердження цього статусу Конституцією України, а також під час голосування депутатами Верховної Ради України за закон, який дозволив внести зміни до назви УПЦ МП у зв'язку з проголошенням Православної церкви України (ПЦУ) та надання їй Томосу Вселенським Патріархом. Про важливість української мови як державної інституції йдеться в дослідженні І. Кресіної та В. Горбатенка, які зазначають, що «державна мова є консолідуючим фактором, нашим спільним національним багатством, а підтримка та розвиток мов національних меншин є культурним збагаченням суспільства» (Kresina i Gorbatenko, 2008).

На формування моделі мовної політики на національно-демократичній інституційній основі вплинули історичні, національно-демократичні та інші зміни, які відбулися в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. У незалежній Українській державі новими формальними та неформальними інститутами є Президент, Верховний та Конституційний суди, синьо-жовтий прапор, тризуб, гімн (Yaroshenko, & Prysiazhenko, 2014), українська мова як державна інституція, звичаї, традиції, культура, які є підґрунтям розбудови політичних мереж моделі мовної політики. Тож українська мова, на слухну думку І. Балащенко, – це символ української політичної нації, державний інститут та основний засіб спілкування українського народу, який «несе у собі історичну пам'ять нації, наповнюючи мовний простір, який є інтегральним фактором розвитку національної культури» (Balashenko, 2004). Так державні, місцеві, партійні, громадські інституції, підприємства й установи створюють необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого опанування нею, що, як вважає О. Трибушний, «має стати, життєвою потребою кожного громадянина, а також невід'ємною складовою патріотизму» (Trybushnyi, 1997).

На початку 90-х років ХХ століття внутрішньодержавною загрозою для національного урядування та оновлення моделі мовної політики на новій інституційній базі були комуністи, які залишалися при владі до наступних парламентських виборів, а зовнішньою – Росія, суб'єкти державних інститутів якої, на думку І. Кресіної, тлумачать існування Української держави, як «проєкцію Москви, загрозу новітній Російській імперії та велику небезпеку для всієї Євразії, яка може легко спровокувати збройний конфлікт» (Kresina, 1998). Спираючись на імперські інтереси й амбіції, сучасна Росія на території пострадянських республік формує політичні мережі моделі мовної політики, суб'єкти політичних інститутів якої «здатні перетворювати російську мову на ефективне знаряддя для свого зміцнення, що призводить у цих державах до мовно-політичного протистояння та захисту національних інтересів, що варто

розуміти як територіальну цілісність, суверенітет, духовні та інші цінності народу, його потреби, гідний розвиток та життя». Цими мовно-політичними проблемами, які стосуються створення самодостатнього духовного простору та повноцінного національно-культурного буття, має перейматися державна інституція з мовної політики. Становлення нових інститутів національної мовної політики та їх вплив на розбудову моделі відбулося під час «Помаранчевої» революції та «Революції гідності», а також російської анексії Автономної Республіки Крим та війни на Сході України. Усе це, на думку І. Танчин, суттєво впливає на зміни в національному самоусвідомленні великої частини громадян України, а російська війна в Україні стала вирішальним фактором, який принципово змінив критерії української ідентичності (Tanchyn, & Lutsyshyn, 2016).

Причиною стагнації та навіть регресу національного урядування у сфері національної мовної політики, в період, коли при владі були проросійськи налаштовані політики, міг бути навіть найобережніший крок у бік розширення функціонування української мови. Тому ухвалені Верховною Радою законодавчі акти є підґрунтям тієї чи іншої політичної мережі моделі, позаяк вони по-різному впливають на її формування: одні з них її розбудовують на національному ґрунті, інші, проросійськи налаштовані інститути, це гальмують. Спираючись на зазначене, варто зауважити, що, на думку науковців, політиків, політологів й експертів, Україна незалежною ще не стала, адже за свою самостійність, право ефективно та вільно здійснювати національну мовну політику та формувати модель без втручань зовні, за право бути незалежною від Росії як у політичному, так і мовно-культурному розумінні Україна бореться ще й досі.

Важливою основою для національного урядування є міжнаціональний мир, національна злагода та розсудливість. «Національна злагода – це основа політичної та соціальної стабільності українського суспільства, сприятливий політичний клімат для успішного вирішення суспільно-політичних суперечностей» (Kuguchenko, 1994). Утім, мовна політика національно-демократичних інститутів може бути успішною, якщо вона базуватиметься на конструктивних політичних комунікаціях, складовою яких є національний діалог і дискурс, які мають відбуватися між владою та народом, громадянським суспільством і державою. Мовна політика національних інститутів ґрунтується на національних символах, які використовуються задля збереження Української держави, її незалежності та соборності; захисту, ефективного розвитку та поширення української мови та культури; ефективної політики, яку

спрямовано на створення сприятливих умов для розв'язання мовно-політичних проблем. Важливим підґрунтям розбудови моделі мовної політики на національній основі є етнічна, політична та національна культури. Тож стратегічною метою української спільноти має бути її об'єднання навколо української етнічної нації, культури та мови, яка, як французька у Франції та німецька у ФРН, має залишатися єдиною офіційною/державною мовою в Україні. Для цього потрібно, на думку В. Андрущенко, «запроваджувати відповідні українськомовні лекторії в школах, круглі столи на телебаченні, створювати своєрідні майданчики, де б викладачі й політики мали можливість переконувати, що знати українську мову та хоча б одну з іноземних мов – престижно. Крім того, зі знання державної мови починається кар'єрне зростання особистості, позаяк мова – це загальна культура людини та її велика перспектива» (Andrushchenko, 2004).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні моделі мовної політики, конструктивною основою якої є національне урядування, яке ґрунтується на новій інституційній базі, національній мові, яка є державною інституцією, національних інтересах і національних цінностях, якими є незалежність, демократія, свобода, соборність, розвиток, добробут, справедливість тощо. Важливість розвитку основ національного урядування, їх значення для збереження незалежності держави та розбудови моделі мовної політики намагаються визначити у своїх дослідженнях науковці, спираючись на різні інституціональні підходи (Savoiska, 2020).

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що національне урядування та мовна політика нових інститутів позитивно вплинули на розбудову моделі, завдяки яким на початку 90-х років ХХ століття українізувалися ділова, наукова, законотворча, книговидавнича, інформаційно-комунікаційна, освітня, культурна, духовна та інші сфери й галузі суспільно-політичного життя Української незалежної держави. У цьому сенсі національна політика є конструктивною основою розвитку моделі мовної політики, яку формує українська нація, що зберегла українську мову, проголосила її державною та поширила в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя; зберегла Українську державу, відновила її діяльність у статусі незалежної та модернізувала всі сфери та галузі суспільно-політичного життя; формує національну свідомість у молодого покоління українців, ідентичність, національну

ідею, національні інтереси та патріотизм. Для ефективності національної політики було б доцільним, щоб вітчизняні політики розвивали модель на підставі національних інтересів і цінностей; надавали можливість українській спільноті впливати на процес ухвалення рішень і підвищувати поінформованість; залучали до дискусії широкі верстви населення, аби налагодити діалог і порозуміння; враховували

думки громадян і політичних опонентів у процесі обговорення та ухвалення мовних законопроектів; забезпечували українську спільноту правдивою інформацією та вчасно інформували про дії влади як всередині держави, так і на міждержавному рівні; захищали український народ від інформаційного тиску, а також нав'язливої та переважно некоректної реклами, яка негативно впливає на психіку та здоров'я українського суспільства.

REFERENCES

- Andrushchenko, V. (2004). *Rozdumy pro osvitu: statyi, narysy, interv'iu [Reflections on education: Articles, essays, interviews]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Balashenko, I. (2004). *Movnyi prostir v konteksti mizhnatsionalnykh vidnosyn [Language space in the context of interethnic relations]. Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
- Domina, O. (2015). *Aksiologichni osnovy natsionalnoi idei [Axiological foundations of the national idea]. Hileia, Gilea, 93, 201-205 [in Ukrainian]*.
- Kostytskiy, M., Kaminska, N., & Kushakova-Kostytska, N. (2019). *Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh sotsialnykh transformatsii [Prospects for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine in modern social transformations]. ScienceRise, 3(9), 4-11. doi: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113 [in Ukrainian]*.
- Kresina, I. (1998). *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: (Etnopolitychnyy analiz) [Ukrainian national consciousness and modern political processes: (Ethnopolitical analysis)]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Kresina, I., & Horbatenko, V. (2008). *Osnovni napriamy pravovoho rehuliuвання movnoi polityky [The main directions of legal regulation of language policy. Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom, Language situation in Ukraine: between conflict and consensus, 335-343 [in Ukrainian]*.
- Kyrychenko, V. (1994). *Zlakhoda y rozsudlyvist nam na rodu napysani [Harmony and prudence are written for us in the family]. Viche, Chamber, 4(25), 89-97 [in Ukrainian]*.
- Lazarovych, N. (2019). *Kryza sotsiokulturnoi identychnosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Socio-cultural identity crisis in modern Ukrainian society]. Molodyi vchenyi, Young Scientist, 10(74), 34-39. doi: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-8 [in Ukrainian]*.
- Lopushynskiy, I. (2008). *Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi movnoi polityky v haluzi osvity Ukrainy [Formation and implementation of state language policy in the field of education of Ukraine]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian]*.
- Martenko, O., & Pavlyshyn, O. (2019). *Vzaiemozviazok myslennia, svidomosti ta movy v kontseptsiiakh antychnykh myslyteliv [The relationship of thinking, consciousness and language in the concepts of ancient thinkers]. Yurydychna psykholohiia, Legal psychology, 2(25), 31-37. doi: https://doi.org/10.33270/03192502.31 [in Ukrainian]*.
- Mykhalchenko, M. (2005). *Ukrainska natsionalna idea yak rehuliatyvna syla v zahalnodержавnomu i rehionalnomu masshtabakh [Ukrainian national idea as a regulatory force on a national and regional scale]. Rehionalni versii ukrainskoi natsionalnoi idei: spilne i vidminne, Regional versions of the Ukrainian national idea: common and different, 9-34 [in Ukrainian]*.
- Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema [Legal reality as a system of signes]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., & Vasiuta, Yu.V. (2020). *Spravedlyvist yak element idei prava ta yii mistse v systemi pravovykh tsinnosti [Justice as a Part of the Idea of Law and its Place in the System of Legal Values]. Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law, 2(20), 40-47. doi: https://doi.org/10.33270/02202002.40 [in Ukrainian]*.
- Savoiska, S. (2020). *Osnovni naukovy pidkhody shchodo osmyslennia modeli movnoi polityky yak politolohichnoho kontseptu [Basic scientific approaches to understanding the model of language policy as a political science concept]. Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylya Stusa, Bulletin of Vasyl Stus Donetsk National University, 5, 28-39. doi: 10.31558/2617-0248.2020.5.5 [in Ukrainian]*.
- Smolnikov, Yu. (2005). *Problema vidrodzhennia ukrainskoi movy ta istorychnoi pamiaty v Ukraini (dr. pol. 80-kh - poch. 90-kh rr. XX st.). Teoretychnyi analiz [The problem of revival of the Ukrainian language and historical memory in Ukraine (second half of the 80s - early 90s of the twentieth century). Theoretical analysis]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian]*.
- Smolianiuk, V. (2009). *Natsionalni interesy Ukrainy yak osnova suspilnoi samoidentyfikatsii [National interests of Ukraine as a basis of social self-identification] Problemy samoidentyfikatsiyi suchasnoho ukrainskoho suspilstva: politychni, ekonomichni, sotsialni ta kulturni aspekty, Problems of self-identification of modern Ukrainian society: political, economic, social and cultural aspects: Proceedings of the Scientific and Practical Conference (pp. 42-47). Kyiv: Nats. akad. uriaduvannia [in Ukrainian]*.

- Soldatenko, V. (2006). *U poshukakh sotsialnoi i natsionalnoi harmonii (eskizy do istorii ukraïnskoho komunizmu) [In search of social and national harmony (sketches to the history of Ukrainian communism)]*. Kyiv: Svitohliad [in Ukrainian].
- Tanchyn, I., & Lutsyshyn, H. (2016). Ukrainski pravi radykalni partii pislia Revoliutsii hidnosti [Ukrainian right-wing radical parties after the Revolution of Dignity]. *Humanitarne bachennia, Humanitarian vision*, 2(2), 43-48. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2016.02.043> [in Ukrainian].
- Trybushnyi, O. (1997). Movna polityka v Ukraini: problemy i priorityty [Language policy in Ukraine: problems and priorities]. *Viche, Chamber*, 9(66), 99-107 [in Ukrainian].
- Yaroshenko, V., & Prysiashchenko, I. (2014). Symvolichna polityka ta symvoly v informatsiino-komunikatyvnomu prostori: aspekty vplyvu [Symbolic politics and symbols in the information and communication space: aspects of influence]. *Naukovi pratsi, Scientific works*, 236(248), 28-33 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрущенко В. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. Київ : Знання України, 2004. 737 с.
- Балашенко І. Мовний простір в контексті міжнаціональних відносин : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2004. 19 с.
- Дьоміна О. Аксиологічні основи національної ідеї. *Гілея*. 2015. Вип. 93. С. 201–205.
- Костицький М., Камінська Н., Кушакова-Костицька Н. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного суду України в умовах сучасних соціальних трансформацій. *ScienceRise*. 2019. № 3 (9). С. 4–11. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113>.
- Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз) : монографія. Київ : Вища шк., 1998. 392 с.
- Кресіна І., Горбатенко В. Основні напрями правового регулювання мовної політики. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. 2008. С. 335–343.
- Кириченко В. Злагода й розсудливість нам на роду написані. *Віче*. 1994. № 4 (25). С. 89–97.
- Лазарович Н. Криза соціокультурної ідентичності в сучасному українському суспільстві. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 34–39. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-8>.
- Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 25.00.02. Київ, 2008. 30 с.
- Мартенко О., Павлишин О. Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 31–37. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31>.
- Михальченко М. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах. *Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне*. 2005. С. 9–34.
- Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
- Павлишин О. В., Васюта Ю. В. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. С. 40–47. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40>.
- Савойська С. Основні наукові підходи щодо осмислення моделі мовної політики як політологічного концепту. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2020. № 5. С. 28–39. (Серія «Політичні науки»). doi: [10.31558/2617-0248.2020.5.5](https://doi.org/10.31558/2617-0248.2020.5.5).
- Смольніков Ю. Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.). Теоретичний аналіз : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2005. 23 с.
- Смоляннюк В. Національні інтереси України як основа суспільної само ідентифікації. *Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти* : матеріали наук.-практ. конф. Київ : Нац. акад. урядування, 2009. С. 42–47.
- Солдатенко В. У пошуках соціальної і національної гармонії (ескізи до історії українського комунізму). Київ : Світосгляд, 2006. 435 с.
- Танчин І., Луцишин Г. Українські праві радикальні партії після Революції гідності. *Гуманітарне бачення*. 2016. Вип. 2. № 2. С. 43–48. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2016.02.043>.
- Трибушний О. Мовна політика в Україні: проблеми і пріоритети. *Віче*. 1997. № 9 (66). С. 99–107.
- Ярошенко В., Присяжненко І. Символічна політика та символи в інформаційно-комунікативному просторі: аспекти впливу. *Наукові праці*. 2014. Вип. 236. Т. 248. С. 28–33.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2021

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Savoiska S. – Doctoral Student of the Department of Theory and History of Political Science of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

National Governance as a Basis for Developing a New Language Policy Model in Modern Conditions

*The **purpose** of the article is to analyze national governance as a basis for building a model of language policy on a new institutional framework, which changes if some political elites are replaced by others. The **methodological basis** of the article is a set of philosophical, philosophical and legal and general scientific methods. Determinants are dialectical, logical, historical, systemic, structural and functional methods, as well as activity, institutional, semiotic and other interdisciplinary approaches. **Scientific novelty.** The position is argued that national government will have a constructive basis for building a model of language policy only if it operates in an independent democracy and develops on a new institutional framework, when different political institutions will be able to compete and compete with each other not only in elections, but also in everyday political life. In this regard, the constructive actions of communist, on the one hand, and national-democratic political forces – on the other, which in the late 1989 – early 1990s jointly adopted several pieces of legislation, including the law «On languages in the Ukrainian SSR», which declared the Ukrainian language the state language; Declaration of State Sovereignty, without which the Act of Independence of Ukraine would not have been proclaimed; All-Ukrainian referendum, during which the President of independent Ukraine was elected. **Conclusions.** The destructive consequences of the government of pro-Russian politicians in Ukraine are the adoption of such laws as: «On ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages»; «On the principles of state language policy», which intensified the division of the Ukrainian community and the state at the regional, linguistic and political and other levels. This contradicts the national interests of modern Ukraine, threatens its independence and the development of a model of language policy on a new institutional basis. To solve this problem, it is necessary to intensify the development of the outlined areas of research, to attract the attention of representatives of national democratic political forces, political scientists, legal scholars and policy makers.*

Keywords: national government; independent state; political networks; language policy models; new institutional framework.

Михайленко Р. В. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1689-4382>

Правова держава й трансформації власності

Мета. У статті автор прагне дослідити, яких видів набуває власність у сучасній правовій державі. Сучасне суспільство є складним утворенням, розвиток якого залежить від розробки багатьох компонентів, і його результатом є розширення політичних, правових та економічних підсистем суспільства загалом. Значну роль у цьому відіграє власність. Саме проблемі власності та правової держави присвячено статтю. Феномен власності, яка є важливим фактором розвитку суспільства, держави та свободи людини розглянуто як філософську категорію власності. Основне завдання автора статті – дослідження власності, наближення до сутності цього явища. **Методологія.** Методологічною підставою наукового пошуку є сукупність світоглядних і філософських принципів наукового пізнання, методологічних підходів, загальних методів мислення, філософських і загальнонаукових методів, використання яких забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів дослідження базових цінностей. Методи дослідження зумовлені його характером. У статті передусім використано діалектичні та системно-структурні методи, методи логіки. **Наукова новизна статті** полягає в тому, що досліджено специфічні зв'язки у взаємодії між сучасною правовою державою та формами власності. **Висновки.** Під час дослідження проаналізовано основні концептуальні підходи до розуміння природи власності як філософської категорії, окреслено значущу філософську концепцію власності, її вплив на формування суспільних відносин в економічному, соціальному, правовому, політичному й державному способі регулювання та організації суспільного буття.

Ключові слова: правова держава; приватна власність; філософська категорія власності; власність; право власності; інтелектуальна власність.

Вступ

У сучасному суспільстві інститут власності є рушійною силою економіки, чинником, від якого залежать усі інші сфери суспільного життя. З появою економічної нерівності, приватної власності й експлуатації, тобто – держави, виникла політична демократія. Її розвиток у класовому суспільстві пов'язаний з державою як із заснуванням політичної влади.

«Не можна заперечувати, що однією з головних причин об'єднання індивідуумів у соціум була турбота про збереження майна від зазіхань як інших членів племені чи роду, так і сусідніх племен. Однак відсутні історичні свідчення про наявність ідилічних відносин між членами додержавних людських об'єднань, де порядок підтримувався переважно силою та авторитетом вожака. Відповідно, процес виділення із загального майна племені чи роду частки, яка мала належати одному з його членів, а головне – розмір цієї частки, залежав не від добровільної згоди інших, а від того, якою реальною силою володів претендент на цю частку» (Butenko, 2016, p. 192).

Політична теорія правової держави бере початок з античності. Давньогрецький філософ Платон переконував, що державність можлива там, де панують справедливі закони. Отже, коли йдеться про правову державу, цікавим є і дослідження взаємодії форм власності.

Мета і завдання дослідження

На підставі вищевказаного сформовано мету: дослідити, яких видів набуває власність і як

вона розвивається в правовій державі. А справжнє завдання полягає в тому, щоб створити умови для дійсного засвоєння кожним індивідом всього багатства культури, накопиченого в межах правової держави, власності та її форм.

Виклад основного матеріалу

Правовою можна вважати таку державу, в якій визнано пріоритет прав людини перед правами будь-якої спільноти, прав народу перед правами держави, де визначальним пунктом громадського регулювання є інтереси особистості, які, як і гідність людей, є беззаперечними цінностями, де авторитет сили чи майна витіснені авторитетом людяності, освіченості, компетентності. Це держава, у якій панує закон, єдиний для влади усіх рівнів, партій і громадських організацій, посадових осіб й окремих громадян. Існування людей у ній ґрунтується не на простій опіці з боку держави, а на захищеності законом, коли не держава нав'язує громадянину права й обов'язки, а громадянин дотримується встановлених правил через те, що вони відповідають його особистим інтересам.

Утвердження правової держави є важливою віхою в розвитку свободи індивіда й суспільства. Проголошені в правових державах індивідуальна свобода, рівноправ'я та невтручання держави в справи індивіда не зашкодили монополізації економіки з її періодичними кризами, жорсткої експлуатації, загостренню соціальної нерівності та класової боротьби. Глибока фактична нерівність знецінила рівноправність громадян, перетворила

можливість використання конституційних прав на привілей можливих класів.

Науковці стверджують, що «надзвичайно важливим чинником у формуванні правової держави є правова культура правлячої еліти – групи людей, які посідають високі сходинки у владі. До нинішньої правлячої еліти повинні належати ті люди, котрі захищають Україну, живуть духовними потребами українського народу й людства, творять нові знання та політику, прислухаючись до своєї совісті, свідомо працюють над проблемами сучасного державотворення. Показниками правової культури сьогодні можна вважати таке: відповідність права вимогам справедливості та свободи; якість системи законодавства; рівень правосвідомості громадян і посадових осіб; участь громадян в управлінні державою; якість роботи правоохоронних органів і посадових осіб; стан законності й правопорядку; правові знання; авторитет і належний ступінь розвитку юридичної науки; реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності» (Kasyniuk, & Melnyk, 2019, p. 31). Правова держава є необхідною для створення соціальної держави, яка може бути побудована лише на її підґрунті.

Як слушно зауважує В. Іванова, «соціальна держава є наступним історичним етапом у процесі розвитку правової держави, її якісною характеристикою, оскільки, по-перше, втілення ознак правової держави є міцним фундаментом для нормативного закріплення й реалізації положень соціальної держави, по-друге, історично в Європі виникнення та подальший розвиток соціальної держави відбувалися виключно на основі розвиненої правової державності» (Ivanova, 2019, p. 349). За своєю природою власність пов'язана з державою: «Гарантом функціонування й розвитку інституту власності (як і будь-якого іншого соціального інституту) є держава» (Petrovskyi, 2017, p. 94). Сучасна держава передбачає певні форми власності та визначає право власності. Право власності як повне, виключне та забезпечене панування особи над річчю надає людині кращі та найсприятливіші умови для душевної та трудової напруги в господарюванні. Коли над якою-небудь групою власників або над усією країною нависає загроза примусового, а тим паче безповоротного відчуження власності, то це підриває довіру власника до речей і людей, і несе велику шкоду для господарства країни. Коли держава відкидає право людей на самостійну господарську діяльність і на приватну власність, то це прирікає людей до безгосподарності та занепаду духу. Тому приватна власність є тією формою володіння та праці, котра створює найсприятливіші фактори для господарської діяльності людини.

Сучасна правова держава передбачає різні форми та права власності. Так, В. Кушнерук зауважує: «Традиційно поділ права власності на

види проводиться за формами власності або за суб'єктами права власності (що фактично є модифікованим різновидом попередньої класифікації). Слід зазначити, що Конституція України передбачає три економічні форми власності: приватну, державну, комунальну. Ці економічні відносини власності мали б відповідати праву приватної власності, праву державної власності, праву комунальної власності» (Kushneruk, 2019, p. 45).

Сучасне суспільство істотно змінює статус і значення власності. Слушною є думка, що «володіння інформаційними ресурсами та можливість їх швидкого опрацювання відіграє найважливішу роль у досягненні провідних позицій в усіх сферах суспільного життя» (Korolchuk, 2018, p. 29). Важливим елементом правової держави стає інтелектуальна власність. Інтелектуальна власність вносить важливе значення в природу розуміння власності загалом. Інтелектуальна власність має свою істотну специфіку, що полягає в нематеріальній природі об'єктів права інтелектуальної власності, творчому характері праці з їх створення, тобто це інститут власності на нематеріальні блага (Baum, Cooper, & Lusk-Stover, 2018; Bolatto, Naghavi, Ottaviano, & Zajc, 2019; Stovpets 2016). І тут не зовсім придатна класична форма триади правомочностей власника. У сучасному світі об'єкти права інтелектуальної власності мають вагомим значення в забезпеченні конкурентоздатності товарів і послуг і стають вирішальним фактором економічного та соціального розвитку. Тому будь-яка держава, яка прагне досягти високого рівня життя своїх громадян, повинна створити дієву систему захисту інтелектуальної власності. Країни приймають закони з охорони інтелектуальної власності, зважаючи на два основні фактори: по-перше, вони прагнуть законодавчо оформити немайнові та майнові права авторів на їхні твори та право суспільства на доступ до них; по-друге, уряди країн свідомо намагаються заохочувати творчість, сприяти поширенню та застосуванню результатів творчої праці, а також створюють умови для вільної торгівлі в інтересах економічного та соціального розвитку. Таким чином, наявність дієвої системи захисту й стимулювання інтелектуальної власності – неодмінна умова розвитку держави: «Інтелектуальна діяльність стає головною умовою економічного поступу, а інтелектуальна власність – найважливішим та найціннішим ресурсом для досягнення цієї мети. Забезпечення конкурентоспроможності економіки неможливе без усвідомлення ролі інтелектуальної власності й опанування навичками управління нею» (Cherep, & Kuznetsova, 2018, p. 189). Але в Україні є багато проблем у сфері інтелектуальної власності, що вирішуються дуже повільно. Науковці стверджують, що «входження України до кола країн, де гарантовано

захищається інтелектуальна власність кожного громадянина, є дуже повільним. Це обумовлено, перш за все, непослідовними діями з боку органів державної влади щодо охорони інтелектуального продукту, відсутністю продуманої послідовної інноваційної політики, недосконалістю законодавчої бази тощо» (Luniachek, Ruban, Timaniuk, Fesenko, & Chernenko, 2017, p. 4). В умовах сьогодення феномен інтелектуальної власності в Україні потребує новітніх підходів щодо регулювання з боку держави, адже прослідковується слабкість і нестабільність у його становленні протягом останніх років. Ця ситуація може призвести до ще більшого безладу та майнового розшарування в суспільстві. Інтелектуальна власність спонукає до творчої праці. Творча праця є базовою умовою становлення індивідуальної цілісності людини.

Наукова новизна

У різні часи й історичні періоди людство прагнуло відстежити динаміку розвитку феномену власності. Попередній досвід дає підстави виявити та врахувати як негативні, так і позитивні аспекти в усвідомленні природи власності. Зазначену проблему таким чином ще не розглядали. Отже, наукова новизна дослідження полягає в тому, що досліджено специфічні зв'язки у взаємодії між сучасною правовою державою та формами власності.

Висновки

Суперечливий процес розвитку суспільних відносин, зростання ролі суб'єктів цих відносин, людини, особистості зумовлює потребу в пошуці оптимальних шляхів функціонування, збагачення форм життя суспільства.

Важливим фактором є власність. Без врахування відносин власності не можна глибоко з'ясувати сутність будь-якого економічного явища (Kaas, Mellert, & Scholl, 2020). Головний засіб, завдяки якому можна поступово повернутися до нормального життя, – це радикальні зміни відносин власності та формування в нашій економічній системі незалежної фігури приватного власника – людини, яка б працювала для забезпечення власних інтересів через задоволення потреб суспільства. Власність є стимулом трудової діяльності (Butenko, 2018).

Встановлено, що відносини власності виникають унаслідок відносин між людьми, групами людей, державою з приводу привласнення – відчуження матеріальних або нематеріальних благ. Зазначено, що правова держава визначає нові пріоритети стосовно форм власності. Акцентовано на важливості впровадження державою політики щодо формування та розвитку інституту власності, від якої цілком залежить майбутнє процвітання або занепад держави.

REFERENCES

- Baum, D.R., Cooper, R., & Lusk-Stover, O. (2018). Regulating market entry of low-cost private schools in Sub-Saharan Africa: Towards a theory of private education regulation. *International Journal of Educational Development*, 60, 100-112. doi: 10.1016/j.ijedudev.2017.10.020.
- Bolatto, S., Naghavi, A., Ottaviano, G., & Zajc, K. (2019). *Intellectual Property and the Organization of the Global Value Chain*. University of Bologna. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/cep/cepdp/dp1673.html>
- Butenko, S.S. (2016). Pytannia vlasnosti v konteksti teorii suspilnoho dohovoru [Property issues in the context of social contract theory]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 189-197. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_18 [in Ukrainian].
- Butenko, S.S. (2018). *Filosofsko-pravovyi vymir vlasnosti yak osnovy demokratii [Philosophical and legal dimension of property as the basis of democracy]*. Kyiv: Kandyba T.P. [in Ukrainian].
- Cherep, O.H., & Kuznetsova, A.Ye. (2018). Intelektualna vlasnist ta yii vplyv na konkurentospromozhnist [Intellectual property and its impact on competitiveness]. *Ekonomichnyi prostir, Economic space*, 137, 180-189. doi: 10.30838/P.ES.2224.250918.190.238 [in Ukrainian].
- Demchyshak, R. (2017). Instytutsiina sutnist derzhavy u svitovii politychnii dumtsi [Institutional essence of the state in world political thought]. *Humanitarian Vision*, 3(2), 31-36. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2017.02.031> [in Ukrainian].
- Ivanova V.S. (2019). Pravova derzhava: analiz filosofsko-pravovykh kontseptsii [Rule of law: analysis of philosophical and legal concepts]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 5, 347-349. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/84> [in Ukrainian].
- Kaas, L., Mellert, J., & Scholl, A. (2020). Sovereign and private default risks over the business cycle. *Journal of International Economics*, 123. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2020.103293>.
- Kasyniuk, L.A., & Melnyk, E.A. (2019). Pravova derzhava ta problemy stanovlennia yii v Ukraini [The rule of law and the problems of its formation in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 6, 28-32. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/4> [in Ukrainian].
- Korolchuk, L. (2018). Rushiini syly rozvytku novoi svitovoi tsyvilizatsii: imperatyv sotsialnoho intelektu [Driving forces of the new world civilization: the imperative of social intelligence]. *Humanitarian vision*, 4(2), 26-31. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2018.02.026> [in Ukrainian].

- Kushneruk, D.V. (2019). Pravova pryroda ta osoblyvosti prava derzhavnoi vlasnosti [Legal nature and features of state property law]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, Law and public administration*, 2(35), 44-48. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.8> [in Ukrainian].
- Luniachek, V.E., Ruban, N.P., Timaniuk, V.M., Fesenko, N.S., & Chernenko, Yu.Yu. (2017). Osvita v sferi intelektualnoi vlasnosti yak umova staloho rozvytku derzhavy [Education in the field of intellectual property as a condition for sustainable development of the state]. *ScienceRise. Pedagogical Education*, 11, 4-9. doi: 10.15587/2519-4984.2017.116197 [in Ukrainian].
- Mykhailenko, R. (2020). Vlasnist i derzhava v konteksti filozofsko-pravovoho osmyslennia [Property and the state in the context of philosophical and legal understanding]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 53-57. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.53> [in Ukrainian].
- Petrovskiy, P. (2017). Problemy ta perspektyvy rozvytku sotsialnoho instytutu pryvatnoi vlasnosti v Ukraini [Problems and prospects of development of the social institution of private property in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia, Efficiency of public administration*, 3(52), 91-97. doi: <https://doi.org/10.33990/20704011.52.2017.149423> [in Ukrainian].
- Stovpets, O.V. (2016). Instytut intelektualnoi vlasnosti v konteksti sotsialno-filozofskoho bachennia problemy spivvidnoshennia informatsii, znan ta innovatsii [Institute of intellectual property in the context of socio-philosophical vision of the relationship between information, knowledge and innovation]. *Filozofski obrii, Philosophical horizons*, 35, 27-38. doi: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2016.35.175101> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Baum D. R., Cooper R., Lusk-Stover O. Regulating market entry of low-cost private schools in Sub-Saharan Africa: Towards a theory of private education regulation. *International Journal of Educational Development*. 2018. No. 60. P. 100–112. doi: 10.1016/j.ijedudev.2017.10.020.
- Bolatto S., Naghavi A., Ottaviano G., Zajc K. Intellectual Property and the Organization of the Global Value Chain. University of Bologna, 2019. URL: <https://ideas.repec.org/p/cep/cepdp/dp1673.html>.
- Бутенко С. С. Питання власності в контексті теорії суспільного договору. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 189–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_18.
- Бутенко С. С. Філософсько-правовий вимір власності як основи демократії : монографія. Київ : Кандиба Т. П., 2018. 188 с.
- Череп О. Г., Кузнецова А. Є. Інтелектуальна власність та її вплив на конкурентоспроможність. *Економічний простір*. 2018. № 137. С. 180–189. doi: 10.30838/P.ES.2224.250918.190.238.
- Демчишак Р. Інституційна сутність держави у світовій політичній думці. *Humanitarian Vision*. 2017. Vol. 3. No. 2. P. 31–36. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2017.02.031>.
- Іванова В. С. Правова держава: аналіз філософсько-правових концепцій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 347–349. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/84>.
- Kaas L., Mellert J., Scholl A. Sovereign and private default risks over the business cycle. *Journal of International Economics*. 2020. Vol. 123. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2020.103293>.
- Касинюк Л. А., Мельник Е. А. Правова держава та проблеми становлення її в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 28–32. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/4>.
- Корольчук Л. Рушійні сили розвитку нової світової цивілізації: імператив соціального інтелекту. *Humanitarian vision*. 2018. Vol. 4. No. 2. С. 26–31. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2018.02.026>.
- Кушнерук Д. В. Правова природа та особливості права державної власності. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). С. 44–48. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.8>.
- Луначек В. Е., Рубан Н. П., Тіманюк В. М., Фесенко Н. С., Черненко Ю. Ю. Освіта в сфері інтелектуальної власності як умова сталого розвитку держави. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2017. № 11. С. 4–9. doi: 10.15587/2519-4984.2017.116197.
- Михайленко Р. Власність і держава в контексті філософсько-правового осмислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 53–57. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.53>
- Петровський П. Проблеми та перспективи розвитку соціального інституту приватної власності в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3 (52). С. 91–97. doi: <https://doi.org/10.33990/20704011.52.2017.149423>.
- Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в контексті соціально-філософського бачення проблеми співвідношення інформації, знань та інновацій. *Філософські обрії*. 2016. Вип. 35. С. 27–38. doi: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2016.35.175101>.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2021

Mykhailenko R. – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1689-4382>

Constitutional State and Property Transformation

Purpose. The author seeks to investigate what kinds of property are acquired in the modern constitutional state. Modern society is difficult formation. Its development depends on the development of many components. The development of modern society is the result of development of political, legal, economic subsystems of society in the general understanding. A considerable role in this development is played by property. The article is devoted to the problem of the property and constitutional state. The phenomenon of the property presentation philosophical category of property. The property is important factor of development society and freedom of human. The main task is researching of property, approaching to essence of this phenomenon. **Methodology.** The methodological basis of scientific search is a set of philosophical and philosophical principles of scientific knowledge, methodological approaches, general methods of thinking, philosophical and general scientific methods, the use of which provided the validity and reliability of the results of the study of basic values. Research methods are predefined by his character. Dialectical and system-structural methods, methods of logic, are used in the article foremost. The **scientific novelty** of the study is that it examines the specific links in the interaction between constitutional state and forms of ownership. **Conclusions.** The article analyzes the main conceptual approaches to understanding the nature of the property as a philosophical category. The author examines the most popular philosophical concept on property issues and their impact on the formation of public relations in the economic, social, legal, political and state of sense.

Keywords: constitutional state; private property; philosophical category of property; property; ownership; intellectual property.

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>;

Гультай М. М. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6874-6923>;

Титко А. В. – кандидат юридичних наук, старший інспектор Департаменту кримінального аналізу Національної поліції України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5669-2208>

Особливості відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів

Мета статті передбачає здійснення аналізу законодавчої основи, що стосується притягнення до відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні. Це зумовлює виконання таких завдань: дослідити чинну нормативно-правову базу України в зазначеній галузі; схарактеризувати гарантії забезпечення права на інформацію, зокрема права на публічну інформацію, безпеки журналістів у процесі здійснення їхньої професійної діяльності; з'ясувати сутність явища дифамації, практики зарубіжних держав щодо встановлення відповідальності за це діяння; окреслити особливості відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні, випадки звільнення від відповідальності за порушення законодавства про інформацію; сформулювати пропозиції стосовно удосконалення інституту журналістів в Україні. **Методологічну основу** дослідження становлять порівняльно-правовий, системний, структурно-функціональний, правової семіотики та інші методи наукового пізнання. **Наукова новизна.** Здійснене дослідження на підставі аналізу чинної нормативно-правової основи та доктринальних підходів сприяло виокремленню особливості відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні. Основними видами такої відповідальності є: адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова та кримінальна, проте не уніфіковані й містяться у низці законодавчих актів випадки звільнення від відповідальності за порушення законодавства у зазначеній сфері. **Висновки.** Сформульовано пропозиції з удосконалення законодавчої бази та правозастосовної практики інституту відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні. Зокрема, доцільним є встановлення відповідальності за діяння дифамації; збільшення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинені стосовно журналістів у зв'язку з їхньою професійною діяльністю; захист діяльності громадянських журналістів; посилення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень стосовно журналістів; визначення статусу журналістів, журналістської діяльності, правового статусу інтернет-ЗМІ та журналістів інтернет-ЗМІ відповідно до європейських стандартів. Специфічною є відповідальність за порушення права на інформацію, безпеки журналістів під час здійснення їхньої професійної діяльності в зонах бойових дій, надзвичайних ситуацій, на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях АР Крим, Донецької та Луганської областей. Загалом послідовною та своєчасною має бути діяльність у зазначеному напрямі законодавця, системи органів прокуратури, МВС України та Національної поліції України, Державного бюро розслідувань та інших уповноважених органів за участі громадськості.

Ключові слова: право на інформацію; безпека журналістів; професійна діяльність; відповідальність; дифамація; законодавство.

Вступ

Сучасні тенденції суспільного розвитку змушують науковців, громадськість і представників органів публічної влади в Україні акцентувати на низці негативних явищ. Насамперед це стосується серйозних порушень прав людини, їх обмеження та посягання на життя й безпеку суб'єктів здійснення права на інформацію, свободу думки та слова, на вільне волевиявлення, а також низки інших пов'язаних прав і свобод людини. Підтвердженням цього є напади на журналістів й інших медіаучасників – такі дії не лише спрямовані на окремих осіб, але й позбавляють інших права на отримання інформації, що обмежує суспільні

обговорення, які є підґрунтям плюралістичної демократії ("Howtoprotect", 2021; Skrypniuk, 2011; Shaptala, 2019; Dovhan, 2019; Barnych, 2019; Kaminska, Dzhuska, & Shemchuk, 2020; Bukach, Kaminska, & Medvid, 2021).

Останнім часом, особливо 2020 року, свобода преси в Україні та у світі зазнала чималих викликів. Ці факти засвідчено в спеціальному звіті платформи Ради Європи щодо сприяння захисту журналістики й безпеки журналістів. Йдеться про те, що «повідомлення щодо України стосуються випадків, коли за журналістами або іншими представниками ЗМІ приховано стежили, прослуховували їхній телефон або допитували.

В одному з випадків судді незаконно намагалися отримати доступ до телефона журналіста». Крім того, українські журналісти стикаються з порушенням їхніх професійних прав через висвітлення дотичних до пандемії COVID-19 питань. Як в Україні, так і в інших державах, а саме: Франції, Польщі, Туреччині тощо – офіційно зафіксовано більше випадків залякувань, на протигагу таким державам, як Росія, Республіка Білорусь, Італія, Великобританія, де частіше траплялися випадки фізичних нападів на представників ЗМІ ("Platform to promote").

Мета і завдання дослідження

У цьому контексті мета статті передбачає здійснення аналізу законодавчої основи, що стосується притягнення до відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні. Це зумовлює виконання таких завдань:

- дослідити чинну нормативно-правову базу України в зазначеній сфері;
- схарактеризувати гарантії забезпечення права на інформацію, зокрема права на публічну інформацію, безпеки журналістів у процесі здійснення їхньої професійної діяльності;
- з'ясувати сутність явища дифамації, практики зарубіжних держав щодо встановлення відповідальності за це діяння;
- окреслити особливості відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні, випадки звільнення від відповідальності за порушення законодавства про інформацію;
- сформулювати пропозиції стосовно удосконалення інституту відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні.

Виклад основного матеріалу

Однією з належних умов забезпечення, дотримання права на інформацію є встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України «Про інформацію» суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію ("Zakon Ukrainy", 1992).

Водночас Закон України «Про доступ до публічної інформації» регламентує визначення публічної інформації (ст. 1) та гарантії забезпечення права на доступ до публічної інформації (ст. 3). Зокрема, публічна інформація – це відображена й задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка

знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом. Вона є відкритою, крім випадків, встановлених законом ("Zakon Ukrainy", 2011).

Згідно зі ст. 3 згаданого закону право на доступ до публічної інформації гарантоване встановленням юридичної відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації. Ідеться про такі діяння:

- 1) ненадання відповіді на запит, ненадання інформації на запит;
- 2) безпідставна відмова в задоволенні запиту на інформацію; неоприлюднення інформації;
- 3) надання або оприлюднення недостовірної, неточної або неповної інформації; несвоєчасне надання інформації;
- 4) необґрунтоване залучення інформації до інформації з обмеженим доступом;
- 5) нездійснення реєстрації документів;
- 6) навмисне приховування або знищення інформації чи документів ("Zakon Ukrainy", 2011).

Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про інформацію»):

– адміністративна – відповідно до ст. 212-3 Кодексу про адміністративні правопорушення, якою передбачено штрафи від 25 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за повторне порушення цієї статті – від 50 до 80 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– дисциплінарна – оскільки виконання законодавства про доступ до інформації є частиною службових обов'язків багатьох працівників, то вчинення одного з порушень, передбачених у ч. 1 ст. 24 Закону «Про доступ до публічної інформації», є дисциплінарним проступком, за який настає дисциплінарна відповідальність. Загальними видами дисциплінарних стягнень є догана та звільнення (ст. 147 Кодексу законів про працю), спеціальними можуть бути попередження про неповну службову відповідність і затримка до одного року в присвоєнні чергового рангу або в призначенні на вищу посаду (ст. 66 Закону «Про державну службу»);

– цивільно-правова – настає, коли фізична особа безпосередньо є розпорядником інформації (суб'єкт господарювання – розпорядник публічної інформації відповідно до ст. 13 Закону), а також у порядку регресу в окремих випадках існування трудових відносин або коли особа припинила трудові відносини з роботодавцем-розпорядником, працюючи на якого колись завдала майнової шкоди третьому суб'єкту під час виконання трудових обов'язків;

– кримінальна відповідальність за порушення Закону безпосередньо не передбачена, оскільки

рівень суспільної небезпеки такого правопорушення не є достатнім для кримінального покарання. Водночас Кримінальний кодекс передбачає відповідальність за окремі випадки порушення права на інформацію, наприклад, за ст. 182 «Порушення недоторканності приватного життя», що передбачає відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації.

Проте варті уваги випадки звільнення від відповідальності за порушення законодавства про інформацію – вони не мають чітко визначеного переліку, оскільки не уніфіковані та містяться в низці законодавчих актів, серед яких такі закони України: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про доступ до публічної інформації» тощо:

– інформація є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншими ЗМІ/інформаційними агентствами, та була опублікована з відповідним посиланням на такі ЗМІ/інформаційні агентства;

– інформація міститься в офіційних повідомленнях або отримана від суб'єктів владних повноважень у письмовій формі (тобто у відповіді на запит на отримання інформації, поданий відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» або Закону України «Про звернення громадян»);

– інформація стає сумнівною в результаті внесення змін, скорочень чи редагування, здійснених без відома інформаційних агентств;

– інформація є дослівним відтворенням публічних виступів або повідомлень суб'єктів владних повноважень, фізичних і юридичних осіб;

– інформація є дослівним цитуванням заяв і виступів (усних і друкованих) суб'єктів владних повноважень, фізичних і юридичних осіб ("Zakon Ukrainy", 1995).

Загальні випадки звільнення від відповідальності за порушення інформаційного законодавства можна категоризувати таким чином: розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно необхідною; у разі висловлювань оціночного характеру.

Додаткові підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації та журналістів встановлено законами України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» тощо ("Zakon Ukrainy", 1992).

Детальніше окреслимо поняття оціночного судження, якими є, за винятком наклепу, висловлювання, що не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер

використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири).

Оціночне судження як висловлювання, форма вираження ставлення не завжди стосується оціночних понять і тим паче оціночних понять права. Вони виникають винятково із суб'єктивного сприйняття й тлумачення суб'єктом висловлювання певних подій чи обставин і є формою реалізації права на вільне вираження своїх поглядів та переконань, свободи думки й слова. Оціночне судження як форма мислення є інструментом оперування оціночними поняттями.

Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості. Так, у рішенні по справі «Фельдек проти Словаччини» від 12 липня 2001 року зазначено: «Суд розрізняє фактичні повідомлення та оціночні судження. Вимогу щодо доведення істинності оціночного судження неможливо дотримати, оскільки вона порушує свободу вираження поглядів, яка є основною частиною права, гарантованого ст. 10 Конвенції з прав людини» ("Rishennia Ye SPL", 2001)

Проте ототожнювати оціночні судження й оціночні поняття, безумовно виражати їх співвідношення як ціле й частину, називати оціночне судження складним оціночним поняттям не слід (Turchyn-Kukarina, 2011, p. 78-82). Тому їх можна розглядати з таких позицій: критика, думки, роздуми, припущення; оцінка дій, погляд журналіста; висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири тощо). Так, рішення в справі «Українська прес-група проти України» містить положення про те, що завжди повинна проводитися межа щодо фактичних даних й оціночних суджень, які не підлягають доведенню: «вимога доводити правдивість критичного висловлювання є неможливою для виконання і порушує свободу на власну точку зору, що є фундаментальною частиною права, захищеного статтею 10 Конвенції» ("Rishennia Ye SPL", 2005).

У Рішенні Європейського Суду в справі «Лінгенс проти Австрії» за 1986 рік закладено всі основні правові позиції та прецеденти з цього питання: слід розрізняти факти й оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень – ні ("Rishennia Ye SPL", 1986).

З огляду на зазначене слід зауважити, що законодавство країн Західної Європи та США у своєму арсеналі використовує для визначення загального правового процесу спростування недостовірної інформації, що посягає на честь, гідність і ділову репутацію потерпілого, поняття дифамації.

Чимало вчених у сучасній вітчизняній практиці не визнають дифамації як юридичного

терміну, проте однаковим за правовим змістом є положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1, у якому зазначено, що в процесі розгляду справ зазначеної категорії підставою для задоволення позову є сукупність таких обставин: поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі в будь-який спосіб; поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно та своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право ("Postanova Plenumu", 2009; Kushnir, 2020).

Фактично у викладеному змісті відображено складові дифамації, зокрема наявність факту поширення недостовірної інформації; причинно-наслідковий зв'язок між розголошенням такої інформації та завданою шкодою; має характер публічного поширення (Tutko, 2017). Необхідним є впровадження законодавчих змін на рівні імплементації міжнародної практики притягнення до відповідальності за дифамацію в контексті цілої процедури.

Варто згадати про так звану дифамаційну відповідальність. Найдосконаліше захист честі, гідності та репутації врегульовано в США, де існують цілі галузі права: дифамаційне право та дифамаційний процес. Загального закону, який би регулював судовий процес щодо дифамації, немає, оскільки загальна система права побудована на прецедентах (Tutko, 2017).

У багатьох країнах, наприклад, Албанії, Австрії, Білорусі, Бельгії, Фінляндії, Норвегії, Швеції, Швейцарії та інших, наклеп, що належить до дифамаційного поля, є цивільним і водночас кримінальним правопорушенням. Так, кримінальну відповідальність за дифамацію передбачено кримінальними кодексами таких європейських держав, як: Австрія (ст. 111), Бельгія (Глава V Кримінального кодексу), Італія (ст. 595), Португалія (ст. 180), Хорватія (ст. 199, 1992, 2001, 2002), Фінляндія (Глава 24, ст. 9, 10), Данія (ст. 267), Норвегія (Глава 23, ст. 246, 247, 248), Бразилія (ст. 139) та інші ("OSCE report", 2005).

Останнім часом деякі держави (Великобританія, Ірландія, Гана, Боснія і Герцеговина, Естонія, Грузія, Україна та інші) прийняли рішення щодо відміни кримінальних санкцій за дифамацію ("Styslo pro dyfamatsiiu", 2008).

Визначення дифамації як правового явища, що містить такі поняття, як спростування недостовірної інформації, притягнення до

юридичної відповідальності за неправдиву інформацію, наклеп, оціночні судження, захист честі, гідності та ділової репутації, моральна й матеріальна шкода тощо, потребує законодавчого регулювання та належить до колізійних питань законодавчого регулювання права на інформацію та свободу слова.

Повертаючись до української дійсності, слід акцентувати на потребі належних гарантій встановлення відповідальності та притягнення до різних її видів з огляду на порушення безпеки діяльності журналістів, посягання на їхнє життя і здоров'я, честь і гідність, перешкоджання професійній діяльності. У Рекомендаціях парламентських слухань «Безпека діяльності журналістів в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» констатовано:

– високий рівень фізичної агресії до журналістів;

– наявність погроз на адресу журналістів під час виконання ними своїх професійних обов'язків;

– відсутність ефективного розслідування злочинів, вчинених стосовно працівників ЗМІ;

– відсутність належного покарання судами осіб, які вчинили злочини стосовно журналістів;

– системне небажання влади розв'язувати проблеми безкарності, ігнорування справедливих вимог журналістської громади;

– неефективність наявних форм співпраці медійних громадських організацій і правоохоронних та інших державних органів;

– низький рівень довіри журналістів до уповноважених державних органів щодо їх спроможності захистити, знайти та справедливо покарати злочинців ("Postanova Verkhovnoi Rady", 2020).

Варта уваги специфіка притягнення до відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів у зонах бойових дій, надзвичайних ситуацій, на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях АР Крим, Донецької та Луганської областей. В умовах сьогодення основними загрозами професійній діяльності журналістів в Україні залишаються перешкоджання професійній діяльності, погрози та інші випадки фізичної агресії. Слід згадати зафіксовані масові випадки фізичної агресії стосовно журналістів, вбивство громадянського журналіста Вадима Комарова (м. Черкаси), залишаються нерозкритими резонансні вбивства журналістів, зокрема Павла Шеремета, не встановлено замовників убивств Георгія Гонгадзе, В'ячеслава Веремія, Олесь Бузини та інших журналістів. За даними Генеральної прокуратури України, з січня до вересня 2019 року правоохоронці зареєстрували 187 кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених стосовно працівників ЗМІ, з них 136 кримінальних проваджень зареєстровано за ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»

Кримінального кодексу України ("Kriminalnyi kodeks", 2001). Водночас із січня до вересня 2019 року правоохоронці розслідували та передали до суду 12 кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених стосовно журналістів (у 2018 році – 22 справи, у 2017 році – 23 справи) ("Postanova Verkhovnoi Rady", 2020).

Мають місце факти відкритого ігнорування та порушення законів, зокрема щодо захисту джерел інформації журналістів. Однією з найбільших загроз законній професійній діяльності журналістів залишається цензура з боку власників ЗМІ. Останнім часом, на жаль, масовими стали випадки тиску на журналістів на тимчасово окупованій території АР Крим і міста Севастополя – напади, тортури, свавільні затримання, захоплення майна, обшуки, погрози, психологічний тиск, заборона фільмування, відмова в доступі до інформації тощо. На цій території повністю заблоковано 18 українських інформаційних сайтів і дві соціальні мережі, ще як мінімум сім інтернет-видань доступні лише в деяких провайдерів. Робота незалежних журналістів на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України залишається суттєво ускладненою, набуло розвитку явище «громадянської журналістики», за якого звичайні люди беруть активну участь у процесі збирання, аналізу й поширення інформації щодо арештів й обшуків. Утім, через таку діяльність як мінімум громадянські журналісти – учасники громадської ініціативи «Кримська солідарність» були заарештовані, утримувалися в слідчих ізоляторах (Сервер Мустафаєв, Ремзі Бекіров, Осман Аріфмететов, Наріман Мемедемінов та ін.)

Очевидно, судові та правоохоронні органи в Україні не забезпечують належним чином права на свободу слова, на свободу професійної діяльності журналістів, фактично потураючи негативним тенденціям, що становлять реальну небезпеку для свободи слова в Україні. Судова практика досі не стала надійним інструментом гарантування свободи слова, захисту діяльності ЗМІ та професійної творчої діяльності журналістів. З огляду на зазначене, погоджуємося із законодавцем у тому, що ситуація вимагає посилення відповідальності правоохоронних органів, органів державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб за дії з перешкоджання професійній діяльності представників ЗМІ та неналежного розслідування таких справ.

Наукова новизна

Здійснене дослідження на підставі аналізу чинної нормативно-правової бази та доктринальних підходів сприяло окресленню особливості відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні. Насамперед така відповідальність є важливою гарантією належного забезпечення права на інформацію, зокрема права на публічну інформацію, безпеки журналістів під час здійснення їхньої професійної діяльності. Основними видами такої відповідальності є: адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова та кримінальна. Водночас не уніфіковані й містяться в низці законодавчих актів випадки звільнення від відповідальності за порушення законодавства у зазначеній сфері.

Висновки

Сформульовано низку пропозицій стосовно удосконалення законодавчої бази та правозастосовної практики інституту відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів в Україні. Зокрема, враховуючи практику зарубіжних держав, доцільним є встановлення відповідальності за діяння дифамації, збільшення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинені стосовно журналістів з огляду на їхню професійну діяльність; захист діяльності громадянських журналістів (осіб, які збирають та поширюють суспільно важливу інформацію); загалом потребує посилення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень стосовно журналістів, визначення статусу журналістів, журналістської діяльності, правового статусу інтернет-ЗМІ та журналістів інтернет-ЗМІ відповідно до європейських стандартів.

Варта уваги специфіка притягнення до відповідальності за порушення права на інформацію, безпеки журналістів у зонах бойових дій, надзвичайних ситуацій, на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях АР Крим, Донецької та Луганської областей. Причому послідовною та своєчасною має бути діяльність у зазначеному напрямі законодавця, системи органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України, Державного бюро розслідувань та інших уповноважених органів, за участі громадськості.

REFERENCES

- Barnych, K.I. (2019). Poniattia ta struktura konstytutsiino-pravovoho mekhanizmu realizatsii prava na svobodu dumky i slova, na vilne vyrazhennia svoikh pohliadiv i perekonan [The concept and structure of the constitutional and legal mechanism of realization of the right to freedom of thought and speech, to free expression of the views and beliefs]. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii, Constitutional and legal academic studies*, 2, 7-14. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2019.2.01> [in Ukrainian].

- Bukach, V., Kaminska, N., & Medvid, L. (2021). Instytutsiini harantii konstytutsiinykh politychnykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Institutional Guarantees of Constitutional Political Rights and Freedoms of Persons and Citizens in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 1(21), 39-46. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.39> [in Ukrainian].
- Dovhan, O.O. (2019). Teoretychni zasady profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Theoretical principles of professional activity of journalists]. *Filosofski ta metodolohichni problem prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 117-121. doi: doi.org/10.33270/01191702.117 [in Ukrainian].
- How to protect journalists and other media actors? (2021) Implementation guide to Recommendation CM/Rec (2016)4 on the Protection of journalism and safety of journalists and other media actors. (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/-final-posibnyk-z-implementatsii-6/1680a28b2e>.
- Kaminska, N., Dzhuska, A., & Shemchuk, V. (2020). Realizatsiia konstytutsiinoho prava liudyny na taiemnytsiu telefonnykh rozmov v Ukraini [Realization of the constitutional human right to secrecy of telephone conversations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 100-109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100> [in Ukrainian].
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 7 hrud. 1984 r. No. 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984, No. 8073-X]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Kushnir, I.V. (2020). Zastosuvannia YeKPL i praktyky YeSPL v administratyvnomu sudochynstvi. Ostanni rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny proty Ukrainy [Application of the ECHR and the case law of the ECtHR in administrative proceedings. Recent judgments of the European Court of Human Rights against Ukraine]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv, Word of the National School of Judges, Spetszvypusk*, 103-113. doi: 10.37566/2707-6849-2020-5 [in Ukrainian].
- Lebovic, S. (2016). *Free Speech and Unfree News: The Paradox of Press Freedom in America*. Cambridge, MA: Harvard University Press. doi: <https://doi.org/10.4159/9780674969612>.
- Luspenyk, D. (2006). Instytut dyfamatcii i ukrainske zakonodavstvo shchodo zakhystu chesti, hidnosti ta dilovoi reputatsii (spivvidnoshennia ta vybir prioritytu v sudovii praktytsi) [Institute of defamation and Ukrainian legislation on protection of honor, dignity and business reputation (ratio and choice of priority in judicial practice)]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 2, 62-66 [in Ukrainian].
- OSCE report - Libel and Insult Laws: a matrix on where we stand and what we would like to achieve. (2005). *Organization for Security and Cooperation in Europe*. Retrieved from <http://www.osce.org/fom/41958>; <http://en.wikipedia.org/wiki/Defamation>.
- Platform to promote the protection of journalism and safety of journalists. (n.d.). *www.coe.int*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/media-freedom/home>.
- Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby": vid 27 liut. 2009 r. No. 1 [Decision of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of protection of dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and a legal entity" from February 27, 2009, No. 1]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-v_001700-09 [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu "Bezpeka diialnosti zhurnalistiv v Ukraini: stan, problemy i shliakhy yikh vyrishennia": vid 14 sich. 2020 r. No. 456-IX [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Recommendations of the Parliamentary Hearings on the Topic: "Security of Journalists in Ukraine: Status, Problems and Ways to Solve Them" from January 14, 2020, No. 456-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-IX#Text> [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL vid 12 lyp. 2001 r. u spravi "Feldek proty Slovachchyny" (zaiava No. 29032/95) [ECtHR decision from July 12, 2001 in Feldek v. Slovakia (application No. 29032/95)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_029#Text [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL vid 29 berez. 2005 r. u spravi "Ukrainska pres-hrupa" proty Ukrainy" (zaiava No. 72713/01) [ECtHR decision from March 29, 2005 in the case of Ukrainian Press Group v. Ukraine (application No. 72713/01)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_382 [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL vid 8 lyp. 1986 r. u spravi "Linhens proty Avstrii" (zaiava No. 9815/82) [ECtHR decision from July 8, 1986 in Lingens v. Austria (application No. 9815/82)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_066 [in Ukrainian].
- Shaptala, N.K. (2019) Konstytutsiinyi sudovyi protses: metodolohiia ta filosofsko-pravovi zasady [Constitutional Litigation: Methodology and Philosophical-Legal Foundations]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 8-17. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.8> [in Ukrainian].
- Skrypniuk, O. (2011). Svoboda dumky i slova: konstytutsiino-pravovi harantii v Ukraini [Freedom of thought and speech: constitutional and legal guarantees in Ukraine]. *Yurydychna Ukraina, Legal Ukraine*, 3, 28-32 [in Ukrainian].
- Styslo pro dyfamatcii: Osnovni kontseptsii zakonodavstva pro zakhyst reputatsii [Briefly about defamation: basic concepts of reputation protection legislation]. (2008). *Sait "Media-biblioteka", Site "Media library"*. Retrieved from http://www.media.parlament.org.ua/uploads/docs/Defamation_1.pdf [in Ukrainian].
- Turchyn-Kukarina, I. (2011). Otsinochni poniattia prava: terminolohichna dyskusiiia [Evaluative concepts of law: terminological discussion]. *Yurydychna Ukrayina, Legal Ukraine*, 6, 78-82 [in Ukrainian].

- Tytko, A., Smokovych, M., Chernenchenko, O., & Stremenovskiy, S. (2020). Nepotism, favoritism and cronyism as a source of conflict of interest: corruption or not? *Amazonia Investiga*, 9(29), 163-169. doi: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.19>.
- Tytko, A.V. (2017). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia "dyfamatsii" v zahalnoi doktryni prava [Conceptual approaches to the definition of "defamation" in the general doctrine of law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of Kyiv University of Law*, 1, 33-36 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro dostup do publichnoi informatsii": vid 13 sich. 2011 r. No. 2939-VI [Law of Ukraine "On access to public information" from January 13, 2011, No. 2939-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro informatsiini ahentstva": vid 28 liut. 1995 r. No 74/95-VR [Law of Ukraine "About news agencies" from February 28, 1995, No. 74/95-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu": vid 2 zhovt. 1992 r. No. 2657-XII [Law of Ukraine "On information" from October 2, 1992, No. 2657-XI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барнич К. І. Поняття та структура конституційно-правового механізму реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 2. С. 7–14. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2019.2.01>.
- Букач В., Камінська Н., Медвідь Л. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 39–46. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.39>.
- Довгань О. О. Теоретичні засади професійної діяльності журналістів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 117–121. doi: doi.org/10.33270/01191702.117.
- How to protect journalists and other media actors? Implementation guide to Recommendation CM/Rec (2016)4 on the Protection of journalism and safety of journalists and other media actors. URL: <https://rm.coe.int/-final-posibnyk-z-implementationstii-6/1680a28b2e>.
- Камінська Н., Джуська А., Шемчук В. Реалізація конституційного права людини на таємницю телефонних розмов в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 100–109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100>.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Кушнір І. В. Застосування ЄКПЛ і практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві. Останні рішення Європейського суду з прав людини проти України. *Слово національної школи судді*. 2020. Спецвипуск. С. 103–113. doi: [10.37566/2707-6849-2020-5](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-5).
- Lebovic S. *Free Speech and Unfree News: The Paradox of Press Freedom in America*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. doi: <https://doi.org/10.4159/9780674969612>.
- Лупспеник Д. Інститут дифамації і українське законодавство щодо захисту честі, гідності та ділової репутації (співвідношення та вибір пріоритету в судовій практиці). *Право України*. 2006. № 2. С. 62–66.
- OSCE report – Libel and Insult Laws: a matrix on where we stand and what we would like to achieve. *Organization for Security and Cooperation in Europe*. 2005. URL: <http://www.osce.org/fom/41958>.
- Platform to promote the protection of journalism and safety of journalists. URL: <https://www.coe.int/en/web/media-freedom/home>.
- Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2009 р. № 1. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-lv_001700-09.
- Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Безпека діяльності журналістів в Україні: стан, проблеми і шляхи їх вирішення»: постанова Верховної Ради України від 14 січ. 2020 р. № 456-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-IX#Text>.
- Рішення ЄСПЛ від 12 лип. 2001 р. у справі «Фельдек проти Словаччини» (заява № 29032/95). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_029#Text.
- Рішення ЄСПЛ від 29 берез. 2005 р. у справі «Українська прес-група» проти України» (заява № 72713/01). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_382.
- Рішення ЄСПЛ від 8 лип. 1986 р. у справі «Лінгенс проти Австрії» (заява № 9815/82). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_066.
- Шаптала Н. К. Конституційний судовий процес: методологія та філософсько-правові засади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 8–17. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.8>.
- Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 28–32.
- Стисло про дифамацію: основні концепції законодавства про захист репутації. *Медіа-бібліотека*: [сайт]. 2008. URL: http://www.media.parlament.org.ua/uploads/docs/Defamation_1.pdf.

- Турчин-Кукаріна І. Оціночні поняття права: термінологічна дискусія. *Юридична Україна*. 2011. № 6. С. 78–82.
- Тутко А., Smokovych M., Chernenchenko O., Stremenovskiy S. Nepotism, favoritism and cronyism as a source of conflict of interest: corruption or not? *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (29). P. 163–169. doi: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.19>.
- Титко А. В. Концептуальні підходи до визначення «дифамації» в загальній доктрині права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 33–36.
- Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
- Про інформаційні агентства: Закон України від 28 лют. 1995 р. № 74/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2021

Kaminska N. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>;

Hultai M. – Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6874-6923>;

Tytko A. – Ph.D in Law, Senior Inspector of the Criminal Analysis Department of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5669-2208>

Features of Liability for Violation of the Right to Information, Security of Journalists

The **purpose** of the article is to analyze the legal framework for prosecuting journalists for violations of the right to information and security in Ukraine. This presupposes the setting of the following tasks: to investigate the existing legal framework of Ukraine in this area; describe the guarantees of ensuring the right to information, including the right to public information, the safety of journalists in carrying out their professional activities; to find out the essence of the phenomenon of defamation, the practice of foreign states to establish responsibility for this act; to reveal the features of liability for violation of the right to information, security of journalists in Ukraine, cases of exemption from liability for violation of information legislation; formulate proposals for improving the institution of responsibility for violating the right to information, security of journalists in Ukraine. The **methodological basis** of the study are, in particular, comparative law, system, structural and functional, legal semiotics and other methods of scientific knowledge. **Scientific novelty.** The study based on the analysis of the existing legal framework and doctrinal approaches allowed to identify the features of liability for violation of the right to information, security of journalists in Ukraine. The main types of such liability are: administrative, disciplinary, civil and criminal, but not unified and contained in a number of legislative cases of exemption from liability for violations of legislation in this area. **Conclusions.** Proposals for improving the legal framework and law enforcement practice of the institute of responsibility for violating the right to information and security of journalists in Ukraine have been formulated. It is expedient to establish responsibility for acts of defamation, to increase the statute of limitations for criminal prosecution for offenses committed against journalists in connection with their professional activities; protection of the activities of citizen journalists; strengthening the responsibility for committing criminal offenses against journalists, determining the status of journalists, journalistic activities, the legal status of online media and online media journalists in accordance with European standards. Specificity is the responsibility for violating the right to information, safety of journalists in carrying out their professional activities in areas of hostilities, emergencies, in the territories of the Autonomous Republic of Crimea, Donetsk and Luhansk regions temporarily occupied by the Russian Federation. In general, the activities of the legislator, the system of prosecutors, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, the State Bureau of Investigation and other authorized bodies, with the participation of the public, should be consistent and timely.

Keywords: right to information, security of journalists, professional activity, responsibility, defamation, legislation.

Христокін Г. В. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2663-3055>

Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій

*Метою статті є пошук сучасних підходів для обґрунтування новітніх версій ідеї прав людини, прийнятних для різних країн світу. Запропоновано позицію щодо нагальності здійснення теоретичних зусиль стосовно пошуку універсальних теорій обґрунтування ідеї прав людини, які б могли прийняти неєвропейські країни. **Методологія.** У статті застосовано методології аналітичного й інтеркультурного дискурсу, а також принципи культурно-історичного аналізу, системності, порівняльно-правового методу, що забезпечує цілісність дослідження та сприяє пошуку новітніх підходів до обґрунтування ідеї прав людини. **Наукова новизна** полягає в тому, що в сучасному правовому дискурсі було виявлено декілька підходів до обґрунтування ідеї прав людини, серед яких можна виокремити теорії прав людини, що походять із самообмеження негативних проявів людини, онтології сфер людського існування, ідеї ідентичності людини та інтеркультурного правового дискурсу. **Висновки.** У дослідженні виявлено різні підходи до сучасного обґрунтування ідеї прав людини, у яких прослідковано уникнення просвітницьких підходів до розуміння прав людини як природних або трансцендентальних. Водночас, з огляду на сучасні філософсько-правові парадигми, відбувається пошук новітніх теорій, які б обґрунтовували можливість універсальних принципів, що забезпечать розробку й імплементацію універсальних правових норм для незахідних країн світу. Показовою є теорія інтеркультурного правового дискурсу, яка демонструє перспективні можливості реалізації цієї мети. Подальша розробка прийнятної для більшості країн теорії прав людини, на нашу думку, пов'язана саме з проаналізованими концепціями, серед яких інтеркультурний правовий підхід має вагомe значення.*

Ключові слова: право; філософія права; права людини; теорії прав людини; природне право; інтеркультурний правовий дискурс.

Вступ

Ідея прав людини є фундаментальною для розвитку європейської та світової цивілізації. Її вплив на розвиток не лише права, але й моралі, релігії, основ громадянського суспільства, політики неможливо переоцінити. Ідея «природних», «священних» прав і свобод людини в тій чи іншій культурній формі пронизує всю історію Європи від античності до сучасності. Різні версії обґрунтування прав людини можемо знайти у софістів, Сократа, Арістотеля, римському праві, які потім переосмислили Августин, Фома Аквінат і мислителі Ренесансу. Зрештою, теорія природних прав людини набуває свого класичного вигляду в представників Нового часу та Просвітництва. Спираючись на просвітницьку теорію природних прав, свою незалежність змогли відстояти Сполучені Штати Америки, а Британія та Франція прийняли демократичні конституції. Учення про природні права дало теоретичні підстави для суду над німецькими злочинцями в Потсдамі, які керувалися чинними законами Німеччини та не відмовлялися виконувати злочинні накази Рейху. Боротьба за природні права, яку вели радянські дисиденти, підважила засади тоталітаризму в СРСР (Bachynskyi, Zhuravskyi, & Panov, 2003, p. 203-221).

Права людини не були вигадані кимось раз і назавжди, вони потребували постійних зусиль конструювання й обґрунтування. «Обґрунтування прав людини полягає у виявленні їх граничних

підстав, тобто того, яким чином ці права вкорінені в бутті взагалі або принаймні в бутті людини» (Satokhina, 2016, p. 119). Обґрунтування прав людини передбачає пошук відповідей на низку питань: що таке права людини, чому людина має права, чи можливі універсальні права для всіх людей, чи існують права людини незалежно від їх кодифікації та політичної доцільності, чому людина повинна мати права?

Для розв'язання цих проблем у філософії права не існує єдиного підходу. Діапазон поглядів тут простягається від твердження про самоочевидність прав людини до повного заперечення можливості обґрунтування прав людини загалом. Головний парадокс еволюції прав людини полягає в контрасті між поступовим відмиранням їх ідеологічного коріння (християнство та класичні теорії природного права) та розвитком їх змісту та юрисдикції на всесвітньому рівні. Іншими словами, чим більше поширюється дискурс прав людини, тим більшою стає невизначеність щодо їх підстав (Satokhina 2016, p. 119).

Постановка проблеми. Тлумачення прав людини як природних є засадничим для національних декларацій і сучасних міжнародних документів, і триває дотепер як стандарт і міра справедливих рішень, підстава оцінки та врегулювання геноцидів, масових вбивств і війн. Культурологічною та історіософською підвалиною високої оцінки природних прав людини є принцип європоцентризму, поширення на всі країни світу системи

ціннісних координат, розроблених країнами Заходу, і розповсюдження їх як єдиного стандарту права. Але протягом XX століття стрімко відбувається глобалізація світового простору. Культурна, економічна та політична експансія Заходу в країни третього світу спричинила відчутний протест цих країн, пошук ідеологій, які б стали альтернативою для агресивного європоцентризму та пов'язаних з ним політико-правових парадигм. Серед нарікань – обвинувачення на адресу західних країн не лише в «культурному імперіалізмі», у просуванні своїх політичних й економічних інтересів, але й у культивуванні нібито чужої та неприйнятної для багатьох незахідних країн (мусульманських, африканських, далекосхідних) ідеї природних прав людини.

Такою, що не просто поставила на один щабель культури світу, але й урівняла між собою їхні правові принципи та підходи, стала ідеологія мультикультуралізму. Саме під її впливом виникла думка, що ідея прав людини є суто західною, вона сформувалася на певному етапі розвитку Європи, і в ній постулюється абстрактно-універсальне, раціоналістичне бачення людини, яке не є обов'язковим для всіх культур світу. Отже, самоочевидна для європейців ідея прав людини потребує нового обґрунтування, щоб стати прийнятною для країн неєвропейського світу.

Мета і завдання дослідження

Починаючи з XX ст. в межах філософії права предметне вивчення проблеми прав і свобод людини призвело до формування філософії прав людини як своєрідного напрямку теорії та філософії права. Класичними стали праці таких науковців, як: Р. Алексі, А. Бенуа, Ш. Гюсепата, О. Гюфе, Н. Горн, Р. Дворкіна, С. Жижєка, Г. Ломанна, Дж. Фінніса, Г. Харта та інших (Aleksi, 2011; Benua, 2015; Hofe, 2003; Horn, 2013; Dvorkin, 2000; ZNiznek; Finnis, 2012; Khart). Серед вітчизняних науковців проблематику філософії прав людини розглядали М. Братасюк, С. Добрянський, І. Загоруй, А. Пуховська, Н. Сатохіна, В. Селіванов, В. Трубников, Г. Христокін та інші (Bratasiuk, 2020; Dobrianskyi, 2001; Zahorui, 2016; Pukhovska, 2013; Satokhina, 2016; Selivanov, 2005; Trubnykov, 2011; Khrystokin, 2011; 2019). У колі уваги дослідників опинилися проблеми природи права, умов можливості його легітимації, аналіз історичного та сучасного контексту формування прав людини, актуалізація вивчення прав людини для української науки й необхідність рецепції базових прав у вітчизняне законодавство. Так, Н. Сатохіна (Satokhina, 2016) у своєму дослідженні вивчала питання обґрунтування прав людини та здійснила реконструкцію цієї проблеми. А проблему розвитку інтерсуб'єктивного правового дискурсу досліджував А. Фальковський (Falkovskyi, 2007). Водночас поза достатньою увагою українських науковців залишається питання

щодо обґрунтування прав людини в широкому сучасному контексті.

В основі класичних теорій прав людини завжди була візія образу людини, сформована в парадигмі західної культури, втілена в основних документах про права людини. В умовах сьогодення актуалізація пошуку універсальної теорії прав людини зумовлює розробку такого «образу людини», який би влаштував усі світові культури, принаймні до певної міри (Briigger, 2003, p. 137). Тож метою статті є пошук сучасних підходів до обґрунтування новітніх версій ідеї прав людини, прийнятних для різних країн світу.

Виклад основного матеріалу

У домоdernу добу ідея прав і свобод залежала від особливостей станового суспільства. Вільними вважалися представники тих суспільних станів, які вільно підкорювалися визнаному владою політико-юридичному Закону, визнавали над собою вищий Закон Бога та не належали до безправної частини населення рабів і кріпаків. Правами та свободами людей наділяли Бог і правитель держави. Вищою свободою робити моральний вибір наділяв Бог, а державно-політичними правами та свободами – правитель, який діяв на підставі політичного права, яке наслідувалося династично чи благословлялося Церквою.

Мислителі Просвітництва виступили проти станово-феодального розуміння прав як привілеїв, стверджуючи, що права людини є «природженими» та «невідчужуваними». Це означало, що незалежно від часу, країни, статі чи поглядів, кожна людина має іманентні їй права лише тому, що вона людина, а не тому, що ними її хтось наділив. У такому сенсі права людини – сутність правового порядку суспільства, і тому вони є універсальними, властивими всім людям, представникам різних народів, соціальних верств, рас і статей (Bachynskyi, Zhuravskyi, & Rapov, 2003, p. 257-259). За класичною формою – усі люди рівні перед Законом, вони мають від народження свободу та здатні здійснювати моральний вибір, який і відрізняє їх від тварин.

Просвітницьке вчення про права людини походить з думки щодо єдиної універсальної природи людини – розумної, моральної, вільної та творчої істоти. Вона є самоцінною тому, що є основним активним і свідомим діячем життя та суспільних відносин. І неважливо, до якого культурного середовища належить людина, головне, що ні за яких обставин вона не може бути позбавленою розумності, моральності, свободи. Свого часу І. Кант довів, що свобода є загальнолюдською властивістю практичного розуму. Неокантіанці залучали права людини до сфери інтерсуб'єктивних відносин, що не залежать від культурно-історичних реалій і є вічними. Таким чином, класична доба виводила

права з абстрактної ідеї єдиної універсальної природи всіх людей. Побутувала думка, що багатоманітність індивідів і культур передбачає існування єдиної трансцендентальної природи людини, на засадах якої базується мораль, право, філософія та наука.

На зміну класичному погляду на людину в кінці XIX – на початку XX століття став утверджуватися неklasичний ідеал культурного релятивізму, представники якого доводили, що говорити про людину та її права без врахування культурного контексту неможливо. Кожна культура має власний «образ людини». І якщо ми поважаємо право культур на власний спосіб існування, маємо погодитися з існуванням культур, для яких людина та її права не становлять вищої цінності. Це, наприклад, стародавній Китай, Єгипет чи Візантія, які не породили ідею прав людини, а отже, вона не є універсальною, а, значить, ніхто не має права її поширювати чи тим паче нав'язувати іншим народам.

У філософії кінця XX століття все більш поширеними стають теорії, в яких відмова від просвітницького тлумачення універсалізму природи людини та її прав замінюються концепціями множинності людської природи. Вони акцентують на багатоманітності форм і виявів людини (наприклад Дж. Лакс) (Danilian, 2005, p. 146). Отже, поширений в умовах глобалізації релятивізм торкнувся й фундаментальної проблеми природи людини та її прав, що актуалізує обговорення альтернативних класичним теорій правової антропології.

На початку XX століття пошук альтернатив відбувався в багатьох напрямках. Зокрема перспективною є позиція своєрідного мінімалізму в розумінні сутності людини. Цей підхід пропонує відмовитися від будь-яких метафізичних тверджень щодо сутності людини, залишити всі грандіозні супернативні людського існування. Прийнятною для усіх культур і ситуацій є позиція, за якою людина – це істота, здатна як до конструктивної та творчої діяльності, соціального миру й спокою, так і до неконструктивної, руйнівної діяльності. Людина потенційно може бути як злочинцем, так і жертвою. Якщо вона обирає перший шлях, то тим самим стає потенційною жертвою для інших. І навпаки, роль жертви готує її та інших до злочину. Звідси виникає теза, що єдиний спосіб залишитися людиною – це відмовитися від ролі жертви та ролі злочинця. За цим самообмеженням приховано прагнення до самозбереження (Danilian, 2005, p. 196-197; Dvorkin, 2000).

На такому самообмеженні й ґрунтується право людини на свободу, життя та гідність. Прагнення до самозбереження підтримує відчуття вартості життя – як свого, так й іншого. Якщо ми намагаємося зберегти своє Я, то тим самим зберігаємо не лише свою самобутність, але й

ідентичне буття іншого. Якщо Я потребує гідності й свободи, щоб бути людиною, щоб залишатися собою, то так само інший вимагає гідності й свободи, щоб залишатися собою, щоб зберегти себе. І як Я цінюю своє життя, щоб реалізувати його максимально повно, так само інший має право на власну самоцінність. Таким чином виправдано, обґрунтовано й підтверджено інтерсуб'єктивну природу прав людини.

Правову теорію також можна виводити з онтології основних сфер існування людини – тіла, волі, спілкування, розуміння. Існування тіла, його потреби й прагнення конституюють людське право на гідне життя. Відповідно до цього встановлено право на здорове життя, право на власні емоції та навіть право мати спокій і насолоди. Прагнення й воля до життя, потреба й здатність робити вибір обумовлюють право на свободу й незалежність людського існування. Кожен повинен мати змогу приймати власні рішення й відповідати за їх наслідки. Зустрічне право мати свободу іншого накладає певні обмеження на мою свободу, але породжує повагу до прав інших. Буття мови й потреба в спілкуванні визначає право людини мати свободу слова й обговорення будь-яких питань. Оскільки ми стикаємося з думкою інших, то право на власну свободу слова є повагою до права висловлювання іншого. Свобода висловлювання передбачає свободу думки й власного розуміння, а звідси – право кожного на власну думку, її відстоювання та захист. Подібне обґрунтування можна цілком застосувати до будь-якої культури, але лише тоді, коли ця культура визнає бажаним задоволення зазначених потреб людини.

Ще одним із сучасних концептів обґрунтування прав людини є теорія дискурсу, яка віднаходить моральні та ціннісні передумови прав людини в обов'язкових передумовах ідеальних висловлювань. На думку Р. Алексі (Aleksi, 2011), підвалинами існування прав людини є змістовні засади самого дискурсу – ті висловлювання, що постулюють свободу й рівність, надаючи всім право брати участь у ньому та право ставити питання, а також відстоювати будь-які погляди. Відповідно, сама участь у дискурсі, який висловлює цінність свободи та рівності, є базисом для поваги до прав людини і до людської гідності («експлікаційний аргумент»). Цей висновок доповнено також «екзистенційним аргументом»: якщо особа розглядає результат дискурсу як керівний у процесі оцінювання правильності власної поведінки, вона підписується під цими цінностями та правилами в екзистенційній формі (Satokhina, 2016, p. 122). Недоліком цього підходу є те, що змістовно дискурс завжди залежить від соціокультурного контексту, який визначається панівними в суспільстві цінностями та нормами. Тобто, є можливим й альтернативний правам

людини дискурс, який стає підставами для неповаги до прав людини.

Останнім часом в обґрунтуванні ідеї прав з'явилися аргументи, що походять з ідеї ідентичності людини. Людина як особистість має право на самобутнє й ідентичне буття. Окрім особистої ідентичності можна говорити про культурну, соціальну, релігійну, політичну ідентичність тощо. Зокрема, коли ми говоримо про права людини в контексті культурної ідентичності, варто пам'ятати, що в певному культурному середовищі права можуть мати своєрідність, нетипову для Заходу. Це можна пояснити визначальним впливом місцевих традицій, які слід враховувати. Так, якщо для європейських країн поширеною є практика, коли діти віддають своїх батьків поважного віку до притулків задля збереження їхніх прав, то в Африці таку ситуацію сприймають як порушення прав людини. Наприклад, за індивідуалістською етикою, моногамія є нормою, тоді як етика родової солідарності на Сході допускає полігамні сім'ї. Так само можна навести приклади різниці в оцінці міри покарання в різних країнах світу чи навіть культурних відмінностей щодо смертної кари. Обґрунтування права з позицій культурної ідентичності має сенс, якщо визнавати багатоманітність культурних ідентичностей різних правових груп. Адже «право є квінтесенцією думок, уявлень, міркувань, що висуваються в межах тієї чи іншої культури про належне упорядкування соціальних відносин» (Falkovskiy, 2007, p. 100).

Поглибленням попередньої може бути ще одна методологія права – теорія інтеркультурного дискурсу. Згідно з цим підходом у ситуації культурної багатоманітності світу слід не лише враховувати своєрідність людських спільнот і їхніх уявлень про людину, але й прагнути до міжкультурного правового діалогу. Інтеркультурний дискурс виходить з базового визнання культурної ідентичності спільноти, що не дозволяє нав'язування певної моделі й аргументації однієї спільноти (наприклад, західної) іншій (наприклад, східній), власного бачення людини та її прав – іншим культурам. З іншого боку, відсутність загальноприйнятої теорії прав людини, яку б поділяли представники різних соціокультурних і цивілізаційних спільнот, потребує встановлення базових принципів, прийнятих для всіх, оскільки між цими культурними спільнотами відбуватимуться ціннісні конфлікти. Пошук спільних цінностей є важливим завданням міжнародного інтеркультурного дискурсу. Його результатом є прийняття тези про те, що найвищою для всіх культур є цінність людського життя. І ця максима істинна для всіх, попри специфіку окремих регіонів і цивілізацій.

Інтеркультурний правовий дискурс є практикою комунікативного обґрунтування правових норм, інститутів і цінностей, що містить висування й відбір аргументів (тверджень), які повинні прийняти різні соціокультурні спільноти. «Основним завданням

інтеркультурного правового дискурсу можна вважати обґрунтування правових норм, інститутів і цінностей, що можуть постулюватися як універсальні тільки заради продовження існування людства, зокрема колективні права» (Falkovskiy, 2007, p. 101).

Зазначений дискурс передбачає, по-перше, потребу в обґрунтуванні базових прав людини з огляду на контекст і традиції окремих культур, користуванні мовою та логікою їх мислення. По-друге, необхідність виправдання й обґрунтування самого інтеркультурного діалогу. Фактично в культурній спадщині народів переважно можна знайти такі аргументи: у буддизмі (та індуїзмі) важливим є принцип ахімси (не заподіяння шкоди живому), у юдаїзмі та християнстві засадничою є цінність людини як образу Божого, в ісламі – повага перед життям людини як творіння єдиного Бога. Тобто світові релігії переважно здатні до діалогу заради встановлення порозуміння на підставі цінності (Radzni al-Faruki, 2020).

Визнаючи право своєї культури на самобутність, ми тим самим маємо визнати й подібне право іншої культури. І саме для того, щоб відбувся осмислений діалог між представниками й засадами різних культур, слід розвивати інтеркультурний дискурс, завдання якого – створити мову й інтелектуальне середовище, у межах якого можна було б дійти певної згоди в осмисленні проблем людини та її прав. На думку О. Гьофе, існує два виміри інтеркультурності: «міжкультурний дискурс та співіснування» (Hofe, 2003, p. 68). Останнє є передумовою дискурсу, завдання якого теоретично осмислити й обґрунтувати феномен інтеркультурного.

Таким чином, різновидом універсальних цінностей і норм є права людини та колективів. Належну легітимацію вони можуть отримати у вільному неупередженому обговоренні, з урахуванням специфіки наявних у світі культур. Для легітимації прав людини в межах окремих культур, інтеркультурний правовий дискурс закладає принципи толерантності, визнання значущості й унікальності всіх наявних у світі правових культур. Важливою частиною подальшого розвитку інтеркультурного дискурсу є відповідність універсальних правових норм та інститутів такому образу людини, що склався в межах панівної культури. Надалі для тривалості процесу легітимації правових норм слід віднайти аргументи щодо укорінення ідейних джерел того чи іншого привнесеного правового феномена в традицію приймаючої соціокультурної спільноти (Falkovskiy, 2007, p. 102). Тобто, реалізація інтеркультурного правового дискурсу в межах локальних культур є складним і багатоетапним процесом. Він фактично передбачає попередню розробку універсальних цінностей, які б певні культури могли сприйняти; визнання цінності самих локальних правових культур; узгодження універсальних правових норм

з баченням людини певної культури та знаходження шляхів привнесення правових норм до певної соціокультурної спільноти. Це не простий, але єдиний шлях реалізації інтеркультурного дискурсу, який дозволить здійснити інтеркультурне обґрунтування ідеї прав людини та її рецепцію локальними культурами.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в тому, що в сучасному правовому дискурсі було виявлено декілька підходів до сучасного інтеркультурного обґрунтування ідеї прав людини. Серед них варті уваги теорії прав людини, що виходять з самообмеження негативних проявів людини, онтології сфер людського існування, ідеї ідентичності людини, можливості інтеркультурного правового дискурсу.

Висновки

Виявлені в дослідженні підходи до сучасного обґрунтування ідеї прав людини відмовляються від просвітницьких підходів. Натомість відбувається пошук новітніх теорій, які б обґрунтовували можливість універсальних принципів, що забезпечать розробку й імплементацію універсальних правових норм для незахідних країн світу. Показово тут є теорія інтеркультурного правового дискурсу, яка демонструє перспективні можливості реалізації цієї мети. Подальша розробка прийнятної для більшості країн теорії прав людини, на нашу думку, пов'язана саме з проаналізованими концепціями, серед яких інтеркультурний правовий підхід здатен мати вагоме значення.

REFERENCES

- Aleksi, R. (2011). Isnuvannia prav liudyny [The existence of human rights]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 8, 121-130 [in Ukrainian].
- Bachynskiy, V.A., Zhuravskiy, V.S., & Panov, M.I. (2003). *Filosofiiia prava [Philosophy of law]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Benua, A. (2015). *Po tu storonu prav cheloveka. V zashchitu svobod [On the other side of human rights. In defense of freedoms]*. Moscow: In-t obshcheghumanitar. issled. [in Russian].
- Bratasiuk, M. (2020). Filosofiiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Filosofofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].
- Brugger, V. (2003). Obraz liudyny u kontseptsii prav liudyny [The image of man in the concept of human rights]. *Problemy filosofii prava, Problems of philosophy of law*, 1, 136-146 [in Ukrainian].
- Danilian, O.H. (Ed.). (2005). *Filosofiiia prava [Philosophy of law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, S. (2001). Prava i svobody liudyny: klasychna doktryna i suchasna kontseptsiiia (do porivnialnoi kharakterystyky) [Human rights and freedoms: classical doctrine and modern concept (to comparative characteristics)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 36, 3-7. Retrieved from <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/%d0%92%d1%96%d1%81%d0%bd%d0%b8%d0%ba-36.pdf> [in Ukrainian].
- Dvorkin, R. (2000). *Serioznyi pohliad na prava [A serious look at rights]*. (A. Frolkin, Trans). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Falkovskiy, A.O. (2007). Skladovi interkulturnoho pravovoho dyskursu [Components of intercultural legal discourse]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Actual problems of state and right*, 36, 99-103. Retrieved from http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21FMT=briefweb&S21ALL=&S21SRW=TIPVID&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20&FT_REQUEST=&FT_PREFIX= [in Ukrainian].
- Finnis, Dzn. (2012). *Estestvennoe pravo i estestvennye prava [Natural law and natural rights]*. (Trans). Moscow: IRISEN: Mysl [in Russian].
- Hofe, O. (2003). *Rozum i pravo. Skladovi interkulturnoho pravovoho dyskursu [Reason and law. Components of intercultural legal discourse]*. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
- Horn, N. (2013). Prava liudyny: filosofofske obgruntuвання ta yurydychnyi vymir [Human rights: philosophical justification and legal dimension]. *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 2, 13-32. Retrieved from https://pravoua.com.ua/ua/store/Law_of_ukr/pravoukr-en_4_13/Horn-en_4_13/ [in Ukrainian].
- Khart, H.L.A. *Sushchestvuiut li estestvennye prava [There are natural rights]*. Retrieved from <http://kant.narod.ru/hart.htm> [in Russian].
- Khrystokin, H.V. (2011). Suchasni pidkhody do obgruntuвання idei prav liudyny [Modern approaches to substantiating the idea of human rights]. *Pravo i derzhava v umovakh hlobalizatsii ta rehionalizatsii, Law and the state in the context of globalization and regionalization: Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 13-18). Irpin: NUDPSU [in Ukrainian].
- Khrystokin, H.V. (2019). Obgruntuвання idei prav ta svobod liudyny: klasychni ta suchasni pidkhody [Substantiation of the idea of human rights and freedoms: classical and modern approaches]. *Fenomen svobody u konteksti dukhovnykh vykykiv XXI stolittia, The phenomenon of freedom in the context of spiritual challenges of the XXI century: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 332-335). Lviv [in Ukrainian].

- Pukhovska, A.S. (2013). Evoliutsiia rozuminnia prav liudyny v konteksti yurydychnoho pozytyvizmu [The evolution of the understanding of human rights in the context of legal positivism]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 23(1), 86-91. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/6590> [in Ukrainian].
- Radzni al-Faruki, I. (Ed.). (2020). *Trialog avraamicheskikh religiy [Abrahamic religion triangle]*. Rovno: Mezndunar. in-t islam. mysli [in Russian].
- Satokhina, N.I. (2016). Obgruntuvannia prav liudyny: rekonstruktsiia problemy [Rationale for human rights: reconstruction of the problem]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise*, 1(28), 119-127. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.28.63975> [in Ukrainian].
- Selivanov, V. (2005). Prava i svobody liudyny: klasychna doktryna i suchasna kontseptsii (do porivnialnoi kharakterystyky) [Human rights and freedoms: classical doctrine and modern concept (to comparative characteristics)]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(43), 3-15 [in Ukrainian].
- Trubnykov, V.M. (2011). Istoriia formuvannia prav i svobod liudyny i hromadianyna [History of the formation of human and civil rights and freedoms]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina, Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazina*, 10, 292-296. Retrieved from http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=IBIS&P21DBN=PRAVO&S21FMT=briefwebr&S21ALL=GO&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20 [in Ukrainian].
- Zahorui, I.S. (2016). Poniattia "prava liudyny": teoretyko-pravovi pidkhody do rozuminnia prav liudyny [The concept of "human rights": theoretical and legal approaches to understanding human rights]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2, 66-82. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_10 [in Ukrainian].
- ZNizek, S. *Protiv prav cheloveka [Against human rights]*. Retrieved from <http://fmbooks.wordpress.com/2010/08/19/zizek/> [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексі Р. Існування прав людини. *Право України*. 2011. № 8. С. 121–130.
- Бачинський В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права : слов. Київ : Ін Юре, 2003. 408 с.
- Бенуа А. По ту сторону прав человека. В защиту свобод / пер. с фр. М. : Ин-т общегуманитар. исслед., 2015. 144 с.
- Братасюк М. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.
- Брюг'гер В. Образ людини у концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 136–146.
- Філософія права : навч. посіб. / за ред. О. Г. Данільяна. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 254 с.
- Добрянський С. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 3–7. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/%d0%92%d1%96%d1%81%d0%bd%d0%b8%d0%ba-36.pdf>.
- Дворкін Р. Серйозний погляд на права / пер. з англ. А. Фролкін. Київ : Основи, 2000. 519 с.
- Фальковський А. О. Складові інтеркультурного правового дискурсу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 99–103. URL: http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21FMT=briefwebr&S21ALL=&S21SRW=TIPVID&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20&FT_RE QUEST=&FT_PREFIX=.
- Финнис Дж. Естественное право и естественные права / пер. с англ. М. : ИРИСЭН ; Мысль, 2012. 554 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/988291/>.
- Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Київ : Альтерпрес, 2003. 261 с.
- Горн Н. Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 13–32. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/Law_of_ukr/pravoukr-en_4_13/Horn-en_4_13/.
- Харт Г. Л. А. Существуют ли естественные права. URL: <http://kant.narod.ru/hart.htm>.
- Христокін Г. В. Сучасні підходи до обґрунтування ідеї прав людини. *Право і держава в умовах глобалізації та регіоналізації* : Міжнар. наук. конф. Ірпінь : НУДПСУ, 2011. С. 13–18.
- Христокін Г. В. Обґрунтування ідеї прав та свобод людини: класичні та сучасні підходи. *Феномен свободи у контексті духовних викликів ХХІ століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23–24 трав. 2019 р.). Львів, 2019. С. 332–335.
- Пуховська А. С. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Ч. І. Т. 1. С. 86–91. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/6590>.
- Триалог авраамических религий / под ред. И. Раджи ал-Фаруки. Ровно : Междунар. ин-т ислам. мысли, 2020. 144 с.
- Сатокіна Н. І. Обґрунтування прав людини: реконструкція проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 119–127. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.28.63975>.
- Селіванов В. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики). *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4 (43). С. 3–15.

Трубников В. М. Історія формування прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2011. Вип. 10. С. 292–296. (Серія «Право»). URL: http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=IBIS&P21DBN=PRAVO&S21FMT=briefwebr&S21ALL=GO&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.

Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 66–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_10.

Жижек С. Против прав человека URL: <http://fmbooks.wordpress.com/2010/08/19/zizek/>.

Стаття надійшла до редколегії 03.03.2021

Khrystokin H. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Political Science of the University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2663-3055>

The Idea of Human Rights: Search for New Approaches to Justification in the Age of Global Transformations

*The purpose of the article is to find modern approaches to justify the latest versions of the human rights ideas for different countries of the world. The article proposes a position that it is urgent for the implementation of theoretical efforts to find universal theories of substantiation of the idea of human rights that could be adopted by non-European countries. **Methodology.** The article uses an analytical and methodology of intercultural discourse; as well as the principles of cultural and historical analysis, systemicity, comparative-legal method, which will ensure the integrity of the study and will enable the latest approaches to the substantiation of the idea of human rights. **Scientific novelty** lies in the fact that in the modern legal discourse, several approaches to the current substantiation of the idea of human rights were revealed. Among them, one can distinguish theory of human rights that come out: self-limitation of negative human manifestations; ontology of human existence spheres; Ideas of human identity and intercultural legal discourse. **Conclusions.** The study managed to identify various approaches to the current substantiation of the idea of human rights. All of them refuse educational approaches to understanding human rights as natural, or transcendental in essence. Instead, relying on modern philosophical and legal paradigms, there is a search for the latest theories that would substantiate the possibility of universal principles that will ensure the development and implementation of universal legal norms for non-western countries of the world. Indicative here is the theory of intercultural legal discourse, which demonstrates promising opportunities for the implementation of this goal. Further development of an acceptable person's theory of human rights, in our opinion, is connected with the analyzed concepts, among which the intercultural legal approach is able to play a special role.*

Keywords: right; philosophy of law; human rights; human rights theory; natural law; intercultural legal discourse.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 341.231.14

doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.99>

Мінченко О. В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7746-0919>

Захист репутації та свобода вираження поглядів у практиці Європейського суду з прав людини

Актуальність теми дослідження обумовлена низкою чинників. Інтенсивний розвиток науки й техніки, сфери інформаційних технологій став фактором змін у царині людських прав, вплинувши на їхній зміст, форми й засоби реалізації, та призвів до появи нових прав. Особливо відчутний вплив відбувся на права, закріплені в ст. 8, 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які передбачають право на свободу вираження поглядів і право на приватність. Саме як складову права на приватне життя сприймає Європейський суд з прав людини право на захист репутації. Зазначено, що чітке й системне осмислення проблематики співвідношення права на свободу вираження поглядів і права на захист репутації є підґрунтям ефективної правозастосовної діяльності за цією категорією справ. Мета статті полягає у висвітленні ключових положень усталеної практики Європейського суду з прав людини у справах про віднаходження балансу між правом на свободу вираження поглядів і захистом репутації задля подальшого вдосконалення національної правничої практики за цією категорією справ. Наукова новизна обумовлена з'ясуванням малодосліджених вітчизняною правничою наукою питань віднаходження балансу між захистом свободи вираження поглядів і репутації, що здійснюється через системний аналіз практики Європейського суду з прав людини. Висновки. Аналіз практики Європейського суду з прав людини уможливив формулювання таких положень щодо реалізації права на свободу вираження поглядів у контексті захисту репутації: свобода вираження поглядів є основою демократичного суспільства, без цього права навряд чи можлива демократія; захист репутації здійснюється в межах захисту права на приватність; у демократичному суспільстві будь-яка особа може бути піддана критиці (однак, йдеться про прийнятну критику) та, відповідно, зазнавати втручання в приватність (причому сфера приватності публічної особи є меншою у порівнянні з приватністю непублічних осіб); розв'язуючи питання віднаходження балансу між свободою вираження поглядів і захистом репутації, слід урахувувати загальний контекст справи.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини; захист репутації; право на приватність; право на свободу вираження поглядів; практика Європейського суду з прав людини.

Вступ

В умовах інформаційного суспільства відбулися кардинальні зміни багатьох соціальних явищ, зокрема й правових. Слід акцентувати саме на царині людських прав. Так, розвиток наукових технологій не міг не позначитися на особливостях забезпечення низки прав, починаючи від права на життя (наприклад, у практиці Європейського суду з прав людини сформовано правоположення щодо евтаназії, абортів, сурогатного материнства тощо), закінчуючи правом на приватність (згадаємо виокремлення права на забуття). Варте уваги право на свободу вираження поглядів, яке чи не найбільше зазнало як позитивного, так і негативного впливу ІТ-сфери, засобів комунікації. Так, в умовах сьогодення важко заперечити наявність спроможності донести свою думку до значної кількості осіб попри географічні межі, зокрема через соціальні мережі (які стали значною складовою виборчого процесу), що посилює можливість дифамації. Інтернет мережа стала фактором виходу права на свободу вираження поглядів за темпоральні та географічні межі, створивши спроможність доносити до адресатів потрібну інформацію в короткі терміни,

попри територіальний чинник, а також поширювати недостовірну інформацію, маніпулюючи громадською думкою.

Окреслене значно впливає на приватну сферу, обмежуючи її, особливо в контексті захисту репутації особи. Яскравим прикладом цього є виникнення згаданого вище права на забуття. Людина змінюється, згодом переоцінює окремі явища, власну поведінку й сподівається на таке ж ставлення від інших, що базується на його характеристиках натеper. Однак цьому заважає можливість віднаходження значної кількості інформації про людину в мережі Інтернет.

Відтак, доволі часто виникає контрадикція між правом на свободу вираження поглядів і правом на приватність, зокрема в контексті захисту репутації особи. Аналіз практики Європейського суду з прав людини за цією категорією справ дозволяє зробити висновок про те, що рішення, які виносить Суд, відшукуючи баланс між вказаними правами, є доволі неоднозначними з огляду на наявність у більшості з таких рішень особливих думок. Тому важливим завданням правничої науки є висвітлення означеної проблематики та віднайдення

шляхів її розв'язання, що й визначає актуальність цього дослідження.

Аналіз вітчизняних джерел за предметом гносеології вказує на дещо інший, ніж в західній правничій культурі, підхід. Так, наприклад, у вітчизняній правничій літературі, а також правозастосовних актах переважно використовують термін «захист честі, гідності та ділової репутації», а не – «захист репутації». Причому акцентовано на розмежуванні складових зазначеного поняття: з'ясовується, що таке честь, як інтерпретується гідність і що є діловою репутацією. «Необхідною умовою правильного застосування судами Цивільного кодексу України та інших нормативних актів під час розгляду справ про захист честі, гідності та ділової репутації в мережі Інтернет є з'ясування правової сутності таких понять, як «честь», «гідність», «ділова репутація», оскільки в доктрині, судовій практиці, постановках Пленуму Верховного Суду України даються різні тлумачення», – зазначає О. Гончаренко (Honcharenko, 2017).

До того ж проблематику захисту честі, гідності та ділової репутації переважно досліджують у межах цивільного, а не конституційного права. Це питання вивчали у своїх працях такі науковці, як: О. Аврамова, М. Галянтич, О. Гончаренко, І. Грищенко, М. Гуренко, В. Кузьменко, Л. Кушнір, І. Лагутіна, Д. Луспенік, Д. Маріц, К. Машевська, І. Мельник, К. Можаровська, М. Німак, Я. Протопопова, О. Пушкіна, І. Саприкіна, А. Стародубцев, І. Староста, Р. Стефанчук, А. Уразова, А. Церковна, А. Штефан, М. Ясинок та ін.

Окремі аспекти співвідношення права на свободу вираження поглядів і права на захист репутації висвітлювали такі правники, як: Х. Воробець, О. Жуковська, В. Лутковська, В. Малиновська, К. Можаровська, О. Нагнічук, В. Паліюк, С. Шевчук, Л. Ярмол тощо.

Відтак, малодослідженість обраної тематики є додатковим фактором актуальності цієї статті й акцентує на необхідності відповідної наукової розвідки. Чітке й системне осмислення проблематики співвідношення права на свободу вираження поглядів і права на захист репутації є підґрунтям ефективної правозастосовної діяльності в зазначеній категорії справ.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є висвітлення основних положень усталеної практики Європейського суду з прав людини в справах про віднаходження балансу між правом на свободу вираження поглядів та захистом репутації задля подальшого вдосконалення національної правничої практики за цією категорією справ.

Виклад основного матеріалу

Аналіз практики Європейського суду з прав людини за предметом пізнання дозволяє сформулювати такі правоположення.

1. *Свобода вираження поглядів є основою демократичного суспільства, без цього права напевно чи можлива демократія* (Howie, 2018; Antoshkina, 2019; Bratasiuk, 2020; Bukach, Kaminska, & Medvid, 2021). Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на важливості досліджуваного права, що є цінністю демократичного суспільства. Це положення обумовлює визнання того факту, що під захист потрапляє не тільки інформація та ідеї, які схвально сприймають члени суспільства, але й ті, які шокують, непокоять, ображають (що є особливо важливим у контексті нашого предмету дослідження). Про це йдеться, зокрема, у рішенні по справі *Dyuldin and Kislov* проти Росії (заява № 25968/02). Зважаючи на вищевказане, Європейський суд з прав людини зауважив, що саме такими є вимоги багатоманіття, толерантності та свободи поглядів, без яких не існує «демократичного суспільства» ("European Court", 2007). Ці положення містяться й у рішеннях *Handyside* проти Сполученого Королівства (заява № 5493/72) ("European Court", 1976), *Lingens* проти Австрії (заява № 9815/82) ("European Court", 1986), *Oberschlick* проти Австрії (заява № 11662/85) ("European Court", 1991).

У цьому контексті слід згадати справу *Sinkova* проти України (заява № 39496/11), що стосувалася притягнення до юридичної відповідальності членів творчого об'єднання «Братство Святого Луки», які з метою акцентування уваги громадськості до дисонансу між офіційним проявом жалю та жалюгідним становищем ветеранів Другої світової війни, а також до надмірних витрат бюджетних коштів на вічний вогонь, який мало що робить для покращення стану ветеранів в умовах обмежених ресурсів державного бюджету, вчинили «виставу»: біля меморіалу Вічної Слави, на вічному вогні посмажили декілька яєць на сковорідці та сосисок на шампурах ("European Court", 2018).

І хоча в аналізованій справі Європейський суд з прав людини не знайшов порушення державою права на свободу вираження поглядів, розглянемо окрему думку суддів Ю. Моток, П. Пацолая та Г. Юдківської, яка частково не збігається з позицією більшості. Означені судді зауважили, що «відсутність адекватної оцінки національними органами діяльності заявника з позиції ст. 10 Конвенції та повне ігнорування його сатиричного характеру, окрім непропорційного вироку, вважаємо, що ст. 10 була порушена у цій справі» ("European Court", 2018).

Саме в цьому аспекті слід згадати відому справу «Штат Техас проти Джонсона», яку

розглядав Верховний суд Сполучених Штатів Америки, і яка стосувалася притягнення особи до відповідальності за наругу над державним символом (прапором). У цій справі Суд відзначив, що наруга над державним прапором підпадає під захист Першої поправки ("U.S. Supreme Court", 1989).

Відтак, можна погодитися з П. Сухорольським стосовно того, що розглядуване право «є важливим насамперед для меншостей, набуває нового значення, коли саме вони внаслідок соціально-економічних і культурних перепон часто не в змозі скористатися його перевагами» (Sukhorolskyi, 2015).

2. Захист репутації здійснюється в межах захисту права на приватність (ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод).

Черговий раз зауважимо, що у вітчизняній правничій науці термін «репутація» переважно розглядають значно вужче, ніж у межах західної правової культури, обмежуючись явищем «ділової репутації». Це вказує на необхідність переосмислення правничої теорії в цій частині (з огляду на європейський вектор розвитку України та визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини). Так, наприклад, В. Маковій і С. Шурак зазначають, що честь, гідність і ділова репутація є сферою приватності працівника поліції (Shurak, & Makovii, 2017). Однак, як бачимо, використовуючи словосполучення «честь, гідність і ділова репутація», і виникає питання про віднесення ділової репутації до сфери приватності особи.

Зазначимо, що до початку XXI століття (понад 50 років після прийняття Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) репутацію не розглядали як складову права на приватність. У самій Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод захист репутації та запобігання розголошенню конфіденційної інформації визначено як легітимну мету обмеження права на свободу вираження поглядів. Ще 2000 року в справі Marlow проти Сполученого Королівства (заява № 42015/98) заявник скаржився на порушення його приватності через наявність у рішеннях національних судів принизливих заяв щодо нього. Європейський суд з прав людини скаргу в цій частині визнав неприйнятною через те, що вона стосується сприйняття гідності та репутації заявника, однак цю сферу не захищено ст. 8 Конвенції ("European Court", 2000).

Водночас слід наголосити, що репутацію розглядають як складову приватності не в усіх випадках, а лише за умови, що посягання на неї має досягти певного рівня серйозності, заподіюючи шкоду праву на повагу до приватності. У цьому випадку вона є частиною психологічної цілісності

особистості, а тому потрапляє до сфери «приватного життя» ("European Court", 2009).

Отже, слід зауважити, що Європейський суд з прав людини віднаходить баланс між правами, закріпленими у ст. 8, 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

3. У демократичному суспільстві будь-яка особа може бути піддана критиці (однак йдеться про прийнятну критику) та, відповідно, зазнавати втручання в приватність. Причому сфера приватності публічної особи є меншою у порівнянні з приватністю непублічних осіб.

Акцентуємо на прийнятності критики та певній відповідальності суб'єкта, що критикує. Європейський суд з прав людини у справі Handyside проти Сполученого Королівства (заява № 5493/72) зазначив: «Той, хто реалізує свободу вираження поглядів, бере на себе «обов'язки та відповідальність», обсяг яких залежить від ситуації та технічних засобів, які він використовує» ("European Court", 1976).

Зважаючи на означене, наприклад, у межах журналістики, сформульовано концепцію відповідальної журналістики, яка містить такі положення:

- баланс думок і поглядів;
- достовірність;
- відокремлення фактів від коментарів;
- точність;
- повнота;
- оперативність (Holub, 2016; Kaminska, Loshchikhin, & Romanova, 2019).

Стосовно публічних осіб, то варто вказати таке: «Суд зазначає, як це й було зрозуміло, що коли відбулася публікація книги, то це стосувалося публічної особи – прем'єр-міністра. Таким чином, від нього очікувалося, що він буде терпіти більший ступінь громадського контролю, який може мати негативний вплив на його честь і репутацію, ніж приватна особа», – відзначив Європейський суд з прав людини у справі Ojala and Etukeno Oy проти Фінляндії (заява № 69939/10) ("European Court", 2014).

Зазначимо, що в окремих випадках суб'єктом захисту репутації людини можуть бути нащадки особи, яка піддається дифамації. Важливого значення в цьому аспекті набуває справа Putistin проти України (заява № 16882/03), яка стосувалася публікації щодо легендарного футбольного матчу 1942 року – «матчу смерті». Заявник, що є сином гравця футбольного клубу «Динамо», акцентував на порушенні його права на захист репутації та його сім'ї. Європейський суд з прав людини зазначив, що репутація людини є частиною її особистої ідентичності та психологічної цілісності, а відтак, підпадає під сферу її «приватного життя», тому Суд схильний погодитися з тим, що репутація покійного члена сім'ї може за певних обставин впливати на приватне життя особи, а тому підпадає під дію

ст. 8 (хоча у цій справі не було визнано порушення ст. 8 Конвенції) ("European Court", 2014).

Згадаємо також справу Dzhugashvili проти Росії (заява № 41123/10), у якій Європейський суд з прав людини зазначив, що, на відміну від справи Putistin проти України (заява № 16882/03), розглядувана справа стосується всесвітньо відомого політичного діяча. Відповідно, слід розмежовувати образливі нападки на приватних осіб, репутація яких є складовою репутації членів їхніх сімей і підпадає під гарантії ст. 8 Конвенції, від правомірної критики публічних осіб, які, обіймаючи керівні позиції, тим самим піддають себе підвищеному громадському контролю ("European Court", 2014).

4. Розв'язуючи питання віднаходження балансу між свободою вираження поглядів і захистом репутації, слід ураховувати загальний контекст справи. Наприклад, у справі Balaskas проти Греції (заява № 73087/17) Європейський суд з прав людини зазначив, що через використання заявником таких слів, як «відомий неонацистський директор» і «теоретик партії «Золота зоря»», національні судові органи зробили неправильний висновок щодо наміру заявника образити директора, причому суди не врахували загальний контекст справи, досліджували вказані вислови відірвано від контексту публікації ("European Court", 2020).

Варто також згадати справу Eon проти Франції (заява № 26118/10), за обставинами якої заявник скаржився на порушення ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод через притягнення його до відповідальності за образу Президента за таких обставин: 2008 року під час візиту Президента Франції в м. Лаваль перед його кортежем демонстрував плакат з написом «Casse toi, pov'son» («Відвали, ідіот нещасний»). Цю фразу висловив сам Президент на сільськогосподарській виставці, коли один аграрій відмовився потиснути йому руку ("European Court", 2013).

Європейський Суд з прав людини акцентував на таких важливих положеннях:

– повторення висловлювання Президента не можна визнати зазіханням на його честь або необґрунтованим нападом на особистість (сатира має на меті спровокувати й викликати обурення);

– притягнення до кримінальної відповідальності за подібну поведінку може суттєво вплинути на сатиричні виступи щодо соціальних тем, які становлять інтерес для суспільства.

Відповідно, Суд визнав порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод ("European Court", 2013; Shpakovych, & Shalamberidze, 2020).

Наукова новизна

Наукова новизна статті обумовлена з'ясуванням малодосліджених вітчизняною правовою наукою питань віднаходження балансу між захистом свободи вираження поглядів і репутації, що здійснюється через системний аналіз практики Європейського суду з прав людини.

Висновки

Отже, стрімкий розвиток науки й техніки, сфери інформаційних технологій став фактором змін у царині людських прав, уплинувши на їхні зміст, форми та засоби реалізації, сприяючи появі нових прав. Особливо відчутний вплив відбувся на права, закріплені в ст. 8, 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які передбачають право на свободу вираження поглядів і право на приватність. Саме як складову права на приватне життя сприймає Європейський суд з прав людини право на захист репутації. Аналіз практики Європейського суду з прав людини спричинив виокремлення таких важливих положень щодо реалізації права на свободу вираження поглядів у контексті захисту репутації: свобода вираження поглядів є основою демократичного суспільства, без цього права навряд чи можлива демократія; захист репутації здійснюється в межах захисту права на приватність; у демократичному суспільстві будь-яка особа може бути піддана критиці (однак, йдеться про прийнятну критику) та, відповідно, зазнавати втручання в приватність (причому сфера приватності публічної особи є меншою у порівнянні з приватністю неопублічних осіб); розв'язуючи питання віднаходження балансу між свободою вираження поглядів і захистом репутації, слід ураховувати загальний контекст справи.

REFERENCES

- Antoshkina, V.K. (2019). Osoblyvosti tлумachennia konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni sudochnystva v Ukraini [Features of the interpretation of the convention for the protect of human rights and fundamental freedoms and the application of the practice in justice of Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 116-123. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.11> [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2020). Filozofiiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1(19), 14-20. doi: doi.org/10.33270/02201901.14 [in Ukrainian].

- Bukach, V., Kaminska, N., & Medvid, L. (2021). Instytutsiini harantii konstytutsiinykh politychnykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Institutional Guarantees of Constitutional Political Rights and Freedoms of Persons and Citizens in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 1(21), 39-46. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.39> [in Ukrainian].
- European Court of Human Rights. (1976). Case of Handyside v the UK (Application No. 5493/72). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>.
- European Court of Human Rights. (1986). Case of Lingens v. Austria (Application No. 9815/82). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57523>.
- European Court of Human Rights. (1991). Case of Oberschlick v Austria (Application No. 11662/85). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57716>.
- European Court of Human Rights. (2000). Case of Marlow v the UK (Application No. 42015/98). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22833>.
- European Court of Human Rights. (2007). Case of Dyuldin and Kislov v. Russia (Application No. 25968/02). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82038>.
- European Court of Human Rights. (2009). Case of A. v. Norway (Application No. 28070/06). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92137>.
- European Court of Human Rights. (2013). Case of Eon v. France (Application No. 26118/10). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117742>.
- European Court of Human Rights. (2014). Case of Dzhughashvili v. Russia (Application No. 41123/10). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150568>.
- European Court of Human Rights. (2014). Case of Ojala and Etukeno oy v. Finland (Application No. 69939/10). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139991>.
- European Court of Human Rights. (2018). Case of Sinkova v. Ukraine (Application No. 39496/11). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181210>.
- European Court of Human Rights. (2020). Case of Balaskas v. Greece (Application No. 73087/17). (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-205545>.
- Holub, O.P. (2016). *Mediakompas: putivnyk profesiinoho zhurnalista [Media compass: a guide for a professional journalist]*. Kyiv: Sofiia-A [in Ukrainian].
- Honcharenko, O.A. (2017). Osoblyvosti zakhystu chesti, hidnosti ta dilovoi reputatsii v merezhi Internet: praktychnyi aspekt [Features of protection of honor, dignity and business reputation on the Internet: practical aspect]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, State building and local self-government*, 34, 116-129 [in Ukrainian].
- Howie, E. (2018). Protecting the human right to freedom of expression in international law. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 20(1), 12-15. doi: doi.org/10.1080/17549507.2018.1392612.
- Kaminska, N., Loshchykhin, O., & Romanova, N. (2019). The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 34(4), 87-91. doi: [10.33531/farpls.2019](https://doi.org/10.33531/farpls.2019) [in Ukrainian].
- Shpakovych, O., & Shalamberidze, M. (2020). Pravotvorcha diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii [Law-making by international organizations]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 3(116), 108-114. doi: doi.org/10.33270/01201163.108 [in Ukrainian].
- Shurak, S.P., & Makovii, V.P. (2017). Profesiina chest ta hidnist pratsivnyka politsii [Professional honor and dignity of a police officer]. *Pivdenoukraiynskyi pravnychiy chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 3, 141-144 [in Ukrainian].
- Sukhorolskyi, P. (2015). Mizhnarodni standarty zabezpechennia svobody vyrazhennia pohliadiv v umovakh utverdzhennia kontseptsii pozytyvnykh oboviazkiv derzhavy [International standards for ensuring freedom of expression in the context of establishing the concept of positive responsibilities of the state]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava, Ukrainian Journal of International Law*, 1, 146-155 [in Ukrainian].
- U.S. Supreme Court (1989). Texas v. Johnson, 491 U.S. 397. (n.d.). *supreme.justia.com*. Retrieved from <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/491/397/>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антошкіна В. К. Особливості тлумачення конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 116–123. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.11>.
- Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Право України*. 2020. № 1 (19). С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.
- Букач В., Камінська Н., Медвідь Л. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 39–46. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.39>.
- European Court of Human Rights. Case of Handyside v the UK from December 7, 1976 (Application No. 5493/72). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>.
- European Court of Human Rights. Case of Lingens v. Austria from July 8, 1986 (Application No. 9815/82). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57523>.
- European Court of Human Rights. Case of Oberschlick v Austria from May 23, 1991 (Application No. 11662/85). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57716>.

- European Court of Human Rights. Case of Marlow v the UK from December 5, 2000 (Application No. 42015/98). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22833>.
- European Court of Human Rights. Case of Dyuldin and Kislov v. Russia from July 31, 2007 (Application No. 25968/02). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82038>.
- European Court of Human Rights. Case of A. v. Norway from April 9, 2009 (Application No. 28070/06). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92137>.
- European Court of Human Rights. Case of Eon v. France from March 14, 2013 (Application No. 26118/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117742>.
- European Court of Human Rights. Case of Dzhugashvili v. Russia from December 9, 2014 (Application No. 41123/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150568>.
- European Court of Human Rights. Case of Ojala and Etukeno oy v. Finland from January 14, 2014 (Application No. 69939/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139991>.
- European Court of Human Rights. Case of Sinkova v. Ukraine from February 27, 2018 (Application No. 39496/11). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181210>.
- European Court of Human Rights. Case of Balaskas v. Greece from November 5, 2020 (Application No. 73087/17). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-205545>.
- Голуб О. П. Медіакомпас: путівник професійного журналіста. Київ : Софія-А, 2016. 184 с.
- Гончаренко О. А. Особливості захисту честі, гідності та ділової репутації в мережі Інтернет: практичний аспект. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 34. С. 116–129.
- Howie E. Protecting the human right to freedom of expression in international law. *International Journal of Speech-Language Patholog.* 2018. No. 20 (1). P. 12–15. doi: doi.org/10.1080/17549507.2018.1392612.
- Kaminska N., Loshchykhin O., Romanova N. The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. No. 34 (4). P. 87–91. doi: [10.33531/farplss.2019](https://doi.org/10.33531/farplss.2019).
- Шпакович О., Шаламберідзе М. Правотворча діяльність міжнародних організацій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 108–114. doi: <https://doi.org/10.33270/01201163.108>.
- Шурак С. П., Маковій В. П. Професійна честь та гідність працівника поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 141–144.
- Сухорольський П. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів в умовах утвердження концепції позитивних обов'язків держави. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 1. С. 146–155.
- U.S. Supreme Court. *Texas v. Johnson*, 491 U.S. 397 (1989). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/491/397/>.

Стаття надійшла до редколегії 03.03.2021

Minchenko O. – Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7746-0919>

Reputation Protection and Freedom of Expression in the European Court of Human Rights Practice

*The actuality of the research topic is stipulated by a number of factors. Science and technology and information technology intensive development has become a factor in changes in the field of human rights, influencing their content, forms and means of implementation, and has led to the new rights emergence. Particularly significant impact occurred on the rights enshrined in Art. 8 and Art. 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms providing for the right to freedom of expression and the right to privacy. The European Court of Human Rights considers the right to reputation protection as a component of the right to privacy. It is noted that a clear and systematic understanding of the correlation between the right to freedom of expression and the right to reputation protection is the basis of effective law enforcement activities in this category of cases. The **purpose** of the article is to cover the main provisions of the European Court of Human Rights established practice in finding a balance between the right to freedom of expression and reputation protection in order to further improve national legal practice in this category of cases. The **scientific novelty** is stipulated by the clarification of the issues of finding a balance between the freedom of expression and reputation protection, which has been little studied by domestic legal science, through a systematic analysis of the European Court of Human Rights practice. **Conclusions.** The analysis of the European Court of Human Rights practice allowed to formulate the following provisions on the exercise of the right to freedom of expression in the context of reputation protection: freedom of expression is the basis of a democratic society; democracy is hardly possible without this right; reputation protection is carried out within the right to privacy protection; any person may be criticized in a democratic society (however, when it is acceptable criticism) and, accordingly, may be subject to invasion of privacy (the sphere of privacy of a public figure is smaller compared to the privacy of non-public persons); in finding a balance between freedom of expression and reputation protection, the general context of the case must be taken into account.*

Keywords: European Court of Human Rights; reputation protection; right to privacy; right to freedom of expression; European Court of Human Rights practice.

УДК 343.13:340.114:340.132.64:340.115:343.137.9:344.3:341.317

doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.105>

Новожилов В. С. – аспірант кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1759-6800>

Завданнєцентричне тлумачення кримінальних процесуальних норм як спосіб визначення цілеспрямованості та доцільності процесуальної діяльності на прикладі здійснення прокурором повноважень слідчого судді в районі проведення Операції об'єднаних сил

Метою статті є науково обґрунтувати завданнєцентричне тлумачення як особливий різновид телеологічної інтерпретації правових норм і застосувати його для встановлення змісту, цілеспрямованості й доцільності кримінальної процесуальної норми щодо виконання прокурором повноважень слідчого судді відповідно до ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України на місцевості (адміністративній території) проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії. **Методологію** дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: діалектичний – сприяв комплексному розгляду розв'язання завдань правовою системою України; герменевтичний – забезпечив науковий інструментарій для встановлення змісту новел кримінального процесу щодо обраної теми, а також логічні методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, історичний метод, який сприяв пізнанню передумов формування тексту, що тлумачиться, а також юридичні методи: формально-юридичний (позитивістський) і природно-правовий (ціннісний) методи. **Наукова новизна** статті має як загальноправовий, так і галузевий, практико-прикладний характер: автор запропонував самостійно вироблений спосіб тлумачення кримінальних процесуальних норм, який названо «завданнєцентричним», розробив його методологічну базу, що ґрунтується на дослідженні призначення права загалом і кримінального провадження зокрема, а також завдяки застосуванню завданнєцентричного тлумачення визначив зміст норми права щодо виконання прокурором повноважень слідчого судді на місцевості (адміністративній території) проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії. **Висновками** статті є, по-перше, твердження про те, що запропонований завданнєцентричний спосіб тлумачення кримінальних процесуальних норм права сприятиме простішому й оперативнішому встановленню змісту таких норм; по-друге, у процесі застосування завданнєцентричного тлумачення автор схиляється до думки щодо можливої невідповідності Конституції України уведенню в Кримінальному процесуальному кодексі України порядку обмеження основних прав і свобод людини; по-третє, викладені у статті міркування спрямовані на здійснення подальших наукових й експертних розвідок з питань нормативного удосконалення порядку здійснення кримінального провадження за екстраординарних обставин – під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Ключові слова: завданнєцентричне тлумачення; завдання кримінального провадження; операція Об'єднаних сил; цілеспрямованість; доцільність; імплементація норм; ст. 615 КПК; обмеження прав; конституційність; кримінальне провадження; воєнний стан; межі зон безпеки.

Вступ

Закон України від 27 квітня 2021 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» № 1422-IX ("Zakon Ukrainy", 2021) набрав чинності 14 травня 2021 року. Ним, крім урегулювання питання здійснення спеціального досудового розслідування, було розширено правові передумови здійснення прокурором повноважень слідчого судді під час досудового розслідування. Пункт 15 згаданого Закону доповнив ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012) (далі – КПК України) новим словосполученням, і станом на тепер чинна норма ст. 615 КПК України вказує, що на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції (далі – АТО) чи заходів

із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (далі – заходи із забезпечення нацбезпеки) у Донецькій та Луганській областях, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених ст. 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК України, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 Кримінального кодексу України ("Kryminalnyi kodeks", 2001), ці повноваження виконує відповідний прокурор. Відтак, виникла потреба в здійсненні наукового тлумачення належної правової процедури здійснення таких екстраординарних повноважень прокурором у кримінальному провадженні на адміністративній території здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідити завдання кримінального провадження як сутнісних підвалин цілеспрямованості та доцільності процесуальної діяльності, а також знайти спосіб використання отриманих результатів у практичній площині, зокрема для здійснення тлумачення кримінальних процесуальних норм. Для досягнення поставленої мети сформульовано завдання щодо визначення й вирішення валидного й актуального кримінального процесуального казусу, на прикладі якого можна запропонувати прикладне застосування виробленої методології.

Виклад основного матеріалу

Питання конституційності та доцільності наділення прокурора повноваженнями слідчого судді в екстраординарних ситуаціях (Novozhylov, 2016), зокрема в АТО, раніше вже розглядалося. Але як конституційні зміни правового статусу прокуратури, так і запровадження у КПК України нової обов'язкової правової передумови здійснення прокурором повноважень слідчого судді спонукають до такого уточнення наукової позиції:

– законодавчий базис правового режиму здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки, визначений у Законі України від 18 січня 2018 року «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» № 2268-VIII ("Zakon Ukrainy", 2018) (далі – Закон № 2268-VIII). Пункт 3 ч. 1 ст. 5 Закону № 2268-VIII визначає вжиття заходів із забезпечення нацбезпеки як один з передбачених законом способів забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) у Донецькій та Луганській областях. Зміст заходів із забезпечення нацбезпеки найзагальніше окреслено в ст. 8 згаданого Закону: передбачено, що Генеральний штаб Збройних Сил України може залучати та використовувати сили та засоби, які мають цілком прикладний воєнний характер (а не кримінальний процесуальний), а саме: «особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби» (п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону № 2268-VII); вводиться поняття зон безпеки, що прилегли до району бойових дій, на яких «діє особливий порядок, що передбачає надання органам сектору безпеки і оборони, іншим державним органам України спеціальних повноважень, необхідних для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації» (п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону № 2268-VII). Частина третя ст. 8 Закону № 2268-VII

встановлює, що початок і завершення заходів із забезпечення нацбезпеки у Донецькій та Луганській областях визначають окремими рішеннями Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Крім цього, варта уваги ч. 2 ст. 13 «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2268-VII, у якій зазначено: «Цим Законом Верховна Рада України відповідно до пункту 9 частини першої статті 85 Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996) схвалює рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, що приймається відповідно до пункту 19 частини першої статті 106 Конституції України, для відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях і забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». По суті це все нормативне регулювання здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки на законодавчому рівні.

На жаль, таке регулювання через свою максимальну загальність і неконкретність не тільки суперечить принципу правової визначеності, який є елементом верховенства права та складовою будь-якої правової держави, але й призводить до того, що органи, на які покладене здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки, змушені деталізувати його в нормативно-правових актах, які містять інформацію з обмеженим доступом. За такої деталізації, як бачимо, органи виконавчої влади не завжди враховують основоположні приписи правової системи України, що спричиняє неможливість реалізації завдань кримінального провадження. Заходи із забезпечення нацбезпеки в Донецькій та Луганській областях застосовуються безстроково з 30 квітня 2018 року відповідно до Наказу Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України № 3 дск-оп «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей». Так, 26 листопада 2020 року набрав чинності Закон України від 3 листопада 2020 року № 948-IX ("Zakon Ukrainy", 2020), відповідно до якого внесено зміни до Закону № 2268-VII, зокрема доповнено ч. 1 ст. 8 пунктом 3, яким встановлено, що «в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки забезпечується можливість здійснення уповноваженими особами органів досудового розслідування та прокуратури повноважень у кримінальних провадженнях щодо правопорушень, вчинених в районі здійснення зазначених заходів, зокрема через обов'язковість допуску дізнавачів, слідчих і прокурорів до цього району, а також надання їм відповідного сприяння». На наш погляд, це положення є

самоочевидним, але в пояснювальній записці до відповідного законопроекту зазначено, що «на сьогодні органи досудового розслідування та прокуратури об'єктивно позбавлені можливості здійснювати на належному рівні повноваження в кримінальних провадженнях щодо правопорушень, вчинених у районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки у Донецькій та Луганській областях, зокрема, через відсутність законодавчо визначеного обов'язку допускати дізнавачів, слідчих та прокурорів до району здійснення таких заходів» ("Proekt Zakonu", 2020, р. 1). Завданням відповідного законопроекту суб'єкт законодавчої ініціативи – Президент України – називає створення нормативних умов для виконання дізнавачами, слідчими та прокурорами покладених на них КПК України повноважень ("Proekt Zakonu", 2020, р. 1). Справді, реалізація завдань кримінального провадження блокується у випадку, коли суб'єкти кримінального провадження не мають можливості відвідати місце ймовірного кримінального правопорушення, що розслідується, чи місце, у якому існує можливість здобути фактичні дані щодо такого. І коли така неможливість спричинена об'єктивними факторами непереборної сили (бойовими діями, активною збройною агресією, нападом тощо), будь-яка неупереджена людина розуміє, що перед тим, як забезпечувати розв'язання кримінального правового спору між державою Україною та фізичними особами, має відбутися захист українського народу й відновлено його національну безпеку, передусім не стільки кримінальними процесуальними, скільки примусово-силовими, воєнно-оборонними засобами. Однак, по-перше, використання останніх, відповідно до Конституції України, можливе в процесі запровадження спеціального правового режиму – воєнного стану; по-друге, джерело об'єктивної неможливості реалізації суб'єктами кримінального провадження його завдань має бути зовнішнім стосовно нашої держави, а не іншого державного органу.

Таким чином, нині втілення в практику доктринальної позиції «щоб забезпечити ефективність публічної влади важливо, щоб публічні службовці розуміли зміст і значення соціальної відповідальності, щоб кожен учасник цікавився публічною сутністю, значенням публічного інтересу і взаємною координацією обов'язків» (Pavlyshyn, Ustyenko, Babiuk, Kaida, & Shkrebets, 2021, р. 120-121) вимагає законотворчого уточнення норм.

Іншим проблемним питанням застосування ст. 615 КПК України з аналізованими змінами є визначення місцевості (адміністративної території) [чи «району здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки» у термінології Закону № 2268-VII], на якій прокурор може здійснювати повноваження слідчого судді: текст зазначеної статті після змін містить неузгодження за відмінками, що ускладнює

тлумачення цієї частини норми: «на місцевості (адміністративній території), на якій діє [...] проведення [...] заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях». Згідно із Законом № 2268-VII заходи із забезпечення нацбезпеки можуть застосовуватися лише в Донецькій та Луганській областях. Причому в цьому питанні можна дотримуватися трьох різних позицій: 1) заходи із забезпечення нацбезпеки застосовуються на всій території Донецької та Луганської областей через Наказ Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України № 3 дск-оп (його зміст має гриф обмеженого доступу «для службового користування» й автору не відомий, але вказане витікає з назви наказу); 2) заходи із забезпечення нацбезпеки застосовуються на ТОТ Донецької та Луганської областей, а самі ТОТ у Донецькій та Луганській областях визначаються відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону № 2268-VII (ця позиція є привабливою через більшу правову визначеність і звуження можливостей обмежувати права та свободи осіб у кримінальному провадженні, проте навряд чи вона відповідає телеологічному тлумаченню, адже неможливо ефективно застосовувати заходи з відновлення нацбезпеки, якщо їх застосування можливе лише на ТОТ, але не на прилеглих); 3) заходи із забезпечення нацбезпеки застосовуються на ТОТ Донецької та Луганської областей, а також у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій. На нашу думку, системне тлумачення ст. 615 КПК України у взаємозв'язку й цілісності із Законом № 2268-VII дозволяє стверджувати про правильність саме третього підходу, оскільки, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 згаданого Закону, у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій, «діє особливий порядок, що передбачає надання органам сектору безпеки і оборони, іншим державним органам України спеціальних повноважень, необхідних для здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки [виділення наше – В.Н.]». У цьому ж пункті Закон встановлює і правову процедуру визначення таких зон: «межі зон безпеки, прилеглих до району бойових дій, визначаються начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України за поданням Командувача об'єднаних сил». Відтак, вважаємо, що під місцевістю (адміністративною територією), на якій проводяться заходи із забезпечення нацбезпеки, для цілей застосування ст. 615 КПК України має вважатися ТОТ у Донецькій та Луганській областях, визначені у межах та переліку районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, затверджених Указом Президента України від 7 лютого 2019 року № 32/2019 ("Ukaz Prezydenta", 2019), та зони безпеки, прилегли до районів бойових дій, межі яких

визначені начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України за поданням Командувача Об'єднаних сил. Останні визначені оперативними директивами Генерального штабу Збройних Сил України, які базуються на Замислі операції Об'єднаних сил, затвердженням Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Згідно з листом-відповіддю на запит Міністерства оборони України від 14 червня 2021 року № 313/окпос/21/2752 ("Lyst Viiskovoi chastyny", 2021) інформація щодо населених пунктів, які складають межу зон безпеки, прилеглих до району бойових дій, за сукупністю ознак не належить до інформації з обмеженим доступом і фактично охоплює всю територію Донецької та Луганської областей, яка не є тимчасово окупованою («Села Виноградне, Курахове, Очеретине, Розівка, Вовчярівка, Біла Гора, Новоайдар, Садки, Макарівка, Простяне, уздовж Державного кордону, урочище Чернявка, уздовж адміністративного кордону Луганської та Харківської областей, Ольгівка, вздовж адміністративного кордону Донецької та Харківської областей, Знаменівка, уздовж адміністративного кордону Донецької та Дніпропетровської областей, Комишуваха, уздовж адміністративного кордону Донецької та Запорізької областей, Урзуф, уздовж морського узбережжя, Приморське») ("Lyst Viiskovoi chastyny", 2021).

Інші особливості уведеного ст. 615 КПК України процесуального механізму здійснення прокурором повноважень слідчого судді та забезпечення прав і свобод людини в районі проведення АТО чи заходів із забезпечення нацбезпеки вже становили собою предмет наукового інтересу різних науковців, зокрема І. В. Басистої (Basysta, 2020), О. І. Безпалової (Bezpalova, 2019), О. В. Лазукової (Lazukova, 2016, 2017, 2018), А. В. Милевської та О. П. Милевського (Milevskiy, & Mylevska, 2019), І. І. Сидорука (Sydoruk, 2020), М. С. Туркота (Turkot, & Lazukova, 2019), В. М. Юрчишина (Yurchyshyn, 2018) та ін. Ґрунтовний аналіз цього питання у своєму дисертаційному дослідженні здійснила О. В. Лазукова. Так, науковиця акцентувала на тому, що «окрім чітко встановленої сфери дії нормативного винятку (хронодискретні умови його застосування[...]), реалізація зазначеного порядку передбачена за умови неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень у встановлені законом строки» (Lazukova, 2018, р. 133), причому дослідниця додає, зазначаючи, що відповідне рішення (постанова) прокурора «повинно містити додатковий самостійний предмет обґрунтування – правомірність здійснення повноважень замість слідчого судді» (Lazukova, 2018, р. 134). Цілоком погоджуючись із наведеним, вважаємо, що правильне розв'язання питання застосування приписів ст. 615 КПК України потребує

комплексного підходу, який враховував би сутнісне значення здійснення прокурором повноважень слідчого судді.

Суд (зокрема в складі слідчого судді одноособово) – є невід'ємною складовою правової та демократичної держави, квінтесенцією справедливості. На суд покладено здійснення правосуддя, яке у загальному можна звести до виконання арбітражної функції – вирішення правових спорів. Оскільки будь-який спір є конфліктом за визначенням, то суб'єкт, що виступає арбітром, має бути обов'язково незалежним і неупередженим від осіб, залучених у конфлікт – сторін спору [Nemo iudex in causa sua (ніхто не може бути суддею у власній справі): відома давньоримська максима, яка, як видається, порушується у випадку, коли прокурор – один із представників сторони обвинувачення – розв'язує спірне питання, що стосується інтересів інших осіб, зокрема сторони захисту]. Для забезпечення такої незалежності й неупередженості теорія права випрацювала необхідну вимогу до системи державного апарату – обов'язкове відокремлення й незалежність судової гілки влади, що складає правовий ціннісний імператив, закріплений у ст. 6 Конституції України.

У розділі II Основного Закону України визначено ряд юридично значущих рішень, які переважно пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод особи, що приймає суд. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Також у Конституції України іманентно передбачено існування таких екстраординарних обставин, за яких стає об'єктивно неможливим забезпечення всього каталогу прав і свобод людини, визначених у Розділі II. Але безпосередньо юридичний факт загального обмеження певних прав і свобод людини відповідно до процедури, передбаченої в Конституції України, пов'язаний не з фактичним настанням таких екстраординарних обставин, а із введенням в дію спеціальних, прямо передбачених у конституційних нормах правових режимів – воєнного або надзвичайного стану. Відповідно до ч. 1 ст. 64 Основного Закону України лише в Конституції України можуть передбачатися випадки обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Тому заходи, які запроваджені ординарними законами, за відсутності згадки про можливість введення таких заходів в Основному Законі, якщо вони передбачають обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, видаються неконституційними. Навіть в умовах конституційно передбаченого загального обмеження дії певних прав і свобод людини (воєнного або надзвичайного стану) речення друге ч. 2 ст. 64 Конституції встановлює

абсолютну неможливість обмеження прав і свобод, передбачених ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Основного Закону України.

Повертаючись до ст. 615 КПК України, варто зазначити, що вона делегує прокурору здійснення таких повноважень слідчого судді: 1) надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів; 2) надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи; 3) надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Указаним правообмеженням кореспондують відповідно такі конституційні норми: 1) згідно з ч. 1 ст. 32, ч. 4, 5, 6 ст. 41 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, право приватної власності є непорушним, а примусове відчуження об'єктів права приватної власності допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану з наступним повним відшкодуванням їх вартості; конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду; 2) згідно з ч. 2 ст. 30 Конституції України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду; 3) згідно зі ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо; 4) згідно з ч. 2 ст. 29 Конституції України ніхто не може триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Наведене, на нашу думку, свідчить про те, що лише тимчасовий доступ до речей і документів, якщо такий не пов'язаний із вилученням речей чи документів, до яких надано доступ, і відповідні речі та документи не містять інформації про приватне життя будь-якої фізичної особи, не містить на рівні конституційного правоохоронного регулювання прямої вказівки про здійснення такого судом, а тому може здійснюватися на підставі дозволу прокурора, і лише у випадку, якщо кримінальним процесуальним законом безпосередньо прокурор уповноважений на прийняття такого рішення (у межах виконання конституційного повноваження щодо «вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження» (п. 2 ч. 1 ст. 131¹ Основного Закону України)). В усіх інших випадках за умов панування в державі звичного (ординарного) загального правового режиму (тобто за відсутності воєнного або надзвичайного стану) прокурору Конституцією України іманентно заборонено надавати дозвіл на

обшук приміщення чи іншого володіння особи відповідно до ч. 2 ст. 30; надавати дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування відповідно до ст. 31 та на проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій згідно з ч. 2 ст. 30, ч. 1 ст. 32. А наділення прокурора повноваженнями приймати рішення про тримання особи під вартою узагалі виключається відповідно до елементарної конвергенції приписів ст. 29 і 64 Конституції України – навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Відтак, згідно з Основним Законом України, лише під час воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені загальні обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та права приватної власності. Водночас такі загальні обмеження мають бути чітко визначені у відповідному загальнодоступному юридичному акті, яким вводиться та затверджується відповідний правовий режим воєнного або надзвичайного стану.

Та навіть за відповідного правового режиму зміст ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо неможливості делегування функцій суду іншим органам чи посадовим особам залишається чинним і таким, який безпосередньо ставить під сумнів конституційність виконання прокурором відповідно до ст. 615 КПК України повноважень слідчого судді під час воєнного або надзвичайного стану. Як видається, Розділ IX¹ КПК має бути концептуально переробленим і містити детальну регламентацію здійснення процесуальних дій в умовах запровадженого воєнного або надзвичайного стану, окремо передбачати специфіку дії загальних засад кримінального провадження, урахувати екстраординарність здійснення кримінального провадження у відповідних умовах і містити чіткий перелік самостійних повноважень і прав суб'єктів кримінального провадження, які були б спеціально пристосовані саме до умов воєнного або надзвичайного стану. Схожі пропозиції вже висували науковці, зокрема, І. В. Басиста (Basysta, 2020, р. 91-92), І. І. Сидорук (Sydoruk, 2020, р. 322) та ін. В означеному правовому регулюванні слід акцентувати на імплементації несамовиконуваних норм міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України, з питань права міжнародних збройних конфліктів.

Викладене вище, передусім з огляду на приписи ст. 64 Конституції України, на наше глибоке переконання, може слугувати аргументом щодо юридичної нікчемності застосування особливого режиму досудового розслідування у районі проведення заходів із забезпечення нацбезпеки, оскільки правовий режим здійснення таких заходів не передбачений в Основному Законі України як

спеціальний правовий режим, а відтак не підпадає під випадки, передбачені Конституцією України, за яких конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені понад встановлені в Розділі II Основного Закону України процедурні гарантії.

Такий висновок базується на методології юридичного позитивізму, тобто на домінуванні уявлення про беззаперечне найвище значення ієрархічності норм права та виконання передбачених у Конституції процедур. Але Основний Закон України не обмежено Розділом II чи ст. 64. Згідно з ч. 1 ст. 17 Конституції України захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Тому постає одвічне філософське запитання: «Чи мета виправдовує засоби?». Здавалося, проблему застосування ст. 615 КПК України можливо звести до дилеми із двох суджень: «мета захисту суверенітету і територіальної цілісності України виправдовує застосування процедур, які в неконституційний спосіб обмежують права і свободи людини» чи «мета захисту суверенітету і територіальної цілісності України не є достатньою підставою для застосування процедур, які в неконституційний спосіб обмежують права і свободи людини».

Указану дилему на користь першого судження вирішила Верховна Рада України VII скликання, доповнивши КПК України Розділом IX¹, адже згідно з Пояснювальною запискою до відповідного законопроекту «ситуація потребує більш жорстких та адекватних заходів насамперед з боку законодавчої влади» ("Proekt Zakonu", 2014, р. 1), оскільки «важливість таких змін зумовлюється практичною неможливістю своєчасного виконання формально-обов'язкових процесуальних дій у військово-польових умовах чи під час конфліктної взаємодії із ополченцями та іноземними диверсантами» ("Proekt Zakonu", 2014, р. 3). Більшості може здатися, і автор цілком поділяє таку думку, що загроза існування цілого народу виправдовує радикальні засоби, тим паче спрощення юридичних процедур. Така позиція знаходить відгук і в науковому середовищі (Lazukova, 2018, р. 131-133).

Так, О. В. Лазукова висловлює думку, що ст. 615 КПК України – запровадження законодавцем «спрощеного» порядку надання дозволу на проведення окремих процесуальних дій з огляду на потреби практики, що «зумовлені виконанням завдань кримінального провадження» (Lazukova, 2018, р. 131). У розвиток цієї сентенції дослідниця цитує більш розгорнуту позицію М. В. Черноусько, яка зазначає, що «надання права прокурорам виконувати деякі з повноважень слідчих суддів в умовах проведення АТО здатне сприяти виконанню завдань кримінального провадження

щодо забезпечення швидкості, повноти та якості досудового розслідування. Така мета, на наш погляд, переважає за рівнем своєї значущості настання ймовірних процесуальних ризиків. Крім того, за своєю сутністю досліджувана норма не суперечить принципу верховенства права, цілком відповідаючи принципу військової необхідності» (Chornousko, 2016, р.198). На нашу думку, науковці, які дотримуються означених поглядів, висловлюючи самостійно правильні засновки, допускають логічну помилку в процесі їх синтезу, сприймаючи чинне нормативне регулювання ст. 615 КПК України як єдино можливе й конституційне. Будь-яка наукова критика, для того, щоб бути конструктивною, вимагає обґрунтування альтернативної думки, тому видається за можливе висловити такі авторські міркування.

Завдання кримінального провадження є складною системою взаємопов'язаних й ієрархічно різноцінних елементів. Усю сукупність таких завдань за предметом можна поділити на загальні, особливі та спеціальні. До загальних належать такі завдання, що притаманні кримінальному провадженню загалом.

Особливі завдання кримінального провадження – це такі завдання, що не стосуються усього кримінального провадження. Різновидами особливих завдань є структурні, функціональні чи елементарні. Структурні завдання – це завдання стадій, етапів чи окремих проваджень кримінального провадження. Функціональні завдання – це завдання, що ставлять перед учасниками кримінального провадження залежно від їх кримінальної процесуальної функції. Елементарні завдання – це завдання, на безпосереднє вирішення яких спрямовано конкретні одиничні процесуально значущі дії. Особливі завдання в кримінальному провадженні не є завданнями кримінального провадження в строгому розумінні (ст. 2 КПК України), проте завжди спрямовані на досягнення загальних завдань кримінального провадження та є нормативно обумовленими.

Спеціальні завдання кримінального провадження – це завдання, які виникають унаслідок існування певної специфіки в деяких групах кримінальних проваджень. Наприклад, якщо кримінальне провадження стосується кримінального правопорушення, яким було заподіяно шкоду окремій особі, то щодо постраждалої особи кримінальне провадження має попередити вторинну віктимізацію постраждалої особи, що може настати у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження.

Самі ж загальні завдання кримінального провадження за способом впливу на цілеспрямованість та доцільність діяльності можуть бути розподілені на дві відносно самостійні групи: змістовні завдання та завдання-гарантії.

Загальні змістовні завдання надають діяльності сенсу, тобто спрямовані на формування у суб'єкта кримінального провадження розуміння про бажаний загальносоціальний результат своєї діяльності. Загальні завдання-гарантії спонукають правозастосовця оцінити доцільність власних дій і вимагають відмовитися від продовження чи здійснення процесуальних дій, якщо такі не будуть виконувати завдання-гарантії; скеровують правоволодільця на активне сприяння правозастосовцю в дотриманні завдань-гарантії.

На наш погляд, існує чотири загальних змістовних завдань кримінального провадження: 1) захист особи, громади та суспільства, українського народу від діянь, кримінальна протиправність яких встановлена в Кримінальному кодексі України, 2) відновлення особистої, громадської та суспільної, національної безпеки, 3) справедливе вирішення спорів, що виникають у межах кримінального провадження, 4) охорона прав, свобод та законних інтересів суб'єктів кримінального провадження.

До загальних завдань-гарантії, зокрема, належить: а) застосування належної правової процедури до суб'єктів кримінального провадження; б) забезпечення застосування виключно обґрунтованого процесуального примусу; в) недопущення обвинувачення чи засудження невинуватої особи; г) забезпечення співрозмірності кримінальної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Загальні завдання кримінального провадження можуть і фактично входять у суперечність між собою, оскільки деякі з них є різноспрямованими. Вони вирішуються шляхом реалізації домінуючого завдання. Домінуючість – це властивість загального завдання кримінального провадження, виникнення чи посилення якої є ситуативно обумовленою та мінливою; жодне із завдань кримінального провадження не є абсолютно домінуючим.

Ієрархічність завдань кримінального провадження – тобто їх градація за домінуючістю – узагалі залежить від наявності відповідних нормативних приписів, їх тлумачення (зокрема, норм-принципів), правової ідеології, яка панує в суспільстві, та спрямованості правозастосовців. Причому вибір домінуючого завдання кримінального провадження для реалізації здійснюється на підставі загальних засад кримінального провадження – принципів моделі кримінального процесу, оскільки лише завдяки їм можна оцінити належність (правомірність, правильність, законність) діяльності. Останні ж обов'язково враховують основоположні та загальноправові принципи права, серед яких у процесі реалізації завдань кримінального провадження чільне місце посідає принцип пропорційності.

Викладені вище міркування можна розглядати як загальне телеологічне тлумачення кримінальних

процесуальних норм. За визначенням О. В. Капліної «телеологічний спосіб тлумачення норм кримінально-процесуального права – це сукупність прийомів і правил, спрямованих на з'ясування смислу норми кримінально-процесуального права крізь призму тих цілей, які ставляться перед кримінальним процесом у цілому, окремими його інститутами й нормами, а також впливають із системності права» (Kaplina, 2008, p. 271). Водночас, як видається, поняття мети (цілі) законотворців у процесі прийняття певного законодавчого акта, завдання (призначення) самого законодавчого акта, мети правозастосовця норм цього акта та завдання унормованої діяльності правозастосовців щодо реалізації норм цього акта не завжди збігаються, а тому їх варто розмежовувати. Відтак, телеологічний спосіб тлумачення матиме свою специфіку залежно від того, до якого предмета такий буде застосований. Результатом застосування телеологічного способу тлумачення, на нашу думку, є отримання обґрунтованих припущень щодо мети (завдання) тієї чи іншої норми права чи завдань. Якщо телеологічний спосіб тлумачення дозволяє однозначно встановити лише одну мету (завдання), тоді він проявляє себе як самодостатній і кінцевий спосіб тлумачення. Однак, якщо він спричиняє виведення декількох завдань, тоді постає потреба в подальшій інтерпретації норми права, оцінки домінуючості отриманих завдань і виведення ієрархії на підставі змісту конкретної норми права. Така інтерпретація завжди базується на результатах попередньо здійсненого телеологічного тлумачення й ґрунтується на застосуванні логічних і герменевтичних прийомів і методів. Та неодмінною складовою «похідної» телеологічної інтерпретації є використання специфічної юридичної методології – вчення про природу й сутність права, юридичну силу й ієрархічність норм права, правові принципи й цінності. Зазначених особливостей такого правотлумачення, на нашу думку, достатньо для того, щоб пропонувати виокремлення цього способу як самостійного. Пропонуємо йменувати такий спосіб тлумачення **завданнєцентричним**, оскільки він не тільки аналізує норму права з позиції завдань (мети) реалізації такої, але й містить дослідження цілеспрямованості й доцільності її реалізації конкретним правозастосовцем чи правоволодільцем у конкретних умовах з позицій бажаного загальносоціального результату застосування норм права та дотримання встановлених правогарантії.

Завданнєцентричне тлумачення має схожі риси із «трискладовим» тестом (*the 'three-part' test*), який є юридичною конструкцією, завдяки якій Європейський суд з прав людини (*дали – ЄСПЛ*) здійснює перевірку наявності необхідних умов для обмеження прав (Lysenko, 2021, p. 201), гарантованих ст. 8, 9, 10, 11 (Bychawska-Siniarska, 2017,

р. 32) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ("Konventsiia pro zakhyst", 1950). Такими однаково необхідними складниками є: 1) обмеження прописано в законі (означає «формальність», «відповідність умовам», «обмеженням» чи «покаранням»); 2) обмеження має за мету захист одного або декількох інтересів чи цінностей, визначених у п. 2 ст. 10 Конвенції [національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду]; 3) обмеження є необхідним у демократичному суспільстві. Як трискладовий тест, так і завданнецентричне тлумачення передбачають здійснення аналізу дотримання верховенства права, зокрема законності, правової визначеності, належної правової процедури, а також враховують кінцеві результати реалізації норм права (Buchawska-Siniarska, 2017, р. 32-33). Проте трискладовий тест за предметом застосування є лімітований декількома чинниками: по-перше, він застосовується не щодо тлумачення будь-якої норми права, а лише такої, яка передбачає правообмеження; по-друге, його основу складає тест застережень-винятків у других пунктах статей 8, 9, 10, 11 Конвенції, а не доктринальне загальне телеологічне тлумачення норм права; по-третє, за загальним правилом, трискладовий тест застосовується ЄСПЛ лише ретроспективно і лише в процесі аналізу конкретного застосування норм права, які мали місце (казусу), але не норми національного права як такої.

Конституційний Суд України в загальних рисах перейняв методологію трискладового тесту й сформулював юридичну позицію щодо того, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, дотримуватися легітимної мети, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (абзац третій пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2016 від 01 червня 2016 року) ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2016, р. 4). Так, у разі застосування зазначеного методу Конституційний Суд України повинен через правову невизначеність, нормативну нерегульованість самостійно

виводити ті завдання, на досягнення яких спрямоване обмеження конституційних прав і свобод, самостійно конструювати розуміння «легітимної мети» і визначати методологічний апарат для оцінки «оптимального досягнення» такої. Перевагою завданнецентричного тлумачення кримінальних процесуальних норм є те, що його підґрунтям є здійснене загальне доктринальне телеологічне тлумачення кримінального процесу.

Проблематика тлумачення нормативних приписів залишається актуальною, про що свідчить значна кількість іноземних досліджень з означеної проблеми. Тлумаченню саме кримінальних процесуальних норм присвячено роботи українських (Mudrak, 2019), румунських (Bădescu, 2017), російських (Velikiy, 2020) науковців, та більш чисельно в англomовній науковій літературі представлено розвідки щодо телеологічного тлумачення правових норм з позиції теорії чи філософії права (Kornhauser, 2018; Sullivan, 2015). Значний інтерес для розвитку наукової доктрини з питань мети та завдань права та закону становить збірник статей «Ratio Legis: філософські і теоретичні перспективи» (Von Schütz, 2018), дві прикінцеві статті якого (К. фон Шютц «Іманентне Ratio Legis? Юридичні форми і тлумачення законів» (von Schütz, 2018) і М. Германн «Як Ratio Legis може допомогти правнику витлумачити юридичний текст? Використовуємо призначення регулювання для юридичного тлумачення» (Hermann, 2018)) стосуються саме проблем телеологічного тлумачення норм права.

Ураховуючи викладені міркування щодо актуальності дослідження та доповнення нормативного регулювання ст. 615 КПК України, слушним є здійснити спробу застосування виробленого автором і наведеного вище понятійного апарату до цілком визначеної ситуації – правозастосування цієї статті КПК України в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки з позиції завданнецентричного способу тлумачення, тобто враховуючи цілеспрямованість і доцільність процесуальної діяльності:

1. *Визначення загального змістовного завдання, досягнення якого є домінуючим у процесі застосування прокурором спрощеної процедури ст. 615 КПК України щодо виконання повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки.* Для визначення такого завдання слід врахувати: а) матеріально-правові передумови застосування ст. 615 КПК України; б) предметну спрямованість повноважень прокурора. Ураховуючи ті склади кримінальних правопорушень, щодо яких прокурор може здійснювати повноваження слідчого судді, зокрема їх родовий об'єкт, процесуальна діяльність має бути спрямована на загальне змістовне завдання щодо відновлення громадської та національної безпеки. Предметна спрямованість

повноважень прокурора щодо надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів, обшук житла чи іншого володіння особи чи проведення негласних (слідчих) розшукових дій свідчить про існування у такої спрямованості єдиного особливого завдання – отримання доказів. Доказ є за визначенням не тільки фактичними відомостями про предмет доказування, але й для такого правового статусу має бути отриманий у порядку, визначеному КПК України (ст. 84 КПК). Збирання доказів стороною обвинувачення є також проявом загального змістовного завдання щодо відновлення безпеки, оскільки розпочате кримінальне провадження щодо конкретного припущення про наявність кримінально протиправного діяння свідчить про існування або потенційного ризику існування порушення стану безпеки (національної чи для певної громади, особи), а тому збирання фактичних даних щодо такого презюмованого діяння спрямоване або на встановлення факту порушення стану безпеки та його відновлення, або на встановлення факту відсутності порушення стану безпеки насправді, а відтак фактичного відновлення стану безпеки в загальнонаціональній, громадській свідомості чи свідомості певних індивідів. Здійснення обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою може бути спрямоване як на охорону прав, свобод і законних інтересів потерпілих, так і на захист особи, громади та суспільства, Українського народу від кримінально протиправного діяння.

Отже, в процесі застосування прокурором спрощеної процедури ст. 615 КПК України щодо виконання повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки домінантним загальним змістовним завданням є відновлення національної та громадської безпеки.

Сама ж процедура надання прокурором дозволу на здійснення окремих процесуальних дій спрямована на вирішення правового спору щодо доцільності й обґрунтованості обмеження прав і свобод людини та на охорону прав, свобод та інтересів суб'єктів кримінального провадження. Але ці загальні завдання мають у цьому випадку, на наш погляд, меншу домінантність, ураховуючи диференційовану спеціальну процедуру, яка призводить до принципової неможливості досягнення охорони та справедливого вирішення спору:

– процесуальні дії, що можуть здійснюватися за наслідком ст. 615 КПК України, пов'язані з обмеженням прав, свобод і законних інтересів осіб-володільців речей і документів, до яких передбачено (клопотання) надання доступу; осіб, які проживають чи володіють майном, у якому провадиться клопотання щодо проведення обшуку; осіб, щодо яких відбувається клопотання з проведення негласних слідчих (розшукових) дій; підозрюваного, якому обирається запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Причому у

випадку здійснення прокурором повноважень щодо надання дозволу на проведення означених у ст. 615 КПК України процесуальних дій відповідних осіб не лише не залучають до зазначеної процедури розв'язання питання щодо надання дозволу (з огляду на характер таких правообмежень), але й позбавляють можливості розраховувати на охорону своїх інтересів з боку неупередженого, незацікавленого й організаційно відокремленого від сторони обвинувачення суб'єкта – слідчого судді;

– вирішення прокурором клопотань дізнавача, слідчого чи іншого прокурора про надання дозволу на процесуальну дію, тобто вирішення незмагального правового спору між, з одного боку, обґрунтуванням сторони обвинувачення щодо наявності підстав для обмеження прав і свобод людини, а з іншого, між загальним правом кожної людини користуватися й розраховувати на повагу до своїх конституційних прав і свобод, здійснюється посадовою особою, яка є за визначенням зацікавленою, оскільки належить до сторони обвинувачення, а відтак, виступає суддею у своїй же справі.

2. Аналіз дотримання загальних завдань-гарантій у процесі застосування прокурором спрощеної процедури ст. 615 КПК України у частині виконання повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки. Дотримання прокурором під час реалізації повноважень, передбачених ст. 615 КПК України таких загальних завдань-гарантій, як забезпечення застосування виключно обґрунтованого процесуального примусу, недопущення обвинувачення чи засудження невинуватої особи та забезпечення співрозмірності кримінальної відповідальності вчиненому правопорушенню має оцінювати окремо в кожному випадку та базуватися як на обґрунтованості й умотивованості клопотання дізнавача, слідчого чи іншого прокурора, так і на обґрунтованості й умотивованості остаточного рішення (постанови) прокурора. Хоча висловлені вище застереження щодо досягнення охорони прав, свобод і законних інтересів суб'єктів кримінального провадження і справедливого вирішення спору ставлять під сумнів загальну справедливість процедури за ст. 615 КПК України. Та ключовим у цьому прикладі є питання дотримання загального завдання – гарантії кримінального провадження щодо застосування виключно належної правової процедури до суб'єктів кримінального провадження.

Належна правова процедура – це такий порядок здійснення юридично значущих дій, який втілює на практиці верховенство права шляхом застосування до кожної особи тих норм права, що цілком відповідають усім важливим об'єктивно наявним обставинам і дозволяють недвозначно та заздалегідь спрогнозувати таке застосування та

його результати. Можна виокремити неодмінні складники належної правової процедури: «правова» процедура – це така процедура, яка цілком відповідає й утверджує на практиці принцип верховенства права, а «належна» процедура – це, по-перше, процедура, яку належить застосовувати до відповідної особи, що перебуває у певному статусі; по-друге, належність означає «те, що має бути», тобто така процедура повинна бути сталою, одноманітною, а відтак, втілювати принцип правової визначеності (Novozhylov, 2019, р. 116-117).

Тому спрощена процедура ст. 615 КПК України може бути належно правовою лише у випадку, якщо вона втілює на практиці верховенство права шляхом застосування до кожної особи тих норм права, що цілком відповідають усім важливим об'єктивно наявним обставинам провадження та дозволяють недвозначно та заздалегідь спрогнозувати таке застосування і його результати. Відповідно до п. 41 Доповіді Венеційської Комісії № CDL-AD(2011)003rev від 04 квітня 2011 року «Верховенство права» елементами верховенства права є: 1) законність, зокрема прозорий, прогнозований і демократичний процес уведення в дію законів; 2) правова визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя перед незалежним і безстороннім судом, зокрема судовий перегляд актів органів правозастосування; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом ("Report on The Rule", 2011, р. 10). Отже, оскільки в Конституції України втілено основи конституційного ладу, тобто фундаментальні принципи та цінності суспільного договору Українського народу, які містять і заборону свавілля (ст. 1, 3, 5, 6, 8, 19, 64), і доступ до правосуддя (ст. 55, 124), і дотримання прав людини (Розділ II), і правову визначеність (ст. 8, 19, 57, 58, 61, 62), то саме виконання конституційних норм права є неодмінною умовою забезпечення верховенства права.

Процедура ст. 615 КПК у частині виконання відповідним прокурором повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки, на наш погляд, не відповідає критеріям належності та правості через те, що:

1) передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини на свободу й особисту недоторканність, на недоторканність житла та іншого володіння, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на невтручання в особисте і сімейне життя, на непорушність права власності у випадках, не передбачених Конституцією України (в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки без запровадження правового режиму воєнного стану) та поза встановленим Конституцією України порядком (за рішенням суду), що, на

нашу думку, є прямим порушенням ст. 64, 29, 30, 31, 32, 41 Основного Закону України;

2) передбачає здійснення правового режиму поза введенням воєнного або надзвичайного стану обмежень, які допускаються Конституцією України тільки за рішенням суду (ст. 29, 30, 31, 41), за рішенням посадовою особою іншого органу – прокурора, – що є фактичним делегуванням функції судів, а саме функції здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, тобто прямим порушенням ч. 2 ст. 124 Основного Закону України;

3) передбачає надання дискреційних арбітражних повноважень потенційно упередженому суб'єкту – стороні обвинувачення.

Крім цього, у ст. 615 КПК України передбачено обмеження конституційного права бути заарештованим або триматися під вартою тільки за вмотивованим рішенням суду, права буди доставленим протягом 72 годин після затримання до суду для підтвердження тимчасового запобіжного заходу, права бути звільненим, якщо протягом 72 годин з моменту затримання не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою, яке не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану, що є порушенням ст. 29, 64 Основного Закону України (Novozhylov, 2016, р. 11).

Отже, застосування прокурором спрощеної процедури ст. 615 КПК України в частині виконання повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки із необхідністю призводить до недотримання загального завдання – гарантії кримінального провадження щодо застосування належної правової процедури до кожного суб'єкта кримінального провадження.

3. Визначення домінантного завдання кримінального провадження в разі застосування прокурором спрощеної процедури ст. 615 КПК України у частині виконання повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки. На нашу думку, загальні завдання-гарантії кримінального провадження завжди мають більшу домінантність, ніж загальні змістовні завдання. Чи, з огляду на юридичний позитивізм, мета не виправдовує засоби.

Змістовні завдання є вираженням закладеної законодавцем спрямованості моделі кримінального процесу на досягнення певної загальної соціальної функції права (напрямо впливу процесу на суспільні відносини). Саме соціальна функція є первинною в процесі моделювання системи кримінальної юстиції, а змістовні завдання є похідними. Водночас ці завдання визначають кримінальні процесуальні функції (обвинувачення, захисту, правосуддя тощо). Тому реалізація змістовних завдань кримінального провадження

має наслідком вплив на суспільство загалом і соціальну сферу.

Завдання-гарантії є похідними від взаємозв'язку елементів національної системи права, вони регулюють питання відповідності правовим цінностям кримінальної процесуальної діяльності. Їх невиконання призводить до деформації змістовних завдань, зміни домінантного змістовного завдання на розсуд правозастосовця тощо. У разі нехтування завданнями-гарантіями кримінальний процес із правомірної діяльності стає формою свавілля влади.

Наприклад, у процесі здійсненні репресій у 1930-ті роки радянська влада застосовувала кримінальні покарання, послуговуючись кримінальною процесуальною формою. Проте як саме законодавство, так й ідеальна модель кримінального судочинства не могли за визначенням, своєю сутністю бути способом репресій. Таким кримінальне судочинство стало внаслідок недотримання завдань-гарантії правозастосовцями. Причому кримінальний процес був лише формальним приводом задля створення фасаду законності. Однак жодні з його завдань не реалізовувалися належно, а навпаки – цинічно нехтувалися, але не стільки з причин правових, скільки з політичних.

Тому, на нашу думку, для уникнення недобросовісного застосування норм права, недопущення використання кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законів задля задоволення особистих, стратифікаційних, корпоративних інтересів чи виконання організаційних вказівок-директив, доцільно нормативно закріпити, що цілеспрямованість уповноважених кримінальним процесуальним законом суб'єктів має базуватися виключно на нормативно закріплених завданнях кримінального провадження.

Переїдемо від загального до конкретного застосування процедури, яка, на нашу думку, не відповідає Основному Закону України, і призводить до недотримання належної правової процедури, а тому застосування прокурором спрощеної процедури ст. 615 КПК у частині виконання повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки з метою досягнення загального завдання кримінального провадження щодо відновлення національної та громадської безпеки є недоцільним.

Цей однозначний умовивід, будучи цілком очевидним із позитивістського погляду, за своєю суттю залишається жахаюче хибним, але лише на перший погляд.

Автор є патріотом Української державності, а тому інтереси Українського народу, його суверенітет, державність і національна безпека є абсолютними цінностями. Відтак захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її безпеки є і його справою.

Водночас автор сприймає верховенство права як беззаперечну цінність. У цьому випадку верховенство права в розумінні автора означає відповідність правової форми поставленим Конституцією України і Українським народом завданням. Така відповідність комплексно характеризується поняттям правового режиму, який є «особливим порядком правового регулювання певної сфери суспільних відносин, який забезпечується шляхом специфічного поєднання та співвідношення його методів, способів і типів» (Smorodynskyi, 2020, p. 145). Цей взаємозв'язок влучно схарактеризував С. С. Алексєєв: «правовий режим – не дещо довільне, штучно конструйоване. Він виражає **нерозривний зв'язок правової форми й змісту відносин, які регулюються** [виділення наше – В.Н.], характеризуються в цьому плані моментами стабільності, стійкості. Це [...] і пояснює значення правових режимів у правовій дійсності: вони дозволяють бачити глибокий соціальний зміст права та вирішувати соціальні завдання в нерозривному зв'язку зі змістом відносин, що регулюються [...]» (Alekseev, 1989, p. 186).

Кримінальне провадження є правовим інструментом, завдяки якому може бути констатовано факт відновлення національної безпеки, тобто успішне подолання конкретної кримінальної загрози. Але сутність кримінального провадження, його форми свідчать про те, що кримінальні процесуальні засоби, самі по собі, здатні результативно долати лише локальні загрози національній безпеці (одиничне шпигунство чи державна зрада, незаконне проникнення на територію України нечисельної озброєної групи тощо).

У випадку, коли рівень загроз, які стоять перед національною безпекою, є високим, критичним або катастрофічним, а таке трапляється зокрема у випадку терористичних актів, одиничних чи скоординованих, групових порушень громадського порядку, як стихійних, так і довготривалих масових заворушень (безладів, бунтів), диверсії, міжнародних чи міжконфесійних конфліктів, підготовки, планування, розв'язування та ведення агресивної війни тощо, мають застосовуватися відповідні комплексні належні правові процедури. Сукупність спеціально передбачених, комплексно врегульованих способів, методів і засобів правового регулювання йменується правовим режимом, відтак, у разі виникнення екстраординарних обставин найбільш доцільним видається послуговуватися саме особливими та передбаченими в Конституції України правовими режимами воєнного або надзвичайного стану. Такі не лише безпосередньо передбачені в Основному Законі України, але є звичайною міжнародною практикою як для міжнародних, так і для неміжнародних збройних конфліктів, зокрема у

випадку прямої військової інтервенції, окупації чи анексії території однієї держави іншою.

Узагалі, закордонні дослідники в англомовних джерелах останнім часом доволі незначну увагу приділяють удосконаленню саме кримінального процесуального права щодо його застосування в умовах воєнного або надзвичайного стану. До останніх можна віднести статті М. Шер Аббаса (Abbas, 2021), Ф. Гаргоффа (Harhoff, 2020), Г. Денсі й Е. Вібельгауса-Брама (Dancy, & Wiebelhaus-Brahm, 2018), Т. Н. Кунвара (Kunwar, 2019) та ін. Така ситуація пояснюється тим, що увага правників сконцентрована не на національному кримінальному процесі (з огляду на відсутність подій збройного конфлікту у внутрішніх правопорядках іноземних держав), а на пізнанні та розвитку міжнародного гуманітарного права, яке встановлює правила ведення міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів, зокрема й проблеми процедури притягнення до юридичної відповідальності (внутрішньонаціональної чи міжнародної через Міжнародний кримінальний суд чи через відповідні міжнародні трибунали). Серед наукових і навчальних видань зі згаданої теми варто виділити праці А. Коген і Д. Злотогорського «Пропорційність у міжнародному гуманітарному праві: наслідки, засоби попередження та процедури» (Cohen, & Zlotogorski, 2021), Л. Гілл-Ковторн «Затримання у неміжнародному збройному конфлікті» (Hill-Sawthorne, 2016), М. Г. Джанабі «Правовий режим, що застосовується до персоналу приватних військових і охоронних компаній під час збройних конфліктів» (Janaby, 2016), Р. Шутте «Захист цивільних осіб у збройних конфліктах: еволюція, виклики й імплементація» (Schütte, 2015) та Й. Дінштейна «Неміжнародні збройні конфлікти у міжнародному праві» (Dinstein, 2014). В останній праці ізраїльський дослідник, аналізуючи питання щодо розмежування неміжнародних збройних конфліктів і внутрішніх збурень («порушення внутрішнього порядку» чи *internal disturbances*), надає точну характеристику зміні правових і ціннісних орієнтирів у процесі здійснення правоохоронної діяльності, називаючи це явище «правоохоронною парадигмою»: «До поодиноких і хаотичних випадків внутрішніх збурень застосовується правоохоронна парадигма, яка співвідноситься із правом прав людини і відмежовується від права неміжнародних збройних конфліктів. Це означає, що сила буде застосована лише як крайній засіб (*ultima ratio*). Правопорушники під час внутрішніх збурень зазвичай зустрічають супротив від правоохоронних органів: поліції, жандармерії і схожих внутрішньонаціональних сил правопорядку, рідше – від військового контингенту (армії, повітряних сил, флоту, морської піхоти та ін.). Однак серйозність збурень може підштовхувати уряд до застосування всіх наявних ресурсів, виклику військових загонів для допомоги поліції

щодо відновлення правопорядку. Саме по собі включення військових у зіткнення не змінює цю правоохоронну парадигму і не поширює право неміжнародних збройних конфліктів на таку ситуацію (див. *Prosecutor v. Musema* (ICTR, Trial Chamber, 2000), para. 248). Імовірно, залучені солдати будуть діяти з більшим тиском, ніж поліція, адже на їхньому боці досконаліше озброєння та спеціальна підготовка. Але досі існують очікування, що вони поводитимуться як квазіполіцейські: використовуватимуть силу як крайній засіб і дотримуватимуться правоохоронної парадигми. Якщо війська вийдуть за межі такої парадигми – використовуватимуть силу проти супротивників як первинний засіб таким чином, який відповідає базовим положенням права неміжнародних збройних конфліктів (але не правоохоронним стандартам) – вони цим самим підвищать правдоподібність припущення про те, що виник неміжнародний збройний конфлікт» (Dinstein, 2014, p. 22). Поділяючи думку Й. Дінштейна, слід уточнити, що у випадку України триває міжнародний збройний конфлікт, спровокований державою-агресором, а відтак застосування «правоохоронної парадигми» можливе лише щодо громадян України та цивільних осіб. Однак навіть у відношенні щодо цих осіб неможливе застосування загальної «правоохоронної парадигми» чи правового режиму, адже існує об'єктивна неможливість цього, пов'язана з діяльністю агресора. Тому правопорядок на територіях, на яких відбувається збройна агресія, має зазнати відповідної правової трансформації, причому вона не може бути свавільною чи невизначеною, вона має відбутися за належною правовою процедурою.

Воєнний стан за визначенням є такою екстраординарною, специфічною правовою формою, яка включає в себе єдність методів, типів і способів правового регулювання, що спрямовані на забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії іноземної держави. Форми та правила вирішення міждержавних воєнних конфліктів мають під собою зовсім іншу нормативну правову базу, аніж кримінальне процесуальне право, й у загальному йменується законами та звичаями війни. У такому випадку відбувається застосування воєнного права, права правового режиму воєнного стану, норм міжнародного гуманітарного права тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 17 Основного Закону України: оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Тому ані кримінальна процесуальна форма, ані ординарний загальний правовий режим конституційних прав і свобод людини і громадянина (поза воєнного або надзвичайного стану) не пристосовані до досягнення комплексного загальнодержавного завдання щодо відновлення національної безпеки

у випадку існування високого, критичного чи катастрофічного рівня загроз такій. Крім цього, згідно з ч. 4 ст. 17 Конституції України, Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян. Тому відсіч збройної агресії іноземців й осіб без громадянства (ворожих комбатантів) є завданням Збройних Сил України.

Зрештою, видається за можливе опонувати думці М. В. Черноусько щодо того, що норма ст. 615 КПК України за своєю сутністю «не суперечить принципу верховенства права, цілком відповідаючи при цьому принципу військової необхідності» (Chornousko, 2016, р. 198). Як зазначає Ю. В. Климчук, одним із галузевих принципів міжнародного гуманітарного права є принцип військової необхідності, який «допускає незаборонені міжнародним правом міри до досягнення **воєнних** цілей, тобто **подавлення противника**; розглянута як виключення, військова необхідність не виправдовує віроломства, жорстокості чи будь-яких інших дій, заборонених міжнародним гуманітарним правом [виділення наше – В.Н.]» (Klymchuk, 2003, р. 14). По-перше, іншими рівнозначними принципами міжнародного гуманітарного права дослідник називає принципи гуманності, обмеження, поваги, захисту та відповідальності (Klymchuk, 2003, р. 14-15); по-друге, застосування принципів міжнародного гуманітарного права можливе лише за фактичного існування збройного конфлікту, що з необхідністю має призводити в національному правопорядку до запровадження відповідного екстраординарного правового режиму; по-третє, у місцевостях існування збройного конфлікту кримінально-правова юрисдикція держави-учасниці такого конфлікту обмежується, що призводить до неможливості досягнення за допомогою здійснення кримінального провадження завдання щодо активного відновлення національної безпеки. Так, відповідно до пп. «с» п. 4 ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08 червня 1977 року, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 7960-XI від 18 серпня 1989 року ("Dodatkovyi protokol", 1949), особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного зі збройним конфліктом, не може бути винесено жодного вироку, і вона не може бути піддана жодному покаранню, крім як за постановою неупередженого й відповідним чином створеного суду, що додержує загально-визнаних принципів звичайного судочинства, які містять таке: жодна особа не може бути звинувачена у вчиненні кримінального правопорушення або засуджена за нього на підставі будь-якої дії чи недоліку, які не є кримінальним

правопорушенням згідно з нормами національного законодавства або міжнародного права, дія яких поширювалася на цю особу під час вчинення такої дії чи бездіяльності. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 82 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, ратифікованої Указом Президії Верховної Ради Верховної Ради Української РСР від 3 липня 1954 року та Закону України від 08 лютого 2006 року № 3413-IV ("Zhenevska konventsiiia", 1949), якщо будь-який закон, статут чи наказ держави, що тримає в полоні, визначає дії, учинені військовополоненим, як карані, тоді як такі самі дії не були б караними, якби їх здійснила особа зі складу військ держави, що тримає в полоні, то такі дії спричиняють лише дисциплінарні стягнення. Як роз'яснює А. Фролова, це означає, що ««право» безпосередньо брати участь у воєнних діях чи «іммунітет» комбатантів означає, що комбатанти наділені імунітетом від кримінального обвинувачення за саму участь у воєнних діях, крім випадків, коли вони вчинили порушення міжнародного гуманітарного права» (Frolova, 2018, р. 245).

Отже, нормативне регулювання особливостей здійснення кримінального провадження під час воєнного або надзвичайного стану має враховувати не тільки загальну специфіку таких екстраординарних ситуацій, особливості конституційного регулювання порядку здійснення й обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного чи надзвичайного стану, але й значну кількість норм міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з питань міжнародного гуманітарного права, зокрема процесуальних гарантій і особливостей притягнення до кримінальної відповідальності комбатантів, поводження з військовополоненими тощо. Враховуючи вимоги ч. 2 ст. 19 Конституції України норми міжнародних договорів, на наш погляд, самостійно не можуть породжувати процесуальні права (повноваження) у посадових чи службових осіб (Shylo, & Novozhylov, 2017, р. 93), а тому відповідні процесуальні норми міжнародних договорів України з питань права міжнародних збройних конфліктів є несамовиконувани та мають бути імплементовані шляхом трансформації таких відповідно до звичаїв, понятійного апарату та юридичної техніки національного кримінального процесу. Причому така трансформація не може зводитися до спрощення чи пришвидшення кримінального провадження не тільки через необхідність реалізації загальних завдань кримінального провадження в кожному випадку чи в силу цитованих вище нормативних приписів Женевських конвенцій, але й ураховуючи положення ч. 2 ст. 26 Закону України № 389-VIII від 12 травня 2015 року «Про

правовий режим воєнного стану» ("Zakon Ukrainy", 2015) та ч. 2 ст. 31 Закону України від 16 березня 2000 року № 1550-III «Про правовий режим надзвичайного стану» ("Zakon Ukrainy", 2000), які встановлюють, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Здійснення елементарних особливих завдань кримінального провадження в умовах воєнного або надзвичайного стану також має значну кількість особливостей (передусім пов'язаних із загальною обстановкою: воєнні дії чи протікання надзвичайної ситуації), а тому уповноважені суб'єкти кримінального провадження повинні мати відповідну спеціальну підготовку, що варто забезпечувати правовими та організаційними засобами (наприклад, запровадженням спеціалізованого органу досудового розслідування військових злочинів і кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану (так зване Бюро військової юстиції) (Lutsiv, 2020, р. 26-28), законодавчим передбаченням військових прокуратур у межах єдиної системи органів прокуратури, запровадженням окремого статусу для судді, який уповноважений здійснювати функцію судового контролю під час досудового розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного або надзвичайного стану (воєнного слідчого судді), без утворення воєнних судів, які можуть розглядатися, на нашу думку, небезпідставно, як особливі чи надзвичайні).

Таким чином, звернення законодавця та правозастосовувачів до введених *ad hoc* правових форм урегулювання питання захисту суверенітету й територіальної цілісності України кримінальними процесуальними засобами може розглядатися як не цілком продуктивне. Існування квазівоєнних правових режимів призводить до дуальності в правосвідомості правозастосовувачів і деформації загальних завдань, спрямованих на досягнення загальносоціального результату, оскільки розвиваються вимоги до правової визначеності: в одній ситуації нехтування конституційною нормою може розглядатися виправданим і заохочуватися, а в іншому (на іншій місцевості, при іншому суб'єктному складі, у разі подальшого кримінального провадження) – протиправним і караним. Можна допустити, що системна й послідовна правова політика в усіх сферах життя українського народу, зокрема в найважливішій – національній безпеці, – здатна забезпечити комплексне відновлення національної безпеки та територіальної цілісності України.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження складається із двох відносно самостійних частин: теоретичної та прикладної. Теоретичною правовою новизною є формулювання авторського поділу завдань

кримінального провадження за предметом і визначенням змісту, обґрунтування питання ієрархічності завдань кримінального провадження та виокремлення особливої властивості загальних завдань кримінального провадження – домінантності. Іншою складовою теоретичної новизни є пропозиція щодо виокремлення специфічного способу тлумачення правових норм – завданнецентричного, обґрунтування його особливостей і виведення методологічної основи. Прикладна новизна дослідження полягає в тому, що воно є одним із перших, у якому висловлено наукову думку щодо запровадження особливого режиму досудового розслідування в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки.

Висновки

Отже, нами було здійснене загальне телеологічне тлумачення кримінального провадження, за яким сукупність завдань кримінального провадження за предметом можна поділити на загальні, особливі та спеціальні. Водночас загальні завдання кримінального провадження за способом впливу на цілеспрямованість і доцільність діяльності можуть бути розподілені на дві відносно самостійні групи: змістовні завдання та завдання-гарантії.

Висловлено думку про те, що завдання кримінального провадження складають собою складну систему взаємопов'язаних та ієрархічно різноцінних елементів. Надано авторський перелік змістовних загальних завдань і загальних завдань-гарантії. Обґрунтовано наявність у загальних завдань-гарантії особливої властивості – домінантності, – яка впливає на їх ієрархічність, але є ситуативно обумовленою та мінливою.

На підставі загального телеологічного тлумачення кримінального провадження вироблено концепцію завданнецентричного способу тлумачення кримінальних процесуальних норм права та їх застосування, який дозволяє комплексно розглядати таку норму як з позиції завдань (мети) реалізації такої, так й оцінювати цілеспрямованість і доцільність її реалізації конкретним правозастосувачем чи правоволодільцем у конкретних умовах з позицій бажаного загальносоціального результату застосування норм права і дотримання встановлених правових гарантії.

Запропоновано таку структуру завданнецентричного способу тлумачення кримінальних процесуальних норм: 1) визначення загального змістовного завдання, досягнення якого є домінантним в процесі застосування суб'єктом кримінального провадження норми, що тлумачиться; 2) дослідження можливостей дотримання загальних завдань-гарантії суб'єктом кримінального провадження в процесі застосування норми, що тлумачиться; 3) визначення ієрархії загальних

завдань, на реалізацію яких спрямована норма, що тлумачиться, на підставі попередньо встановленої домінантності та прийняття рішення про загальну цілеспрямованість і доцільність застосування такої норми.

Здійснено завдансцентричне тлумачення норми ст. 615 КПК України щодо здійснення прокурором повноважень слідчого судді на місцевості (адміністративній території) проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, яке дозволило висунути низку наукових гіпотез.

Місцевістю (адміністративною територією), на якій проводяться заходи із забезпечення нацбезпеки, для цілей застосування ст. 615 КПК України має вважатися ТОТ у Донецькій та Луганській областях та зони безпеки, прилеглі до районів бойових дій, а не вся територія Донецької та Луганської областей.

Процедура ст. 615 КПК України щодо виконання відповідним прокурором повноважень слідчого судді в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки, на наш погляд, не відповідає критеріям належної правової процедури, оскільки передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини у випадках, не передбачених Конституцією України (в районі здійснення заходів із забезпечення нацбезпеки без запровадження правового режиму воєнного стану) та поза встановленим Конституцією України порядком (за рішенням суду); передбачає фактичне делегування прокурору функції суду, а саме функції здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також надання дискреційних повноважень потенційно упередженому суб'єкту – стороні обвинувачення.

Потребує нормативного закріплення норма про те, що цілеспрямованість уповноважених кримінальним процесуальним законом суб'єктів має базуватися виключно на нормативно закріплених завданнях кримінального провадження.

Верховенство права означає відповідність правової форми завданням, поставленим правозастосовцю українським народом у Конституції України. Така відповідність комплексно характеризується поняттям правового режиму.

Кримінальне провадження є правовим інструментом, завдяки якому може бути успішно подолана конкретна кримінальна загроза національній безпеці, водночас досягається відновлення національної безпеки – як *de facto*, так і *de jure*, оскільки юридичний акт, яким закінчується

кримінальне провадження, констатує, проголошує перед громадськістю остаточне подолання конкретної загрози (чи її відсутність, у випадку виправдання чи закриття провадження). Але сутність кримінального провадження, його правові форми свідчать про те, що кримінальні процесуальні засоби здатні результативно долати лише локальні загрози національній безпеці. У випадку збройної агресії іноземної держави мають застосовуватися належні правові процедури, за яких основним засобом відновлення національної безпеки є діяльність Збройних Сил України щодо стримування та відсічі такої агресії за нормами міжнародного гуманітарного права.

Кримінальне провадження може здійснюватися й щодо комбатантів і військовополонених як для констатації факту відновлення безпеки у воєнній сфері (наприклад, дотримання правил і звичаїв війни), так і для констатації факту часткового поновлення національної безпеки. Для реалізації загальних завдань кримінального провадження в означених екстраординарних умовах необхідне існування відповідного розлогого й детального правового регулювання, яке б враховувало специфіку таких екстраординарних ситуацій, особливості конституційного регулювання порядку здійснення й обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного чи надзвичайного стану, трансформувало відповідно до національного законодавства принципи та вимоги чинних норм міжнародного гуманітарного права, зокрема процесуальних гарантій і особливостей притягнення до кримінальної відповідальності комбатантів, захоплення (затримання) й поводження з військовополоненими тощо. Причому така правове регулювання не може зводитися до спрощення чи пришвидшення кримінального провадження щодо здійснення судочинства слідчим суддею чи судом.

Акцентовано на потребі в розгляді питання щодо запровадження організаційних особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного чи надзвичайного стану, а саме: утворення спеціалізованого та незалежного від Збройних Сил України, органів цивільного захисту населення тощо органу досудового розслідування – Військового бюро юстиції, законодавче закріплення військових прокуратур у межах єдиної системи органів прокуратури, запровадження окремого статусу воєнного слідчого судді для судді, який може здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, яке здійснюється в умовах воєнного або надзвичайного стану.

REFERENCES

- Abbas, M.S. (2021). Challenges to The Successful Prosecution Of War Crimes. *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3760300>.
- Alekseev, S.S. (1989). *Obshchie dozvoleniia i obshchie zaprety v sovetskom prave [General permissions and general prohibitions in Soviet law]*. Moscow: Iurid. lit. eratura [in Russian].
- Bădescu, M. (2017). The Rationale of Law. The Role and Importance of the Logical Method of Interpretation of Legal Norms. *Challenges of the Knowledge Society: the international Conference*. Bucharest. Retrieved from http://cksold.univnt.ro/download/175_cks_2017_on_line.pdf.
- Basysta, I.V. (2020). Okremi problemy v rozuminni, rozsliduvanni ta sudovomu rozhladii kryminalnykh provadzhen shchodo separatyzmu ta teroryzmu [Certain problems in understanding, investigating and litigation of criminal proceedings on separatism and terrorism]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, Scientific and informational bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi*, 9(21), 86-95. doi: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2020.9.21.86-95> [in Ukrainian].
- Bezpalova, O. (2019). Problemni pytannia, poviazani z dotrymanniam prav liudyny pid chas provedennia antyterorystychnoi operatsii / Operatsii obiednanykh syl. [Challenging issues related to Human Rights Observance during Anti-Terrorist Operation / Joint Forces Operation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, Economy and Law*, 12, 154-159. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.29> [in Ukrainian].
- Bychawska-Siniarska, D. (2017). *Protecting the Right to Freedom of expression under The European Convention on Human Rights*. Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.
- Chornousko, M.V. (2016). Zdiisnennia prokurorom protsesualnoho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam [Prosecutor procedural guidance of the pre-trial investigation implementation]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/1bd/dis_Chornousko%20M..pdf [in Ukrainian].
- Cohen, A., & Zlotogorski, D. (2021). *Proportionality in International Humanitarian Law : Consequences, Precautions, and Procedures*. New York: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197556726.001.0001>.
- Dancy, G., & Wiebelhaus-Brahm, E. (2018). The impact of criminal prosecutions during intrastate conflict. *Journal of Peace Research*, 55(1), 47-61. doi: <https://doi.org/10.1177/0022343317732614>.
- Dinstein, Y. (2014). *Non-International Armed Conflicts in International Law*. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107279391>.
- Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zherty mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I): mizhnar. dok. vid 8 cherv. 1977 r. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) from June 8, 1977]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/show/995_199#Text). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].
- Frolova, A. (2018). Foreign Fighters in the Framework of International Armed Conflict Between Russia and Ukraine. *The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum*. In S. Sayapin, E. Tsybulenko (Eds.). The Hague, The Netherlands: T.M.C. Asser Press. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-6265-222-4_11.
- Harhoff, F. (2020). Securing criminal evidence in armed conflicts abroad. *The Military Law and the Law of War Review*, 58(1), 2-30. doi: <https://doi.org/10.4337/mlwr.2020.01.01>.
- Hermann, M. (2018). How Can Ratio Legis Help a Lawyer to Interpret a Legal Text? Employing the Purpose of a Regulation for Legal Interpretation. *Ratio Legis: Philosophical and Theoretical Perspectives*. In V. Klappstein, M. Dybowski (Eds.). Springer International Publishing AG. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74271-7_9.
- Hill-Cawthorne, L. (2016). *Detention in Non-International Armed Conflict*. New York: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/law/9780198749929.001.0001>.
- Janaby, M.G. (2016). *The Legal Regime Applicable to Private Military and Security Company Personnel in Armed Conflicts*. Switzerland: Springer International Publishing. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-42231-2>.
- Kaplina, O.V. (2008). *Pravozastosovne tлумachennia norm kryminalno-protsesualnoho prava [Law-enforcement Interpretation of Criminal Procedural Law]*. Kharkiv: Pravo. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/_TEXT/KNIGI/KaplinaMono.pdf [in Ukrainian].
- Klymchuk, Yu.V. (2003). Systema pryntsyypiv mizhnarodnoho humanitarnoho prava [The system of principles of international humanitarian law]. *Abstract of candidates thesis*. Kharkiv. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2003/03kyvmgp.zip [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 2341-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
- Kornhauser, L.A. (2018). Choosing Ends and Choosing Means: Teleological Reasoning in Law. *Handbook of Legal Reasoning and Argumentation*. In G. Bongiovanni, G. Postema, A. Rotolo, G. Sartor, C. Valentini, D. Walton (Eds.). Springer Netherlands. doi: https://doi.org/10.1007/978-90-481-9452-0_14.

- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
- Kunwar, T.N. (2019). The Application of the Geneva Conventions in Nepal: Domestication as a Way Forward. *Asia-Pacific Perspectives on International Humanitarian Law*, 608-623. doi: <https://doi.org/10.1017/9781108667203.034>.
- Lazukova, O. (2016). Peredumovy instytualizatsii dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Premises institutionalization of the pre-trial investigation in the martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operation]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva, Theory and Practice of Jurisprudence*, 2(10), 1-12. doi: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2016.10.84168> [in Ukrainian].
- Lazukova, O.V. (2017). Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii protsesualnogo poriadku nadannia dozvolu na provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Normative support and practice implementation of the procedural procedure of grant of the authorization for the conduct of unknown investigate (invisible) actions under the conditions of military, emergency or in the area of anti-terrorist operation]. *Problema zakonnosti, Problems of Legality*, 138, 183-193. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.138.108951> [in Ukrainian].
- Lazukova, O.V. (2018). Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Special regime of pre-trial investigation within the conditions of martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operation]. *Candidates thesis*. Retrieved from http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Lazukova/d_Lazukova.pdf [in Ukrainian].
- Lutsiv, M.Z. (2020). Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (statti 407-409 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [The specificity of the pre-trial investigation of crimes against the established order of military service (Articles 407-409 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Candidate's thesis*. Retrieved from http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Luciv/d_Luciv.pdf [in Ukrainian].
- Lysenko, O.M. (2021). Konstytutsiine pravo y prava liudyny [Constitutional law and human rights]. *Konstytutsiine pravo, Constitutional Law*, 132-234. In M.I. Koziubra (Ed.). Kyiv: Vaite. Retrieved from <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/489959> [in Ukrainian].
- Lyst Viiskovoi chastyny A0135 II Ministerstva oborony Ukrainy vykh. No. 313/okpos/21/2752 vid 14 cherv. 2021 r. [Letter of Military Unit A0135 II of the Ministry of Defense of Ukraine ref. No. 313/okpos/21/2752 from June 14, 2021] [in Ukrainian].
- Milevskiy, O.P., & Mylevska, A.V. (2019). Rozsliduvannia terorystychnykh proiaviv (taktychni pryomy provedennia okremykh slidchykh dii) [Investigation of terrorist manifestations (tactical methods of conducting separate investigative actions)]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka), International law herald: actual problems of the present (theory and practice)*, 14, 199-207. doi: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.14.2019.199-207> [in Ukrainian].
- Mudrak, I.V. (2019). Shchodo leksyko-hramatychnoho ta spetsialno-yurydychnoho tlumachennia okremykh kryminalno-protsesualnykh norm, shcho rehluiuiut pravo poterpiloho na protsesualnu komunikatsiiu v kryminalnomu provadzhenni [For lexico-grammatic and specially-legal interpretation of certain criminal- processing norms, while adjusting the victim's right to a procedural communication in criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "KPI", National Technical University of Ukraine Journal*, 3(43), 255-261. doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).198483](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).198483) [in Ukrainian].
- Novozhylov, V.S. (2016). Nadilennia prokurora povnovazhenniamy slidchoho sudu v ekstraordynarnykh sytuatsiakh: retrospektyva, suchasnyi stan, konstytutsiunist ta dotsilnist [Empowering the prosecutor with the powers of an investigation judge in extraordinary situations: retrospective, current status, constitutionality and proportionality]. *In Law*, 1, 3-11. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18800> [in Ukrainian].
- Novozhylov, V.S. (2019). Zastosuvannia nalezhnoi pravovoi protsedury yak zavdannia kryminalnoho provadzhennia: do pytannia pro sutnist ta praktychne znachennia [Due process in code enforcement as criminal procedural task: to the issue on essence and practical use]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(26), 105-129. doi: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-4-89> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., Ustymenko, T.P., Babiuk, M.P., Kaida, N.Y., & Shkrebet, D.V. (2021). Social Responsibility as a Performance Indicator of Public Authorities. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(3), 111-122. doi: <https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0068>.
- Proekt Zakonu Ukrainy "Poiasnivalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh" shchodo dopusku priznavachiv, slidchykh ta prokuroriv do raionu zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh" vid 13 serp. 2020 r. No. 3948 [Draft Law of Ukraine "Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Peculiarities of State Policy to Ensure State Sovereignty of Ukraine in the Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Oblasts" on Admission of Investigators, Inquirers and Prosecutors to National Security and Defense, repulse and deterrence of armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and

- Luhansk regions" from August 13, 2020, No. 3948]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3984&skl=10 [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu Ukrainy "Poisniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu ta u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii": vid 21 lyp. 2014 r. No. 4311a [Draft Law of Ukraine "Explanatory note to the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on a special regime of pre-trial investigation in martial law, state of emergency and in the area of the anti-terrorist operation" from July 21, 2014, No. 4311a]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4311%D0%B0&skl=8 [in Ukrainian].
- Report on The Rule of Law. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). CDL-AD(2011)003rev. Strasbourg, 4 April 2011. Study No. 512/2009. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk (Member, Netherlands), Ms Gret Haller (Member, Switzerland), Mr Jeffrey Jowell (Member, United Kingdom), Mr Kaarlo Tuori (Member, Finland). *Council of Europe Venice Commission web-site*. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 cherv. 2016 r. No. 2-rp/2016 u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia tretoho rechennia chastyny pershoi statti 13 Zakonu U krainy "Pro psykhiatrychnu dopomohu" (sprava pro sudovyi kontrol za hospitalizatsiieiu nedieezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from June 1, 2016, No. 2-rp/2016 in the case of the constitutional petition of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the constitutionality of the third sentence of part one of Article 13 of the Law "On Psychiatric Care" (case on judicial control over the hospitalization of incapacitated persons in a psychiatric institution)]. (n.d.). *ccu.gov.ua*. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf> [in Ukrainian].
- Schütte, R. (2015). *Civilian Protection in Armed Conflicts: Evolution, Challenges and Implementation*. Springer Fachmedien Wiesbaden. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-658-02206-8>.
- Shylo, O.H., & Novozhylov, V.S. (2017). Mizhnarodne pravo v systemi dzherel kryminalnogo protsesualnogo prava Ukrainy [International Law as a Part of the System of Sources of Criminal Procedural Law of Ukraine]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva, Herald of Criminal Justice*, 3, 89-98. Retrieved from https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Shulo_Novojilov.pdf [in Ukrainian].
- Smorodynskiy, V.S. (2020). Sposoby i typy pravovoho rehuivannia. Pravovy rezhym [Methods and types of legal regulation. Legal regime]. *Zahalna teoriia prava, General theory of law*, 142-146. In O.V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Sullivan, R. (2015). The Role of Legal Norms in Statutory Interpretation. *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2695576>.
- Sydoruk, I.I. (2020). Osoblyvosti diialnosti slidchoho, diznavacha v umovakh provedennia Operatsii obiednanykh syl [Peculiarities of the activity of the investigator, expert in the conditions of the Joint Force Operation]. *Naukovi persytyvy, Scientific perspectives*, 6(6), 315-324. doi: [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-6\(6\)-315-324](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-6(6)-315-324) [in Ukrainian].
- Turkot, M., & Lazukova, O. (2019). Osoblyvosti orhanizatsii i protsesualnogo kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam v umovakh dii osoblyvykh pravovykh rezhymiv [Features of the Organization and Processing Management a Pre-trial Investigation in Conditions of Action Special Legal Modes]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*, 2, 44-59. doi: <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2019.02.044> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro mezhi ta perelik raioniv, mist, selyshch i sil, chastyn yikh terytorii, tymchasovo okupovanykh u Donets'kii ta Luhanskii oblastiakh" vid 7 liut. 2019 r. No. 32/2019 [Decree of the President of Ukraine "On the boundaries and list of districts, cities, towns and villages, parts of their territories, temporarily occupied in Donetsk and Luhansk regions" from February 7, 2019, No. 32/2019]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/322019-26050> [in Ukrainian].
- Velikiy, D.P. (2020). Spetsialno-iuridicheskii sposob tolkovaniia norm ugolovno-protsessualnogo prava [A Special Legal Approach to Interpretation of Norms of Criminal Procedure Law]. *Lex russica*, 2(73), 63-74. doi: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2020.159.2.063-074> [in Russian].
- Von Schütz, K. (2018). Immanent Ratio Legis? Legal Forms and Statutory Interpretation. *Ratio Legis: Philosophical and Theoretical Perspectives*, 161-186. In V. Klappstein, M. Dybowski (Eds.). Springer International Publishing AG. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74271-7_8.
- Yurchyshyn, V. (2018). Povnovazhennia prokurora ta slidchoho suddi shchodo obmezhenia konstytutsiinyykh prav hromadian u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii [The Authority of the Prosecutor and the Following Judge on the Limitation of the Constitutional Rights of the Citizens in the Area of the Anti-terrorist Operation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*, 1(53), 15-20. doi: <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2018.53.015> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriakh u Donets'kii ta Luhanskii oblastiakh": vid 18 sich. 2018 r. No. 2268-VIII [Law of Ukraine "On Peculiarities of State Policy to Ensure the State Sovereignty of Ukraine in the Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Oblasts" from January 18, 2018, No. 2268-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> [in Ukrainian].

- Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu": vid 16 berez. 2000 r. No. 1550-III [Law of Ukraine "On the legal regime of the state of emergency" from March 16, 2000, No. 1550-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu": vid 12 trav. 2015 r. No. 389-VIII [Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" from May 12, 2015, No. 389-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen u zviazku iz zdiisnenniam spetsialnogo dosudovoho rozsliduvannia": vid 27 kvit. 2021 r. No. 1422-IX [Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine concerning improvement of certain provisions relating to the special pre-trial investigation" from April 27, 2021, No. 1422-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh" shchodo dopusku diznavachiv, slidchykh ta prokuroriv do raionu zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh": vid 3 lystop. 2020 r. No. 948-IX [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions" regarding the admission of investigators, inquirers, and prosecutors to the area of activities on ensuring national security and defense, repelling and deterring the armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions" from November 3, 2020, No. 948-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-20#Text> [in Ukrainian].
- Zhenevska konventsia pro povodzhennia z viiskovopolonenyh: mizhnar. dok. vid 12 serp. 1949 r. [Geneva Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War from August 12, 1949]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abbas M. S. Challenges to The Successful Prosecution Of War Crimes. *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3760300>.
- Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М. : Юрид. лит., 1989. 288 с.
- Bădescu M. The Rationale of Law. The Role and Importance of the Logical Method of Interpretation of Legal Norms. *Challenges of the Knowledge Society*. Bucharest. 2017. P. 384–392. URL: http://cksold.univnt.ro/download/175_cks_2017_on_line.pdf.
- Басиста І. В. Окремі проблеми в розумінні, розслідуванні та судовому розгляді кримінальних проваджень щодо сепаратизму та тероризму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 9 (21). С. 86–95. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2020.9.21.86-95>.
- Безпалова О. Проблемні питання, пов'язані з дотриманням прав людини під час проведення антитерористичної операції / Операції об'єднаних сил. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 154–159. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.29>.
- Buchawaska-Siniarska D. Protecting the Right to Freedom of expression under The European Convention on Human Rights : a handbook for legal practitioners. Council of Europe, 2017. 124 p. URL: <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.
- Чорноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 259 с. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/1bd/dis_Chornousko%20M..pdf.
- Cohen A., Zlotogorski D. Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions, and Procedures. New York : Oxford University Press, 2021. 262 p. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197556726.001.0001>.
- Dancy G., Wiebelhaus-Brahm E. The impact of criminal prosecutions during intrastate conflict. *Journal of Peace Research*. 2018. Vol. 55. Issue 1. P. 47–61. doi: <https://doi.org/10.1177/0022343317732614>.
- Dinstein Y. Non-International Armed Conflicts in International Law. Cambridge University Press, 2014. 264 p. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107279391>.
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): міжнар. док. від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
- Frolova A. Foreign Fighters in the Framework of International Armed Conflict Between Russia and Ukraine. *The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum* / Eds. S. Sayapin, E. Tsybulenko. The Hague, The Netherlands : T.M.C. Asser Press, 2018. P. 237–259. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-6265-222-4_11.
- Harhoff F. Securing criminal evidence in armed conflicts abroad. *The Military Law and the Law of War Review*. 2020. Vol. 58. Issue 1. P. 2–30. doi: <https://doi.org/10.4337/mlwr.2020.01.01>.
- Hermann M. How Can Ratio Legis Help a Lawyer to Interpret a Legal Text? Employing the Purpose of a Regulation for Legal Interpretation. *Ratio Legis : Philosophical and Theoretical Perspectives* / Eds. V. Klappstein, M. Dybowski. Springer International Publishing AG, 2018. P. 187–205. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74271-7_9.
- Hill-Cawthorne L. Detention in Non-International Armed Conflict. New York : Oxford University Press, 2016. 275 p. doi: <https://doi.org/10.1093/law/9780198749929.001.0001>.

- Janaby M. G. *The Legal Regime Applicable to Private Military and Security Company Personnel in Armed Conflicts*. Switzerland : Springer International Publishing, 2016. 237 p. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-42231-2>.
- Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Харків : Право, 2008. 296 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KaplinaMono.pdf.
- Климчук Ю. В. Система принципів міжнародного гуманітарного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2003. 19 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2003/03kyvmgr.zip.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Kornhauser L. A. Choosing Ends and Choosing Means: Teleological Reasoning in Law. *Handbook of Legal Reasoning and Argumentation* / Eds. G. Bongiovanni, G. Postema, A. Rotolo, G. Sartor, C. Valentini, D. Walton. Springer Netherlands, 2018. P. 387–412. doi: https://doi.org/10.1007/978-90-481-9452-0_14.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Kunwar T. N. The Application of the Geneva Conventions in Nepal: Domestication as a Way Forward. *Asia-Pacific Perspectives on International Humanitarian Law*. 2019. P. 608–623. doi: <https://doi.org/10.1017/9781108667203.034>.
- Лазукова О. Передумови інституалізації досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Теорія і практика правознавства*. 2016. № 10. Т. 2. С. 1–12. doi: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2016.10.84168>.
- Лазукова О. В. Нормативне забезпечення та практика реалізації процесуального порядку надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 183–193. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.138.108951>.
- Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 263 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Lazukova/d_Lazukova.pdf.
- Луців М. З. Особливості досудового розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (статті 407–409 Кримінального кодексу України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 229 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Luciv/d_Luciv.pdf.
- Лисенко О. М. Конституційне право й права людини. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. С. 132–234. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/489959>.
- Лист Військової частини А0135 II Міністерства оборони України вих. № 313/окпос/21/2752 від 14 черв. 2021 р.
- Мілевський О. П., Мілевська А. В. Розслідування терористичних проявів (тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій). *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 199–207. doi: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.14.2019.199-207>.
- Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні. *Вісник Національного технічного університету «КПІ»* 2019. № 3 (43). С. 255-261. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»). doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).198483](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).198483).
- Новожилов В. С. Наділення прокурора повноваженнями слідчого судді в екстраординарних ситуаціях: ретроспектива, сучасний стан, конституційність та доцільність. *In Law*. 2016. Вип. 1. С. 3–11. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18800>.
- Новожилов В. С. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження: до питання про сутність та практичне значення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 4. Т. 26. С. 105–129. doi: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-4-89>.
- Pavlyshyn O. V., Ustylenko T. P., Babiuk M. P., Kaida N. Y., Shkrebet D. V. Social Responsibility as a Performance Indicator of Public Authorities. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2021. No. 10 (3). P. 111–122. doi: <https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0068>.
- Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» щодо допуску дізнавачів, слідчих та прокурорів до району здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» : проект Закону України від 13 серп. 2020 р. № 3948 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3984&skl=10.
- Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції» : проект Закону України від 21 лип. 2014 р. № 4311а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4311%D0%B0&skl=8.

- Report on The Rule of Law. CDL-AD(2011)003rev. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Strasbourg, 4 April 2011. Study No. 512/2009. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk (Member, Netherlands), Ms Gret Haller (Member, Switzerland), Mr Jeffrey Jowell (Member, United Kingdom), Mr Kaarlo Tuori (Member, Finland). *Council of Europe Venice Commission web-site*. p.10. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).
- Рішення Конституційного Суду України від 1 черв. 2016 р. № 2-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf>.
- Schütte R. *Civilian Protection in Armed Conflicts: Evolution, Challenges and Implementation*. Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015. 236 p. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-658-02206-8>.
- Шило О. Г., Новожилов В. С. Міжнародне право в системі джерел кримінального процесуального права України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 89–98. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Shulo_Novojilov.pdf.
- Смородинський В. С. Способи і типи правового регулювання. Правовий режим. *Загальна теорія права* : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. С. 142–146.
- Sullivan R. The Role of Legal Norms in Statutory Interpretation. *SSRN Electronic Journal*. 2015. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2695576>.
- Сидорук І. І. Особливості діяльності слідчого, дільнавача в умовах проведення Операції об'єднаних сил. *Наукові перспективи*. 2020. № 6 (6). С. 315–324. doi: [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-6\(6\)-315-324](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-6(6)-315-324).
- Туркот М., Лазукова О. Особливості організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням в умовах дії особливих правових режимів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 44–59. doi: <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2019.02.044>.
- Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 7 лют. 2019 р. № 32/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/322019-26050>.
- Великий В. П. Специально-юридический способ толкования норм уголовно-процессуального права. *Lex russica*. 2020. № 2. Т. 73. С. 63–74. doi: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2020.159.2.063-074>.
- Von Schütz K. Immanent Ratio Legis? Legal Forms and Statutory Interpretation. *Ratio Legis: Philosophical and Theoretical Perspectives* / Eds. V. Klappstein, M. Dybowski. Springer International Publishing AG, 2018. P. 161–186. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74271-7_8.
- Юрчишин В. Повноваження прокурора та слідчого судді щодо обмеження конституційних прав громадян у районі проведення антитерористичної операції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1 (53). С. 15–20. doi: <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2018.53.015>.
- Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січ. 2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>.
- Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 берез. 2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.
- Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
- Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1422-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#Text>.
- Про внесення змін до Закону України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" щодо допуску дільнавачів, слідчих та прокурорів до району здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 3 листоп. 2020 р. № 948-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-20#Text>.
- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2021

Novozhylov V. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure and Operative-Investigative Activities of the National Law University named after Yaroslav the Wise, Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1759-6800>

The Objectives-Based Interpretation of Criminal Procedural Legal Norms as a Method of Determination of Purposefulness and Advisability of Procedural Activities on the Example of Entitlement a Prosecutor with Powers of Investigation Judge and Exercising them in an Area of the Joint Forces Operation

*The **purpose** of this article is twofold: to give scientific reasoning for the objectives-based interpretation as a special kind of legal norms' teleological explication and to apply it for essence, purposefulness and advisability determination of criminal procedural norm on the entitlement of a prosecutor with powers of investigation judge according to Art. 615 of Criminal Procedural Code of Ukraine and exercising them in an area (administrative territory) of enacting the measures on the provision of the national security and defence, resistance and deterrence of armed aggression. The **methodological** basis of the research was general scientific and special methods, namely dialectical, hermeneutic, teleological, logical, historical, formal legal (legal positivism) and natural law (value-based) methods. The dialectical method was the basis for the work; it allowed the author to consider in complex the achievement of objectives of criminal procedure by the Ukrainian legal system. The hermeneutic method was used to define the meaning of the new text of the analysed legal provision. The historical method was manifested in the attempt to discover prerequisites of amendments to the criminal procedural norm. The article has both general legal and criminal procedural, applicable in practice **scientific novelty**: the author provided his own method of interpretation of criminal procedural provisions, that was named the «objectives-based» method; the author proposed methodological grounds and instruments for it, which originates from the notions on the purpose of Law and human rights in general, and on the purpose of Criminal Process in particular; the author applied the objectives-based interpretation on the provision on the entitlement of a prosecutor with powers of investigation judge and exercising them in an area (administrative territory) of enacting the measures on the provision of the national security and defence, resistance and deterrence of armed aggression in order to solve legal uncertainty of its essence. As a **conclusion** of conducting the research, the author focuses on the beneficial effects of applying the objectives-based method of interpretation of criminal procedural provisions, its simplicity, promptness and expediency; the author comes to the conclusion that the procedure for restricting fundamental human rights and freedoms introduced in the Criminal Procedural Code of Ukraine in recent amendments may possibly be inconsistent with relevant provisions of the Constitution of Ukraine; finally, expressed in this article ideas can be used in further scientific and expert researches on the issues of legislative improvement of the criminal procedures in the extraordinary situations – on the legal regime of emergency or martial law.*

Keywords: objectives-based interpretation; objectives of criminal procedure; ratio legis; ratio juris; Joint Forces Operation; purposefulness of law; advisability of criminal procedure; norms implementation; International Humanitarian Law; prosecution in International Armed Conflict; restriction of rights and freedoms; constitutionality; martial law; boundaries of security zones.

Солоткий С. А. – заступник керівника Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4291-695X>

Концептуальні засади державної служби в Україні: проблемні питання

Розбудова Української держави після проголошення незалежності України, процеси інтеграції до світової спільноти ставлять перед Україною нові виклики, одним з яких можна вважати потребу в оптимізації здійснення державою своїх функцій, зокрема за допомогою державного апарату. Метою цієї статті є спроба розглянути питання щодо подальших шляхів удосконалення інституту державної служби з огляду на низку сутнісних моментів, які нині є не висвітленими, або ж висвітленими частково. Методологічна основа дослідження базується на методі порівняльного аналізу, а також історичному та психологічному методах. Новизна досліджуваної теми полягає в сучасному погляді автора на правовідносини, що склалися в межах існування й розвитку інституту державної служби в Україні. У висновках акцентовано, що визначення державної служби як публічної сприятиме істотному підвищенню ефективності боротьби з корупцією, адже обмеження, які сьогодні пов'язують із проходженням державної служби, матимуть особливу вагу й сенс тоді, коли вони стосуватимуться публічних осіб.

Ключові слова: державна служба; публічна служба; функції держави; державний апарат; повноваження.

Вступ

Розбудова Української держави після проголошення незалежності України, процеси інтеграції до світової спільноти ставлять перед Україною нові виклики.

Одним із них можна вважати необхідність оптимізації здійснення державою своїх функцій, зокрема за допомогою державного апарату. Ще 1993 року було прийнято Закон України «Про державну службу», який визначив поняття державної служби, правовий статус державного службовця, зокрема й певні його соціальні аспекти.

Зазначений Закон регулював відповідні правовідносини понад 20 років, після чого було здійснено спробу реформування державної служби, унаслідок чого було прийнято новий Закон від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу» (далі – Закон № 889).

Наразі дискусії щодо подальших шляхів удосконалення інституту державної служби зазначений Закон не припинив, а навпаки, значно поширив.

Так, відповідно до пояснювальної записки до проєкту Закону України¹ «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади»: «практична реалізація Закону України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу» довела його невиваженість і зайву бюрократизацію процесу призначення на посади державної служби та звільнення з них, стимулювання безвідповідальності та безкарності державних службовців. Це вимагає невідкладного проведення комплексних заходів щодо

реформування чинної неефективної системи державної служби»² ("Zakon Ukrainy", 2019).

Слід зауважити, що наукові публікації щодо реформування державної служби як вітчизняних фахівців (Melnychuk, 2021; Stets, 2020; Ishchenko, Mishchuk, & Radko, 2019; Havryltsiv, & Lukianova, 2019; Prudyus, 2016), так й іноземних (Bason, & Austin, 2021; Dinca, 2021; Zulkarnain, & Prasojo, 2021; Klenk, & Reiter, 2019 та ін.), на думку автора, свідчать, що розв'язання цього питання потребує глибшого системного аналізу та вироблення обґрунтованих пропозицій для оптимізації правового регулювання у сфері публічного адміністрування.

Мета і завдання дослідження

Метою та завданням цієї статті є дослідження концепту державної служби/державного управління з огляду системного підходу комплексу сутнісних моментів, які нині є не висвітленими або ж висвітленими частково. Робота автора на посадах державної служби, зокрема й керівних (понад 20 років), дає змогу дослідити певні проблемні аспекти практичної реалізації законодавства про державну службу й сформувати власне бачення шляхів подальшого удосконалення законодавства про державну службу. Таке бачення є власною думкою автора статті, який, зважаючи на наукові доробки з цього питання, окреслює проблематику та долучається до дискусії.

Виклад основного матеріалу

Наведена вище вказівка на неефективність нового Закону «Про державну службу» стосу-

¹ Зазначений законопроект прийнято як Закон України від 19 вересня 2019 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» № 117-IX.

² Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66291.

валася лише окремих (значущих) аспектів відповідного правового регулювання. Однак й останні законодавчі зміни обходили онтологічні, теоретичні та саме концептуальні засади державної служби, її сутнісні ознаки й характеристики. Окрім того, можна припустити, що недостатня системність і світоглядність породжує хибність сьогоднішньої концепції державної служби та знижує ефективність функціонування однойменного правового інституту.

Одним зі стрижневих можна вважати питання відповідного понятійного апарату, наприклад, таким є онтологічне питання: чому служба в органах державної влади та їх апараті є державною? З одного боку, поняття «державна служба» в Україні має певні конституційні підвалини. Так, за ч. 2 ст. 38 Конституції України громадяни мають рівне право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Однак, очевидно, що відповідна служба переважно є публічною, адже саме ознака публічності є визначальною й такою, що зобов'язує, наприклад, до відкритості й гласності функціонування державного органу; інформація, яку орган державної влади зобов'язаний оприлюднювати, теж є публічною, зрештою, й сама присяга державного службовця адресована Українському народові, хоча, за логікою, поняття «державна служба» мала б бути адресована саме державі.

В умовах сьогodenня можна стверджувати, що українське законодавство ще не позбулося тієї, здебільшого рудиментарної, доктрини, в основі якої перебуває інша парадигма цінностей, де саме державі, а не людині та суспільству належить головна роль. Свого часу В. Б. Авер'янов зауважував, що в основі адміністративно-правової доктрини перебуває «державноцентристська» ідеологія, у якій державницькі інтереси переважають над інтересами людини та, зрештою, усього суспільства. Підґрунтям нової адміністративно-правової доктрини, на думку вченого, має бути протилежна – «людиноцентристська» ідеологія, згідно з якою, держава повинна «служити» інтересам громадян (тобто діяти на благо людини та суспільства) шляхом всебічного забезпечення пріоритету їхніх прав, свобод і законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації (Averjanov, 2006).

Поділяючи цю думку, зазначимо, що не слід недооцінювати інерційні процеси, що тривали з часу розпаду СРСР та проголошення Україною своєї незалежності. Від цих подій до прийняття закону «Про державну службу» пройшло обмаль часу, практично всі органи державної влади ще не зазнали кардинальних структурних, функціональних і кадрових змін, а головне – змін у правосвідомості. Отже, поява саме «державної» служби як продукту «державницької» концепції

адміністративного права не була неочікуваним кроком у царині адміністративних відносин.

Слід визнати, що визначення поняття «державна служба» за Законом України «Про державну службу» № 3723 було більш універсальним і сутнісно наближеним до ознак публічної служби, аніж аналогічне визначення в новому Законі України «Про державну службу». Так, відповідно до ст. 1 Закону України № 3723, державна служба в Україні є професійною діяльністю «осіб, які займають посади в державних органах і їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження».

Новий Закон України «Про державну службу», на нашу думку, лише текстуально поглибив поняття державної служби, яке, згідно зі ст. 1 цього документа, зводиться до того, що такою є публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому й регіональному рівнях і підготовки пропозицій стосовно її формування, зокрема розроблення та проведення експертизи проєктів програм, концепцій, стратегій, законів, міжнародних договорів та інших нормативно-правових актів;

2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

5) управління державними фінансовими ресурсами, майном і контролю за їх використанням;

6) управління персоналом державних органів;

7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством.

Таким чином, новий Закон України «Про державну службу» в гносеологічному сенсі справляє парадоксальне враження. Бувши спрямованим (принаймні на рівні дефініцій) на забезпечення якісними кадрами такої служби, з метою ефективного виконання функцій держави, він містить норми, які ускладнюють відповідну діяльність. Системним його недоліком є передусім те, що норми вкотре стосуються лише питань управління та зовсім не враховують особливостей проходження державної служби в різних органах державної влади, різних гілок державної влади, а також того, що працівники, які працюють в органах державної влади, здійснюють різні, подекуди навіть не пов'язані зі здійсненням публічних, управлінських функцій.

Крім того, не всі органи державної влади залучені до процесу окреслених функцій, за винятком «реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством». Однак законодавчий прийом окреслення конкретних повноважень і зазначення «інших» повноважень свідчить про те, що стрижневою функцією є конкретно визначені повноваження. Інші ж, безумовно, можуть бути, але це зумовлено ключовими повноваженнями. Виникає питання, як повноваження, визначені Законом України «Про державну службу», можуть здійснюватися, наприклад, у судах, Конституційному Суді України, у системі прокуратури? Адже ці, хоч і неповно перелічені органи державної влади, реалізують повноваження, які мало або ж зовсім не корелюють із тими функціями, задля яких здійснюють повноваження державні службовці, з огляду на зміст ст. 1 Закону України «Про державну службу». Позитивними можна визнати останні зміни до зазначеного закону, за якими керівник державної служби в апараті органу законодавчої та судової влади може оцінювати результати службової діяльності державних службовців, зважаючи на особливості проходження державної служби в апараті таких органів (законодавчі зміни до ст. 44 Закону України «Про державну службу» – новий абзац ч. 11 ст. 44), але ці зміни є локальними, оскільки стосуються лише оцінювання результатів службової діяльності.

Слід зауважити, що про потребу в диференціації особливостей проходження державної служби в різних органах державної влади зазначив Ю. Битяк. Учений акцентував на необхідності прийняття Закону про службу в органах виконавчої влади та їх апараті, а також зазначив необхідність відповідної законодавчої регламентації та порядку проходження державної служби в системі законодавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування (Bytiak, 2006).

Таким чином, слід зробити ремарку про те, що чинне законодавство має приклади, коли функціонування органів публічної влади зовсім не обов'язково супроводжується наявністю в працівників, функціонально найбільш наближених до публічних осіб відповідного публічного органу, статусу державних службовців. Наприклад, помічники суддів, помічники та наукові консультанти суддів Верховного Суду, Конституційного Суду України не є державними службовцями, їхній статус визначено відповідними законами. Щоправда, виникає питання: чому ж тоді працівники апаратів цих органів мають статус державних службовців?

Наведені приклади свідчать про те, що «державна служба» не є обов'язковим компонентом функціонування органів публічної влади. Ключову роль наразі має не «державність», а публічність органу влади, поширення його

юрисдикції. Саме вона зобов'язує його діяти гласно, відкрито й прозоро, що й означає його легітимізацію передусім в суспільстві. Саме такий підхід найповніше відтворює вияв «людино-центристської» парадигми цінностей у царині публічних правовідносин.

Отже, поняття «публічна служба», на нашу думку, є більш адекватним стосовно сутності цієї служби. Адже, з огляду на те, що головним обов'язком держави є утвердження й забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України), цілком логічно (і це впливає зі змісту присяги), що, здійснюючи відповідні функції, публічна особа служить Українському народові. Саме тому вважаємо, що, здійснюючи подальше реформування державної служби, слід приділити належну увагу питанню відповідного термінологічного апарату, який повинен найповніше відображати дійсний зміст відповідної діяльності. Зрештою, саме публічність державної служби сприятиме чіткому й зрозумілому відмежуванню тих видів діяльності держави, які не можуть здійснюватися інакше, ніж публічно. Це передусім сприятиме запровадженню різноманітних форм співіснування тієї діяльності, яка є публічною, із тією, яка не є публічною, але спрямована на досягнення цілей публічної діяльності.

Водночас, вирішення служби як публічної матиме наслідком й охоплення сферою відповідної дії й тих суб'єктів, діяльність яких перебуває поза межами нормативного регулювання питань, пов'язаних зі здійсненням цими особами публічних функцій. Йдеться про тих осіб, яким делеговано здійснення певних публічних функцій (наприклад, приватні нотаріуси, аудиторів, бюро технічної інвентаризації тощо).

Безумовно, таке розрізнення повинно зумовлювати й різний правовий статус відповідних осіб, зокрема й обсяг і характер відповідних обмежень, властивих публічній діяльності. Нині є досить дивним і нелогічним існування однакових за обсягом і змістом обмежень, які властиві, наприклад, суддям чи народним депутатам, державним службовцям, діяльність яких мало, або ж взагалі не впливає на прийняття відповідних рішень. Питання можна поставити ширше: чим саме зумовлена потреба в існуванні значного обсягу обмежень для таких осіб, якщо публічної діяльності вони не здійснюють, а результати їхньої діяльності, хоча й зумовлені потребами публічної служби, однак не завжди покладаються в основу відповідних рішень (наприклад, коли рішення має ухвалюватися колегіально)?

З огляду на вищевказане, зазначимо, що така тотальність закону є не лише невиправданою, зважаючи на розподіл функцій, які здійснюють в органі публічної влади, а є неспіврозмірною саме через їхню широкую диференціацію, оскільки частина з них зумовлена потребами публічної

служби (хоча й вони не є публічними), а частина – потребами, пов'язаними лише з фактом виникнення (створення) та фізичного функціонування відповідного публічного органу.

Виникає ще одне концептуальне питання: які саме повноваження здійснюють державні службовці? За обома визначеннями поняття «державної служби» як у попередньому, так і в новому Законі України «Про державну службу», державні службовці здійснюють повноваження.

У найзагальнішому вигляді повноваження – це офіційно надане кому-небудь право певної діяльності, ведення справ.

Повноваження в теорії управління опосередковують владні відносини між керівним і підлеглим учасниками цих відносин (тобто, це право керування).

У теорії держави і права повноваження – засіб впливу суб'єкта на правову поведінку об'єктів (Shevchenko, & Starostiuk, 2017), у політології – це й право, і спроможність схилити до виконання пропозицій, приписів чи настанов, не вдаючись до переконань, переговорів чи сили (Reeve, 2009).

На нашу думку, повноваження є одночасно і правом, і обов'язком. Особа, що володіє повноваженнями, має певні додаткові можливості, проте не може використовувати їх на свій розсуд, а тільки у формально визначений спосіб. Тому справедливо буде зауважити, що повноваження є обов'язком здійснити (реалізувати, застосувати) конкретне суб'єктивне право.

Публічні повноваження – повноваження органів і посадових осіб публічної (політичної) влади: органів державної влади, місцевого самоврядування. Характерною їхньою ознакою є невизначено велике коло зобов'язаних осіб, які протистоять власнику повноважень. Публічні повноваження досліджують переважно в галузях конституційного та муніципального права.

Владні повноваження – офіційне формально визначене право наділеного владою нав'язувати свою волю (приймати рішення, віддавати накази, розподіляти ресурси тощо) для досягнення бажаних організаційних результатів. Сторонами владних повноважень є суб'єкт влади (державної, релігійної, корпоративної тощо) та підлеглий об'єкт. Владні повноваження є предметом дослідження теорії та філософії права, політології, адміністративного права.

Дослідниця А. В. Солонар поняття «повноваження» окреслює таким чином: повноваження як сукупність прав та обов'язків; повноваження як складовий елемент компетенції; повноваження як функції (Solonar, 2014).

Наведене визначення має принципово важливі компоненти. В аспекті досліджуваного питання повноваження є, по-перше, публічними, по-друге, вони забезпечуються примусом, третім важливим

моментом є те, що повноваження реалізуються в чітко визначеній правовій площині, тобто не можуть бути здійснені на власний розсуд. Ще одним важливим моментом є наявність відповідальності, зокрема кримінальної, за перевищення повноважень, службову халатність (до якої належать бездіяльність або неналежне виконання обов'язку), зловживання повноваженнями та, власне, бездіяльність. На нашу думку, розгляд «повноважень» як сукупності прав та обов'язків у контексті служби тим паче державної, позбавлений сенсу, оскільки права й обов'язки як повноваження притаманні всім державним чи недержавним утворенням, створеним заради певної мети. Отже, права й обов'язки є необхідним і базовим (але не єдиним) компонентом повноважень.

Враховуючи наведене, виникає питання: чи всі державні службовці мають і здійснюють саме повноваження? Очевидно, що ні. Значну частину роботи державних службовців складають фактично трудові відносини, змістом яких є виконання своїх посадових обов'язків, зумовлених публічним статусом органу влади чи особи, але не тотожних публічній діяльності. Тобто, за відсутності ознак публічності, очевидно, може йтися лише про базовий компонент повноважень – наявність прав та обов'язків, якого недостатньо задля виникнення статусу публічного/державного службовця. Це жодним чином не применшує значущості такої роботи, однак, особливо в аспекті певних законодавчо визначених обтяжень, гіперболізує її.

Саме тому підґрунтям правового регулювання питань реалізації державою своїх функцій через відповідні органи влади повинно бути чітке виокремлення за критерієм публічності, а не за фактом «роботи на державу» (Bytiak, 2006). Те, що робота оплачується коштом Державного бюджету України, також не може слугувати переконливою та достатньою підставою для того, щоб усі, хто отримує дохід коштом держави, мали б не тільки однаковий статус, а й фактично однакові обмеження, притаманні публічній службі.

Також факт отримання заробітної плати коштом Державного бюджету України сам по собі не свідчить про публічність усієї роботи, яку виконують у державній установі.

Передбачаючи заперечення про те, що за моделі публічної, а не державної служби відповідний штат працівників може набути гігантських розмірів і стати непомірним тягарем для Державного бюджету України, можемо заперечити, що навпаки, повноцінному й повному державному фінансуванню підлягатимуть лише ті працівники, чия діяльність не може бути іншою, крім публічної. Ті ж з працівників, які здійснюють певного роду експертну, дослідницьку діяльність, або діяльність, пов'язану із забезпеченням функціонування публічного органу чи публічної особи (обслуговуючий персонал), можуть фінансуватися коштом

Державного бюджету України за умови належного фінансово-економічного обґрунтування необхідності в їхній діяльності в разі здійснення органом публічної влади (публічною особою) своїх владних повноважень. Потреба в належному обґрунтуванні відповідних фінансових витрат може стати як запобіжником безпідставного розширення штату працівників державного органу, так і певним стимулюючим фактором для роботи в системі органів публічної влади тих із них, які можуть показати найкращі результати роботи, що сприятиме реалізації органом (особою) публічних функцій. Це слугуватиме розв'язанню питання чинної надто формалізованої процедури підвищення кваліфікації державних службовців, яка, до речі, зовсім не враховує особливостей державної служби в різних органах різних гілок влади.

Варто згадати й про соціальний аспект проблеми. Як попереднє, так і чинне законодавство про державну службу охоплює різні сегменти діяльності публічного органу, які не завжди зумовлені саме публічною діяльністю. Така просіякнутість законодавства, на нашу думку, й сприяла появі численного прошарку осіб, які мають «спеціальні» пенсії, і донедавна мали такі ж умови їх кореляції. Наприклад, відповідно до ст. 37-1 Закону України «Про державну службу» 1993 року, перерахунок пенсій державним службовцям проводився в разі підвищення заробітної плати працюючим державним службовцям. У новому Законі України «Про державну службу» немає таких норм, проте зазначено, що пенсійне забезпечення державних службовців здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у якому також не передбачено особливостей у пенсійному забезпеченні колишніх державних службовців.

Те, що законодавець не наділив державних службовців певними соціальними (пенсійними) привілеями, можна розцінювати так, що сама по собі державна служба (принаймні, у тому вигляді, в якому вона існує зараз) не є особливим видом діяльності, яка потребує додаткових гарантій соціального захисту.

Однак, у цьому разі ми знову повертаємося до диспропорцій у правовому регулюванні. Власне, суть такої диспропорції законодавства про державну службу й полягає в тому, що державний службовець будь-якого рангу в межах будь-якої категорії має більше обов'язків й обмежень, аніж прав, незалежно від того, чи здійснює він публічні функції, чи ні. Безумовно, на законодавчому рівні державні службовці мають певні компенсаторні механізми від таких обмежень (триваліші відпустки, різного роду надбавки тощо), однак це мало впливає на саму суть питання: чи є такий підхід єдино можливим,

а, скоріше, – необхідним й доцільним з огляду на сутність тієї роботи, яка не є публічною?

Таким чином, нині є актуальним окреслення оптимальних шляхів розв'язання зазначених проблем як на теоретичному, так і на законодавчому рівнях.

Як уже зазначалося, питання подальшого реформування відносин, у яких держава бере участь в особі відповідних органів влади чи публічних осіб, тісно пов'язане з принципово іншою концепцією правової доктрини, у якій саме людина, а не держава посідає ключове місце. Доповнюючи В. Б. Авер'янова, можна зазначити й те, що «людиноцентризм» має охоплювати не лише сферу, власне, реалізації публічною владою своїх повноважень, але й ті правовідносини, що виникають у процесі здійснення публічних функцій і які прямо з ними не пов'язані, але ними зумовлені (трудові правовідносини всередині відповідного органу публічної влади). Наразі йшлося про надмірну обтяжливість нового Закону України «Про державну службу», відсутність у ньому диференційованих підходів до врегулювання цілого спектру правовідносин.

На нашу думку, подолання цих явищ перебуває у закладенні «людиноцентристської» концепції у визначенні служби як публічної, тобто такої, яка здійснюється задля реалізації головного конституційного обов'язку держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України). Сприйняття такої концепції сприятиме не лише подальшому розвитку науково-дослідницької думки, а як наслідок матиме запровадження адекватного правового регулювання.

Таким чином, розглянемо, в чому полягає адекватність.

По-перше, саме публічність діяльності є головним критерієм виокремлення функціонування як органів влади, так й інших осіб, яким делеговано публічні функції як таких, що здійснюють публічну владу або повноваження. Очевидно, що Закон України «Про державну службу» потребує відповідних змін. Саме в цьому законі має бути визначено державну службу як публічну, з одночасним встановленням посад в органах державної влади, які не можуть бути іншими, ніж публічні. Головним критерієм є наявність в осіб, які обіймають відповідні посади, не тільки прав й обов'язків як базового компонента повноважень, а й усього спектра компонентів, які дають змогу зробити висновок щодо того, що особа має в наявності повноваження, що й має охоплювати поняття «державна служба».

Такий підхід сприятиме чіткому визначенню, яка саме діяльність є публічною, з відповідними обмеженнями, пов'язаними зі здійсненням публічних повноважень, та відповідним комплексом правових гарантій публічної діяльності. Не є доцільним передбачати конкретне коло посад, які

належать до публічних, якщо існують відповідні, чіткі й зрозумілі критерії самої публічності. Така казуїстика як наслідок матиме лише внесення численних змін до відповідного переліку й потенційно може створити штучні колізії. Зауважимо, що саме публічна діяльність потребує прискіпливішої уваги з огляду на її кадровий склад, що потребує відповідних конкурсних процедур.

По-друге, предметом правового регулювання правовідносин, пов'язаних із упорядкуванням діяльності органу публічної влади стане визначення не якогось особливого статусу залучених до неї осіб, а питання функціонування такого органу. Серед кола питань, безперечно, має бути врегулювання й питання трудових правовідносин усередині самого публічного органу, що пов'язуватиметься насамперед з особливостями функціонування органу. Тому й питання праці в ньому зумовлюватимуться його відповідним функціональним призначенням. Безперечно, у такому випадку належної уваги потребуватимуть питання прийняття на роботу, трудових гарантій працівників, кар'єри, звільнення з відповідного місця роботи тощо.

Наукова новизна

Науковою новизною є те, що проаналізовані автором актуальні питання, пов'язані з оптимізацією державного апарату, майже не досліджувалися в Україні з огляду системного переосмислення функцій держави.

Висновки

Аналіз сучасних наукових досліджень і чинного законодавства свідчить про те, що визначення державної служби як публічної істотно сприятиме підвищенню ефективності

боротьби з корупцією в Україні. Адаже обмеження, які сьогодні пов'язують із проходженням державної служби, матимуть особливу вагу й сенс тоді, коли вони стосуватимуться публічних осіб. Відповідно, вони є надмірним обтяженням для значної частини сьогоднішніх державних службовців, лівова частина з яких виконує фактично посадові обов'язки з обслуговування самого державного органу й не впливає та й не може впливати на прийняття ним рішень. Водночас органи, які уповноважені на боротьбу з корупцією, матимуть фізичну змогу приділяти пильну увагу тим фактам, які свідчать про те, що публічні повноваження відповідна особа використовує на власну користь (Korchak, 2017).

Окреслена автором статті проблематика, очевидно, не охоплює всі складні та неоднозначні питання реформування інституту державної служби в Україні. Автор також усвідомлює й те, що запропоновані шляхи розв'язання цих питань не є єдино можливим варіантом розвитку реформаторських процесів. Утім, очевидним є той факт, що таке реформування повинно відбуватися не через «зміни вивіски», а бути результатом докорінного переосмислення місця й ролі держави в процесі розвитку суспільства. Водночас відповідні законодавчі зміни й уточнення (насамперед щодо змісту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади») мають бути системними й узгодженими з положеннями Конституції України, законодавства, що регулює діяльність Офісу Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції, прокуратури, органів місцевого самоврядування, що дасть змогу розв'язати проблеми, на які було акцентовано у статті.

REFERENCES

- Averianov, V. (2006). Nova doktryna ukraïnskoho administratyvnoho prava: kontseptualni pozytsii [New doctrine of Ukrainian administrative law: conceptual positions]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 5, 11 [in Ukrainian].
- Bason, C., & Austin, R.D. (2021). Design in the public sector: Toward a human centred model of public governance. *Public management review*. doi: <https://doi.org/10.1080/14719037.2021.1919186>.
- Bytiak, Yu. (2006). Problemy vyznachennia systemy zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu [Problems of defining the system of legislation on civil service]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 5, 24 [in Ukrainian].
- Dinca, D. (2021). 15 Years of Civil Service Reform in Romania. *Annals of Social Sciences & Management studies*, 6(3), 1-11. doi: <https://doi.org/10.19080/ASM.2021.06.555690>.
- Havryltsiv, M.T., & Lukianova, H.Yu. (2019). Pravovyi status publichnykh sluzhbovtiv ta perspektyvy yoho modernizatsii v Ukraini [Legal status of public servants and prospects of its modernization in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 3, 3-9. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-1> [in Ukrainian].
- Ishchenko, M.I., Mishchuk, Ye.V., & Radko, V.V. (2019). Pidkhody do rozkryttia definitsii "derzhavnyi sluzhbovet" u konteksti poniattia "derzhavna sluzhba" [Approaches to the disclosure of the definition of "civil servant" in the context of the concept of "civil service"]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 12, 1-6. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.12.3> [in Ukrainian].
- Klenk, T., & Reiter, R. (2019). Post-New Public Management: reform ideas and their application in the field of social services. *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 3-10. doi: <https://doi.org/10.1177/0020852318810883>.
- Korchak, N. (2017). NAZK fizychno ne mozhe pereviryty vsi deklaratsii [The NAPC cannot physically verify all declarations]. Retrieved from https://lb.ua/news/2017/07/10/371090_napk_imeet_moshchnostey.html [in Ukrainian].

- Melnychuk, T.P. (2021). Rozvytok profesinoi derzhavnoi sluzhby u krainah YeS: dosvid dlia Ukrainy [Development of professional civil service in EU countries: experience for Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Prudyus, L.V. (2016). Harmonizatsiia derzhavnoi sluzhby Ukrainy z mizhnarodnymy standartamy ta normamy YeS [Harmonization of the civil service of Ukraine with international standards and norms of the EU]. *Aspekty publicnogo upravlinnia, Aspects of public administration*, 6-7, 66-76. doi: <https://doi.org/10.15421/151630> [in Ukrainian].
- Reeve, A. (2009). *Authority. The Concise Oxford Dictionary of Politics* (3rd ed.). Ia. McLean, A. McMillan (Ed.). Oxford: Oxford University Press [in Ukrainian].
- Shevchenko, A.E., & Starostiuk, A.V. (2017). *Teoria derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].
- Solonar, A.V. (2014). Okremi aspekty rozkryttia zmistu poniattia "povnovazhennia" [Some aspects of the disclosure of the meaning of the concept of "authority"]. *Porivnyalno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 2, 253-256 [in Ukrainian].
- Stets, O.M. (2020). Sutnisno-poniatiina kharakterystyka derzhavnogo sluzhbovtisia yak subiekta derzhavno-sluzhbovykh pravovidnosyn [Essential and conceptual characteristics of a civil servant as a subject of civil service relations]. *Naukovyi yurydychnyi zhurnal, Scientific legal journal*, 2(10), 85-90. doi: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10-2.11> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo perevantazhennia vlady": vid 19 veres. 2019 r. No. 117-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Reset of Power" from September 19, 2019, No. 117-IX]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-20#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-20#Text> [in Ukrainian].
- Zulkarnain, Z.P., & Prasojo, E. (2021). Understanding Japan's Civil Service System: Norms, Meritocracy, and Institutional Change. *Policy & Governance Review*, 5(1), 1-17. doi: <https://doi.org/10.30589/pgr.v5i1.355>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11.
- Bason C., Austin R. D. Design in the public sector: Toward a human centred model of public governance. *Public management review*. 2021. doi: <https://doi.org/10.1080/14719037.2021.1919186>.
- Битяк Ю. Проблеми визначення системи законодавства про державну службу. *Право України*. 2006. № 5. С. 24.
- Dinca D. 15 Years of Civil Service Reform in Romania. *Annals of Social Sciences & Management studies*. 2021. Vol. 6. Issue 3. P. 1–11. doi: <https://doi.org/10.19080/ASM.2021.06.555690>.
- Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Правовий статус публічних службовців та перспективи його модернізації в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 3–9. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-1>.
- Іщенко М. І., Міщук Є. В., Радько В. В. Підходи до розкриття дефініції «державний службовець» у контексті поняття «державна служба». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 12. С. 1–6. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.12.3>.
- Klenk T., Reiter R. Post-New Public Management: reform ideas and their application in the field of social services. *International Review of Administrative Sciences*. 2019. Vol. 85. Issue 1. P. 3–10. doi: <https://doi.org/10.1177/0020852318810883>.
- Корчак Н. НАЗК фізично не може перевірити всі декларації. 2017. URL: https://lb.ua/news/2017/07/10/371090_napk_imeet_moshchnostey.html.
- Мельничук Т. П. Розвиток професійної державної служби у країнах ЄС: досвід для України: дис. ... д-ра філософії: 281. Київ, 2021. 229 с.
- Прудіус Л. В. Гармонізація державної служби України з міжнародними стандартами та нормами ЄС. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 6–7. С. 66–76. doi: <https://doi.org/10.15421/151630>.
- Reeve A. *Authority. The Concise Oxford Dictionary of Politics*. 3 ed. / ed. by Ia. McLean, A. McMillan. Oxford: Oxford University Press, 2009. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199207800.001.0001/acref-9780199207800-e-80?rskey=r5Fs41&result=84>.
- Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 270 с.
- Солонар А. В. Okremi aspekty rozkryttia zmistu poniattia «повноваження». *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 253–256.
- Стець О. М. Сутнісно-понятійна характеристика державного службовця як суб'єкта державно-службових правовідносин. *Науковий юридичний журнал*. 2020. Т. 2. № 10. С. 85–90. doi: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10-2.11>.
- Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади: Закон України від 19 верес. 2019 р. № 117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-20#Text>.
- Zulkarnain Z. P., Prasojo E. Understanding Japan's Civil Service System: Norms, Meritocracy, and Institutional Change. *Policy & Governance Review*. 2021. Vol. 5. Issue 1. P. 1–17. doi: <https://doi.org/10.30589/pgr.v5i1.355>.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2021

Solotkyi S. – Deputy Head of the Legal Department of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4291-695X>

Conceptual Principles of Civil Service in Ukraine: Problematic Issues

*The development of the Ukrainian state after the proclamation of Ukraine's independence, the processes of integration into the world community pose new challenges to Ukraine, one of which is the need to optimize the implementation of the state's functions, which it performs, inter alia, through the state apparatus. The **purpose** of this article is to try to look at the question of further ways to improve the institution of civil service in terms of a number of essential points that are still not covered, or partially covered. The **methodological basis** of the study is based on the method of comparative analysis, as well as historical and psychological methods. The **scientific novelty** of the researched topic lies in the author's new view on the legal relations that have developed within the framework of the existence and development of the institute of civil service in Ukraine. The **conclusions** emphasize that the definition of the civil service as a public service will significantly increase the effectiveness of the fight against corruption, as the restrictions associated with the civil service today will be especially important and meaningful when they apply to public persons.*

Keywords: civil service; public service; functions of the state; state apparatus; authority.

УДК 342.565.2(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.135>

Спінчевська О. М. – заступник завідувача відділу попередніх висновків Управління опрацювання конституційних подань та конституційних звернень Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0750-6525>

Перспективи удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні

Статтю присвячено дослідженню напрямів і перспектив розвитку й удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні, який знаходить свій вияв у процесуальній діяльності Конституційного Суду України в процесі реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень. **Мета** статті передбачає здійснення аналізу статистичних показників роботи Конституційного Суду України, теоретичних і нормативних джерел з метою виявлення основних тенденцій і перспектив удосконалення вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу. **Методологічну основу** статті становлять системний і порівняльно-правовий методи, аналізу та синтезу, прогнозування тощо. **Наукова новизна.** У статті проведено системний аналіз статистичних показників роботи Конституційного Суду України протягом 2017–2020 років; схарактеризовано окремі новели прийнятого Верховною Радою України у першому читанні проекту закону про конституційну процедуру від 21 грудня 2020 року № 4533 з огляду на теоретичні джерела та рекомендації Венеційської Комісії щодо нього; визначено цілі та напрями реформування конституційного юрисдикційного процесу в Україні відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, на підставі чого окреслено основні перспективи удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні. **Висновки.** З огляду на викладений у статті матеріал, можна стверджувати, що протягом наступних декількох років конституційний юрисдикційний процес в Україні вийде на новий етап законодавчого реформування, метою якого є усунення недоліків у процесуальній діяльності Конституційного Суду України для ефективнішої реалізації ним своїх ключових завдань щодо захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також утвердження в державі верховенства Конституції України та принципу верховенства права.

Ключові слова: Конституційний Суд України; конституційний юрисдикційний процес; конституційне провадження; конституційна процедура; конституційна доктрина; конституційне судочинство.

Вступ

Ефективна реалізація стратегічного конституційного курсу Української держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в умовах сьогодення, беззаперечно, передбачає повноцінне втілення фундаментального принципу верховенства права.

Водночас панування принципу верховенства права в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства та держави досягається й через належне, повномасштабне функціонування Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції, що реалізує свої юрисдикційні повноваження в процесуальній формі, яка втілена в конституційному юрисдикційному процесі. Серед елементів механізму підвищення продуктивності роботи Конституційного Суду України чільне місце належить саме конституційному юрисдикційному процесу, побудованому на якісних ознаках повноти, усебічності, послідовності, логічності тощо. (Kostytskyi, Kaminska, & Kushakova-Kostytska, 2019; Shaptala, 2019; Berestova, & Yurovska, 2020; Spinchevska, 2020).

Зазначене явище у широкому розумінні можна розглядати як комплекс регламентованих Конституцією, законами та іншими нормативно-

правовими актами України послідовних і логічно взаємопов'язаних стадій, спрямованих на забезпечення верховенства Конституції України, у межах яких виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами; а у вузькому – як процесуальний порядок розгляду та вирішення органом конституційної юрисдикції справ у межах його компетенції, тобто конституційне провадження.

Окремі процесуальні аспекти діяльності Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції досліджували І. Е. Берестова, В. Д. Бринцев, О. Ю. Водяніков, В. О. Гергелійник, М. М. Гультай, Н. В. Камінська, В. М. Камп, О. М. Мироненко, А. В. Портнов, Х. В. Приходько, М. В. Савчин, А. О. Селіванов, В. Є. Скомороха, І. Д. Сліденко, А. А. Стрижак, М. В. Тесленко, Н. К. Шаптала та ін.

На нашу думку, комплексне та системне з'ясування сучасного стану вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу, встановлення його проблемних аспектів і, відповідно, визначення на цій підставі перспектив і напрямів удосконалення на сьогочасному етапі розбудови України як суверенної та незалежної, європейської та демократичної, соціальної та правової держави, є

дуже вагомим завданням. Слід також зазначити, що важливість цього завдання значно посилюється в нинішніх умовах гібридної війни проти України. Адже сьогоднішня недосконалість національного конституційного юрисдикційного процесу фактично унеможливує панування верховенства права, конституційності й законності, певним чином є перепорою в динамічному поступі країни та, відповідно, у якнайшвидшому відновленні її територіальної цілісності, оскільки призводить до безсистемності й хаотичності у функціонуванні Конституційного Суду України та інших учасників конституційного юрисдикційного процесу під час реалізації їхньої компетенції. Конституційний юрисдикційний процес за умови його спрямованості на забезпечення правовладдя, є безумовною юридичною процесуальною гарантією протидії будь-яким авторитарним або тоталітарним проявам, пов'язаними із зазіханням на засади конституційного ладу України, зокрема на людину, її права і свободи як найвищу соціальну цінність (Bukach, & Kaminska, 2021).

Отже, визначення перспектив розвитку та удосконалення сучасного конституційного юрисдикційного процесу в Україні є актуальним і необхідним.

Мета і завдання дослідження

Мета статті передбачає здійснення аналізу статистичних показників роботи Конституційного Суду України, теоретичних і нормативних джерел з метою виявлення основних тенденцій і перспектив удосконалення вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу. Наведене вище зумовлює окреслення низки завдань, зокрема:

– здійснити системний аналіз статистичних показників роботи Конституційного Суду України протягом 2017–2020 років;

– схарактеризувати окремі новели прийнятого Верховною Радою України у першому читанні проекту Закону про конституційну процедуру від 21 грудня 2020 року № 4533 з огляду на теоретичні джерела та рекомендації Венеційської Комісії щодо вказаного законопроекту;

– визначити цілі та напрями реформування конституційного юрисдикційного процесу в Україні відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021;

– узагальнити викладений матеріал, на підставі чого визначити основні перспективи удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу

Унаслідок проведення конституційної реформи правосуддя 2016 року, яка знайшла своє втілення у

положеннях Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закону України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» ("Zakon Ukrainy", 2016; "Zakon Ukrainy", 2017), зазнали змін місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади, зміст та обсяг його юрисдикційних повноважень, та, відповідно, процес їх реалізації. З 2017 року й донині Конституційний Суд України вже напрацював відповідну практику, про що свідчать статистичні показники, висвітлені у його щорічних інформаційних доповідях.

Так, наприклад, 2019 року Конституційний Суд України розглянув 28 справ, унаслідок чого було ухвалено 19 рішень, з них 10 – за конституційними поданнями, 9 – за конституційними скаргами. Цього ж року Конституційний Суд України ухвалив рішення у 21 провадженні, відкритому до 2019 року, у 10 провадженнях, відкритих у 2019 році; надав 9 висновків за конституційними зверненнями. Водночас Конституційний Суд України постановив 57 ухвал про відкриття конституційного провадження за клопотаннями, внесеними 2019 року; зокрема, він відкрив конституційні провадження за 35 конституційними скаргами, 14 конституційними поданнями, 8 конституційними зверненнями. За 2019 рік Конституційний Суд України також постановив 279 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження у справі (270 – за конституційними скаргами, 9 – за конституційними поданнями). Крім того, ним було постановлено 133 процесуальні ухвали (про форму розгляду, про об'єднання проваджень тощо), видано 1 забезпечувальний наказ. Конституційний Суд України також прийняв 10 ухвал (7 – Велика палата, 3 – сенати) про закриття вже відкритих проваджень у справі ("Postanova Konstytutsiinoho Sudu", 2019, p. 22).

Упродовж 2020 року Конституційний Суд України ухвалив 507 актів. Із них – 21 рішення за конституційними поданнями та конституційними скаргами, з яких 13 – рішення Великої палати Конституційного Суду України, 8 – рішення сенатів Конституційного Суду України, 234 – ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження в справі та 17 ухвал про закриття конституційного провадження в справі. Ухвалені 2020 року рішення Конституційного Суду України стосувалися конституційних прав і свобод людини, судустрою та статусу суддів, діяльності органів суддівського самоврядування, правоохоронних органів й антикорупційної політики держави ("Postanova Konstytutsiinoho Sudu", 2020, p. 3).

Отже, протягом зазначеного періоду Конституційний Суд України ухвалив низку рішень, які мали ключове значення для забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина й утвердження верховенства Основного Закону України. Водночас, з огляду на значну кількість

постановлених Конституційним Судом України ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження у справах, можна констатувати, що в процесі здійснення ним юрисдикційних повноважень щодо розгляду справ за конституційними поданнями, конституційними зверненнями та конституційними скаргами періодично виникають певні проблемні моменти, пов'язані з дотриманням формальних вимог Закону суб'єктами права на конституційну скаргу, дотриманням суб'єктами права на конституційну скаргу та на конституційне подання вимог Закону щодо обґрунтування відповідних тверджень, дотриманням строків конституційного провадження у справах за конституційними поданнями та конституційними скаргами, виконанням і фактичною реалізацією рішень і висновків Конституційного Суду України, відновленням порушених прав і свобод суб'єктів права на конституційну скаргу після ухвалення Конституційним Судом України рішень у їхніх справах.

Розв'язання зазначених проблем, з огляду на їхній характер, є можливим унаслідок підвищення правової культури й обізнаності суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, зокрема суб'єктів права на конституційну скаргу та їхніх представників. Також постала необхідність внесення змін до нормативних актів, які регламентують процесуальну діяльність Конституційного Суду України, з метою усунення окреслених вище проблемних моментів, які виникають на різних стадіях конституційного юрисдикційного процесу.

Так, однією з ключових новел конституційної реформи правосуддя 2016 року стало запровадження в Україні нормативної моделі конституційної скарги. Конституційний Суд України вже напрацював певну практику щодо реалізації зазначеного інституту, яка знайшла втілення в низці його рішень й ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження. Водночас можна констатувати незавершеність запровадження в Україні інституту конституційної скарги, оскільки наявна розмитість, поверхневність регулювання такої стадії конституційного юрисдикційного процесу, як виконання рішення органу конституційної юрисдикції, винесеного за результатами розгляду конституційної скарги, а також забезпечення конституційної скарги від впливу незворотних наслідків, що можуть настати через виконання остаточного судового рішення.

Нині Верховна Рада України прийняла в першому читанні проект Закону про конституційну процедуру від 21 грудня 2020 року № 4533 ("Проект Закону", 2020). Зазначений законопроект містить як низку позитивних новел, пов'язаних з удосконаленням конституційного юрисдикційного процесу через деталізацію процедури конституційного провадження, так й окремі недоліки. Венеційська Комісія надала Висновок від 22 березня 2021 року

№ 1024/2021 ("Vysnovok Venetsiiskoi Komisii", 2021) стосовно зазначеного законопроекту, тож сподіваємося, що відповідні рекомендації законодавець врахує, і прийняття закону стане позитивним кроком для підвищення ефективності діяльності Конституційного Суду України в частині здійснення ним конституційного провадження як однієї з форм конституційного юрисдикційного процесу.

Нижче детальніше розглянемо окремі положення законопроекту № 4533. Так, згідно зі ст. 3 пропонується запровадити інститут конституційної доктрини, якою, відповідно до ч. 1 вказаної норми, є система основоположних поглядів на Конституцію України та конституційні принципи й цінності, яка розкриває зміст різних конституційних положень, їхній взаємозв'язок, баланс між конституційними цінностями та суттю конституційно-правового регулювання як єдиного цілого. Конституційну доктрину становить сукупність юридичних позицій Конституційного Суду, які містяться в його актах; у частині, не охопленій юридичними позиціями Конституційного Суду, конституційну доктрину також складають загальновизнані й усталені ідеї, положення, наукові погляди, принципи права й теоретичні узагальнення щодо предмета конституційно-правового регулювання. На думку Венеційської Комісії, вжите в ч.1 ст.3 законопроекту № 4533 поняття «конституційна доктрина» є дещо заплутаним і неясним, і потребуватиме додаткових роз'яснень, тому, за умови відсутності можливості чіткіше сформулювати дефініцію цього поняття, було б доцільним не включати його в закон на цьому етапі (див. п. 64, 66 Висновку від 22 березня 2021 року № 1024/2021) ("Vysnovok Venetsiiskoi Komisii", 2021).

Проте, на наш погляд, запровадження зазначеного інституту з урахуванням досвіду країн, де він вже діє, стало б позитивним кроком для забезпечення сталості й послідовності практики Конституційного Суду України, ефективності захисту прав і свобод людини та громадянина, й утвердження верховенства Конституції України та принципу верховенства права. Так, Д. Жалімас, колишній голова Конституційного Суду Литовської Республіки, зазначає, що значущість офіційної конституційної доктрини полягає в тому, що вона потребує усвідомлення сутності верховенства основного закону та водночас слугує джерелом широкого розуміння суті й значення сучасного конституційного права загалом. Сформульовану Конституційним Судом офіційну доктрину суспільство має сприймати як живу конституцію; усі без винятку нормотворчі й виконавчі органи не можуть сприймати зміст основного закону інакше, ніж це встановлено офіційною конституційною доктриною, яка формується не в один момент, а «від справи до справи», збагачуючи й доповнюючи собою ті елементи, які було розкрито в попередніх

судових справах. Тобто нова доктрина завжди витворюється на підставі чинної доктрини. Цей процес є безперервним і ніколи повністю не завершується. Таким чином, конституція може існувати лише за умови постійного розвитку офіційної конституційної доктрини. Суворе дотримання принципів поступового та послідовного розвитку офіційної конституційної доктрини є ключовою передумовою забезпечення сталості Конституції, ефективної діяльності Суду як її гаранта, верховенства права загалом (Zhalimas, 2016, p. 268-269, 278).

Відповідно до ч. 5 ст. 6 законопроекту № 4533 Конституційний Суд не може виходити за межі предмета конституційного провадження та визнавати неконституційними акти (їх окремі положення), питання щодо відповідності Конституції України, які не було поставлено в конституційному поданні, зверненні, скарзі в порядку, передбаченому цим Законом. На наш погляд, якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням, зверненням, скаргою виявлено невідповідність Конституції України інших актів (їхніх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на ухвалення рішення чи надання висновку у справі, то Конституційний Суд України повинен мати право визнавати такі акти (їх окремі приписи) неконституційними. Це сприятиме ефективному захисту прав людини та їхньому відновленню. Так, С. Шевчук зазначає, що «роль судді за умов режиму конституційної демократії полягає в діяльності не лише відповідно до формальних, попередньо встановлених положень нормативно-правових актів, а й у застосуванні цих актів у контексті правової системи, включаючи її фундаментальні принципи та цінності» (Shevchuk, 2007, p. 279).

Наразі ж єдиною можливістю виходу за межі предмету конституційного провадження (що є проявом так званого «судового (суддівського) активізму») можна вважати закріплене ч. 3 ст. 89 Закону України від 13 липня 2017 року «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII ("Zakon Ukrainy", 2017) положення, за яким Суд, у разі розгляду справи за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, зазначає це в резолютивній частині рішення.

Відповідно до законопроекту № 4533 учасники та залучені учасники наділені фактично однаковими процесуальними правами (ст. 15–18). Проте учасники та залучені учасники конституційного провадження мають різний статус, зокрема,

останніх залучають до участі в розгляді справи виключно з метою забезпечення її об'єктивного й повного розгляду (ч. 1 ст. 16 законопроекту № 4533). З огляду на вищевказане, є неприйнятним зрівняння у правах залучених учасників (наприклад, експерта, перекладача, свідка) та учасників конституційного провадження, оскільки участь залучених учасників є суто допоміжною.

Згідно з абз. 2 ч. 12 ст. 39 законопроекту № 4533 передбачено фактично подвійну процедуру ухвалення рішення Конституційним Судом про неконституційність закону (його окремих положень) у справах за конституційними скаргами. Так, Сенат Суду буде зобов'язаний звертатися до Великої палати Конституційного Суду про підтвердження проекту свого рішення щодо неконституційності закону (його окремих положень). Запропоноване регулювання знівелює роль Сенату як органу Конституційного Суду, оскільки його повноваження зводяться до підтвердження конституційності оспорюваного в конституційній скарзі закону (його окремих положень). У цьому аспекті Венеційська Комісія (п. 55, 85 Висновку від 22 березня 2021 року № 1024/2021) ("Vysnovok Venetsiiskoi Komisii", 2021) слушно зазначила, що з метою процесуальної економії варто окреслювати окремі випадки підтвердження Великою палатою Конституційного Суду рішень Сенату про неконституційність закону (його окремих приписів), а не визначати цю процедуру обов'язковою щодо всіх рішень Сенату про неконституційність закону (його окремих положень).

У ч. 7 ст. 56 законопроекту № 4533 встановлено, що Суд може визнати акт (його окремі положення) таким, що не відповідає Конституції України в певному аспекті (застосування його у певний спосіб, до визначеного Судом кола правовідносин чи осіб тощо) без втрати ним чинності; у такому разі акт (його окремі положення) припиняє застосовуватися лише у визначеному Судом аспекті в порядку та строки, визначені Судом. Слід зазначити, що наведене не узгоджується із приписами ч. 2 ст. 152 Основного Закону України, які не передбачають іншого юридичного наслідку, ніж втрата чинності законами та іншими актами (їх окремими положеннями), що були визнані Конституційним Судом України неконституційними.

Відповідно до законопроекту № 4533 запропоновано внести зміни до Закону України від 10 лютого 2010 року «Про Регламент Верховної Ради України» № 1861-VI ("Zakon Ukrainy", 2010). Зокрема, ч. 5, 6 ст. 149 рекомендовано викласти в новій редакції, яка не передбачає можливості висловлення Конституційним Судом України застережень до законопроекту про внесення змін

до Конституції України. Однак, з огляду на практику розгляду Судом відповідних законопроектів, доцільність запропонованої редакції ч. 5, 6 ст. 149 вказаного Закону є сумнівною. Так, відповідно до Конституції України, Суд перевіряє законопроект про внесення змін до Конституції України на його відповідність вимогам ст. 157 і 158 Основного Закону України, зокрема чи передбачають зміни скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або чи спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Проте за такого підходу запроваджено лише формальний конституційний контроль законопроектів про внесення змін до Конституції України, а вирішальне значення надаватиметься не висновку як цілісному акту Конституційного Суду України, а лише його резолютивній частині.

Венеційська Комісія також зазначила, що законопроект № 4533 не містить положень, які б дозволяли Конституційному Суду в особливих випадках переглядати свої рішення, якщо буде встановлено вироком суду, який набрав законної сили, винуватість судді в отриманні неправомірної вигоди, пов'язаної з його голосуванням за ухвалення такого рішення (п. 51 Висновку від 22 березня 2021 року № 1024/2021 ("Vysnovok Venetsiiskoi Komisii", 2021). Вважаємо, що зазначену рекомендацію Венеційської Комісії можуть розглянути автори законопроектів № 4533 в аспекті удосконалення законодавства, яке регулює діяльність Конституційного Суду України.

Ефективне конституційне судочинство, яке забезпечить справедливий розгляд справ Конституційним Судом України, ухвалення ним обґрунтованих рішень і висновків, визначено основним результатом реалізації Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 ("Ukaz Prezidenta", 2021).

На думку глави держави, ключовими завданнями щодо розвитку конституційного судочинства є визначення основних проблем інституційного функціонування Конституційного Суду України, проблемних питань конституційно-правової регламентації статусу суддів Конституційного Суду України, організаційних засад їхньої діяльності та взаємодії з інститутами суспільства, напрямів удосконалення нормативної основи діяльності Конституційного Суду України та першочергових заходів з розвитку конституційного судочинства; підвищення ефективності й обґрунтованості прийняття рішень і висновків Конституційним Судом України, зміцнення довіри суспільства до його діяльності. З метою запровадження системного підходу до розвитку конституційного

судочинства в Україні у вказаній Стратегії визначено необхідним забезпечення удосконалення конституційно-правового регулювання організації діяльності Конституційного Суду України та конституційного провадження, зокрема щодо порядку та підстав відкриття конституційного провадження в справі, його форм, прав й обов'язків учасників, а також повноти розгляду справ і дотримання строків.

Наукова новизна

У статті проведено системний аналіз статистичних показників роботи Конституційного Суду України протягом 2017–2020 років, схарактеризовано окремі новели прийнятого Верховною Радою України у першому читанні проекту закону про конституційну процедуру від 21 грудня 2020 року № 4533 з огляду на теоретичні джерела та рекомендації Венеційської Комісії щодо нього, визначено цілі та напрями реформування конституційного юрисдикційного процесу в Україні відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, на підставі чого окреслено основні перспективи удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні.

Висновки

У період з початку конституційної реформи правосуддя 2016 року й дотепер було оновлено юрисдикційні повноваження Конституційного Суду України як ключового суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу та порядок їх реалізації. За вказаний період Конституційний Суд України напрацював відповідну практику, яка окреслила деякі проблемні моменти, що виникають у процесі реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень, зокрема щодо розгляду справ за конституційними скаргами. Логічним продовженням зазначеної реформи стало прийняття Верховною Радою України у першому читанні проекту Закону про конституційну процедуру від 21 грудня 2020 року № 4533, який, попри певні недоліки, містить низку позитивних новел, пов'язаних із удосконаленням конституційного юрисдикційного процесу через деталізацію процедури конституційного провадження. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, визначила своїм пріоритетним результатом ефективно конституційне судочинство, яке забезпечить справедливий розгляд справ Конституційним Судом України, ухвалення ним обґрунтованих рішень і висновків.

Досягти наведеної мети можна шляхом визначення напрямів удосконалення нормативної бази діяльності Конституційного Суду України та першочергових заходів з розвитку конституційного судочинства, і забезпечення удосконалення конституційно-правового регулювання організації діяльності Конституційного Суду України й деяких аспектів конституційного провадження. Отже, можна констатувати, що протягом наступних декількох років конституційний юрисдикційний

процес в Україні вийде на новий етап законодавчого реформування, метою якого є усунення недоліків у процесуальній діяльності Конституційного Суду України для ефективнішої реалізації ним своїх ключових завдань щодо захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також утвердження в державі верховенства Конституції України та принципу верховенства права.

REFERENCES

- Berestova, I., & Yurovska, G. (2020). Constitutional Court in the mechanism of domestic remedies in states with direct access to constitutional justice. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6, 2(1), 18-26. doi: 10.30525/2256-0742/2020-6-1-18-25 [in Ukrainian].
- Bukach, V., & Kaminska, N. (2021). Strukturna kharakterystyka derzhavnoi vlady yak instytutu konstytutsiinoho prava Ukrainy [Structural characteristics of state power as a constitutional institution rights of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 19-28. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.02.02> [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., Kaminska, N.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii [Prospects for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine in the context of modern social transformations]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 3(9), 4-11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113 [in Ukrainian].
- Postanova Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Shchorichna informatsiina dopovid Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy za 2019 rik": vid 26 berez. 2020 r. No. 19-p/2020 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Annual information report of the Constitutional Court of Ukraine for 2019" from March 26, 2020, No. 19-p/2020]. (n.d.). ccu.gov.ua. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2019.pdf [in Ukrainian].
- Postanova Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Shchorichna informatsiina dopovid Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy za 2020 rik": vid 29 cherv. 2021 r. No. 4-p/2021 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Annual information report of the Constitutional Court of Ukraine for 2020" from June 29, 2021, No. 4-p/2021]. (n.d.). ccu.gov.ua. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2020.pdf [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu Ukrainy "Pro konstytutsiinu protseduru": vid 21 hrud. 2020 r. No. 4533 [Draft Law of Ukraine "On the constitutional procedure" from December 21, 2020, No. 4533]. (n.d.). w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70729 [in Ukrainian].
- Shaptala, N.K. (2019). Constitutional judicial process in the system of legal process: theoretical basis. *Zakon i ZNizn, Legea si Viata*, 117-120.
- Shevchuk, S. (2007). *Sudova pravotvorchist: svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukraini [Judicial lawmaking: world experience and prospects in Ukraine]*. Kyiv: Referat [in Ukrainian].
- Spinchevska, O. (2020). Osnovni kharakterystyky suchasnoho konstytutsiinoho yurysdyktsiinoho protsesu v Ukraini [The main characteristics of the modern constitutional jurisdictional process in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 88-98. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.05.09> [in Ukrainian].
- Spinchevska, O. (2020). Praktychni aspekty realizatsii yurysdyktsiinykh povnovazhen Konstytutsiinykh Sudom Ukrainy [Practical aspects of realization of jurisdictional powers by the Constitutional court of Ukraine]. *Yevropeiskyi polityko-pravovyi diskurs, European political and legal discourse*, 7(6), 268-276. doi: 10.46340/eppd.2020.7.6.33 [in Ukrainian].
- Spinchevska, O.M. (2020). Yurydychni pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy yak dzherelo pravovoho rehuliuвання konstytutsiinoho yurysdyktsiinoho protsesu [Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine as a source of legal regulation of the constitutional jurisdictional process]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrisnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(116), 54-67. doi: <https://doi.org/10.33270/01201163.57> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Stratehiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky": vid 11 cherv. 2021 r. No. 231/2021 [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023" from June 11, 2021, No. 231/2021]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> [in Ukrainian].
- Vysnovok Venetsiiskoi Komisii vid 22 berez. 2021 r. No. 124/2021 [Opinion of the Venice Commission from March 22, 2021, No. 1024/2021]. (n.d.). www.venice.coe.int. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e) [in Ukrainian].

- Zakon Ukrainy "Pro Konstytutsyni Sud Ukrainy": vid 13 lyp. 2017 r. No. 2136-VIII [Law of Ukraine "About the Constitutional Court of Ukraine" from July 13, 2017, No. 2136-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 35, 376 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy": vid 10 liut. 2010 r. No. 1861-VI [Law of Ukraine "On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" from February 10, 2010, No. 1861-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 14-15, 16-17, 133 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)": vid 2 cherv. 2016 r. No. 1401-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)" from June 2, 2016, No. 1401-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 28, 532 [in Ukrainian].
- Zhalimas, D. (2016). Ofitsiina konstytutsiina doktryna: kontseptsiiia, znachennia i osnovni pryntsypy rozvytku [Official constitutional doctrine: concept, meaning and basic principles of development]. *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1-2, 267-280. Retrieved from <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/182087> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Berestova I., Yurovska G. Constitutional Court in the mechanism of domestic remedies in states with direct access to constitutional justice. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol 6. No. 2 (1). P. 18–26. doi: 10.30525/2256-0742/2020-6-1-18-25.
- Букач, В., Камінська, Н. Структурна характеристика державної влади як інституту конституційного права України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 2. С. 19–28. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.02.02>.
- Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 3 (9). С. 4–11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113.
- Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2019 рік : постанова Конституційного Суду України від 26 берез. 2020 р. № 19-п/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2019.pdf.
- Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2020 рік : постанова Конституційного Суду України від 29 черв. 2021 р. № 4-п/2021. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2020.pdf.
- Про конституційну процедуру : проект Закону України від 21 груд. 2020 р. № 4533. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70729.
- Shaptala N. K. Constitutional judicial process in the system of legal process: theoretical basis. *Закон и Жизнь*. 2019. С. 117–120.
- Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
- Спінчевська О. М. Основні характеристики сучасного конституційного юрисдикційного процесу в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 5. С. 88–98. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.05.09>.
- Спінчевська О. М. Практичні аспекти реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2020. Т. 7. Вип. 6. С. 268–276. doi: 10.46340/eppd.2020.7.6.33.
- Спінчевська О. М. Юридичні позиції Конституційного Суду України як джерело правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 57–67. doi: <https://doi.org/10.33270/01201163.57>.
- Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.
- Висновок Венеційської Комісії від 22 берез. 2021 р. № 1024/2021. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e).
- Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 року № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15. № 16–17. Ст. 133.
- Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
- Жалімас Д. Офіційна конституційна доктрина: концепція, значення і основні принципи розвитку. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 267–280. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/182087>.

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2021

Spinchevska O. – Deputy Head of the Preliminary Opinions Division of the Office of Processing of Constitutional Petitions and Constitutional Appeals of the Legal Department of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0750-6525>

Prospects for Improvement of the Constitutional Jurisdictional Process in Ukraine

*The article is devoted to the study of directions and prospects of development and improvement of the constitutional jurisdictional process in Ukraine, which finds its expression in the procedural activity of the Constitutional Court of Ukraine in the course of exercise of its jurisdictional powers. The **purpose** of the article is to analyze the statistical indicators of the Constitutional Court of Ukraine, theoretical and normative sources to identify the main trends and prospects for improving the domestic constitutional jurisdiction process. The **methodological basis** of the article consists of systemic and comparative legal methods, methods of analysis and synthesis, forecasting, etc. **Scientific novelty.** The article provides a systematic analysis of statistical indicators of activity of the Constitutional Court of Ukraine during 2017–2020, describes some novelties of the the draft law on constitutional procedure of December 21, 2020, № 4533, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading, in terms of theoretical sources and recommendations of the Venice Commission on it, defines the goals and directions of reforming of the constitutional jurisdictional process in Ukraine in accordance with the Strategy for the Development of the Justice and Constitutional Judiciary for 2021–2023, approved by the Decree of the President of Ukraine of June 11, 2021, № 231/2021, based on which the main prospects for improvement of the constitutional jurisdictional process in Ukraine are outlined. **Conclusions.** Based on the material presented in the article, it can be argued that over the next few years the constitutional jurisdictional process in Ukraine awaits a new stage of legislative reform, which aims to eliminate shortcomings in the procedural activities of the Constitutional Court of Ukraine to more effectively implement its basic tasks of protecting constitutional rights and freedoms of human and citizen, as well as the establishment in the state of the rule of the Constitution of Ukraine and the rule of law.*

Keywords: Constitutional Court of Ukraine; constitutional jurisdictional process; constitutional proceeding; constitutional procedure; constitutional doctrine; constitutional judicature.

Хрідочкін А. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9387-8864>

Актуальні проблеми стратегії модернізації нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в Україні

*Метою статті є аналіз актуальних проблем модернізації нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в Україні, пов'язаних із законодавчим закріпленням питань адміністративної відповідальності за правопорушення в зазначеній сфері. Для її досягнення сформульовано такі завдання: проаналізувати наявні наукові підходи щодо адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері інтелектуальної власності; обґрунтувати власну наукову позицію щодо внесення необхідних змін до чинного законодавства України про адміністративну відповідальність. **Методологія** підготовки публікації ґрунтується на застосуванні міжгалузевого підходу, який спонукає до досконалішого підходу до вивчення питання ролі законодавчого забезпечення адміністративно-правових засад публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, аніж це було б зроблено лише в межах галузі публічного управління. **Наукова новизна** статті полягає в дослідженні можливості внесення відповідних змін до чинного вітчизняного законодавства про адміністративну відповідальність. **Висновки.** Актуальною проблемою модернізації нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності є виокремлення відповідних адміністративних правопорушень в окрему главу Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення. Новий структурний елемент Кодексу України про адміністративні правопорушення повинен базуватися на сучасній концепції охорони інтелектуальної власності й мати відповідну структуру, яка б відповідала вимогам сьогодення. Крім того, необхідним залишається й законодавче закріплення самої методики визначення розміру матеріальної шкоди за порушення прав інтелектуальної власності.*

Ключові слова: адміністративна відповідальність; адміністративне правопорушення; інтелектуальна власність; правозастосування; публічне адміністрування; склад адміністративного правопорушення; сфера інтелектуальної власності.

Вступ

Нині в Україні вже існує консолідована комплексна нормативна база для успішного виконання завдань публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, яка є ієрархічною системою відповідних правових норм. Але водночас сучасна реформа сфери інтелектуальної власності тісно пов'язана з підготовкою нової концепції законодавства в цій сфері. І саме на визначення концептуальних засад нового законодавства, а також перспектив його систематизації та вдосконалення, і повинна бути спрямована діяльність науковців і практиків у сфері інтелектуальної власності. Такий підхід і має стати підґрунтям реалізації збалансованої правової політики. Проте розпорошений масив національного законодавства зовсім не сприяє його одноманітному, а, відповідно, й ефективному застосуванню. Адже, якщо із зазначених позицій розглянути чинне вітчизняне законодавство про інтелектуальну власність, то в неупередженого дослідника воно навряд чи викличе велику кількість позитивних оцінок. З одного боку, майже всі чинні в цій галузі нормативні акти містять численні й досить серйозні розбіжності один з одним (а іноді – і з іншими законодавчими актами). З іншого ж боку, їх «набір» є досить випадковим, оскільки навряд чи хтось спроможний

чітко пояснити необхідність існування окремих з них. Крім того, зміст деяких законів не містить жодного адекватного регулювання такої найважливішої частини сфери інтелектуальної власності, як договори про використання її об'єктів. Іншими словами, власне «ринок інтелектуальних продуктів» (їх майновий обіг) все ще залишається практично нерегульованим.

Ефективне публічне адміністрування у сфері інтелектуальної власності є важливою умовою успішного розв'язання завдань удосконалення відповідної вітчизняної нормативної бази. Про це переконливо свідчить численна кількість публікацій вітчизняних дослідників. Зокрема загальні проблеми адміністративно-правового регулювання досліджували В. Б. Авер'янов, Н. О. Армаш, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, С. М. Братусь, І. А. Галаган, В. В. Галунько, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Д. М. Лук'янець, В. П. Петков, Д. В. Приймаченко, С. Г. Стеценко, Ю. С. Шемшученко, О. М. Якуба та інші вчені. Безпосередньо ж проблемні аспекти нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності вивчали Ю. Л. Бошицький, Ю. Ф. Іванов, В. В. Колесніченко, А. Г. Майданевич, О. О. Михальський, М. В. Паладія, Г. С. Римарчук, О. П. Світличного, Д. В. Смерницького, О. В. Тан-

дир тощо. Але проблеми, пов'язані з реалізацією завдань законодавчого забезпечення публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, й нині є актуальними. Крім того, залишаються неподоланими та постійно з'являються нові перепони.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз актуальних проблем модернізації нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в Україні, пов'язаних із законодавчим закріпленням питань адміністративної відповідальності за правопорушення в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу

Метою державної політики щодо публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності є досягнення максимально можливого рівня розвитку сфери інтелектуальної власності шляхом усебічного захисту й охорони прав її власників і стимулювання їх творчої діяльності. Одним із ключових напрямів державної політики у цій сфері є відповідна законодавча регламентація. Водночас правова політика щодо публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності й створена на її підґрунті система правової регламентації та охорони інтелектуальної власності виявляють неспроможність розв'язати ключові завдання, визначені законодавцем, що спонукає до дієвого та системного залучення громадськості шляхом законодавчого врегулювання лобіювання, створення консультативно-дорадчих органів, проведення експертизи проєктів нормативно-правових актів тощо (Nesterovych, 2017; 2018; 2020; Fedorenko, & Nesterovych, 2020; Batanov, & Holoiadova, 2020; Kaminskaia, 2014; Kaminska, Spakovich, Demidenko, & Siokh, 2018; Kortukova, Kaminska, Dei, & Blahodarnyi, 2020).

Основними недоліками публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, на нашу думку, слід вважати: відсутність державної стратегії довгострокового розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні; невідповідність частини законів України про інтелектуальну власність положенням цивільного законодавства України (насамперед Цивільного кодексу України); значне відставання в адаптації нормативно-правової бази до сучасних економічних і політичних умов, зокрема до боротьби з патентним тролінгом, інтернет-піратством, задоволення потреб ІТ-галузі, військово-промислового й агропромислового комплексів тощо; гальмування процесу адаптації положень законодавства України у сфері інтелектуальної власності, що мають бути імplementовані в межах виконання Україною Угоди про асоціацію з

Європейським Союзом; недоліки в правовій охороні комерційної таємниці, ноуау, укладання угод франчайзингу, визначення поняття «роялті» тощо; відсутність законодавчо встановленої методики визначення розміру матеріальної шкоди за порушення прав інтелектуальної власності.

Надважливим є питання щодо потреби вдосконалення адміністративно-правових заходів регулювання сфери інтелектуальної власності. Його підставою в Україні є чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), оскільки саме він призначений охороняти сферу інтелектуальної власності від протиправних посягань.

Вивчаючи досвід іноземних держав у цій сфері, зазначимо, що у деяких країнах в межах процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності прийнято окремі кодифіковані нормативні акти. Так, у Франції кодифікація у сфері інтелектуальної власності відбулася ще 1992 року та завершилася прийняттям Кодексу інтелектуальної власності Франції (Code de la Propriete Industrielle). У Філіппінах Кодекс інтелектуальної власності (Intellectual property code) був введений в дію окремим законом (1997 року) та містить норми стосовно патентів, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), об'єктів авторського права та комерційних найменувань. В Італії Кодекс промислової власності (Industrial Property Code) стосується лише окремих об'єктів інтелектуальної власності, а авторські й суміжні права в цій країні врегульовано окремим законом. У Португалії сфера інтелектуальної власності врегульована Кодексом про авторське право і суміжні права (1985 рік), Кодексом промислової власності (Industrial Property Code) (2003 рік). Процес щодо створення Кодексу інтелектуальної власності наразі триває в Естонії, яка з 2012 року здійснює її за підтримки ЄС в межах національної програми «Розвиток кращого законодавства». Відомим є той факт, що в Бельгії було прийнято Кодекс економічного права (Code of Economic Law) (2015 рік), одинадцята книга якого присвячена висвітленню положень, які безпосередньо стосуються сфери інтелектуальної власності.

В Україні ж дискусія стосовно доцільності прийняття окремого кодифікованого законодавчого акта – Кодексу інтелектуальної власності та щодо внесення до нього норм про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності останнім часом отримала новий імпульс. Появу ідеї щодо потреби в розробці Кодексу інтелектуальної власності її автори пояснюють, як правило, тим, що саме такий нормативний акт сприятиме впорядкуванню відносин, що реально склалися в суспільстві, та правильній побудові їхніх нових елементів, а також

слугуватиме розв'язанню завдань правового регулювання та полегшенню застосування законодавства про інтелектуальну власність, оскільки внутрішня логіка нового документа зробить його чіткішим і яснішим (Kryzhna, 2010, p. 114).

На нашу думку, зазначене є досить сумнівним, оскільки удосконалення адміністративного законодавства вимагає насамперед дотримання принципу наступності в адміністративному праві – вибористання попереднього правового досвіду та забезпечення наявності спільних рис у правових нормах, судовій практиці та доктринальних наукових положеннях. Причому визначальну роль у цьому процесі відіграє наступність в адміністративному законодавстві – зв'язок між попередніми та новими законодавчими актами, які встановлюють караність діяння, а також зв'язок, за яким у новому нормативному акті зберігаються всі основні ознаки, що визначають змістовну й формальну характеристику закону про адміністративну відповідальність (Yemelianova, 2017, p. 62-63). Адміністративне законодавство спочатку УРСР, а потім й України загалом розвивалося на підставі єдиного кодифікованого закону про адміністративну відповідальність, який містив норми, що визначали протиправність і караність конкретного діяння. Крім того, статті Особливої частини КУпАП мають імперативний характер лише спільно зі статтями його Загальної частини. Водночас обидві частини КУпАП утворюють нерозривну системну нормативну єдність, і застосування жодної адміністративно-правової норми Особливої частини неможливе без звернення до частини Загальної (Panasiuk, 2017, p. 74). Нерозривний зв'язок між нормами Загальної та Особливої частин КУпАП полягає в тому, що під час розв'язання питань, пов'язаних зі звільненням від адміністративної відповідальності та покарання, застосовують одночасно норми обох його частин. У випадку ж можливого розміщення норм про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності в Кодексі інтелектуальної власності, їх застосування без норм Загальної частини КУпАП стане неможливим. Насправді, саме норми Загальної частини визначають підстави адміністративної відповідальності, чинність закону про адміністративну відповідальність у просторі та часі, суб'єкт адміністративного правопорушення, стадії його вчинення, види стягнень і ще чимало інших питань, без урахування яких неможлива правильна кваліфікація відповідних протиправних діянь.

Отже, запропоноване деякими дослідниками включення норм про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності до Кодексу інтелектуальної власності, на нашу думку, є недоцільним і неконструктивним.

Більш обґрунтованим нам вбачається традиційне існування кодифікованого нормативно-правового акту, що містить усі норми про адміністративну відповідальність. Саме тому й розгляд перспектив удосконалення адміністративно-правової охорони інтелектуальної власності слід, на наше переконання, здійснювати винятково в площині удосконалення чинного вітчизняного закону про адміністративну відповідальність.

Актуальним питанням вдосконалення державної адміністративно-правової політики у сфері інтелектуальної власності вважаємо об'єднання та систематизацію відповідних статей у чинному КУпАП. На численні порушення вимог системності у чинному адміністративному законодавстві України та наявності в ньому чималої кількості системних розбіжностей фахівці наголошували неодноразово (Demchenko, 2018, p. 99; Sarybaieva, 2017, p. 29). В ідеалі законодавство про адміністративну відповідальність повинно бути логічно завершеною, послідовною, внутрішньо єдиною та цільною системою норм й інститутів, які побудовані та функціонують на єдиних принципах і спільних засадах, проте в реальності вітчизняне законодавство досить неідеальне. Яскравим прикладом дефектів системності та системного підходу законодавця, як на етапі розробки та прийняття КУпАП (1984 року), так і під час подальших внесень до нього змін і доповнень, є законодавство про відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності. Норми про відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності перебувають у трьох різних главах КУпАП (главі 6 «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність» (ст. 51-2), главі 9 «Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Порушення ветеринарно-санітарних правил» (ст. 107-1) та главі 12 «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності» (ст. 156-3, 164-6, 164-7, 164-8, 164-9 та 164-13).

Одразу постає питання: а чи доцільне розміщення складів адміністративних правопорушень, які мають спільний об'єкт посягання – суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності – у різних главах КУпАП? Адже законодавець здійснив виокремлення глав в Особливій частині КУпАП на підставі родових об'єктів протиправного посягання, розмістивши адміністративно-правові норми у різних главах з огляду на критерії однорідності (однотипності, схожості) тих суспільних відносин, яким адміністративні правопорушення завдають шкоди. І, попри те, що однорідність правовідносин у сфері інтелектуальної власності було доведено раніше, додамо, що всі об'єкти інтелектуальної

власності, не зважаючи на наявні певні відмінності між ними, об'єднує низка спільних ознак. По-перше, правове регулювання процесу створення й використання об'єктів інтелектуальної власності здійснюється на підставі єдиного нормативного акту – книги четвертої Цивільного кодексу України. По-друге, у главі 35 книги четвертої цього Кодексу встановлено спільні для всіх об'єктів інтелектуальної власності принципи й правила їх створення та використання. По-третє, зазначений нормативно-правовий акт встановлює на об'єкти інтелектуальної власності набір майнових й особистих (немайнових) прав, які багаті в чому схожі. По-четверте, майнові права можна передавати третім особам на підставі схожих за назвою та змістом договорів. Саме тому ми вважаємо, що, з огляду на системний підхід до законодавства про адміністративну відповідальність, було б правильним ті статті, які передбачають адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності, розмістити в одній структурній одиниці – окремій главі КУпАП.

На жаль, питання щодо необхідності виокремлення адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в окрему групу протиправних діянь така наука, як адміністративне право, майже не розглядає. Водночас слід зазначити, що деякі вчені (В. В. Галунько, Т. О. Гарбуз, О. М. Головкова, І. Г. Запорожець, Г. С. Римарчук, Н. В. Троцюк, Є. В. Юркова) не вважають обґрунтованим і виправданим вищевказане розташування норм про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності в структурі Особливої частини КУпАП та, критично ставлячись до пропозицій об'єднати норми вказаних статей в окремій главі, стверджують, що подібні зміни не лише не сприятимуть розв'язанню будь-яких функціональних завдань, але й породжуватимуть низку додаткових питань (Halunko, 2009, p. 176; Holovkova, 2009, p. 73). Проте, деякі науковці (Т. О. Гарбуз, Г. С. Римарчук) погоджуються з тим, що специфіка правового регулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності та через подвійну природу об'єктів інтелектуальної власності не дозволяє зарахувати склади цих адміністративних правопорушень ані до адміністративних правопорушень, що посягають на власність, ані до адміністративних правопорушень у галузі торгівлі, громадського харчування, фінансів і підприємницької діяльності (Rymarchuk, 2013, p. 93), у сфері послуг.

Проте у науковій юридичній літературі дедалі частіше з'являються пропозиції щодо необхідності групування статей, якими передбачено відповідальність за протиправні посягання на інтелектуальну власність, в одному структурному елементі

КУпАП. Наприклад, Н. В. Троцюк зауважує щодо доцільності виокремлення у КУпАП окремої глави, присвяченій охороні інтелектуальної власності як особливої категорії правовідносин, що сприятиме врахуванню своєрідності об'єкта протиправного посягання (Trostiuk, 2016, p. 84). Щоправда, думки авторів щодо запропонованих пропозицій не є однастайними. Так, одні фахівці (Ф. О. Кіриленко, В. А. Свирида) підтримують зазначену вище думку (Kirilenko, 2011, p. 43; Svyryda, 2016, p. 69), інші (І. С. Кравченко, А. Г. Майданевич) пропонують внести пропозиції до складу наявних глав КУпАП (Kravchenko, 2010, p. 101; Maidanevych, 2017, p. 92).

Аналіз структури елементів КУпАП дозволяє дійти висновку щодо того, що законодавець розглядає як родовий об'єкт правопорушень у сфері інтелектуальної власності відносини власності (глава 6), відносини у сільському господарстві (глава 9) та відносини в галузі торгівлі, громадського харчування, фінансів і підприємницької діяльності (глава 12), сфері послуг. Проте жодна з вищезазначених глав Особливої частини КУпАП не здатна цілком об'єднати всі об'єкти адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності. Водночас, попри власну подвійну природу, інтелектуальна власність є єдиним об'єктом. Її складовим елементам притаманні загальні, характерні лише для інтелектуальної власності, особливості. По-перше, це нематеріальна природа та неможливість її фізичного уособлення. Ця властивість зумовлює те, що право інтелектуальної власності є цінністю саме через його виключність, якою є принцип належності цього права виключно одній особі або декільком чітко визначеним відповідно до закону особам. З огляду на зазначене, адміністративне законодавство у сфері інтелектуальної власності має бути спрямоване насамперед на забезпечення виключності права інтелектуальної власності. Суспільна шкідливість порушення останнього повинна бути передбачена незалежно від набору конкретних результатів інтелектуальної творчості, зафіксованих цивільним законодавством. Тому слід визнати думки тих авторів, які зазначають, що внаслідок групування статей про адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності в одному структурному елементі закону про адміністративну відповідальність створюється «запас законодавчої міцності» на певний час у майбутньому, який, у випадку наповнення поняття «інтелектуальної власності» новими об'єктами, сприятиме доповненню закону новими складами адміністративних правопорушень (Kobzieva, 2017, p. 175).

Отже, система та структура Особливої частини чинного сьогодні КУпАП не дозволяють об'єднати

склади адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в одній із вже існуючих глав КУпАП без порушення принципу системності розміщення адміністративно-правових норм. Але, вважаємо, що об'єднання адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в одній главі сприятиме підвищенню ефективності запобігання таким правопорушенням. Зважаючи на вищезазначене, можемо погодитися із висловленою в літературі тезою, що пропозиція стосовно об'єднання статей про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності не пов'язана з розв'язанням головного завдання, яке постає під час будь-якого удосконалення законодавства про адміністративну відповідальність – підвищення ефективності його застосування (Luchka, 2017, р. 113), а виокремлення в окрему главу цієї групи адміністративних правопорушень «не вирішить головних функціональних завдань» (Mikulonok, 2015, р. 126).

Що ж до місця цієї глави в структурі Особливої частини КУпАП, то вважаємо, що її слід розмістити за главою 6 («Адміністративні правопорушення, що посягають на власність»). Це пов'язано з подвійною природою результатів інтелектуальної творчої діяльності, а також з послідовністю розміщення інституту інтелектуальної власності в ЦК України, наслідком чого є те, що наступною за книгою третьою «Право власності та інші речові права» є книга четверта – «Право інтелектуальної власності». З огляду на вищезазначене, вважаємо, що оптимальним способом закріплення норм, що встановлюють адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності, буде доповнення Особливої частини КУпАП Главою 6-1 («Адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності»), яка міститиме такі склади адміністративних правопорушень:

– ст. 51-4 «Порушення авторського права і суміжних прав»;

– ст. 51-5 «Порушення права інтелектуальної власності на наукове відкриття»;

– ст. 51-6 «Порушення права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, компонування інтегральних мікросхем, раціоналізаторську пропозицію»;

– ст. 51-7 «Порушення права інтелектуальної власності на сорт рослин і породи тварин»;

– ст. 51-8 «Порушення права інтелектуальної власності на комерційну таємницю»;

– ст. 51-9 «Порушення права інтелектуальної власності на комерційне найменування, торговельну марку і географічне зазначення походження товару».

Окресленню диспозицій і санкцій зазначених статей мають бути присвячені окремі наукові дослідження.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в дослідженні ролі адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері інтелектуальної власності в процесі реалізації адміністративно-правових засад публічного адміністрування. Запропоновані необхідні зміни до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Висновки

Отже, актуальною проблемою модернізації нормативної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності є виокремлення відповідних адміністративних правопорушень в окрему главу Особливої частини КУпАП. Безумовно, просте об'єднання правових норм не здатне нейтралізувати всі труднощі, оскільки існують і проблеми, які, як засвідчує практика, зазвичай виходять на перший план – проблеми, пов'язані з особистістю правозастосувальника. Але це зовсім не означає, що за існування проблеми правозастосування, закон не слід удосконалювати. Адже для досягнення дійсно ефективного результату удосконалення адміністративно-правової охорони інтелектуальної власності лише об'єднання відповідних статей закону в окремій главі буде недостатньо. Новий структурний елемент КУпАП повинен базуватися на сучасній концепції охорони інтелектуальної власності та мати відповідну структуру, яка б відповідала вимогам сьогодення. Крім того, необхідним залишається і законодавче закріплення самої методики визначення розміру матеріальної шкоди за порушення прав інтелектуальної власності.

REFERENCES

- Batanov, O.V., & Holoiadova, T. (2020). Instytut biznes-ombudsmaniv u suchasnomu sviti: problemy kontseptualizatsii ta konstytuivannia [Institute of business-ombudsmans in the modern world:z problems of conceptualization and constitutionality]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya*, *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4\(10\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)) [in Ukrainian].
- Demchenko, V.O. (2018). Problemni aspekty systematyzatsii dzherel administratyvnoho prava v Ukraini [Problematic aspects of systematization of sources of administrative law in Ukraine]. *Internauka*, *Internauka*, 7(1), 98-101 [in Ukrainian].
- Fedorenko, V., & Nesterovych, V. (2020). 'Soft Law' in the Mechanism of the International and National Protection of the Constitutional Electoral Rights. *Krytyka Prava*, 12(3), 178-195. doi: 10.7206/kp.2080-1084.402.

- Halunko, V.V. (2009). Administratyvno-pravova okhorona intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Administrative Legal Protection of Intellectual Property in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Holovkova, O.M. (2009). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia prav na obiekt prava intelektualnoi vlasnosti [Administrative responsibility for violation of rights to intellectual property rights]. *Candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].
- Kaminska, N., Spakovich, O., Demidenko, V., & Siokh, K. (2018). Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. *OPCION. Universidad del Zulia*, 34(87-2), 507-520.
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [Influence of globalization tendencies on formation of regional legal systems]. *Mezhdunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. doi:10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Kirilenko, F.O. (2011). Administratyvno-pravovi zakhyt prava intelektualnoi vlasnosti pravookhoronnyimi orhanami Ukrainy [Administrative and legal protection of intellectual property rights by law enforcement agencies of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kobzieva, T.A. (2017). Udoshkonalennia administratyvnoho zakonodavstva, yake vyznachaie vidpovidalnist za pravoporushennia u finansovii sferi [Improvement of administrative legislation, which determines responsibility for offenses in the financial sector]. *Nashe pravo, Our right*, 1, 172-177 [in Ukrainian].
- Kortukova, T., Kaminska, N., Dei, M., & Blahodarnyi, A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*, 38, 321-332.
- Kravchenko, I.S. (2010). Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav u sferi zakhystu prava intelektualnoi vlasnosti [Administrative-Jurisdictional activities of internal affairs bodies in the field of intellectual property protection]. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
- Kryzhna, B. (2010). Varianty kodyfikatsii zakonodavstva u sferi intelektualnoi vlasnosti [Options for codification of legislation in the field of intellectual property]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti, The theory and practice of intellectual property*, 1, 110-115 [in Ukrainian].
- Luchka, I.Yu. (2017). Nove u zakonodavstvi pro intelektualnu vlasnist [Intellectual Property Legislation]. *Pravo.ua, New. Right.ua*, 3, 111-117 [in Ukrainian].
- Maidanovich, A.H. (2017). Nezakonne vykorystannia ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti: administratyvno-pravovi aspekt [Illegal use of intellectual property objects: administrative-legal aspect]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Mikulonok, I.O. (2015). *Intelektualna vlasnist [Intellectual Property]* (3rd ed.). Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2017). Verkhovenstvo prava ta zabezpechennia prav liudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Rule of law and ensuring human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 200, 85-92 doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2018). Konstytutsiino-pravovi vydy hromadskoi ekspertyzy v Ukraini [Constitutional and legal types of public expertise in Ukraine]. *Ekspert: Paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, Expert: Paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 67-76. doi: 10.32689/2617-9660-2018-2-2-67-76 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2020). Zaborona dyskryminatsii yak vazhlyvyi mizhnarodnyi ta konstytutsiynyi pryntsyp v haluzi prav liudyny [Prohibition of discrimination as an important international and constitutional principle in the field of human rights]. *Ekspert: Paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, Expert: Paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4\(10\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)) [in Ukrainian].
- Panasiuk, R.P. (2017). Naukovi aspekty rozvytku administratyvnoho prava [Scientific aspects of development of administrative law]. *Naukovi pratsi MAUP, Scientific works of MAUP*, 1, 73-79 [in Ukrainian].
- Rymarchuk, H.S. (2013). Administratyvno-pravove zabezpechennia prava intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Administrative legal support of intellectual property rights in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Sarybaieva, H.M. (2017). Suchasni pidkhody do systematyzatsii administratyvnoho zakonodavstva: dosvid haluzi konstytutsiinoho prava [Modern approaches to systematization of administrative legislation: experience in the field of constitutional law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: jurisprudence*, 28, 28-31 [in Ukrainian].
- Svyryda, V.A. (2016). Administratyvno-pravova okhorona intelektualnoi vlasnosti orhanami, shcho zdiisniuut derzhavnu mytnu spravu v Ukraini [Administrative and legal protection of intellectual property by bodies carrying out state customs business in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Trostriuk, N.V. (2016). Administratyvno-pravovi zakhyt avtorskykh prav [Administrative-legal protection of copyright]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yemelianova, I.I. (2017). Deiaki istoryko-pravovi aspekty rozvytku administratyvnoi yustytzii [Some historical and legal aspects of the development of administrative justice]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 61-65 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Батанов О. В., Голядова Т. О. Інститут бізнес-омбудсманів у сучасному світі: проблеми концептуалізації та конституювання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86–122. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4\(10\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)).
- Демченко В. О. Проблемні аспекти систематизації джерел адміністративного права в Україні. *Інтернаука*. 2018. № 7 (1). С. 98–101.
- Fedorenko V., Nesterovych V. 'Soft Law' in the Mechanism of the International and National Protection of the Constitutional Electoral Rights. *Krytyka Prawa*. 2020. Vol. 12. No. 3. P. 178–195. doi: 10.7206/kp.2080-1084.402.
- Галунько В. В. Адміністративно-правова охорона інтелектуальної власності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 393 с.
- Головкова О. М. Адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2009. 205 с.
- Kaminska N., Spakovich O., Demidenko V., Siokh K. Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. *OPCION. Universidad del Zulia*. 2018. Vol. 34. No. 87-2. P. 507–520.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. doi:10.7256/2306-899.2014.2.10941.
- Кіриленко Ф. О. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 183 с.
- Кобзева Т. А. Удосконалення адміністративного законодавства, яке визначає відповідальність за правопорушення у фінансовій сфері. *Наше право*. 2017. № 1. С. 172–177.
- Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 38. P. 321–332.
- Кравченко І. С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 224 с.
- Крижна В. Варіанти кодифікації законодавства у сфері інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 1. С. 110–115.
- Лучка І. Ю. Нове у законодавстві про інтелектуальну власність. *Право.ua*. 2017. № 3. С. 111–117.
- Майданевич А. Г. Незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 207 с.
- Мікульонюк І. О. Інтелектуальна власність : навчальний посібник. 3-тє вид. Київ : Кондор-Видавництво, 2015. 242 с.
- Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 85–92. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102>.
- Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. *Експерт: Парадигми юридичних наук і державного управління*. 2018. № 2. С. 67–76. doi: 10.32689/2617-9660-2018-2-2-67-76.
- Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86–122. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4\(10\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)).
- Панасюк Р. П. Наукові аспекти розвитку адміністративного права. *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 1. С. 73–79. (Серія «Юридичні науки»).
- Римарчук Г. С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2013. 247 с.
- Сарибаєва Г. М. Сучасні підходи до систематизації адміністративного законодавства: досвід галузі конституційного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 28. С. 28–31. (Серія «Юриспруденція»).
- Свирида В. А. Адміністративно-правова охорона інтелектуальної власності органами, що здійснюють державну митну справу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 214 с.
- Троцюк Н. В. Адміністративно-правовий захист авторських прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 238 с.
- Ємельянова І. І. Деякі історико-правові аспекти розвитку адміністративної юстиції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 61–65.

Стаття надійшла до редколегії 11.01.2021

Khridochkin A. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship, Organization for Production and Applied Economics of the Ukrainian State Chemical and Technological University, Dnipro, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9387-8864>

Actual Problems of the Strategy for Modernization of the Normative Base of Public Administration in the Field of Intellectual Property in Ukraine

*The **purpose** of the article is to analyze the actual problems of modernization of the normative base of public administration in the field of intellectual property in Ukraine related to the legislative consolidation of issues of administrative responsibility for the offense in the field. For its achievement, the following tasks are formulated: to analyze the existing scientific approaches to administrative liability for offenses in the field of intellectual property; To substantiate its own scientific position on the introduction of necessary changes to the current legislation of Ukraine on administrative liability. The **methodology** of preparation of the publication is based on the application of inter-sectored approach, through which it is possible to be more likely to approach the study of the role of legislative provision of administrative and legal principles of public administration in the field of intellectual property than it would be made only within the field of public administration. The **scientific novelty** of the article is to study the possibility of making appropriate amendments to the current domestic legislation on administrative liability. **Conclusions.** The current problem of modernizing the normative base of public administration in the field of intellectual property is the allocation of relevant administrative offenses in a separate head of the special part of the Code of Ukraine on administrative offenses. The new structural element of the Code of Ukraine on administrative offenses should be based on the modern concept of intellectual property protection and to have a relevant structure that would meet the requirements of the present. In addition, the legislative consolidation of the methodology of determining the size of material damage to the violation of intellectual property rights remains.*

Keywords: administrative responsibility; administrative offense; intellectual property; law enforcement; public administration; the composition of an administrative offense; the scope of intellectual property.

ДО 100-РІЧЧЯ ЮВІЛЕЮ АКАДЕМІЇ

УДК 378:6:351.74(477)НАВС

Кравець В. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

До 100-річного ювілею академії: сторінки історії кафедри філософії права та юридичної логіки

Цьогоріч Національна академія внутрішніх справ відзначає свій столітній ювілей, а це чудовий привід згадати особливі дати, події, науково-педагогічних працівників і сторінки історії тих підрозділів, які долучалися до здобутків нашої славетної альма-матер.

Так, кафедру філософії було засновано 1980 року, відтоді вона успішно функціонує як самостійний підрозділ уже понад 40 років. Слід зазначити, що актуальну донині назву – «*кафедра філософії права та юридичної логіки*» – підрозділ отримав 2002 року. Цікавим є той факт, що саме цього року ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) затвердила офіційний регламент проведення Всесвітнього дня філософії у третій четвер листопада, відтак міжнародна спільнота традиційно відзначає згадану дату, а кафедра на базі нашого ЗВО організовує представницькі наукові заходи.

З 1980 до 1998 року новостворену кафедру очолював доктор філософських наук, професор, заслужений працівник народної освіти України М. М. Ібрагімов.

Упродовж 1998–2005 рр. нею керував кандидат філософських наук, професор, заслужений працівник народної освіти України Б. Ф. Чміль.

До 2011 року керівництво кафедрою здійснювала доктор юридичних наук, професор В. М. Вовк.

У період з 2011 року до 2014 року начальником кафедри був доктор філософських наук, професор О. І. Гвоздік.

З 2014 року кафедру очолював кандидат юридичних наук, доцент В. М. Кравець.

У різні періоди на кафедрі працювали такі відомі вчені, як доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України М. М. Цимбалюк, кандидат філософських наук, доцент Л. В. Кравченко, кандидат філософських наук, доцент Б. Ф. Чміль, кандидат філософських наук, доцент В. В. Куліченко, кандидат історичних наук, доцент А. І. Буймістер, кандидат філософських наук, доцент П. С. Прибутько, кандидат історичних наук,

доцент О. М. Цапко, кандидат філософських наук, доцент Б. Г. С'єдін, доктор філософських наук, доцент О. Ю. Щербина, кандидат філософських наук, доцент В. Я. Пивовар, кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Н. І. Семчук, кандидат філософських наук, доцент М. Л. Заїнчковський, кандидат філософських наук, доцент В. М. Сокрут, кандидат філософських наук А. С. Бандурка, В. П. Бакуменко та інші.

З глибокою вдячністю за вагомий внесок у розвиток кафедри згадують доктора філософських наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України М. М. Ібрагімова, члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної академії інформатики, доктора філософських наук, професора Ю. І. Римаренка, академіка УАПН, доктора філософських наук, професора, заслуженого працівника освіти України, почесного ветерана міста-героя Києва О. Є. Маноху, доцентів В. М. Андріанова, О. А. Гордієнка, С. І. Бражник, В. І. Холоха, С. А. Бублика, а також В. М. Артамонова, Ю. М. Бондаря, О. О. Маслака та інших, яких уже немає з нами.

На кафедрі відбувалося становлення та наукове зростання багатьох учених. Вони захищали дисертаційні дослідження з філософії права під керівництвом працівників кафедри в спеціалізованій вченій раді академії, обговорювали свої роботи на засіданнях кафедри та на міжкафедральних семінарах, публікували результати власних досліджень: наукові статті, монографії, посібники, підручники тощо, що сприяло досягненню значних успіхів не лише на науковій ниві, а й в управлінській сфері. Серед них, зокрема, ректор НАВС доктор юридичних наук, професор В. В. Черней, проректор НАВС, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Р. А. Сербин, директор навчально-наукового інституту № 3, доктор юридичних наук, професор, заслужений журналіст України Д. В. Андреев, ректор ХНУВС, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України В. В. Сокурєнко, голова та суддя Конституційного суду України, доктор

юридичних наук, професор, заслужений юрист України Н. К. Шаптала, член Рахункової палати України доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України В. І. Невідомий та інші фахівці – управлінці високого рівня.

Колективу кафедри вдалося досягти органічного поєднання викладацького, наукового й життєвого досвіду академіків, професорів і творчого пошуку молодих викладачів. У підрозділі створено оптимальний морально-психологічний мікроклімат, що сприяє підвищенню педагогічної майстерності, належному рівню науково-методичного забезпечення освітнього процесу, світоглядного й морально-естетичного виховання здобувачів вищої освіти.

Основним напрямом діяльності кафедри завжди був процес формування світоглядних, етико-естетичних і логіко-юридичних знань майбутніх юристів і правоохоронців. Іншими важливими напрямками діяльності кафедри є: формування у здобувачів вищої освіти професійного правового мислення, розвиток їхніх гуманістичних світоглядних орієнтирів, загальних і фахових, предметних компетентностей в освітньому процесі, навичок аналітичного, критичного й творчого мислення, здатності до філософсько-правової рефлексії в контексті новітнього праворозуміння; підготовка науково-педагогічних кадрів у відділі докторантури та ад'юнктури академії; організація наукових досліджень з актуальних філософсько-правових проблем і підготовка фахівців для МВС та Національної поліції України.

Пріоритетними напрямками наукової діяльності кафедри є розробка філософсько-правових і методологічних засад правоохоронної діяльності та етико-правового забезпечення діяльності Національної поліції України. За 40-річну історію існування кафедра стала осередком першої в Україні наукової школи філософії права, засновником якої є дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, заслужений професор Національної академії внутрішніх справ Михайло Васильович Костицький, який підготував 19 докторів наук і 23 кандидати наук.

З 1996 року в академії діє спеціалізована вчена рада із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей 12.00.12 – «Філософія права» та 19.00.06 – «Юридична психологія». Одним з ініціаторів створення та головою цієї ради тривалий час був академік М. В. Костицький, а вченим секретарем нині є доктор юридичних наук О. В. Павлишин.

Всеукраїнську громадську організацію «Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії» (українську секцію

Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії, Ukrainian Section, International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy, Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie, IVR) було засновано 2002 року, а очолив її заслужений працівник народної освіти України Борис Чміль, з 2017 року – професор кафедри доктор філософських наук, професор Олег Бандура, генеральний секретар Асоціації – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України Наталія Кушакова-Костицька.

Починаючи з Міжнародної конференції «Філософія права: стан і тенденції розвитку в Україні і світі» (30 травня 2003 року) та Міжнародного наукового семінару «Європейські інтеграційні процеси і трансформація права на пострадянському просторі» (23–24 вересня 2005 року), кафедра традиційно організовує на базі академії цікаві новаторські наукові заходи, які отримують позитивні відгуки в широкій науковій спільноті.

Упродовж 2008–2020 років було проведено вісім всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права», п'ята з яких уже мала статус міжнародної. Надзвичайно цікавими на цих форумах є виступи заслужених професорів, адже авторитетні науковці вміють здивувати сміливим поглядом на проблему, застосуванням міждисциплінарного підходу, майстерністю обґрунтування висновків. Водночас молоді науковці під час таких заходів мають можливість здійснити апробацію власних здобутків, отримують досвід наукової презентації та дискусії. Причому, як правило, представники інших спеціальностей, фахівці з теоретичних, галузевих і спеціальних юридичних наук не можуть залишатися байдужими до висвітлюваної проблематики та бути осторонь розв'язання надзвичайно широкого спектра філософсько-правових проблем.

На кафедрі з 2011 року започатковано видання збірника наукових праць «Філософські та методологічні проблеми права», який за проблематикою фактично не має аналогів на пострадянському просторі. З часом, надрукований у київському видавництві «Атіка», невеликий збірник переріс на потужний фаховий академічний науковий журнал, який передбачає рецензування статей незалежними експертами з публікаціями в SCOPUS, індексується в багатьох українських і міжнародних наукометричних базах і пошукових системах, також Міністерство освіти і науки внесло його до переліку періодичних видань за категорією «Б». Членами редакційної колегії наукового журналу, який цього року відзначає свій перший 10-літній ювілей, є представники підрозділу: академік М. В. Костицький і Н. В. Кушакова-Костицька, а також О. В. Павлишин, який

упродовж тривалого часу був його відповідальним редактором. Журнал, головним редактором якого на сьогодні є доктор юридичних наук, професор Н. В. Камінська, 2019 року посів почесне друге місце у Всеукраїнському конкурсі на краще правниче видання.

Важливо, що в журналі не лише публікують наукові статті, рецензії на монографії та огляди наукових подій, але й у рубриці «Трибуна молодого вченого» здобувачі вищої освіти, які не мають наукового ступеня, мають змогу оприлюднювати результати власних досліджень. Учасників згаданої вище наукової конференції, організованих кафедрою «круглих столів» та інших наукових заходів, а також здобувачів освіти (в основному слухачів магістратури, аспірантів, ад'юнктів і докторантів) традиційно запрошують до опублікування результатів власної науково-дослідної діяльності у цьому авторитетному, відомому не лише в Україні, але й поза її межами виданні.

Керуючись інтересами професійної підготовки здобувачів вищої освіти, кафедра виконує функцію методологічного забезпечення наукової та педагогічної діяльності інших загальноюридичних, галузевих і спеціальних кафедр. Обмін досвідом у цій сфері є надважливим, адже фундаментальні дослідження потребують побудови солідної методологічної основи. Саме на базі кафедри з 2011 року діє створений за ініціативою ректора НАВС методологічний семінар академії, головою якого є професор кафедри доктор філософських наук, професор О. І. Гвоздік, а секретарем – доцент кафедри кандидат юридичних наук, доцент Р. М. Шевчук.

Для оптимізації освітнього процесу розроблено низку підручників та навчальних посібників (зокрема мультимедійних), деякі з них стали першими в Україні навчальними виданнями з цієї проблематики або базовими для закладів вищої освіти МВС України й інших вишів, наприклад, з релігієзнавства (навчальний посібник, підготовлений колективом авторів під керівництвом кандидата філософських наук, доцента С. А. Бублика; підручник за редакцією доктора юридичних наук, професора В. М. Вовк і кандидата філософських наук, професора Б. Ф. Чміля), філософії права (навчальний і навчально-методичний посібники, підготовлені колективом авторів за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України М. В. Костицького та кандидата філософських наук, професора Б. Ф. Чміля були одними з перших в Україні), юридичної логіки (навчальний посібник доктора філософських наук, професора О. І. Гвоздіка та курс лекцій кандидата філософських наук, доцента О. Ю. Щербини), культурології та професійної етики (навчальний посібник та практикум за

загальною редакцією кандидата філософських наук Г. М. Петрової та кандидата мистецтвознавства, доцента Т. А. Кумеди), політології (за участі представників кафедри підготовлено навчальний посібник і курс лекцій з цієї дисципліни, а мультимедійний підручник посів перше місце в номінації «Навчально-методичні видання (електронні видання)» в конкурсі Національної академії внутрішніх справ у 2012 році), а також правознавства, основ держави і права, історії політико-правових вчень, історії політичної думки, протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми в громадянському суспільстві (вперше в Україні), оптимізації правозастосовчої діяльності (вперше в Україні), антропології права (вперше в Україні), соціології права, філософських проблем управління (вперше в Україні) та інших дисциплін.

Підготовлений колективом кафедри мультимедійний посібник з філософії права за I місце у номінації «Навчально-методичні видання (електронні видання)» Конкурсу на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України відзначено дипломом. Науково-педагогічні працівники кафедри загалом оформили 10 свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір.

Серед безпосередніх здобутків працівників кафедри – монографія доктора філософських наук, професора О. О. Бандури «Єдність цінностей та істини у праві», яку було визнано кращим юридичним виданням 1999–2000 року; словник з конфліктології, підготовлений колективом авторів під керівництвом А. І. Буймістера, що здобув III місце в Конкурсі на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України. Зазначені праці відомі за межами Національної академії внутрішніх справ і використовуються як навчальні видання в інших закладах вищої освіти України.

Під керівництвом науково-педагогічних працівників кафедри (кандидата педагогічних наук, доцента М. М. Роговенко, кандидата юридичних наук Р. М. Шевчука, кандидата філософських наук О. В. Носенка та ін.) курсанти НАВС досягають високих наукових здобутків. Так, курсант навчально-наукового інституту № 1 М. І. Кремінь став переможцем Всеукраїнської олімпіади з навчальної дисципліни «Політологія», отримавши диплом III ступеня (2013). Курсанта навчально-наукового інституту № 1 А. І. Синоверського було нагороджено грамотою Національної академії наук України за перемогу в конкурсі на здобуття премій для молодих учених і студентів вищих навчальних закладів за кращі наукові роботи (2015), де він презентував наукову роботу «Людина як предмет філософського аналізу»; грамотою за III місце у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з політичних наук

Міністерства освіти і науки України (2016), у якому він брав участь з науковою роботою «Місце і роль Національної поліції в політичній системі України»; грамотою за I місце в Конкурсі на кращу наукову роботу курсантів, слухачів і студентів вищих навчальних закладів МВС України в номінації «Суспільні науки» (2016), де було представлено наукову роботу «Вплив політичного режиму на діяльність органів поліції».

Курсант навчально-наукового інституту № 2 О. І. Коршунов підготував наукову роботу «Революція без насильства: утопія чи реальність», яку в межах циклу праць «Правові проблеми забезпечення національних інтересів за сучасних умов» 2016 року було відзначено Премією Національної академії наук України для студентів вищих навчальних закладів (2016).

За результатами участі курсанта навчально-наукового інституту № 1 І. С. Кундельської з тезами доповіді «Люстрація в Україні: історично-порівняльний аналіз» у Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Роль Міністерства юстиції України в модернізації вітчизняної правової системи», яку організувало 2017 року Міністерство юстиції України, її було запрошено на урочисту зустріч авторів кращих доповідей з Міністром юстиції України.

Курсант навчально-наукового інституту № 1 Є. В. Мурзо здобула призове III місце в IV Міжнародному студентському саміті «Перспективи

збереження і розвитку демократичних тенденцій функціонування держави в умовах загострення глобалізаційних викликів» і Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт іноземною мовою за професійним спрямуванням з гуманітарних наук нефілологічного профілю (2018).

Команда НАВС у складі курсантів М. А. Самборської, А. В. Семижон та Є. В. Мурзо (наукові консультанти – завідувач кафедри В. М. Кравець, професори кафедри О. І. Гвоздзік та О. В. Павлишин) виборола призове III місце у Всеукраїнському турнірі з філософії у Київському університеті імені Бориса Грінченка та була нагороджена Кубком переможців (2019).

Крім того, з'явилися нові здобутки. Так, вихованців кафедри було відзначено сертифікатом за вагомими результатами участі у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з галузі знань «Філософія» (2020), а робота О. В. Павлишина «Семіотика права як парадигма сучасного праворозуміння» отримала позитивні відгуки вітчизняної наукової спільноти та була номінована на здобуття премії Президента України для молодих учених (2021).

Здобутки попередніх років засвідчують наявність гідного потенціалу для подальшого утвердження кафедри філософії права та юридичної логіки як потужного освітньо-наукового осередку, відкритого до інновацій і здатного протистояти викликам часу.

Матеріали надійшли до редколегії 26.02.2021

Kravets V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

To the 100th Anniversary of the Academy: Pages of History of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044) 520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochnnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листопа. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Філософські
та методологічні
проблеми права**

**1
(21)
2021**

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 09.06.2021
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 10,0
Ум. друк. арк. 9,3
Вид. № 28/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(21)
2021

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
June 9st, 2021
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 10,0
Simulated publisher's pages 9,3
Edition No. 28/II
Circulation 50